
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00011816 6

MAGYAR
REMEKIROK

LIBRARY
JUN 28 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

MAGYAR REMEKIRÓK

A MAGYAR IRODALOM FŐMŰVEI

Sajtó alá rendezik

Alexander Bernát
Angyal Dávid
Badics Ferencz
Bánóczi József
Bayer József
Beöthy Zsolt
Berzeviczy Albert
Endrődi Sándor
Erdélyi Pál
Erődi Béla
Ferenczi Zoltán
Fraknói Vilmos
Gyulai Pál
Heinrich Gusztáv
Koroda Pál
Kossuth Ferencz
Kozma Andor
Lévay József
Négyesy László
Rákosi Jenő
Riedl Frigyes
Széchy Károly
Széll Kálmán
Váczy János
Vadnay Károly
Voinovich Géza
Zoltvány Irén

16. KÖTET

GROF SZÉCHENYI ISTVÁN MUNKÁIBÓL

I.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda

1903

R. H. N. fec. Franklin-Társulat

G. Széchenyi István

GRÓF

SZÉCHENYI ISTVÁN

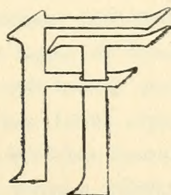
MUNKÁIBÓL

Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta

BERZEVICZY ALBERT

I. kötet

Hitel. Világ. Stadium. Úti rajzok

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1903

Franklin-Társulat nyomdája.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

E kötetek feladata gróf Széchenyi István irodalmi munkásságának s beszédjeinek legbecsesebb részét nyujtani összefoglalva a magyar olvasóközönségnek, azok bevezetéseül tehát a szerzővel tulajdonképen mint íróval és szónokkal kell foglalkoznom; de mindaz, a mit Széchenyi István irodalmunk számára hátrahagyott, oly szoros összefüggésben áll egyrészt az ő politikai és társadalmi tevékenységével, annak czéljaival, sikereivel és akadályaival, másrészt az ő életének folyásával és egyéniségének természetével, hogy nála kevésbbé, mint bármely irónknál, lehet az író jellemzését az emberétől, a művek ismertetését a bár csak vázlatos életrajztól különválasztani.

A Széchenyi-nemzetség a XVI. század óta érdemesült Magyarország közéletében; különösen a hadi és az egyházi pályán tüntek ki tagjai, de Széchenyi Pál érsek szerepe nagy befolyású volt hazánk politikai alakulására is. Gróf Széchenyi Ferencz, István atyja, már fiatalon magas állásokra emelkedvén, két ízben hasonlott meg az uralkodó hatalommal és vonúlt vissza a közélettől; hazánk történetében főleg a nemzeti múzeum nagylelkű megalapitása tette nevét halhatatlanná. Festetich Julia grófnővel kötött házasságából mint legifjabb gyermek származott István gróf, ki 1791 szeptember 21-én Bécsben jött világra; első nevelője Liebenberg (utóbb Lunkányi) János volt, ki az

atya czélzataihoz alkalmazkodva, gyakorlati és hazafias szellemben fogta föl feladatát.

A veszély, melybe a monarchiát Napoleon hódító háborúi sodorták, arra indította gróf Széchenyi Ferenczet, hogy mindhárom fiát katonai szolgálatra adja. István 18 éves korában lépett a hadi pályára, félbeszakítva addigi tanulmányait, buzgalommal szentelve magát a katonai ismeretek megszerzésének, s miközben az 1809—1816-iki hadjáratok minden fáradalmaiban résztvett, katonáskodott német, olasz és franczia területen, ismételve jeleit adta hősi bátorságának és kötelességtudásának, részt vett a lipcsei csatában és Páris bevételében, a huszárkapitányságnál magasabb rangra emelkedni nem tudott, úgy hogy főkép mellőztetése miatt elkedvetlenedve, de különben is meggyűlölve a katonai hivatást, egészen más vágyaktól és ábrándoktól dagadó kebellel előbb hosszasabban szabadságoltatta magát, majd (1826-ban) végleg megvált a hadi pályától.

Az első pályaválasztás elhibázott volta nem vált akadályává annak, hogy Széchenyi jellemét és eszét az a hivatás, melyre őt a gondviselés szánta, előkészültnek találja. Fiatal éveiben a zajos és vidám társasélet, szerelmi viszonyok és szerelmi ábrándok, vonzó egyéni tulajdonainak közkedveltsége a legelőkelőbb körökben sem vonhatták el figyelmét és erejét egészen a komolyabb törekvésektől. Sűrű és hosszas utazásai, melyeket a hadjáratok után is Olasz- és Francziaországban, továbbá fokozódó előszeretettel Angliában s 1818-ban Görög- és Törökországban is tett, annál inkább tágították látkörét és gyarapították ismereteit, mert azokat az európai nemzetek irodalmának tökéletes megismerésével kötötte össze, a miben nagy nyelvismeretei voltak segítségére, és mert társadalmi állása,

összeköttetései s bőkezűsége előtt minden ajtó megnyilván, módja volt e nemzetek politikai, társadalmi és közgazdasági viszonyaiba is éles szemmel bepillantani s azokat a hazaiakkal összehasonlítani. Ez időben kezdte uti jegyzeteit írni, melyeket azután rendszeres naplóföljegyzések váltottak föl, s ez a legnagyobbrészt német, helyenkint franczia és angol nyelven írt naplója, mely, kivált a mig nem kezdett könyveket írni, itt-ott egész leirássá, értekezéssé, elmélkedéssé bővül, ez vált az ő hányatott lelki életének valóságos tükrévé, közéleti tevékenységének is magyarázójává.

Mindezek a tanulmányok, megfigyelések és önvallomások az 1820. évtől kezdve öltenek komolyabb alakot s követnek határozottabb irányt; mindinkább megerősödik Széchenyiben az elhatározás: életét műveltségben és vagyonosságban hátramaradt hazája fölvirágoztatásának szentelni. Debreczenben barátságot köt az ifjabb báró Wesselényi Miklóssal, kinek lángoló hazafisága, fajszeretete, ékesszólása magával ragadja őt s ki a fiatal huszárkapitányban fölkelti a közjogi, politikai kérdések iránti érdeklődést is és a magyar nyelv alaposabb megtanulásának igyekezetét. Valóságos szövetséget kötnek s együtt utazzák be Nyugat-Európa nagy részét; természeteik külömbözése előreláthatóvá tette, hogy az összhang és egyetértés közöttük tartós nem lesz; de a vonzalom mindvégig megmaradt s a Wesselényi barátsága ébresztője és némileg irányozója is lett a Széchenyi tettvágyának s a nemzeti ügyért való lelkesedésének, mely most mindinkább a közgazdasági kérdések felé tereli figyelmét s megérleli benne a meggyőződést, hogy a magyarnak ujjászületését csak nemzetiségének, értelmiségének és vagyonosságának együttes kifejlesztésével lehet elérni.

Ily elhatározásokkal és eszmékkel foglalta el az ifjú Széchenyi István helyét a nagy várakozások közt megnyilt 1825-iki országgyűlés főrendi tábláján.

A diétának 12 évi szünet után való összehivását kétségkívül az az erélyes ellentállás idézte elő, a melylyel az adószedés és ujonczállítás ügyében az országgyűlés mellőzésével tett törvénytelen intézkedések a megyék részéről találkoztak. A nemzet életerejének ez a félreismerhetetlen megnyilatkozása s a nemzeti irodalom egyidejű fölzsendülése előjelei voltak egy új kornak, melynek feladataiból az 1825—27-iki országgyűlés csak keveset oldhatott ugyan meg, de kiindulása lett mégis annak az 1848-al betetőződő reformkorszaknak, a melynek első felét most a Széchenyi, a másodikat a Kossuth nevével szoktuk megjelölni.

Széchenyi szorgalmas látogatója lett nemcsak a főrendek házának, de az alsó tábla kerületi üléseinek is, melyekben akkoriban a törvényhozás munkájának tulajdonképeni súlypontja nyugodott s míg ezekben figyelmesen hallgatott és jegyezgetett, amabban gyakran föl is szólalt, küzdve a gyakorlatlanság minden nehézségeivel, bátor szókimondásával olykor az elnöklő nádor rendreutasítását is vonva magára, de legnagyobb feltünést azzal keltve, hogy mágnás és katona létére s bár tizenhat évig majdnem mindig külföldön tartózkodott, nem latin, hanem magyar nyelven gyakorolta szólásjogát.

Hogy azonban már a diéta elején országos ember vált belőle, azt annak köszönhette, hogy a «Karok és Rendek» 1825 november 3-ikán tartott kerületi ülésén, mikor a magyar nyelv és nemzetiség fejlesztésének eszközeképen egy felállítandó academia, vagyis «nyelvművelő intézet»

rég vajudó tervéről volt szó, s felsőbüki Nagy Pál, ki mint szónok Széchenyi csodálatának tárgya volt, megragadó szavakkal ecsetelte a nemzeti nyelv és irodalom fontosságát és éles szemrehányással illette azokat a gazdag főurainkat, kik pénzüket külföldön költik el, a helyett hogy nemzeti czélokra áldoznának, fölkelt az ott hallgatóként jelenlevő Széchenyi István s a létesítendő academia czéljaira fölajánlotta jószágainak egy évi jövedelmét, vagyis 60,000 forintot. A példa rögtön követőkre talált s néhány év múlva létrejött az academia és Széchenyit választotta másodelnökéül.

Ez a tette roppant népszerűséget szerzett a fiatal mágnásnak s megszégyenítette azokat, kik őt külföldieskedéssel gyanusítva, nem tartották eléggé lelkes magyar hazafinak. Ennek a sokak részéről táplált bizalmatlanságnak egyik oka az a viszony is volt, a melyben ekkor még Széchenyi Metternichhez, a mindenható államministerhez állott, kinek államférfiúi bölcsesége ifjabb korában szinte gondviselésszerűnek tünt föl előtte s kinek most legalább is befolyását és hatalmát értékesíteni szerette volna tervei érdekében, a miért egy önigazolásszerűen hangzó emlékiratot is nyújtott be nála, mely azonban lényegére nézve Magyarország ügyének védelmére kél s a melynek tanácsai valószínűleg némi hatással voltak a kormány elhatározásaira.

A hazafisága és nemzeti érzülete iránt táplált kételyeket eloszlatván Széchenyi, tovább ment s legelőször is az aristokratiát igyekezett eszméinek, a nemzeti újjászületés ügyének megnyerni. Ezt a közvetetlen czélt szolgálta több terve, javaslata, kezdeményezése, mely idővel összhangzatosan illeszkedett be egész reformprogrammjába. Ily czél-

zattal indította meg a lóversenyeket, hozta létre a casinót s az állattenyésztési egyesület útján az országos gazdasági egyletet; a külföldiekre és tehetősebb honosainkra volt első sorban tekintettel akkor is, a mikor Pest szépítése s Buda és Pest közt egy állandó hid létesítése érdekében kezdett agitálni.

A lóversenyek és lótenyésztés ügyének köszönhetjük Széchenyi első irodalmi művét, mely 1828-ban jelent meg *Lovakrul* czím alatt s jeligéjében viselte azt a mondást, a melyet írója később oly sokszor használt: «A kisded makkbul, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.» Ebben — teljes nyiltsággal bevallva irói dilettantismusát — értékesíti a «ló dolga», «ló állapotja» körül (mint magát kifejezni szokta) még huszár korában s azóta is szerzett gyakorlati ismereteit, kutatja hátramaradásunk okait s tanácsot ad a lótenyésztés emelésére nézve, különösen a lóversenyek fontosságát hangsúlyozva. Ezt a tárgyat később (1838) még egyszer fejtegette, különösen Marmont marschall könyvével vitázva a *Nehány szó a lóverseny körül* czímű kis füzetében. Hogy nem volt szándéka ennél az első kisérletnél megállani, azt azok a polemikus czikkek tanusítják, melyeket abban az időben a *Felsőmagyarországi Minervá*ban közrebocsátott, de az irói pályán, melyre saját — nem egészen komolyan vehető — későbbi vallomása szerint «maga sem tudta, hogy botlott» első nagy, korszakos sikerét két évvel később, a *Hitel* megjelenésével aratta Széchenyi; addig, bár a közvélemény elismerte őt lelkes és áldozatkész hazafinak s érdekes és merész kezdeményezőnek, nemcsak írónak, de tulajdonképen komoly politikusnak sem tekintették abban az országban, a mely

soká szokva volt az államférfiui tudást a Corpus Juris és a sérelmi politika kizárólagos mértékével mérni, de a melynek épen olyan politikusra volt szüksége, a ki «jól ismerte az európai polgárosodás létföltételeit, az állami fejlődés természetét, a nemzetgazdaság alapigazságait, a magánjog alakító hatását a közjogra, az állami és társadalmi összpontosítás szükségét s az egyesületi szellem fontosságát.» (Gyulai.)

A *Hitel*ben látjuk először feltünni körvonalait annak a reformpolitikának, melyet azután Széchenyi következő két művében, a *Világ*ban és a *Stádium*ban bővebben kifejtett s számos hirlapi czikkében, beszédében és későbbi polemiai jellegű könyveiben is kiegészített s megvilágított. Merész szakítás volt ez a programm úgy a kormány mint az ellenzék addigi politikájával, de sok tekintetben az egész közfelfogással is. A közjogi sérelmekre alig vetve ügyet, a nemzetet arra kezdte tanítani Széchenyi, hogy boldogulását önerejében keresse; a kormány hibái helyett saját hibáinkat, elavult intézményeinket s mulasztásainkat, előitéleteinket és tévedéseinket jelölte meg mint bajaink tulajdonképeni kútforrásait; a haladás és boldogulás eszközeül gazdasági szervezetünknek és életünknek új alapokra fektetését s a közműveltség emelését ajánlotta és a mult iránti rajongást sokban kigúnyolva, bátran a jövőbe tekintett s könyve végszavába foglalta azt a korszakossá lett hitvallását, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz!

«A *Hitel* — mondja b. Kemény Zsigmond — egy lángésznek ragyogó és szabálytalan műve, egy higgadt tervű izgatónak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése, az eszmékben s később

az intézményekben nagy forradalmat idézett elő.» Széchenyi valamennyi művei között talán ebben van legtöbb lelkesedés és legtöbb költőiség; jellemző már az is, hogy a könyvet «honnunk szebblelkű asszonyinak» ajánlotta «tisztelete és szeretete jeléül». Gondosan kerül benne minden rendszeres tárgyalási formát, csevegő formában szól a legmélyebbreható kérdésekről is, szellemes, néha szeszélyes modorban csapongva gúny és rajongás között s mindkettővel elragadva olvasóját, épen azért, mert mindkettővel oly tárgyakhoz nyul, melyeket addig sem a gúny, sem a rajongás világításában nem látott nemzetünk. Soha még nálunk addig könyv nem aratott akkora hatást, mint a *Hitel*. «A régi táblabiró parasztlázítónak és birtokrablónak hitte Széchenyit, de a tiszteletbeli aljegyző és a fiatal ügyvéd a haza megváltójának» (Kemény Zs.). Ez a könyv «egy országos tett volt, a század egyik legnagyobb eseménye» (Toldy F.), különösen a jövőbe vetett erős hitével — habár saját későbbi bevallása szerint Széchenyi akkor, mint kilépett katona és készületlen író úgyszólván inspirátióból mondta, hogy Magyarország nem volt, hanem még csak lesz — ezzel a «Macbeth-jóslatával», a mint Arany János találóan nevezi, új lendületet, új irányt adott még irodalmunknak, különösen költészetünknek is, mely világosan fölismerhetőleg innen kezdve hagyja el a multba merülő búsongás és a régi dicsőség magasztalásának hangját s áll lelkesülten a nemzeti nagy feladatok és remények szolgálatába.

A *Hitel* megjelenése után, az 1830. év őszére egybehivott országgyűlés megnyiltáig még rendelkezésére állott időt Széchenyi alsó-dunai útjára használta fel, melyet saját felelősségére és a saját költségén sok viszontagság és testi

szenvedés között csolnakokon tett meg Pesttől Galaczig a végből, hogy a Duna egész folyásának hajózhatóvá tételét tegye tanulmány tárgyává, a mi összeköttetésben állott a Dunagőzhajózási társaság tervével is. Mikor visszatért s a rövid életű országgyűlés munkásságából ismét kivette részét, csakhamar egy éles támadás ellen kellett magát irodalmi téren védelmeznie. A támadás a *Hitel* ellen irányult s Széchenyinek ugyanattól az öreg barátjától eredett, a ki első föllépését a közéletben dicsőítő ódában ünnepelte s a ki maga is szabadelvű és felvilágosodott férfiú volt, az ellenzék egyik vezére: gróf Dessewffy Józseftől.

A Hitel czímű munka taglalatja volt czíme gróf Dessewffy művének, mely Széchenyi személye iránti teljes tisztelettel és elismeréssel ugyan, mégis éles birálat alá vonta a *Hitel*ben foglalt tanokat s védelmébe vette a multat és némileg a jelen állapotokat a merész ujító ócsárlásával szemben. Az ellenmondást természeténél fogva nehezen tűrő Széchenyi, félretéve készülőben levő s a *Hitel*nek mintegy folytatásául szánt munkáját, mely később *Stádium* czím alatt látott napvilágot, Dessewffy támadására nyomban egy terjedelmes röpiratban felelt, melynek czíme: *Világ*, azt jelenti, hogy írója vele több világosságot akart a vita alatt levő kérdésbe hozni.

Az 1831-ben megjelent munkát Széchenyi «jóakaróihoz» intézte s bár benne állításainak mélyebb kifejtésébe és alaposabb megokolásába bocsátkozott (a Casino tervét is itt fejté ki részletesen) s fejtegetéseiben több rend és összefüggés mutatkozik, mint a *Hitel*ben, a mű sajátos jellegét és érdekét mégis az éles polemiai hangtól nyerte, melyen Dessewffy ellen fordul, őt nemcsak élesen meg-

czáfolni igyekszik, de még magánviszonyait sem kimélve, gúnynyal borítja el s pellengérre állítja.

A *Világ*ot Kemény Zsigmond és Falk Miksa Széchenyi legsikerültebb és legdiadalmasabb művének mondják; Gyulai rengeteg erdővel hasonlítja össze, melyben «el-eltévesztjük az ösvényt, de mindenütt az eszmék dús növényzetére találunk» s melyben a gúny tövisei vérzik ugyan arczunkat és kezünket, de ha felértünk a bérczoromra, fölséges kilátás nyílik: betekintünk Magyarország jövőjébe. De még a könyv magasztalói is elismerik, hogy a tekintélyek kiméletlen ledorongolása, a gyöngédtelen, személyeskedő vitatkozási modor, mely nálunk később az eszmék szabad mérkőzését szinte lehetetlenné tette s «a szenvedélyek tajtékával mindent beborított», ez a modor, melyet utóbb Széchenyi is oly élesen kárhoztatott, kétségkívűl a *Világ* írójában találta egyik főkezdeményezőjét.

Gróf Dessewffy József maga nem felelt Széchenyi támadására, de fiai, Aurél, Emil és Marczell, kiknek legidősbike is alig volt 24 éves, elleniratot adtak ki atyjuk védelmére, mintegy testükkel fedezve őt. Széchenyi nemes lelkét meghatotta e föllépés; hallgatott s később, a korán elhúnyt Dessewffy Aurél halála alkalmából kiadott *Üdvlelde* czímű röpiratában (1843.) igyekezett a kegyelet egy tényével tenni jóvá a fiúval szemben azt a kiméletlenséget, melyet egykor atyjával éreztetett, javasolván, hogy a terve szerint nemzeti jeleseink hamvai számára a budai hegyekben épitendő pantheon az ifjú Dessewffyt is magába fogadja.

A *Világ* ellenében írt egyéb polemiákkal nem sokat törődve, Széchenyi időközben megírta a *Stádium*ot is, mely azonban a censurától támasztott nehézségek miatt

csak 1833-ban Lipcsében került ki a sajtó alól. Ebben, bár a mű tulajdonképen csonka, s bár sok helyen a párbeszéd élénk formáját használja a szerző, megkisértette pragmatikus rendbe — 12 «törvény»-be — foglalni azokat a reformeszméket, melyeket az országgyűlés figyelmébe ajánl s melyek a *Hitel* és a *Világ* alapjain épűlve föl, kiterjednek a váltójog behozatalára, az ősiség és fiscalitás eltörlésére, a nem-nemesek birtokképességére és jogvédelmére, a törvény előtti egyenlőségre, bizonyos mérvű közös teherviselésre, a közlekedésügy rendezésére, a helytartótanács teljes joghatóságára a közkormányzatban, az egyedárúságok, regálék, czéhek és árszabások eltörlésére, a törvényeknek kizárólag magyar nyelven szerkesztésére s a nyilvánosság meghonosítására a tanácskozásokban és itélethozatalban.

Valószínűleg az e műben tüzetesebben ki nem fejtett 10-ik «törvényt», vagyis a magyar nyelvnek a holt latin helyébe a törvények nyelveül s hivatalos nyelvül való behozatalát akarta Széchenyi bővebben megokolni abban a munkájában, melyet kevéssel a *Stádium* megjelenése után írt, de mely csak 1858-ban látott napvilágot *Hunnia* czím alatt. Az időközben változott viszonyok, különösen a magyar nyelv érdekében tényleg megalkotott törvények okozhatták, hogy akkor kiadatlan maradt a könyv, mely a nyelv és nemzetiség kérdésére s az akkori műveltségi és társadalmi viszonyokra nézve Széchenyi felfogását éles színekben tükrözi vissza.

Mielőtt a *Stádium* megjelent volna, Széchenyi még egy rövidebb röpiratot adott ki Pestmegyének «a honi nyelv terjesztésére ügyelő küldöttsége» fölhivására a *Magyar Játékszínrűl*, mely azonban nagyon is emelkedett

nézőpontról szemlélve a kérdést, ha nagyobb hatást tett volna, alkalmasabb lett volna elodázni, mint előmozdítani a pesti állandó magyar színház létrejöttét. E röpirat inkább ama megitélés szempontjából figyelemreméltó, a melyben abban a szerző részéről itt már következetesen Buda-Pestnek nevezett főváros akkori hátramaradt viszonyai részesültek s melyet a *Pesti por és sár* czimű hátrahagyott töredék is jelez. Széchenyi azonban korántsem maradt a gáncsnál, sőt a tollal való agitálásnál sem, hanem bámulatosan sokoldalú és fáradhatatlan tevékenységgel igyekezett azt a vezető eszméjét, hogy a nemzeti erőket összpontosítani s e végből a fővárost minden tekintetben emelni és csinosítani, az egyesülési szellemet élénkíteni, a közlekedést föllendíteni kell, tettekkel is megvalósítani. Első alkotásait: az academiát, a lóversenyt és a casinót körülbelűl biztosítva látván, három új tervet karolt föl buzgó erélylyel; a Dunaszabályozást, a dunai gőzhajózást és Pestnek s Budának egy állandó híddal való összekötését; mellesleg még a selyemtenyésztés ügyét is mozgásba hozta irodalmi és gyakorlati téren (1840). Tervei érdekében ismételve tett utazásokat le a Dunán — most már királyi biztosi hivatalos minőségben s megkezdve a most róla nevezett út építését is — valamint a nyugatra, különösen Angliába, melynek viszonyait mind nagyobb rajongással tette tanulmányai tárgyává. Gróf Andrássy Györgygyel együtt tett útjáról az álló híd kérdésében írt jelentése általános visszhangot keltve, alapjává lett a lánczhid fölépitésének, melylyel ő egy mélyebben rejlő czélzatot is kötött össze, azt, hogy a nemzeti kölcsönnel s a hídvámmal rést törjön a nemesség adómentességi kiváltságán s előkészítse a közös teherviselést.

Mindezeknek a vállalkozásoknak gyors és szembetűnő sikere, egyesülve a *Hitel, Világ* és *Stádium* hatásával s azzal a benyomással, melyet a magyar nyelv érdekében a főrendiházban hallatott lelkes fölszólalásai keltettek, Széchenyi népszerűségét zenithjére emelte. Mutatta ezt nemcsak személyének ünnepeltetése mindenütt, a hol megjelent s a táblabirói czím, melylyel sok megye megtisztelte, de főkép az a lelkesedés, a melylyel őt a rendek 1835-ben koronaőrré akarták megválasztani, a mit azonban ő, tekintettel a már időközben megtörtént legfelsőbb kijelölésre, köszönettel elutasított magától.

E fölötti megelégedését még túlsugározta a boldogság, melyet annak a fenkölt lelkű nőnek bírhatása adott neki, a kin régóta rajongó érzelemmel csüngött: Gróf Zichy Károlyné, Seilern Crescence grófnő 1834-ben özvegygyé lett s két évvel később Széchenyi Istvánnak nyújtotta kezét.

De a nagy hazafi életének ez a derűje nem maradhatott sokáború nélkül. Már 1835-től kezdve észlelhetők voltak a haladás- és szabadságellenes irányzat elhatalmasodásának jelei a kormányzatban; Wesselényinek felségsértés miatti üldöztetése, Lovasynak és a többi országgyűlési ifjaknak s később az *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztőjének, Kossuth Lajosnak elfogatása és szigorú elitéltetése, valamint a követté választott gróf Ráday Gedeon pere nagy mértékben fölizgatták a kedélyeket és súlyos aggodalmakat keltettek Széchenyiben is. Ilyen körülmények között az 1839-iki országgyűlés rendkívül harczias hangulatban nyilt meg; a többségben levő alsóházi ellenzék nemcsak a kormánynyal, de az udvarhoz szító (aulikus) felsőházi többséggel is nyiltan szembeszállott, s Széchenyinek jutott

a békéltető szerepe, melynek különösen 1840 tavaszán a sérelmek ügyében mondott beszédében fényesen felelt meg. Az elitéltek megkegyelmeztetése s a magyar nyelv jogait biztosító törvény létrejötte következtében azután az országgyűlés teljesen békés hangulatban oszlott szét s Széchenyinek ismét oka volt remélni és bízni elért eredményei tartósságában s a haza jövőjében.

A *Pesti Hirlap* megindulása 1841 elején, Kossuth Lajos szerkesztése mellett volt előidézője a fordulatnak, mely most Széchenyinek nemcsak irodalmi tevékenységében, de helyzetében is a magyar közélet terén beállott. Egyszerre a legmerevebb ellentétben látta magát azzal a Kossuthtal, ki őt csak kevéssel előbb, Pestmegye közgyűlésén, «a legnagyobb magyar» dicsőítő nevével illette s ki még később is őt a nemzet vezérének s a saját mesterének ismerte el és hirdette.

A Széchenyi és Kossuth közötti politikai ellentét, mely a *Kelet Népe* megjelenésével lett nyilvánvalóvá s mely a bekövetkezett események megitélésénél is nagy szerepet játszik, egyike ujabbkori politikai történetünk legmélyebb és legszövevényesebb problémáinak, melynek teljes föltárását e bevezetés keretei meg nem engedik. A Széchenyi irodalmi működésének megitélése szempontjából itt szemünk előtt kell tartanunk, hogy ő épen akkor, mikor az 1840-ben elért eredmények nyugvópontján önvallomásaiban megállapíthatni vélte, hogy «az agitatió szüksége megszűnt», egyszerre egy oly hirlapi agitatióval látta magát szembeállítva, mely erélyét, merészségét, elterjedését és hatását tekintve, minden megelőzőt messze fölülmúlt. Igaz, hogy ez az agitatió tulajdonképen ugyanazoknak a reformoknak érdekében indult meg, a melyeknek első terve-

zője, hirdetője maga Széchenyi volt, de mások voltak az eszközök, melyeket igénybe akart venni, más a keresztülvitel egymásutánja, melyet fölállított és más a modor, melyet követett.

Széchenyi élete egész munkáját veszélyeztetve látván, alig hogy a *Pesti Hirlap* egy félévi pályafutása letelt, terjedelmes röpiratot írt ellene *Kelet Népe* czím alatt, melyet tisztán mint irodalmi művet, erősen subjectiv jellege daczára, egyöntetű szerkezete, polemiájának eszmegazdag élénksége, szenvedélyes ékesszólása szempontjából többen a Széchenyi megelőző művei fölé helyeznek, de a mely czélbavett hatását nem érte el s a Kossuth népszerűsége helyett csak a Széchenyiét csökkentette.

A közönség nagyobb része a Kossuth publiczistai tollának varázshatása alatt állván s a Széchenyi saját művei által a reformok eszméjének megnyerve lévén, nem tudta belátni, hogy a *Pesti Hirlap* czikkei miért vezetnék «zavarnak» vagy épen «megsemmisítésre» «mind az alkotmányt, mind a magyart?» miért volna veszélyes a nemzet legmagasabb czéljai érdekében nemcsak az észhez, de a szívhez is szólani? nem tudta megérteni, hogy csupán modor és taktika fölött a czélra nézve egyetértő politikusok ily éles vitát folytathassanak; nem bírt érzékkel a «juste milieu» kevéssé tetszetős jelszava iránt, nem adott hitelt azoknak a sötét jóslatoknak, melyekkel Széchenyi már e művében rámutatott a forradalom veszélyére, sőt voltak sokan, kik rövidlátásukban s felületes itéletökkel egyedül a gróf sértett hiúságában s a népszerűség szárnyaira emelt fiatal prókátor és journalista iránti féltékenységében vélték a *Kelet Népe* megírásának valódi okait fölfedezhetni.

Széchenyinek ez a műve is egész irodalmat teremtett,

de a megtámadottnak, nem a támadónak javára. Kossuth védelmére kelt b. Eötvös József, Vörösmarty is névtelenül, maga Kossuth, nemesen és higgadtan védekezve, polemiája csak akkor vált élesebbé, mikor Széchenyi a megyegyűléseken is ismételte támadásait. A nemzet megoszlott, de nagyobb és zajosabb része most már elpártolt Széchenyitől; az ifjuság Kossuth mellé állott, a fáklyászenéket most már ez kapta. Széchenyi iránt nem csökkent a tisztelet, de népszerűsége tűnni kezdett s csak akkor csillámlott föl még egyszer régi fényében, mikor 1842 nyarán az ő fáradhatatlan munkájának eredményeképen a Pest-Buda közötti lánczhid alapkövét fényes ünnepély keretében letették.

A *Kelet Népe* az a választó vonal, mely a Széchenyi irodalmi működésének ébresztő, buzdító, indító és agitáló első korszakát, a fékező, mérséklő, túlhajtásoktól óvó, a nemzeti és közjogi radicalismust korholó második korszaktól elhatárolja; ennek a változatlan hazafiúi hévvel, de kevesebb hatással és népszerűséggel követett új iránynak útján a második állomást az 1842 novemberében megtartott academiai beszéd képviseli, mely e czím alatt: *A magyar academia körül* külön füzetben is megjelent, s melyben éles csapásokat mér Széchenyi azokra, kik túlbuzgalomból a nemzeti nyelv terjesztését s az állam és a társadalom megmagyarosodását erőszakolni igyekeznek. Ez a beszéd még a *Kelet Népé*nél is alkalmasabb volt félreértések támasztására; bár tételei egyenkint megtámadhatatlanok, az adott körülmények között mégis úgy hatottak, mint igazolásai a nemzetiségek részéről az 1840-iki nyelvtörvény ellen indított mozgalomnak, a mi csakhamar igen kelletlen hálafeliratokban is kifejezésre jutott. Most már

Wesselényi is nyiltan Széchenyi ellen fordult, ki annál sűrűbb ellentétekbe került ezentúl Kossuthtal is, mert nézeteik immár nemcsak a modorra és taktikára, de több napikérdésre nézve is (Horvátország ügye, iparvédegylet, német vámszövetség, vukovár-fiumei vasút, sérelmi politika) szétágaztak s mert a mindinkább magára maradó — vagy mint ő maga fejezte ki magát, «két pad közé jutó» — Széchenyi hasztalanul igyekezett az adókérdésben is nézetei számára pártot toborzani.

Ő ugyanis a közteherviselés elvét a nemesi kiváltságokkal szemben egy, határozott időre szóló s külön országos beruházási alapként kezelendő csekély telekdíj enyhe formájában kivánván kezdetképen érvényesíteni, e tervét az *Adó és két garas* czímű könyvalakban is kiadott czikksorozatban s *Magyarország kiváltságos lakosaihoz* intézett két nyilt levélben fejtette ki. Fáradhatatlan agitátiója s az ellenzéki sajtónak még sokkal messzebb menő állásfoglalása ellenére, az 1843-iki országgyűlésre való követválasztások a nemesek «nem adózunk» jelszava alatt a legtöbb megyében oly heves, sőt véres küzdelem közt mentek végbe, hogy a már akkor országos tekintélynek örvendő Deák Ferencz önérzetével összeegyeztethetőnek nem tartotta a követi megbizás elfogadását. Az ő közreműködését ilyképen nélkülöző országgyűlésen azután a közteherviselés megvalósításának legszerényebb kísérlete is Széchenyi fényes beszédje daczára, a két tábla meg nem egyezhetése miatt meghiúsult; de létrejött — Széchenyinek buzgó hozzájárulásával — a nem nemesek hivatal- és birtokképességének törvénybe iktatása; a szabadelvű irányt lelkesen támogatta a vallási kérdésben is, ellenben a börtönrendszer s büntető rendtartás terén nem csatlakozott

a modern haladás barátaihoz s a városok fölötti felügyelet kérdésében a conservativ álláspont védelmében a felsőházi ellenzékkel oly éles összetűzése volt, hogy egyik leghatásosabb beszédje után ájultan rogyott össze.

Egészségét már ez időben kezdte aláásni a pihenést nem tűrő, fáradhatatlan tevékenység, mely folytonosan a legkülönbözőbb feladatok számára vette úgyszólván éjjel-nappal igénybe szellemét s mely különösen a publicistika terén most fokozódó mértékben érvényesült.

A hazai ipar védelmét czélzó egyesületi szervezkedés alkalmat szolgáltatott Deák Ferencznek is egy Zala-Szent-Gróton tartott beszédjében a védegyleti mozgalom pártolására szót emelni. Széchenyi tizennégy czikkben foglalkozott Deák beszédjével, a legnagyobb tisztelettel nyilatkozva az ő személyéről, sőt egyenesen fölajánlva neki a vezérletet, mely előtt maga is meghajolna, de egyúttal az ország közgazdasági állapotaira vonatkozó nézeteit erélyesen megczáfolni s a védegylet czéltalanságát hatásosan bebizonyítani igyekezett.

Ez az állásfoglalása Széchenyit nemcsak egy népszerű országos mozgalommal, de Kossuth és Wesselényi után most már Deákkal is ellentétbe hozta, a mi nem kevéssel járult hozzá népszerűsége csökkentéséhez, a mely úgyis oly mértékben hanyatlott, a mily mértékben közeledett Széchenyi a kormányhoz, melynek üdvös szándékait, kivált mióta barátja, gr. Apponyi György vette át a kanczellárságot, nem győzte az ellenzék fokozódó hevű támadásaival szemben védelmezni.

De a legsúlyosabb csorbát népszerűsége és tekintélye akkor szenvedte — s ez fölötte jellemző a mi viszonyainkra nézve — a mikor életének egyik főfeladatát teljesítendő,

egészen önzetlenül és áldozatkészen vállalkozott az ő javaslatára a helytartó-tanács mellett létesített közlekedési országos bizottmány — később osztály — vezetésére, nagyon szerény, t. i. helytartótanácsosi minőségben, bár egyidejűleg nyert titkos tanácsosi czímmel.

Széchenyi nem törődve a kedvezőtlen benyomással, melyet kineveztetése keltett, mihelyt 1845 őszén átvette hivatalát, hozzálátott első és legsürgősebb feladatához: a Tisza folyásának szabályozásához. Ennek érdekében tett útjai eleinte sem személyére, sem az ügyre nézve kecsegtetőknek nem látszottak, de szivósságának és lelkesedésének sikerült ellenfeleit lefegyvereznie s miután a szabályozási műre vonatkozó eszméit az ő szokott subjectiv, de megragadó modorában röpiratba is foglalta *(Eszmetöredékek)*, több helyen valóban lelkesült fogadtatásban részesült és elérhette a munkálatok tényleges megindítását, melyhez azonnal hozzáfűzte a tiszai gőzhajózás ügyét is, sőt egyidejűleg ráért Fiumét és kikötőjét is tevékenysége körébe vonni s az ő buzdításának is része volt abban, hogy a Balatonon megjelent az első gőzhajó.

A közgazdasági téren való alkotó tevékenység azonban nem soká vehette az egész embert igénybe. A korszakos jelentőségű 1847—48-iki országgyűlés választási mozgalmainak első hullámgyűrűi feltüntek közéletünk alig lecsendesült víztükrén, a pártok szervezkedtek és megnyilatkoztak, s különösen a szabadelvű ellenzék igyekezett megállapítani azokat az elveket, melyek iránt vezérei: Deák, Kossuth, Batthyány, Teleki, Eötvös, Szalay között egyetértés volt létesíthető. A magát mindinkább elszigetelve látó Széchenyi is elérkezettnek látta a pillanatot, hogy ismét tollat ragadva a roppant elfoglaltságától még üresen

hagyott órái s különösen éjjelei felhasználásával *Politikai programmtöredékek* czím alatt kiadott röpiratban belészóljon a pártszervezés és programmalkotás mozgalmaiba, kijelentve, hogy nem csatlakozik sem a conservativekhez, sem az ellenzékhez, de arra sem érez vágyat, hogy új pártalakulás zászlaját tűzze ki ; ő — úgymond — a haladás és a reform barátja, ellenzéki volt, a míg a kormány minden haladástól és reformtól elzárkózott, de épen abban látja a következetességet, hogy ne törjön a kormány ellen, mikor azt jóakarat vezérli. Képtelenségnek tartja azt, hogy az ellenzék vezetni akarja az országot s kikel a mindent gáncsoló, majd túlbizakodó, majd kétségbeejtő hang, a türelmetlen «dögönyözés» és terrorismus ellen, mely az ellenzék hevesebb részének agitatióját jellemzi s már-már forradalmi lázba juttatja az országot. Végül Kossuth személyéhez fordul, előbb a gúny ostorát suhogtatva, majd a hazafiúi fájdalom és aggodalom legnemesebb pathosával inti, kéri népszerű ellenfelét, hogy lépjen le az izgatás veszélyes lejtőjéről, mely föltartóztathatlanul sodorja romlásba az országot. Ehhez az intelemhez fűződik Széchenyi híres jóslata a bekövetkezendő forradalomról, mely ugyan más alakban — mert a *Programmtöredékek*ben lefestett kép inkább sociális és nemzetiségi polgárháborút helyez kilátásba — de tényleg hamarább vált valóra, mint talán Széchenyi maga is hitte.

A röpirat egyes részeinek nagy rhetorikai szépségei s érvelésének hatalmas ereje ellenére sem czímének nem felelt meg, sem a czélba vett hatást nem érte el. Később, a szabadságharcz leveretése után, sokan gondoltak vissza megilletődve tartalmára, de akkor az egész ellenzéket — nemcsak azokat, kik ellen irányozva volt — Széchenyi

ellen ingerelte. Ezt látva írója s hallva, hogy Pestmegye Kossuthot magát készül követté választani, a természetében rejlő szivós erélylyel elhatározta, hogy elhagyva helyét a főrendek tábláján, ő is az alsóházba választatja meg magát. Föl is lépett Sopronmegyében, a hol nagybirtokos volt s a hol a nemesség a conservativ irányhoz szított. Ámde itt épen azt fordították ellene, hogy a közteherviselés mellett tört lándzsát és Széchenyi épen ebben a szűkebb hazájában — megbukott. Mosonmegye tette jóvá, a mit szomszédja vétett, s így az 1847 novemberében megnyilt utolsó pozsonyi országgyűlés alsóházában Széchenyi csakugyan szemben találta magát Kossuthtal, de mindjárt eleve kijelentette, hogy csalódnak azok, kik most azt várják, hogy ők «gladiatori bajtusára» keljenek egymással s csakugyan mindketten szinte versenyeztek az egymás iránti kíméletben és mérsékletben.

Az országgyűlés minden tekintetben kedvező előjelek között nyílt meg, de Széchenyinek csakhamar alkalma volt a véleményeknek az előértekezletek, az ifjúság és a karzati közönség által ellenzéki irányban való lenyűgözése ellen óvást emelni. Már a felirat kérdésében a Kossuth radicálisabb javaslata nehány szótöbbséggel győzött a Széchenyié fölött, s mikor a főrendek ahhoz hozzájárulni nem akartak, Kossuth Széchenyi távollétében keresztülvitte, hogy a követi tábla egyáltalán félretegye a feliratot és a trónbeszédet válasz nélkül hagyja. Mikor az európai forradalom első szele Olaszország felől becsapott, Széchenyi úgy fogta föl a helyzetet, hogy most kell Magyarországnak törhetlen hűsége és méltányossága bizonyításával a dynastia bizalmát mindenkorra megnyernie s a monarchia súlypontjának hazánkba való áthelyezését kiesz

közölnie; ellenben az ellenzék a monarchiát fenyegető veszélyt épen a nemzet követelményeinek érvényesítésére akarta fölhasználni; az administratori rendszer miatt formált sérelmek eloszlatását czélzó királyi leiratban való megnyugvás még nagy nehezen kimondható volt a követi táblán, de február közepén túl már minden nap csak a Kossuth merészen előretörő irányának egy-egy diadalát jelentette.

A párisi februári forradalom hire márczius elsején jutott el Pozsonyba s rohamos kifejlődésre juttatta a dolgokat nálunk is. Kossuth már márczius 3-ikán fejtette ki az új képviseleti alkotmány és az Ausztriától való függetlenség elveit a kerületi ülésben s elnémítva a Széchenyi aggodalmait, azokat határozattá is emeltette; másnap a határozat keresztűlment az alsóházon. A főrendek megrettenve kitérni akartak s nem tartottak ülést, de a közbejött bécsi forradalom és Metternich bukása hamar megérlelte a reform ügyét; 14-én már elfogadta a főrendiház is és 15-ikén — mialatt Pesten a fiatalság egy vértelen forradalmi ténynyel léptette életbe a sajtószabadságot — a törvényhozás küldöttsége Bécs lakosságának örömujjongása közt hozta a határozatokat szentesítés végett Bécsbe.

Széchenyit magát is elragadta az ár; nem tudta: örüljön-e a nemzeti ügy föltartóztathatatlan diadala fölött, vagy aggódjék annak erőszakos gyorsasága miatt? Ő maga járt közben a főherczegeknél az új alkotmány megerősítése érdekében s ott volt, mikor Kossuth márczius 17-én Pozsonyban gr. Batthiány Lajost már mint Magyarország leendő miniszterelnökét mutatta be a népnek.

Nyakra-főre történt most a legfontosabb törvényjavaslatoknak meglehetősen hevenyészett szerkezetben úgyszól-

ván ellenmondás nélkül való országgyűlési tárgyalása; az utolsó rendi diéta lázas gyorsasággal igyekezett feladatát megoldani, hogy mielőbb átadja a tért a már Pesten összeülendő első képviseleti alapon nyugvó országgyűlésnek.

Időközben megalakult a kabinet is, melynek összeállítása nem csekély nehézségek leküzdését föltételezte. A mi a várakozásoknak megfelelt, az a jövő bomlás csiráit hozta magával. Kossuth nélkül a minisztérium nem is vállalkozhatott volna az ország valódi kormányzására s másrészt Széchenyi csak tényleges hatáskörének megfelelő állást foglalt el, mikor a közlekedési tárczát reá ruházták, a mi annál természetesebbnek tűnt föl, mert ő volt az egyedüli miniszter, ki — a kormány egy régebbi megbízásának megfelelve — már 1848 elején egy az egész magyar közlekedésügy rendezését felölelő terjedelmes javaslatot terjeszthetett az országgyűlés elé.

Az alakulás nehézségeit azonban még felülmúlták azok, a melyekbe az új kormány működése kezdettől fogva ütközött. A márcziusi eseményektől felbátorított forradalmi — de hazafiasan forradalmi — szellemet még aránylag legkönnyebb volt békére és a törvényes rendhez való alkalmazkodásra szoktatni; nagyobb veszély fenyegette az új alkotmányt és kormányzatot a nemzetiségek s különösen Horvátország részéről. S mialatt ezek ellen védekezett a miniszterium, tapasztalnia kellett, hogy hatásköre sem a hadsereggel, sem a bécsi birodalmi kormánynyal szemben tisztázva és biztosítva nincs. Azt, a mit a törvények általánosságban kimondtak, csak lépésről-lépésre lehetett a valóságban is, folytonos küzdelemmel érvényesiteni. Mikor aztán az udvar a megujuló bécsi forrongások elől

Innsbruckba menekült s Magyarország meghivását mellőzte, mikor Radeczky az olasz fölkelőkkel szemben győzedelmeskedett, a délvidéken a szerbek föllázadtak s Jellasich horvát bán nyilt pártütésének az udvar részéről minden félreértést kizáró módon való desavouálása meghiúsúlt, az ország helyzetének minden tekintetben válságos volta félreismerhetetlenné vált. A julius 5-én megnyilt országgyülésnek Kossuth már néhány nap mulva kénytelen volt a kormány nevében előterjesztést tenni a hazát fenyegető veszély leküzdésére szükséges katonai és pénzerő előállítása tárgyában; a lánglelkű szónok szavaira kitört közlelkesedés mindenkit meggyőzhetett felőle, hogy ez a nemzet el van szánva az élethalál-harcz megvívására, de a veszélyt akkor még a maga valódi nagyságában talán csak Széchenyi sejtette. Fokozódó aggodalommal nézte a Kossuth napról-napra növekvő hatalmát, látta napról-napra tágúlni a szakadást az udvar s a magyar kormány között, és volt kénytelen hallgatva tűrni a kényszerhelyzeteket, melyekbe a kormány a viszonyok s főkép Kossuthnak az országgyűlés radicalis elemeivel való egyetértése és hírlapjának agitátiója sodorta.

Az új országgyűlésnek a katonai s adóügyekben hozott határozatai István nádor tejhatalmának visszavonása s az udvar merev elzárkózása következtében már szentesítést nem nyertek; azok életbeléptetése tehát kényszerű, de már forradalmi lépés volt. Az utolsó kísérlet a korona és az országgyűlés közötti egyetértés helyreállítására: egy küldöttségnek Bécsbe utazása, eredménytelen maradt. De erről a balsikerről Széchenyi már nem szerzett tudomást; a folytonos lelki harczok és emésztő izgalmak különben is megrongált idegrendszerét végkép feldúlták. Szeptember

elején mint őrültet szállították Pestről a Bécs melletti Döblingbe, dr. Görgen elmegyógyintézetébe.

Az elmezavar éjszakája szinte jótékonyan borúlt a nagy szellemre, hogy a nagy szív ne érezze át hazája hősi küzdelmének és végre bekövetkezett leveretésének iszonyait. Attól is megkímélte, hogy értesüljön a pártszenvedélynek arról a kíméletlenségéről, mely tébolyát ürügynek minősítve, nevét a debreczeni országgyűlésről igazolatlanul távol maradt kétes hűségű hazafiak közé akarta sorolni. Az első időben Bécs ostromának s az ottani forradalomnak zaja, a beteg szobájáig elhatolva, dühöngési rohamokat idézett elő, de ezeket lassankint teljes fásúltság és közöny váltotta fel. Elevenen eltemetkezve, elszakítva nemcsak hazájától, de családjától is, csak 1850 után kezdett Széchenyi ismét érdeklődni a külvilág iránt. Hosszú leveleket írt nejének, titkárának, foglalkozott megint vagyona kezelésével, de egy balul végződött kisérlet után a tébolyda elhagyására többé rávehető nem volt; «rögeszme, fogadalom, vagy sejtelem» lett nála az a hit és az a föltevés, hogy onnan élve nem fog távozni. Levelei az önvád és megbánás följajdulásai, a vallásos rajongással párosúlt búskomorság megnyilatkozásai mellett a haza sorsa iránt újból való érdeklődés jeleit oly mértékben kezdik föltüntetni, a mily mértékben javult a beteg testi és lelki állapota. 1852-ben meglátogatta Lonovics érsek, szintén a 48—49-iki események egyik áldozata, Széchenyi barátja, ki egyúttal első lelki orvosává lett, (Zichy A.) mert a mióta a beteg előtte kiönthette lelkét, azóta nyerte az lassankint ismét régi egyensúlyát vissza. A sakkjáték, galambjai és fuvolája mellett mind sűrűbben foglalkoztatták a nagy hazafit a honi lapok és könyvek, melyeket kivétel nélkül meghozatott.

sőt a toll is, mert most már naplóján és levelein kivül czikkeket is kezdett írni a *Times*nak.

Kevéssel az ifjú császár egybekelése után, 1857-ben, a fejedelmi pár kőrutazást tett Magyarországon; Döblingből származott az az eszme, hogy ezt az alkalmat fölhasználva, Magyarország legelőkelőbbjei, élükön a herczegprímással egy kérvényt nyújtsanak át az uralkodónak Magyarország szabadságának helyreállítása érdekében. E terv meghiúsulása volt az első szikra, mely a betegségtől soká megszelidített Széchenyinek szenvedélyét újra lángra keltette; követte ezt az akadémiának a kormánytól tervezett megrendszabályozása, a mely ellen éles hangú tiltakozást írt, mely az academiában — hová eredetileg szánva volt — felolvasásra nem kerülhetett ugyan, de kéz alatt elterjedt a hazában s megint népszerűvé tette a «legnagyobb magyar» nevét. Mikor azután báró Bach Sándor, az ötvenes évek mindenható belügyminisztere, a ki 48-iki forradalmárból lett a róla elnevezett absolutistikus rendszer vezető szellemévé, az uralkodó körök megtévesztése céljából *Rückblick* czím alatt egy csekély számú példányokban megjelent röpiratot adott ki,* mely célzatos kiszínezéssel és csoportosítással dicsőítette rendszerének addigi eredményeit, Széchenyi többé meg nem állhatta, hogy hatalmas csapást ne mérjen a jogtiprással még kérkedő s arra a világ előtt hímet varró önkényuralomra és megírta híressé vált «sárga könyvét», e czím alatt: *Ein Blick auf den anonymen Rückblick* stb. A kéziratot fia, Béla másolta le s e másolatot vitte Londonba, a hol azt Rónay Jácint felügyelete alatt nyomatták ki, közjogi

* Szerzője Mayer Bernát volt.

adatok kiséretében s a vaskos könyv rövid idő alatt minden rendőri tilalom ellenére közkézen forgott nemcsak Magyarországon, a hol valósággal elnyelték, de az osztrák előkelő körökben, sőt a külföldön is.

A *Blick*, melynek szerzőségét Széchenyi az akkori viszonyok között soha nyiltan el nem ismerhette, de a mely minden lapon rávall irójára, pongyola írmodorával, laza és szakadozott szerkezetével s gúnyának féktelenségével; az irodalmi szempontból való birálatot talán nehezebben állja ki Széchenyi egyéb műveinél, de mint határozott célzatot követő politikai irat, szerzője lángeszének talán legcsodálandóbb terméke, mert czélbavett hatását, hogy a nemzet szenvedéseiért legalább ennyiben bosszút állva, azok fő okozóját a külföld s az ausztriai döntő körök előtt nevetségessé tegye, tényleg tökéletesen elérte. A *Blick*nek minden betűje egy-egy koporsószögévé vált az uralkodó rendszernek (Zichy A.) s az 1859-ben a monarchiára zúdúlt események megpecsételték a Bach bukását.

Ez a siker nem csak felvidította Széchenyit, de tevékenységét is rendkívüli mértékben fokozta. Már 1858-tól kezdve a röpiratok és hírlapczikkek egész kis irodalma támadt a magyar kérdés körül, melyek mind a döblingi önkénytes fogságból voltak sugalmazva s melyek bizalommal és reménynyel az ifjú uralkodó nemeslelkűsége és önálló itélete iránt, egy újabb «pactum conventum», egy a a korona és a nemzet között kölcsönös méltányossággal létrehozandó új kiegyezés szükségességét és lehetőségét hangoztatták. Széchenyi döblingi magánya mindinkább megszünt magány lenni; sűrűn látta magánál vendégül nem csak fiait és mostoha fiait, a Zichy grófokat, de imá-

dott nejét is, kinek minden megjelenése ünneppé varázsolta a napot, Hollán Ernőt, Falkot és Kecskeméthy Aurélt, mint irodalmi munkatársait, Lonovicsot, b. Józsika Sámuelt, sőt az osztrák miniszterelnök Rechberg gróf is meglátogatta Széchenyit, nem különben Schmerling, az ellenzék miniszterjelöltje, és egy napon bekopogtatott a döblingi remeténél egy fejedelmi ifjú is: József főherczeg.

Minden jel arra mutat, hogy az ősz — ekkor már hetvenedik évéhez közeledő — hazafi megint bízni, remélni kezdett; és épen ekkor, váratlanul következett be egy fordulat s nyomában a katastropha.

Az 1859-iki protestáns pátens által Magyarországon fölkeltett nyugtalanság volt az első jel, mely Széchenyit aggasztani kezdte; egy újabb 48-tól félt. Ugyanakkor személyes helyzete is izgatóvá kezdett válni. A bécsi rendőrség végre megsokalta azt, hogy úgyszólván szemei előtt Döblingben a politikai agitátiónak állandó központja legyen s miután a *Blick* szerzősége iránt is immár minden kétely eloszlott, 1860 tavaszán Széchenyi lakását éber rendőri felügyelet alá helyezték, sőt márczius 3-án úgy nála, mint a hozzá látogatóba járó bécsi ismerőseinél szigorú házmotozást tartottak és ez utóbbiak közül többeket el is fogtak. Egy kiterjedt összeesküvés fölfedezéséről beszélt a hír; Pesten a fiatalság márcziusi tüntetése alkalmával vér folyt s egy ifjú elesett; talán mindennél jobban izgatta föl Széchenyit barátja, Jósika váratlan halála, mely néhány nappal azután következett be, hogy a báró Döblingben nála ebédelt. És ezekhez járúlt végül Thierry rendőrminiszter levele, melyben visszautasítva Széchenyi meghívását, e kíméletlen szavakat is intézte hozzá: «A tébolyda megszünt Excellentiádra nézve menedékhely lenni».

Egy kevésbbé beteg kedélyben is ezek után az előzmények után könnyen támadhatott a gyanu, hogy elfogatás, börtön, vagy talán orgyilok az, a mi reá vár. És ez magyarázata a kétségbeesés vagy őrülési roham ama cselekedeének, melylyel Széchenyi 1860 husvét vasárnapjára virradó éjjel önkezével vetett véget életének.

A «késő, de tartozott szent hódolat», mely «hálás adóját» valódi nemzeti gyászként rótta le Széchenyi halálakor, az egyetértés, mely — b. Eötvös József szavai szerint — az ő munkás élete örökségeképen jött létre sírja fölött, nem engesztelhette ki egészen az ő sorsának tragikumát, melyet az tetőz be, hogy kevesebb mint egy évvel kimúlta után félreismerhetetlen előjelei kezdtek derengeni annak a kibontakozásnak és kibékülésnek, a melyet ő keresett és a melynek eljövetele iránti kétségbeesése vitte a halálba.

Élete munkájának maradandó eredményeihez, az intézményekhez és alkotásokhoz, melyeket létrehozott vagy megindított, méltán sorakozik irodalmi munkássága, melynek közönségesen ismert anyagát halála után jegyzetei, naplói és levelei segítségével előbb Török János, majd Zichy Antal és Majláth Béla tetemesen gyarapították. Posthumus munkái közé tartozik a Török Jánostól kiadott *Önismeret,* mely szintén nem tudományos formában psychologiai s még inkább neveléstani problémákkal foglalkozik, de helyenkint a *Blick* eszmekörébe csap át. Naplóinak utolsó, valószinüleg az 1848-iki eseményeket is felölelő kötete alighanem a márcziusi házkutatás alkalmával veszett el.

A Széchenyi írott művei és beszédei osztoztak azoknak a szellemi termékeknek sorsában, melyek az actuális

politika czéljait szolgálják ; a viszonyok és feladatok változása következtében nagy részök elavúltnak látszik ma, bár Gyulai helyes megjegyzése szerint épen az, a mi már elavúlt, mert az életbe ment át, intézményeinkben hirdeti szerzője dicsőségét. Műveinek történeti becse is az ő egyéniségének és korának fontos és érdekes voltánál fogva sokkal nagyobb annál, a melyet politikai iratoknak a későbbi kor rendesen tulajdonítani szokott ; e mellett könyvei az állam és életbölcseség oly maradandó becsű gyöngyeit tartalmazzák, melyek miatt azok positiv tartalmát is a legkésőbb nemzedék a maga javára, képzésére, épülésére fogja fordíthatni. Ez teszi őt bizonyos tekintetben ma is népszerű íróvá s csak az sajátságos, hogy míg egyes mondásai, nézetei, tanításai úgyszólván a köztudatban élnek, — még pedig gyakran forrásuk ismerete nélkül, — nemcsak műveinek tulajdonképeni tartalma, de működésének, életének egybefüggő képe, egyéniségének és szerepének az egykorú eseményekhez és szereplőkhöz való viszonya tekintetében is gyakran vajmi homályos és téves fogalmakkal találkozunk.

A Széchenyi írói egyénisége és jelentősége megitélésénél mindenekfölött szem előtt tartandó, hogy ő politikai hivatása szolgálatában, nem írói becsvágyból, hanem «pályája kényszerűségéből» lett íróvá ; könyvei és szónoklatai forrásukra és czéljukra nézve semmiben sem különböznek azoktól a tetteitől, melyeknek nyomait politikai, társadalmi és közgazdasági életünkben hátra hagyta. Saját vallomása szerint nála «a hazafi állott elől, csak azután jött az író», szerzői «pretensiója nem volt, fáradozásának oka csak tiszta és becsületes szándék» vala. Megfigyelhető, hogy közpályája megnyiltával annak, a mit azelőtt naplóiban

önmagában mondott el, nagy részét a közönségnek kezdi hirdetni, naplója számára csak titkait tartja fenn; írói hajlamának ez a fejlődése magyarázza némileg stíljét is: az eszméknek azt a «tolakodó és szabályozhatatlan bőségét» (Arany László), a gondolat és érzés korlátlan uralmát a műalkat, sőt néha még a logika követelményei fölött is a pongyolaságot, a «tiszta és rendszeres előadás hiányát», azokat «a magyar mérföldet legyőző hosszú szóalkatokat» a minőknek ő maga nevezi körmondatait. De félreismernők ezt az ő látszólagos írói dilettantismusát, ha azt egészen önkénytelennek és öntudatlannak tekintenők; hogy öntudatos volt, nem csak az mutatja, hogy ő maga ismételten bevallja, sőt olykor huszáros élczei tárgyává teszi, de ennek az írmodornak az öntudatossága és czélzatossága kitűnik irodalmi agitátiójának egész természetéből és taktikájából, mely mindig főkép azoknak megnyerésére és meggyőzésére irányult, a kikről jól tudta, hogy egy rendszeres, tudományos munkát végig nem olvasnának, de a szellemes, élcztől sziporkázó, csípős gúnynyal is fűszerezett csevegés iránt épen nem érzéketlenek, s a kikről azt is föltételezhette, hogy egy hivatásos írónak formailag is magas színvonalú munkája iránt kevésbbé érdeklődnek, mint egy a társadalom vezető köreiben mozgó elkényeztetett nagy úrnak könyvírói szeszélyei és ötletei iránt. Nem szabad felednünk, hogy, kivált eleinte, a nyelv nehézségeivel is küzdenie kellett, magyarúl egyáltalán csak akkor kezdett írni, a mikor már részt vesz a közügyekben; a dunántúli tájszólás némely sajátosságaihoz szívósan ragaszkodik, kedveli olykor a népies szólamokat is, a nyelv hiányait új szavak alkotásaival próbálja pótolni, — nem mindig szerencsésen; de lassanként a nyelv darabos,

3*

nehézkes anyagát átheviti, megolvasztja, s a maga képére gyúrja át hatalmas egyénisége: ezentúl aztán már nem többé a nyelvet, az irályt érezzük műveiben, csak a szerzőt, mindenre csodás fényt vető zsenialitásával, a «mély érzés és metsző gúny vegyületét», mely egyéniségét is mindenekfölött jellemezte, a harag féktelen kitörései mellé helyezett legérzelmesebb ömlengéseket, «Juvenális és Swift maró gúnyának egyesülését Shakspere hamleti és leari humorával» (Gyulai). És érezzük költői lelkének megnyilatkozását is, mert — bármily csodálatosnak látszik — az az ember, a ki váltig hirdette, hogy a politikában, a gyakorlati életben csak a hideg ész szavára szabad hallgatni, lelke mélyében költői természet volt, ezt nem csak kedvencz olvasmányai, idézetei, ifjúkorának irodalmi tervei árulják el, de mint írót is nem egyszer ragadja el a költői ihlet. «Könyveinek és beszédeinek ezer részlete, képe, hasonlata, kifejezése hat reánk úgy, mintha egy nagy költemény töredéke, egy nagy költői lélek megnyilatkozása lenne.» (Beöthy Zsolt.) Míg írói műveinek sokféle formai hiányuk mellett is ez a költői ihlet helyenként különös zománczot kölcsönöz, becsüket fokozza írójuknak széleskörű olvasottsága, nagy tudása s az az éleslátás, mely a dolgoknak és kérdéseknek mindig mélyére hatol.

A Széchenyi írói jelentőségének egyik mellőzhetetlen fokmérője végűl a hatás, melyet irodalmunk fejlődésére gyakorolt. Könyveivel, hirlapi czikkeivel úttörője, mondhatjuk megalapítója lett a magyar publicistikának; hogy e munkássága hatásában hamar túlszárnyalták mások, az nem csökkenti úttörői érdemét, csak egyik ismétlődése annak a gyakori történeti jelenségnek, mely vezető szellemek ellen oly erőket visz harczba, a melyeket ők

maguk keltettek életre. Még tágabb körre terjed a hatás, melyet a nyelvújítás gyakorlati érvényesülése köszönhet neki; azt a magyar nyelvet, a mely költészetünk számára a nyelvújítási harcz befejezéseképen a Vörösmarty műveiben kialakult, Széchenyi segített bevinni az életbe; és nem csak az irodalom nyelvét, az irodalmat magát az ő példája, az ő hatása tette nálunk igazán társadalmi közszükségletté. Beöthy Zsolt helyesen mondja, hogy ő első volt államférfiaink között, ki a magyar költészet nemzeti politikai jelentőségét méltatta, előtte mintegy «megnyitotta az alkotmány sánczait;» személyes hatása íróink egy egész sorára s épen költőinkre félreismerhetetlen; az academia megalapításával nem tett kevesebbet irodalmunkért, mint azzal a viszonynyal, melyet személye s az írók között fentartott, a példával, melyet az irodalmi tevékenység megbecsülésére adott s végűl azzal, hogy főkép az ő igyekezetének eredményeképen lett Pest, az irodalmi középpont, egyúttal az ország fővárosává.

Az, a mi Széchenyit mint írót jellemzi, megvilágítja az ő szónoki szerepét és jelentőségét is. Szónok ő a classikus rhetorok értelmében semmi esetre sem volt, de nálunk és az ő korában azt a hatást, a melyet a közéletre gyakorolt, soha el nem érhette volna bizonyos nemű szónoki tehetség nélkül, s nem csak kortársainak tanuságtétele, de beszédeinek és azok hatásának tanúlmányozása — a régibb országgyűlések hiányos naplóföljegyzései daczára — meggyőz arról, hogy Széchenyi szónoki tehetsége a maga nemében ép oly érdekes és eredeti volt, mint írói egyénisége, s szónoki szerepéhez az a különleges, elévűlhetetlen érdem is fűződik, hogy — mint már említettük, — ő volt az első, ki a magyar parlamenti szónoklatot a latin

ékesszólásban legtovább gyönyörködött magyar főrendek körében meghonosította.

A szónoki pályán még küzdelmesebb kísérletezés vitte őt előre, mint az iróin; naplója tanúskodik róla, hogy első felszólalásának izgalmai szinte kétségbe ejtették a felől, fog-e valaha nagy közönség előtt hidegvérrel beszélni tudni? Még később is naplóiban gyakran nyilatkozik elégedetlenűl, saját idegessége, zavart és akadozó előadása fölött; ilyen önvallomásokat olvasunk oly beszédeiről is, melyek a közönség tapsaival találkoztak, még élesebben szólnak akkor, mikor már egyéniségének varázsa hanyatlóban volt. Kecskeméthy Aurélnak igaza van abban, hogy az eszméknek az a buja gazdagsága, s a szellemnek az az egyszerre mindenre való kiterjedése, mely Széchenyit jellemezte, magában véve nagy akadálya az ékesszólásnak; e mellett beszédeire sohasem készült, azok — eltekintve a felolvasott, academiai beszédektől — mindig temperamentumos rögtönzések, pillanatnyi inspiratio szüleményei voltak s már ezért sem mérkőzhettek formai tökély, alaposság, átgondoltság tekintetében a Deák és Eötvös szónoklataival. Nem lehet azonban mondani, hogy tárgyát mélyen át nem gondolta volna, mert hiszen legtöbbször oly kérdésekről nyilatkozott, melyeket már hoszszasabban hánytorgatott elméjében, de az a forma, melyen véleményét beszédjében kifejezte, mindig a pillanatnyi helyzet és hangulat, az esetleges támadások és ellenvetések, az éppen akkor elérni kivánt czél hatása alatt született s ebben rejlett magyarázata a benyomásnak is, a melyet keltett; a mily melegen, sőt hevesen voltak átérezve, közvetlenűl és őszintén elmondva beszédei, ép oly élénk és biztos volt hatásuk is. Föllépésének, moz-

dulatainak és arczizmai játékának némely sajátossága, mondhatni különczsége is hozzájárult a figyelem fölkeltéséhez és lekötéséhez; a «szabatosság és iskolás beosztás teljes mellőzése» (Zichy A.) a szeszély csapongásai, a gyakori kitérések, átugrások és ismétlések legkevésbé sem szolgáltak akadályúl arra nézve, hogy Széchenyi magával tudja ragadni hallgatóságát, hogy ellenséges hangulatban olykor a maga javára fordulatot idézzen elő, hogy a legjelesebb szónoklatok hatását ellensúlyozni tudja s hogy Kossuthot országgyűlési tudósításaiban egyszer-másszor magasztaló elismerésre indítsa. Kemény Zsigmond Széchenyinek mint szónoknak gyöngeségét abban látja, hogy beszédeiben sohasem tudott saját szellemének legmagasabb nézpontjáig fölemelkedni s hogy szavakkal megható és mély érzelmeket festeni képes nem volt; míg az irodalomban tudott a kebel legérzékenyebb húrjain játszani, mint szónok sokakat ragadott tapsokra, de senkit könnyekre; szerinte Széchenyinek vannak beszédei, «melyeken az ember végigragyogni látja a lángész szivárványát; de földre, hova lábát vethesse, alapra, melyen lelke megpihenjen és irányt vehessen, közelben s távolban egyaránt nem talál: minden villanyos, csillogó, fantasztikus alakú eszmeföllegekből áll és egy-egy nagy gondolat elmosódott vagy szaggatott körrajzaiból.»

Mindent összefoglalva, Széchenyit mint politikust, írót, és szónokot egyaránt kétségtelenül ujabbkori politikai történetünk legérdekesebb, mert legsajátosabb, legeredetibb, szövevényes, szinte talányszerű alakjának mondhatjuk. Lénye, élete, működése a történeti és lélektani búvárlat egyik kedvencz és kimeríthetlen tárgya, mert mindenkit új fölfedezésekre csábít s valóban alkalmas is arra, hogy

mindig új meg új szempontokból nézve újabb színben, világításban is tünjék föl. Ez magyarázza meg másrészt azt is, hogy míg Széchenyi tiszta hazafisága, rendkivűli szellemi és lelki tulajdonai s életének nagy és maradandó eredményei úgy összes jelentősebb kortársait mint az utókornak még legkevésbé jóakaró birálóit is egyhangú és föltétlen elismerésre indítják iránta, működésének egyes mozzanatai, egyéniségének egyes nyilvánulásai mégis a legellentétesebb, gyakran a megfoghatatlanságig félszeg megitélésben részesűltek s nyilvános pályájának második szakában őt úgyszólván egészen elszigetelve s népszerűségétől megfosztva láttuk.

A Széchenyi alakja valóban kiegyenlíthetetlen ellenmondások vegyüléséből alkotottnak látszik, melyek csak magas nézpontról, mélyreható tekintet előtt olvadnak megérthető harmoniában össze. Fölületes szemléletre már pályája is rejtélynek tűnik föl. Mint katona, távol hazájától, ennek viszonyait alig ismerve, nyelvét fogyatékosan beszélve, egyszerre tudatára ébred annak, hogy hivatása nemzetének ujjászületését faji alapon, gyakorlati úton megindítani; határozottan aristokrata érzülettel agitatiót indít a nemzeti előjogok ellen, megbontja a feudális tábort, előkésziti az alkotmánynak szabadelvű és demokrata szellemű átalakítását; látszólag egészen készületlenűl lépve az irodalmi, nevezetesen a publicistikai pályára, rövid idő alatt az ország legolvasottabb írójává lett; mikor a reformmozgalom erősebb hullámokat vet, útjába áll, népszerűsége föláldozásával vállalkozik a mérséklő és fékező hálátlan és eredménytelen szerepére; mikor aztán egy európai szellemi áramlat ereje hamarább, mint bárki gondolta volna, teljes diadalra viszi a reformtörekvést, egy perczre —

saját vallomása szerint — átengedi magát a nemzete újjászületése fölötti csendes örömnek, mert hiszen «maga is járúlt valamivel hozzá!» De csakhamar felülkerekednek már előbb érzett s hangoztatott balsejtelmei; előbb mint minden honfitársa, meglátja a fenyegető katastropha veszélyét; képtelen levén azt elhárítani — megőrül; visszatérő eszmélete arra a rettentő szemrehányásra indítja önmaga ellen, hogy miért is igyekezett nemzetét békés féktelenségéből felrázni, s ezáltal a romlás útjára vinni; majd ismét egy reménysugár éleszti föl lelkét, de annak pillanatnyi elsötétülése elég, hogy kétségbeesése a halálba űzze.

Az egymást kergető paradoxonok e sorozatát kiszínezik a lelki élet egyes momentumainak, a jellem egyes vonásainak szembetűnő ellentétei: a politikában az ész kizárólagos uralmát hirdető, népét az «ok népévé» nevelni akaró, az anyagi erők fontosságára utaló utilitárius államférfiú, a kit mégis a honfiúi szívfájdalom eszétől foszt meg, míg a mindig a szenvedélyekre hivatkozó érzelempolitikusok teljes épségben őrzik meg lelki egyensúlyukat; a mély és buzgó vallásosságú ember, ki mint fiatal huszárkapitány az élet ezer öröme között sohasem feledkezik meg ájtatosságáról és gyónásáról, aggkorában szinte vallásos rajongásba esik s végűl mégis öngyilkossá lesz; az önbizalom, akaraterő, tettvágy és szívósság mintaképe, ki mégis minden órában kitéve látszik nemcsak a csapongó szeszélynek, de a csüggedés és kétségbeesés kísértéseinek is; a merészségig bátor férfi, ki mindenkivel és mindennel szembeszáll s a ki azért mégis a közdolgokban a félénkségig óvatos és aggodalmaskodó; a biztosan számító, mindig a gyakorlati irányba hajló ész, mely mégis

gyakran a költői képzelgéstől látszik tovaragadtatni, s végűl a lénye minden gyökérszálával hazájához és fajához kötött hazafi, ki mégis az emberi civilisatio nagy, közös vívmányainak legmagasabb nézőpontjairól kérlelhetetlenűl korholja honfitársainak hibáit és félszegségeit, sőt ezek iránt nem egyszer valódi undort árúl el.

Azt a legközkeletűbb tévedést, melyet a Széchenyi megitélésében az ő lényének problematikus szervezete keltett, mintha ő hidegszívű, számító, érzékkel csak az anyagi kérdések iránt bíró politikus lett volna, életének tragikuma legelőbb döntötte meg. A későbbi magyarázatok közűl, melyek e problémába világosságot és összhangot igyekeztek hozni, talán legmerészebb és legszerencsétlenebb is a Grünwald Béláé, a mely a Széchenyi lelki életét és vele tulajdonképen közéleti működését is majdnem kezdetétől végéig egy öröklött baj pathologiai alapjára helyezi s a psychiatria körébe utalja. Okot erre tudvalevőleg a Széchenyi naplója szolgáltatott, ez az ő «huszonegy kötetes titkos számadása önmagával», melybe még meggyónt bűneinek jegyzékét is beiktatta, melyet fiatalkorában elégetni készűlt, de végrendeletében titkárának ajándékozott, melyet kortársai nem ismertek s a mely egészében ma is csak a tudományos világnak hozzáférhető. Igaz, hogy e napló tanúsága szerint Széchenyit már 28 éves korától kezdve környezte időnkint az öngyilkosság gondolata; igaz, hogy körülbelül ugyanattól az időtől kezdve a hypochondria félreismerhetetlen jeleivel találkozunk nála, melyek gyakran a halálsejtelemig fokozódnak s egyébiránt nemcsak a saját, de olykor az övéinek egészségi állapota felőli túlzott aggodalmakban is nyilvánúlnak; másrészt gyakran épen az a tárgyilagosság döbbent meg e napló-

ban, melylyel írója a saját tetteit, mulasztásait mint egy harmadik személyéit bírálja el, s bár sikereit is följegyzi — minden túlzás nélkül, inkább tartózkodóan, — hibáiért önönmagát gyakran mint egy vásott gyermeket szidja meg. Nézetem szerint Széchenyi csak rendkívül impressionabilis kedély volt és rendkívűl őszinte, s e mellett bizonyára nem annyira hiúságból, mint inkább a túlzott lelkiismeretesség egy nemétől indíttatva, naplóját — talán mondhatjuk: saját szerencsétlenségére — megóvta az enyészettől. Ha minden hányatott életű ember ily pontosan följegyezné változó hangulatait s e följegyzéseket átadná az utókornak, azt hiszem, a történelem szereplő nagyságai között keveset találnánk, a ki elkerülné azt a sorsot, hogy elmeépsége, szellemi egyensúlya iránt kételyek támadjanak.

De jellemének megitélésére azt a tanulságot mindenesetre levonhatjuk a Széchenyi naplóiból, a mit már báró Eötvös József emlékbeszédében így fejezett ki: «Nem volt férfiú, ki a közélet pályáján megőszülve első fellépésétől élete végeig oly egészen érzelmeinek hatalma alatt állott volna, mint épen ő.» És e tekintetben a tőle teljes jóhiszeműséggel, de bizonyára inkább taktikai czélokból, mint saját érzése sugallatából hirdetett doctrina az ész és szív különválasztásáról a politikában, legkevésbbé sem téveszthet meg. Azt a véleményt melyet egy legújabbkori, nem épen jóakaró birálója nyilvánított Széchenyiről, mely szerint ő hamleti természet lett volna, tehát mindig kétkedő, túlérzékeny, gyönge idegzetű, megczáfolják mindazok a nagy alkotások, melyek máskép‚ mint szigorúan tervszerű eljárással, hajthatatlan szilárdsággal és szívóssággal s gyakran merész elhatározással létrehozhatók egyálta-

lán nem lettek volna. Az érzelmek heves küzdelme Széchenyinél mindig csak addig tartott, míg valamennyi között a legeszményibb, a legnemesebb nem emelkedett uralomra a többi fölött; a mily eszményi volt szerelme későbbi neje, Seilern Crescence iránt, barátsága Wesselényi iránt, oly eszményi volt politikájának egész credo-ja is; kezdve az ifjúkori öntudatos elhatározáson: «életét a hazának és az emberiségnek szentelni», később a népszerűséggel való büszke szakításban, mikor azt meggyőződése és hazája érdeke követelte, végűl az önvád marczangolásaiban akkor, mikor a nagy hajótörés menekültjei kifogyhatatlanok voltak egymás megvádolásában. Politikájának ez az eszményi vonása, mely a czélzatban, a lelki rugókban rejlik, semmikép sem állítható ellentétbe azzal a körülménynyel, hogy ő volt első nagyobb szabású politikusunk, ki az anyagi javaknak, mint nemzeti erőforrásoknak fontosságára irányozta kortársai figyelmét; és hasonlóképen nem téveszthet meg az a sokaktól hiúságnak, féltékenységnek, sőt irígységnek minősített türelmetlenség, a melylyel mások nézeteivel, törekvésével gyakran szembeszállott. Ő annyira azonosította magát a nemzeti fejlődéssel, hogy annak minden követelményét, — melyet t. i. ő olyannak látott, — egérzen összeolvasztotta egyéniségével, a miből szükségkép következett a subjectivitás, melylyel e kérdéseket mindig tárgyalta. Végévei egyik közvetlen szemlélője, Kecskeméthy Aurél, találóan mondja, hogy Széchenyi azt, a mi a hazáért tett, olyannak tekintette, mintha önmagáért tette volna; ezt a hazát ő az övének nézte, érzelmében személye a nemzettel, hazaszeretete önszeretetével teljesen összeforrt: ezért szenvedett is a haza miatt oly sokat, de ezért nem is vehetjük zokon, hogy

hazaszeretete sugallatával szemben ellenmondást, szembeszállást nem tűrt.

A fővád, mely politikai működését érte: a következetlenség, a meghátrálás vádja azoknak az elveknek a gyakorlati követelményei elől, melyeknek ő maga nyerte meg a közvéleményt, tulajdonképen a közte és Kossuth között kifejlődött antagonismusban gyökerezik. Azok, a kik e küzdelemben Kossuth oldalára állottak, az ő igazolására a hitehagyás vádját szegezik Széchenyi ellen; a kik az utóbbinak adnak igazat, — kivált a forradalom után való kiábrándulás hatása alatt — hajlandók egészen Kossuthot okolni azért, hogy a Széchenyi programmja, a hazának «ingadozás nélküli átvarázsolása» modern alkotmányú, kifejlett állammá, meg nem valósúlhatott s a beállott katastropha egy időre minden reményt eltemetett. Ezt az ellentétet legélesebben Kemény Zsigmond fejezi ki Széchenyiről közvetlenűl a forradalom ulán írt jellemrajzában, mondván: «A lefolyt évtized alatt két egyéniség vala anynyira ellenkező hatásban és irányban, hogy az egyik pályájának igazolása, a másik kárhoztatását vonja okvetlenűl maga után. Széchenylt és Kossuthot értem.» És míg Kemény következtetései Széchenyit igazolják s tehát szükségkép Kossuthot sujtják, az így felállított tétel súlya alatt létrejött újabban tudományos téren egy kísérlet arra nézve is, hogy a Széchenyi nagysága feláldoztassék a Kossuth-cultus oltárán.

Azt hiszem, nemzeti pantheonunk mindkettőt csonkítatlan nagyságában fogadhatja magába egymás mellett is, s az, hogy működésük egy időben ellentétes volt, nem csökkentheti annak a ténynek értékét, hogy mindkettőnek tüneményes alakja a mi hazánknak, a mi történetünknek

ékessége. Nemzeti és állami újjászületésünk megindítója Széchenyi, befejezője Kossuth; a ránk nehezedett végzet meg nem foszthatott mindenkorra és egészen attól, a mit ők ketten, fölváltva vezetve a nemzetet, létrehoztak. A történelem valószínűleg sohasem fog végérvényes és csalhatatlan itéletet mondhatni a fölött, hogy a nemzet és az uralkodóház közötti nagy összeütközés elmaradt, s a nagy közjogi átalakulás békésen létrejött volna-e, ha a negyvenes évek elején a nemzet Széchenyi szavára hallgat s az ő taktikáját követi; de viszont nem lehet Széchenyit hitehagyással vádolni azért, mert előre látott oly következményeket, melyek majdnem betű szerint beállottak, és mert a conventionális fogalmak szerint szabadelvűből conservativvá lett akkor, a mikor meggyőződése szerint a nemzetet a mérséklet útján tartani s túlzásoktól óvni kellett.

Az ő politikai programmjának kétségtelenűl hiánya, hogy Ausztriához való viszonyunk szabályozására vonatkozó nézeteit abban világosan ki nem fejtette; aligha tévedünk, ha azt, a mit néhány évvel az ő halála után a nemzet egy harmadik nagy fia, Deák Ferencz megoldásképen fölállított és keresztülvitt, olyannak tekintjük, a mi a Széchenyi erre vonatkozó eszméinek és irányának megfelelt volna. Programmjának ezt a hézagát az a felfogása magyarázza meg, mely szerint ő bízott abban, hogy ha nemzetünk a békés fejlődés útján fajilag, értelmileg és vagyonilag megerősödik, a közjogi viszony terén súlya önként fog érvényesűlni s fogja részére az önállóságot biztosítani. Ebben tévedhetett, de tévedtek és tévednek bizonyára még jobban azok, a kik azt hiszik, hogy a közjogi keretek tágítása előbbre viheti a nemzetet akkor is,

ha nem képes azokat értelmi és gazdasági súlyának eleven erejével megtölteni. És épen e kérdés körűl érvényesűl a Széchenyi politikai szerepének egész korszakos fontossága. Ő új eszmekört vitt be a magyar nemzeti politikába, új irányban nyitotta meg annak láthatárát kora és a jövendő számára. Nemcsak, hogy ő előtte politikusaink az anyagi kérdések és mozgalmak befolyását az eszmék fejlődésére s az állam formáira és sorsára kellően megérteni és megbecsülni nem tudták; mindaz, a mi nem szorosan véve a közjogi sérelem vagy közjogi vívmány fogalma alá tartozik, tulajdonképen idegen elem volt addig a magyar politika gondolatvilágában. Ő állította föl a haladásnak azt a programmját, mely míg anyagi téren előbbre visz, egyúttal szellemi téren kifejti a fajunkban rejő kincseket, s egy a maga sajátosságai szerint kifejlett nemzettel ajándékozza meg az emberiséget; ő terelte a figyelmet a gazdasági, értelmi és erkölcsi erőviszonyok föltételeire és hatására s ő volt nálunk az első, ki a társadalmi kérdések világába bepillantott s azok jövő szerepéről fogalommal és világos itélettel bírt. És ezért a nemzeti, faji alapon nyugvó magyar gazdasági, társadalmi és kulturpolitika minden időben joggal őt fogja megalapítójának vallhatni.

Berzeviczy Albert.

HITEL

1830

The strong resist, the weak despair

HONNUNK
SZEBBLELKŰ ASSZONYINAK.

Fogadjátok Hazám érdemes Leányai! Tiszteletem s Szeretetem jeléül ezen kis munkám ajánlását. Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan, nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A *Hitelrül* szólok, s a mi belőle foly, a becsületrül, az adott szó szentségérül, a cselekedetek egyenességérül, s igy Előttetek sem lehet a tárgy idegenebb, mint előttünk, mert annyi Nemes és Szép, a mi az Emberiséget felemeli, a Ti Nemetek műve. Ti viszitek karjaitokon életbe a kisded nevendéket, s jó Polgárrá nevelitek; a Ti nemes Tekintetetekbül szí a férfi lelki erőt és elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a haza ügyében, Ti fontok koszorút homloka körűl. Ti vagytok a polgári Erény s Nemzetiség védangyali, mely Nélkületek, higyjétek, soha ki nem fejlik, vagy nem sokára elhervad, mert Ti vontok minden körűl bájt és életet. Ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót. Üdvözlet és hála Néktek!

ELŐSZÓ.

Nincs oly bölcs a világon, ki még igen sok hasznossal ne nevelhetné tudományit, mint viszont alig van oly tudatlan a földkerekén, kitül egyet s mást nem lehetne nagy haszonnal tanulni. Minden emberben van valami jó, mint virágokban méz, s igy remélhetem, a közönség engedőleg fogja ezen Értekezést fogadni.

Én azt szeretem hinni: minden jobb lelkű ember bizonyos vágyást hordoz szivében — habár sejtetlen is — magán, felebarátin s mindenen, a mi őtet környezi, szüntelen javítni. Ezen a tökéletesbhez ellentállhatatlan vonzódás legszebb tulajdona az emberi léleknek; s a mint halhatatlan része jobban és jobban fejledez, annál inkább nő és erősödik az benne. És e szünetlen vágyás következésében leend lassan lassan a vad esquimaux emberré, az által emelkednek egész nemzetek előbb utóbb tökéletesb, virágzóbb, boldogabb létre, s annak mindennapi előmenetelét gátolni akarni, épen oly haszontalan munka, mint annak ugylétét tagadni, öncsalás.

Előbbre és magasabbra törekedik az ember, ez kétséget nem szenved, s mi azt minden tárgyban láthatjuk. Csak ujabb időkben is mennyire javult Hazánk némely részeiben, teszem, a földmüvelés, mezei gazdaság? Lakásaink hogy csinosodtak, városink mely szerfelett szebbültek? sat. És ha nem történt is nevezetes és még sok lábra nem állíttatott, a mi említést érdemelne, nem halljuk-e legalább szinte mindenki szájában a panaszt? Egynek az utak rosszak, másnak kereskedés, vizi csatornák, vasutak kellenének; ennek a szegények és koldusok nagy száma terhes; annak a nyelv nem eléggé

halad, az olvasók mennyisége csekély; megint mások az éjjeli világítás hiját kárhoztatják városainkban, nem különben a trottoirok és fedélcsatornák nem létét; ismét mások a tömlöczöket és foglyok tartását gondolják hibásoknak és több eféle.

Hogy minden időben volt, van és lesz is panasz, természetes; de igen különbözik a *javítni kivánástul.* Amaz magával, embertársival, kormánynyal, egy szóval mindennel való elégedetlenségbül foly, s többnyire alacsony haszonkeresés, vagy romlott sárepe nyavalája. Emez pedig embertársihoz, hazájához és a tökéleteshez vonzó szeretetbül ered és szebb lelkek sajátja.

Ezen szebb és jobb ösztön nálunk szembetünően nevekedik, s nagy szám készen áll, fáradsága és java egy részének áldozatjával, egyet s mást hazája vagy legalább vidéke virágzatára és gyarapodására előmozdítni és felállítni. Soknak, igen soknak czélja csak Egy — nemes és dicső, s nem egyéb, mint a közjó előmozdítása; de annál különbözőbbek és többfélék azon módok, melyeket mindenki a közczél elérése végett legfoganatosbaknak tart, s melyekhez ragaszkodik. — Mindegyik építni akar, s mind ugyanazon egy épületen, de a talpkövet szinte mindegyik máskép és máshová akarja rakni, s mindegyik különb móddal fog az építéshez. Sok az első emeleten kezdi, némely annak kifestésével, s némely szinte a háztetejével gondolja legjózanabbnak a munka kezdetét. — Igazi talpkövet ritka rak.

«Bár csak szabad volna a Horvátországi Ludovica út» — így szól az egyik. — «Volna biz inkább függő hid Pest és Buda között» — felel a másik. — «Mindenek előtt sétáló-helyeket készítsünk, s a pesti Duna partjaira fákat ültessünk, mert azok növéséhez idő kell, és — —» «Ez már mély okoskodás! Állítsunk magyar Theatrumot inkább, az terjeszti a nemzetiséget és nem a fák!» — igy bölcselkednek mások. — «Csak külföldön ne laknának mágnásink, költenék pénzeket jószágikon és járnának csak vármegye-gyülésinkre.» —

«Hiszen az nem árt, csak az a külföldi ruha, kapcza és czipő, meg az a, hogy is mondják csak, Collier Grec ne csufítná magyar testeiket és képeiket» — igy szitálják az igazságot megint mások. — «Papiros-pénz öl bennünket, bár körmöczi aranyunk volna és bányáink temérdek kincse hazánkban maradna.» — «Nem ez, barátom» — felel erre más — «csak a só, csak a só ne volna oly drága.» — És számtalan több efélék! Csakhogy kiki saját gondolatját hiszi legmélyebb sarkalatkőnek, s leg- és legelső lépésnek, melynél hazánk lehető előmenetelét kezdeni kellene.

Sokan pedig minden hátramaradásunkat a kormánynak tulajdonítják. — Az Appalto, a Harminczad okozza képzeletekben nyomoruságunkat. Csak az ne volna, diszlenék akkor minden. Számosan, szomszédink — kikkel közös Urunk van — kárán akarják alapítni a magyar szerencsét; és szünet nélkül a vám, csak a vám körül fárítgatják eszeket. Mint a félszemű, ki mindég azon szomorkodik, hogy vak szemével nem lát, s nem örvend inkább a természet csudáin, melyek megmaradt szeme kristályában festekeznek. Vagy mint ama gazdák, kik szánakozó mosolygással hallják *Yong, Koppe, Thaer* neveit; uj systemákrul, váltógazdaságokrul, szederfákrul sat. pedig hallani sem akarnak, de magokat sokkal eszesebb és ugynevezett practicusabb gazdáknak tartják, ha mind ezen esztelenségekkel nem bajlódnak, — s minden jobb industria helyett jobbágyiktul, a mit bérben birnak, elszedik, azokat legjobb földeiktül megfosztván, *ujonnan regulázzák,* s őket lassan-lassan erejekbül kiveszik, és aztán szinte hazafitlanságnak állítják, ha valaki a magyar adózó nép sorsát e részben irigylésre méltónak nem véli; az egész alkotmánynak felfordulását jövendelik pedig, ha a kormány az ő ugyancsak *genialis* gazdálkodási módjokat gátolja, s a köznépnek pártját fogja. Igy gazdálkodik szomszédunk a török is, s akármit mond, tagadni nem lehet, hogy ennél könnyebb, egyszerűbb és olcsóbb földmüvelési mód a világon nincs! Szóval: sokan csak mindég más

kárán akarnak gyarapodni, vagy ott, a hol lehetetlen, s nem oly módokhoz nyulni, melyek által mind a két rész nyertes lehetne.

Némelyek szomoruan fütyörészik el a mohácsi veszedelem nótáját, s azt hiszik, ott van koporsója minden scytha fénynek. S tán ugy van, ámbár én nem hiszem — de az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, és elvesztett kincse siratása helyett inkább azt tekinti és vizsgálja, mit menthetett meg, s avval beelégedni és lassankint többet szerezni iparkodik.

Igen sokan pedig a jó régi időt siratják, a jelenrül egészen elfelejtkeznek és azért ezt bölcsen nem is használhatják. Már pedig ha csak a *régiség bája* nem, egyéb bizonyosan semmi sem teheti előttünk kivánatosabbá eldődink idejét saját éltünk napjainál. Másokat ezzel rá nem szedhetünk, mert fenhangon szól a historia; és az öncsalás esztelenség. Sok ember a régiségnek oly tisztelője, hogy egy faragatlan követ remeknek vél, ha talán Cicero ült rajta, és néhány eldült, vékony oszlopot, mivel sok századi, inkább csudál, mint p. o. a londoni Waterloo kőhidat, vagy a Simploni utat, mert ezek csak néhány esztendeiek. De ezen gyengeség is a tökéleteshez való vonzódásbul ered. Nehány országban a régi kor idejében annyi ment végbe, a mi nagyság czímerét viseli, annyi az emberiség díszére méltó, hogy semmi se természetesb, mint ha annyi tünemény a felhőkbe könnyen emelkedhetőnek itélőerejét ugy elragadja, hogy ő még a régi rozsdát is az uj fénynél nagyobbra becsűlje. A mi hazánkban ily nagyság, melyet siratni lehetne, még nem volt. S hála az egeknek, hogy nem volt! mert így még lehet! S örvendjünk, hogy régebben nem éltünk, s még előttünk napjaink!

Hány embernyom forgott le, mióta nemzetünk Európába költözött? s növésünk és kifejlődésünk ellen mennyi akadály? s hány esztendeje csak, hogy a Török Budán dúlt? s mely kevés, hogy Gallia árja hazánkon?

S így ha bajunk nem is oly felette nagy, s ily zavarban s ily rövid idő alatt előmenetelink körülményinkhez képest gigásiak is, ne gondoljuk azért, hogy Visegrád poraiban és régi Buda falai közt már el van temetve nemzeti diszünk, mert a Nagyságnak ezen előjelei csak egy szebb hajnal viradtára bátoríthatnak; hanem legyünk bizonyosak, hogy igazi felemelkedésünk ideje még hátra van.

*

Csak az a valóságos bölcs hazafi, a ki lehetőt kiván, s jól tudván, hogy az ember gyenge léte miatt se felette boldog, se határtalan boldogtalan nem lehet, a középuton jár. Ő lélek-derülten él, szomoru unalom nem öli óráit, s a közjóért fáradozván, nem panaszkodik mindegyre hasztalan, hanem inkább felkeresi a hibákat, s azoknak kutfejeit nyomozza, kifejti és rajtok segit, ha lehet; ha nem lehet, nemesen tűri; — gyáva panasz szájábul nem hallatik. A hibákat pedig inkább magában keresi, mint másokban, mert magával parancsolhat, másokkal nem. Ha senki se tenné kötelességét, teszi ő, ugymint az igazi hős maga megáll, ha a többi futásnak eredett is. S mennyi számos jót tehetni hazánkban, csak hogy *bona fide* közhaszon legyen a czél, s ne fényüzés, hirkapkodás, dicséret szomja.

A sokasággal, tudva van, ugy boldogúl az ember, ha mindenét dicséri és csudálja; ki igazat mond, hibáit felfedezi és dorgálja, az sohasem kedveltje, mert hiuságát sérti, s önfelsőbbségét érezteti. Elcsábítni könnyü, s ahoz csak hizelkedés kell, mely alig lehet oly durva s a valóval oly ellenkező, hogy még is sokan szivesen ne nyelnék el, s meg ne emésztenék. Ezen álpénz becse nagy a világon, s még akkor is kelendő, mikor nem justae ligae monetának tudatik azon franczia anekdota szerint, mely igy kezdődik «Je sais qu'il me trompe, mais il m'amuse etc.» Hány falusi lakos emelne minket egekbe, ha szállásokra azon elhatározott feltétellel mennénk, hogy általjában mindent, a mi övék vagy a

mi magyar, dicsérni, s mindent, a mi másé vagy külföldi, kivétel nélkül gyalázni akarnánk. S ellenben hány tartana minket elkorcsosodott magyaroknak, ha tán egyet és mást a gazdaság ujabb folytatása módjárul, a legelő felosztásárul, nemesebb szőlőtőke ültetésérül, boraink jobb készitésérül, más nemzetek elsőségérül és ilyesekrül szólanánk? Hány kárhoztatna, ha többek közt csak aféle puhaságunkrul, hogy még lóra se merünk ülni, vagy annyi tárgyakban szivreható tudatlanságunkrul, és még is oly igen fenjáró büszkeségünkrül tennénk említést?

De czélunk nem az, hogy számos ugynevezett jóakarókat és barátokat szerezzünk, kik egy nap egekbe emelni, más nap pedig sárral lennének hajlandók bennünket hajigálni, a mint t. i. hiuságoknak kedvezünk, vagy ellenezünk, hanem hogy használjunk. S azért igazat fogunk mondani mindenkor és mindenütt, akár tessék, akár nem. Az igazi barátság szent kötelessége hizelkedéssel soha nem él; a meg nem romlott magyar pedig az egyenes bátor szót becsülni tudja, s nem az elfajult és elromlott hazafiakat veszi például, hanem azokat, kik nem kevésbbé hű jobbágyai királyjoknak, mint honjuk valódi polgárjai. Nem azokat, kik azt vélik, hogy hazafiui tett, Urunk megbántása; sem azokat, kik azt kiáltják, hivatalban lévő nem is lehet jó hazafi, s csak az *igazi patriota,* ki minden intézetet, minden rendelést kivétel nélkül rágalmaz — mint sokan azt tartják igazán mester-szakácsnak, ki mindent rendkívül paprikáz, s csak azt ugyancsak magyar embernek, ki azt szereti is.

Azokat se majmolja, kiket semmi szebb vonzódás nem köt anyaföldjökhöz, mint egyedül jövedelmeik pontos elvárása, s kik a helyett, hogy hazafiaik elősegítése véget kezet nyujtanának, azokat inkább gunyolják, és sokszor bárdolatlanságokért kaczagják, holott még az oktalan állat sem ocsmányítja maga fajtáját, s még az undok szarka sem mocskítja be tulajdon fészkét. De ugyancsak azokat sem oda haza az elválhatat-

lan pipával, kik minden előmenetelnek eleven gátjai, here gyanánt csak henyélve híznak a Haza zsírján. A dolgos méh nem marad örökén kasában, ide s tova bolyong, s becses mézzel tér elvégre vissza.

Már mind ezek után — érzem, rajtam a sor, hogy vélekedésemet, ugyan mit kellene egyben és másban előmenetelünk végett eszközölni? — előadjam, mert hibát találni vajmi könnyű, s ahoz mindegyik tud, de jobbat előállitni — bizony nehéz, s abban szerencsés leszek-e? nagy kérdés.

Most csak pénz, kereskedés és gazdaságbeli tárgyakat kivánok fejtegetni, s igy általánosan csak azokrul lesz szó. Ha tán egyebeket is bele kevernék — a mit tenni fogok-e, nem-e? még magam sem tudom, a mi azonban könnyen megeshetik — azért előre is engedelmet és bocsánatot kérek, mert nekem már az a szokásom, vagy hogy jobban mondjam — hibám.

BEVEZETÉS.

Nevetséges vagy inkább szomorú dolognak kell-e mondani, ha valaki nagy számú gulyája s tölt gabnavermei mellett is koplal, vagy szinte éhen hal? Nevetséges vagy szomorú-e, ha egy nagybirtokos, kinek kiterjedt termékeny szántóföldei, rétei, erdei, szőlei stb. vannak, ki nem adózik, s az országnak szinte semmi terhét nem viszi, s kinek sok ingyen dolgozik, — ha egy ily birtokos, mondom, annyira elszegényül, hogy végre adóssági miatt semminél kevesebbje marad? Víg vagy szomorújáték tárgya-e inkább, kérdem az olvasót? Részemrül nem tudom nevessek-e, bosszankodjam-e? de hogy sokakra nézve a dolog hazánkban nemigen áll különben, bizonynyal tudom.

Magyarországban a termékeny föld kiterjedése s mennyisége oly bő, hogy annak csak haszon nélkül fekvő része is gazdaggá tenne más nemzetet; s ez kérdést nem szenved, mert nem vélekedés vagy okoskodás, hanem száraz és csalhatatlan számolás tárgya. Hogy pedig nem találkozik könnyen ország, melyben számosabb nevezetes birtokosok javaikra nézve naprul-napra nevetségesebben vagy szomorúabban aljasodnának el, mint magyar hazánkban, azon se lehet egy cseppet is kételkedni, hacsak szemeink hasznát venni akarjuk.

Már ez mért van így s ennek úgy kell-e lenni, vagy tán nem kellene; annak kifejtése lészen ezen rövid értekezés tárgya.

Ha az országok s nemzetek előmenetelét, virágzását, vagy viszont azok hátramaradását s hervadását tekintjük, s mindazon okokat kifejteni iparkodunk, melyek

növésöket előmozdították, vagy hátráltatták, s mily lépcsőkön emelkedtek fel, vagy sülyedtek le: úgy fogjuk találni — ámbár a sorsnak s vak szerencsének is nagy befolyása van — hogy legtöbbnyire felemelkedésök oka az egészséges agyvelő s a tudományok szoros rendszabási szerint felállított s folytatott intézetek voltak, s viszont úgy fogjuk találni tovább, hogy a józan systema, akármily csekély fényű következési lennének is eleintén, mégis a közvirágzás és boldogság valódi alapja s viszont.

S ha valamely tudomány méltó és férfihoz illő, bizonyosan annál dicsőbb nem lehet, s egyszersmind édesb, mint embertársai java s boldogsága okainak nyomozása s kifejtése. Dicsőbb nem, mert az erénynek, mely szó erőbül származik, legnagyobb fénye az, hogy az erős nem egyedül akar megelégedett lenni, örvendeni, szerencsésnek érezni magát, a mi magányosan lenni nem is tudna; hanem hogy másokon is segíteni törekedik, jólétökre kezet nyújt, s többeket kiván boldogságra juttatni. Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szivében. De édesb sem, s tán kecsegtetőbb sem, mert a vizsgálatok folyamatjában, s midőn mélyebben s mélyebben közelít a vizsgáló az alaphoz, melyen az egész épület nyugszik, vagy azon maghoz, mely oly nagy fa növését okozta, midőn az akadályokat elhárítja, a ködöt eloszlatja, úgy fogja tapasztalni, hogy többnyire a nagy következéseknek leg- és legelső oka csekélységnek látszó dolog — s viszont hogy gyakran a sok dolog, fáradozás és munkálódás hasznot nem hajt, sőt gátolja a jót, mint sok orvosszer a test rendes munkálódásit inkább hátráltatja, mintsem elősegélné: hogy az igazság, józan bánásmód s a *mit kell tenni,* a min többnyire fennakadunk, közönségesen közelebb van hozzánk, mintsem azt keresni szoktuk s magunk is gondolnók; hogy a természetnek bal- s előítéletek és szokások stb. által meg nem romlott útján bizonyosabban feltaláljuk szükséges tudnivalóinkat, mint egész könyvtárok elolvasása és sajátunkká tétele által stb.

Annál pedig bájolóbb s mulatságosb foglalatosság ugyan nem könnyen lehet, mint a nagy következések okait kikeresni, és az időjárás s avval összekötött történetek minden szövedékit s fonódásit, és az egész esetnek, kezdetétül fogva végeig mintegy csontalakját felállítani. Hány örvend csak egy rejtett szó kitalálásán! Hánynak áll legkellemesb s legfőbb foglalatossága calembourok és charadok készítésében s megfejtésében, a mi többnyire csak hiábavaló s haszontalan észcsigázás és idővesztés. Már vajjon a kellemes időtöltésnek nem nagyobb sphaeráját leljük-e, ha puszta szók helyett inkább rejtett s nevezetes dolgok s okok kikeresésében s feltalálásában munkálkodunk?

Sok gondolkodók foglalatossági ily vizsgálatok voltak s ma is azok, s nem csak országokra s nemzetekre, hanem a tudományok minden ágazatira kisebb vagy nagyobb haszonnal terjednek ki, s kisebb vagy nagyobb mértékben szinte minden embernek természetébe vannak szőve, azon különbséggel, hogy a vizsgálatok vagy minden rend nélkül majd egyik majd másik tárgyrul tétetnek, a mi igen közönséges és mindennapi, vagy pedig annak rende szerint s lépvést, azaz methodice történnek, a mi ellenben igen ritka.

Hogy nem a tanulás s tudományok mennyisége teszi az embert okossá, hanem azok megemésztése s jó elrendeltetése, azt nem csak nálunk, hanem mindenütt nyilván tapasztalhatjuk; mert ha minden statusbeli embereket összeveszünk, többet találunk életre valót, — ki élni tud s nemcsak városban, hanem minden helyzetben, s ilyen előttem az okos ember — azok közt, kik könyvbül soha nem tanultak, mint azok közt, kik igen-igen sokat, de rendetlenül tanultak s tudnak. Hány parasztgazda találkozik csak nálunk is, ki tíz tudalékos életre való szűk eszén könnyen kitesz? Ezek tudnak tán tíz nyelvet is imígy-amúgy; tán több ezer deák, franczia s német verset is könyv nélkül; festéshez, hangászathoz is értenek mellesleg, mnemonikárul s magnetismusrul is tudnak egyet s mást szólani stb.; de ha szeren-

eséjökre pénzes állapotban nem szülte volna őket a sors, tán kenyeröket se tudnák keresni.

Azonban vizsgáljuk jó renddel s józan methodussal: sok birtokosink gulyáik s buzavermeik mellett is mért szegények? s mért vannak számosan, kik százezer forintnál több esztendei jövedelmeikkel közel járnak a koldusbothoz, vagy immár a samaritanus irgalmasságára is kerültek? Fejtsük ki hidegvérrel s részrehajlás nélkül: mért nem viszik vagy vihetik iparkodó gazdáink gazdaságikat oly magas pontra, mint azt az éghajlat s föld engedné, s hogy hazánkban kereskedés mért nincs, — vagy legalább mért nincs olyan, a milyen lehetne?

Ugy látszik valamely hibának kell lenni, mely a jót gátolja; vagy valamely hiánynak, mely miatt jó következések nem folyhatnak. És ezt iparkodjunk felkeresni. A tárgy nem felettébb unalmas s annak kifejtése egy magyart bizonyosan jobban érdekel, s hozzáillőbb időtöltés, mint sok egyéb hiábavalóságok felfedezése. Ebben kiki velem egyetért, hiszem, mert minden nemesebb ember nemzete hátramaradtán pirul, s aljasodásán szenved; mint viszont hazafiai előmenetelén örvend, s azok boldogsága teljes megelégedéssel tölti be lelkét.

*

Vélekedésemet egyenesen kimondván, azt tartom: mind azon szomorú következésnek, melyeket érinténk, s még bővebben fejtegetni fogunk, s melyeknek mindennapi tanúi vagyunk, nincs főbb oka, mint pénzbeli öszszeköttetésink hibás elrendeltetése, s az abbul természetesen következő tökéletes híja minden hitelnek. Ezen hiányt látom minden physikai természetlenség okának, mikor p. o. százezer vagy több holdnyi föld birtokosa csak egy forintrúl se tud bizonyos hitelt adni, s pénzben szűkölködik; a tőkepénzes ellenben helyet alig találhat, honnan várhatna bizonyos kamatot, vagy idővel tetszése szerint a tőke rendes visszafizetését is. És épen úgy látom a hitel híját minden erkölcsi romlottság s lelki aljasodás egyik főokának is. Mert ha va-

laki pénzét 20-al, 50-el, 100-al, 100-túl vagy még több uzsoráért adja kölcsön, annak bizonyára az ördöggel is van dolga, ki pedig 100-túl 20-nál, 50-nél, 100-nál többet ír alá, azt bona fide soha sem cselekszi, hanem csalni akar. Már ily alkudozók közt, kinek egyike embertársát nyúzza, másika pedig csalja, s hol Mephistopheles játsza a főszemélyt, miként nevekedhetik emberség s polgári erény? És ha ezen szép társasági szokás több nemzéseken hat keresztül, s már anyatejjel szivódik ezen gyönyörű régi elintézés, — ugyan kell-e még több egy egész nemzet elrothadására? E dohos penészen épült régi pénzbeli systemánk nem hozta-e sok hazafi társunkat adósság dolgában többször immár oly keserves dilemmába, hogy szinte ostoba cselekvő s gazember közt alig lehete harmadik rollát választania? Tegyük kezeinket szívünkre s tagadjuk, ha merjük! Füleinket pedig dugjuk be azok ellőtt, kik nem is tudván jól, miről van szó, azt ordítják: «maradjunk a réginél».

NÉHÁNY A TÁRGYAT MEGELŐZŐ ÉSZREVÉTEL

Hányszor halljuk a bölcseség s igazság némely törvényit felebarátink ajkain, s hányszor terjesztünk mi is szép hangon s meleg öntetszéssel némelyeket követésre méltóul elő, mint p. o. «ismerd meg magad», «az egyesült munka erősb», «egy nap se linea nélkül», «halljuk a más részt is», «a rend mindennek lelke» s több effélét. S ugyan valljuk meg, mely ritkán hozzuk ezeket valóságra s életre tetteink által? Már csak vegyük az épen említettek közűl eleinte a bölcseségnek azon első mondását: «ismerd meg magad» s fejtsünk ki mindent, a mi vele összeköttetésben áll, s úgy fogjuk tapasztalni, hogy mindennapi foglalatosságinkban annak hasznát venni közönségesen elmulasztjuk.

Az önismeret külön véve, minden egyéb körülállások ismerete nélkül, csak csorba hasznot hajtana; de a

bölcseség azt kivánja, hogy mindenki magát, azaz: testi s lelki tulajdonit, körülményit, u. m. nemzetiségét, vagyonát, hazáját, hazafiait; összeköttetésit, azaz: szüleit, rokonit, gyermekit; választottit, u. m. szerelmét, barátját, ismerősit oly tökéletesen ismerje, a mint azt agyvelői ereje csak engedi, a bölcseség azt kivánja, hogy ezek kitanulása s kiismerése élete fő foglalatossága s fő tudománya legyen; és hogy végre minden külön helyezetiben, önmagát s összeköttetéseit keresztül látván s tökéletesen ismervén, ha úgy szabad mondanom, «házi esze szerint» cselekedjen.

A legmagányosabb ember is számos oldalú, úgy hogy még egy remete is különféle helyeztetésekben van; mert ő egyszerre a Mindenható teremtménye, király jobbágya, haza polgára, atyja fia, testvérei bátyja vagy öcscse, embertársai felebarátja stb. S ha mindazokat teljesen nem ismeri, t. i. önmaga oldalait, nem is fejlődhetik oly tökéletességre, vagy a mi épen egy, oly boldogságra, mint az valósággal tehetségében volna. Azért látunk mindenoldalú ismeretek híja miatt annyi különben jó atyát, ki egyébiránt nem jó hazafi; viszont sok jó hazafit, ki nem jó férj; számos jó házitársat, ki nem jó gyermek, nem jó rokon; sok jó gazdát, ki nem jó polgár; számos törvénytudót, ki minden egyébben tudatlan, s több efféle.

A ki pedig úgy akar cselekedni, hogy valaha azt meg ne bánja, vagy tán meg ne sirassa is, annak mind azon pontot, melyen áll, mind azt, a mi azon ponthoz ér s üt, tökéletesen ismerni elkerűlhetetlenül szükséges; mert a cselekvés oly szoros összeköttetésben áll magunk s körülállásink mibenlétével, hogy az csak ebből folyhat józanon.

Ki világosan érzi s tudja, hogy egészsége gyenge, bátorsága csekély, az katonává nem lesz; ki azt nem tudja — mert magát nem ismeri — az tán azzá lesz, de hihetőleg a csatában nem jelen, hanem hátul az ispotályban fog lenni, avagy előrehaladáskor arrière-gardehoz, hátravonuláskor pedig avant-gardehoz fog kéredzeni,

s így korán veszni, vagy kikaczagtatni, midőn más sphaerában tán hazafiai megbecsülését s megelégedett hosszú életet találhatott volna fel. Ki jól tudja, hogy szemei gyengék, azok hasznát kímélve fogja venni, s így hihetőleg a nap sugárinak még vén korában is örülni ; ki ellenben azt nem tudja, kábulásig merül tán könyvekbe, s végre többet tudhat ugyan, mint mások, de sokkal kevesebbet vagy tán semmit se lát. A ki nyilván tudja, hogy az elme három főtehetségei : képzelet, emlékezet s itélet, tökéletes arányban nincsenek benne egyesülve, nem fog felemelkedésre vágyni, nem fogja munkássági körének tágulását kivánni, mert világosan látja maga előtt hogy annál kárhozatosb elbizottság és vakság nincs, mint másoknak tanácsolni, vagy másokat vezetni akarni ahhoz kivántató talentum nélkül ; s hogy azok, kik ezen hiányokat nem érezvén, magokat kolomposokká s vezérekké tétetik, több kárt okoznak, mint hasznot, és sok fáradozásikért, ha még oly tiszta szándékbúl folytak is, dicséret s hála helyett gúnyt s gyűlölséget aratnak, sőt némelykor áldás helyett felebarátikat könyekbe borítják, stb.

Mindebből következtessük : hogy a józan kifejlésre, megbirálásra s cselekvésre az önismeretnek — a szó egész kiterjedésében — használása az életben mindenek előtt szükséges.

Erőltetés nélkül s természetesen fog folyni ebbül sok mindenféle hasznos, p. o. a régi nem jó, mivel régi, hanem jó is, rossz is lehet. Az új pedig nem rossz, mivel új, hanem jó is, rossz is lehet. A mi magyar, mivel magyar, még nem helyes, hanem helyes és helytelen is lehet ; s a külföldi nem megvetendő, mert külföldi, hanem megvetendő és elfogadható is lehet. A régi szokás sem nem jó azért, mert szokás, sem nem tiszteletre méltó, mert régi, hanem épen oly hiábavaló s erkölcstelen, mint szent és bölcs is lehet stb. Ezek által pedig szoros tudományi rend szerint haladván elő, sok régi mondás, mely sanctionálva lenni látszott, elbomlik s örökre elnémul. Csak lássuk.

Minden jobbítás és előmenetel ellen sokan legkisebb önismeret nélkül így kelnek ki: «A nemzetiséget nem kell rontani, mi magyarok vagyunk, ne utánozzuk a francziát, angolt, németet». «Csak ne tegyünk semmit nemzeti szellemünk és sajátságunk ellen». Ily módon a régi jóval a régi rossz is örökön öröké megmaradna, az új jó pedig soha életre nem kaphatna, s ez kivánható, ohajtható-e?

Tagadhatatlan, hogy a szellem és sajátság minden nemzet legsarkalatosb intézetire nézve szent, s annak megsemmisítése a nemzetiség halálát elmúlhatlanúl sietteti; de ha kislelkűleg makacson minden javítást kirekeszt, a legszebb, leghasznosb s legszükségesb előmenetelnek lesz gátja, hiábavalóságokon s szemfényvesztéseken alapúl, s annál veszedelmesb, mennél erősebben ragaszkodik hozzá a sokaság. És ugyan mi az a nemzeti szellem, az a sajátság? az már készen jön a világra, mint valamely állat? egyszerre sül, mint a zsemlye? vagy pedig már érett korban kezd tüstént lehelni s élni, mint Pygmalion márványa? Avagy csak lassan ered, halkkal nő, növekedik s fejlődik ki?

Ha az első igaz, akkor épen oly igazán lehetne azt is állítani, hogy Amerikának s Új-Hollandiának némely vad nemzetségi az ő nemzeti szellemek és sajátságok elromlása nélkül, általjában semmiben sem mehetnek elő, hanem már arra vannak kárhoztatva, hogy tulajdon állati vadságokban örökön öröké maradjanak meg.

Egy magányos ember ugyan mikor végzi tanulásit, azaz öntökéletesítését? Akkor, mikor iskolából kilép, mikor pappá vagy ügyvéddé leszen, tán mikor megházasodik? vagy 30 esztendős korában, vagy mikor? S így mely időpont az, midőn egy nemzet már oly magas lépcsőn áll, hogy legkisebb változtatás vagy ujság a nemzeti lelket megrontaná; s mikor van az, midőn már annyira áll kifejtve, hogy a legkisebb előmenetel vagy javítás nemzeti zománczának kettétörése nélkül ne eszközöltethetnék? Már mi magyarok mikor voltunk oly igen érettek, hogy egy kissé még jobban

megérnünk nem lehetett volna? ugyan mikor? Szent László idejében, vagy midőn Mátyás hires könyvtára még álla és Visegrád egész fényében? Vagy midőn az ország összesereglett Rendei Mária Terézia királyjok védelmére igaz magyar, szabad ember és hív jobbágy érzésével kardot rántottak, s a sebes hirnél is elébb Berlinbe termett hős Hadik sat. Bármily édesen melegítse is ezek emlékezete lelkeinket, csak egy szebb jövendőnek maradnak szép előjelei és villámcsillanatú jelenési, s állandóbb és szelidebb világosságot igérnek. Haladjunk!

Csak ebből is látszik részrehajlás nélkül, mennyi nevetséges fejlik ki a dolognak egy kis rendes vizsgálata által.

Ha pedig a második igaz, hogy t. i. a nemzetiség csak lassan és halkkal fejlik ki, nő és nevekedik, akkor ugy hiszem, mindenkinek, ki a nemzet tagja, minden időben és minden körülállásokban leg és legfőbb kötelessége, hogy annak előmenetelét és javát, mennyire erejében áll, elmozdítni helyeztetéséhez képest törekedjen, s a bölcseség azon két más rendszabásit, melyeket előadánk, kövesse *«az egyesült munka erősb», «egy nap se linea nélkül»,* mert csak egyesülés és állhatatosság által győzhet a halandó mindenen. A mi pedig a *Miképent* és *Hogyant* illeti, a mi legfőbb kérdés, vegyük a bölcseség azon két utolsó mondását, melyekről szólánk, segédül *«Halljuk a más részt is». «A rend mindennek lelke»,* mert ugy fogjuk találni hidegvérű fontolgatás után, hogy többnyire a legszebb és legjózanabbnak látszó planum és projectumnak, s a legnagyobb fáradozások és munkálkodásoknak azért nincs és nem is lehet várt és ohajtott sikere, mert önkényesen minden felvilágosító *Ellenzés* nélkül, s igy természetesen csak féloldalulag és hiányosan koholtattak, készíttettek, s végre nem azon rendben kezdődtek és folytatódtak, melyet a dolog természete kivánt volna.

*

A felvilágosító ellenzés hasznát senki sem tagadhatja. Hogy tudja meg az ember még legalacsonyabb helyzetben is az igazat, ha mindenki minden szavát igenli? S hát még magasabb lépcsőn mint tanulhatja ki a dolgok igaz állapotját, ha hiedelmiben soha tagadóra nem lel. S ugyan hogy cselekedne józanul a dolgok mibenlétének valódi ismerete nélkül?

A gazdaságban hány fiatal birtokos károsodott már az által, hogy próbált tisztjei és emberei minden ellenzés nélkül helybenhagyák, s észrevételeiket szolgakép elhallgaták.

Sok számos intézet mért szerkeztetett hiányosan, tökéletlenül és rosszul? mert az alattvalók függésben lévén, szólásnál tanácsosbnak tartották a hallgatást.

Hány szép talentum nem juthatott magasb lépcsőre, mivel elhallgattatván gyengeségi, magát önhittségből csalhatatlannak képzé? S általjában mennyi egyoldalú és csak szinenjáró és felületes fakadt már a világon az önakarat azon zavaros kutjából, mely az ellenző észrevételek hija miatt meg nem tisztult és igazságra soha ki nem fejlett?

Csak mindenoldalú vizsgálat által lelhetni fel az igazságot, s ez csak a gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat. Hol a beszéd korlátos, ott rab a nyelv és csak rabként szól.

Sokan az ellenzéstől ugy félnek, mint a setétségtől, az pedig épen oly szükséges az igazság tökéletesb kifejlődésére, mint ez a nap sugarinak szembetünőbb tételére. Semmi se lehet az egész világi egyetemben *nyomás és ellennyomás* nélkül. S csak oly tanácskozás szül bölcseséget és áraszt áldást az emberiségre, hol szabad, hidegvérű, tiszta át- és belátás vezérli a vizsgálatot és okoskodást.

Egy ismeretes franczia iró azt mondja: az oppositio olyan, mint az epe, kell a test épségéhez egy kevés, de csak igen sok ne, s az a kevés is ugyan egészséges legyen. Ne kárhoztassuk az ellenzést tehát átaljában minden kivétel nélkül, hanem *halljuk a más részt is,* az

ellenben ne fajuljon el rendetlen és makacs fejességre, s ne gondoljon az által mutatni charactert, hogy mindig azt mondja, fekete, mert már egyszer — minden világ nélkül lévén — azt állítá, habár most azt nyilván látja is, hogy fehér. Sokan pedig, kik tán számos esztendő leforgása alatt nem hallottak igaz férfiui, bátor és egyenes szót, ne tartsák azokat mindjárt faragatlan falusi vagy veszedelmes utazott embereknek, kik velök egy értelemben nincsenek, másképép látják a dolgot mint ők, s azt szembe meg is merik mondani.

Azok végre, kik valami igen bölcset vélnek az által állítni: «Ugyan mi haszna lehet az oppositionak, hiszen azt még Angliában is elnyomja a ministerium» — arra méltóztassanak figyelmezni, hogy az oppositio hasznot — ha csak a zűrzavart nem vélik ily okoskodók haszonnak — az által minden bizonynyal nem hajtana, ha a kormánynak legjózanabb és legczélarányosabb rendelésit feldöntené és megsemmisítené, s hogy inkább kárhozat lenne az országra nézve, mint sem valami kivánatos, s hogy a felvilágosító ellenzésnek soha nem is lehet egyéb czélja, mint minden tárgyat a maga józan egyenes útjára és tökéletes súlyegyenbeli járására vezérleni, s a ministeriumot arra kényszerítni, hogy mindent előkeressen, kitaláljon és intézzen el, a mi a közjót és közboldogságot legbizonyosabban és legrövidebben eszközli — ezt érti az angol és minden józan az opposition.

*

És ha egyszer az igazság előttünk nyiltan áll, a jó rend, mely mindennek lelke, akkor magától foly. A ház és gazdaság körül — legyen a napi és időszaki rend a természethez és körülállásokhoz képest immár megállapítva — a legkisebb is jól és akadás nélkül forog. Szintugy egyesületekben, társaságokban, országlásban.

Csakhogy a dolgot ugy kell venni, mint van, s nem mint lennie kellene. Tartassék meg a régi jó rend elszánt akarattal, a hol pedig látszik a társasági machina

akadozása, ott állíttassék uj rugó, fris tengely, ép fogu karika; a rozsda pedig sehol se szenvedtessék, de halkkal vakartassék le, hogy semmi se törjék; s igy az előitéletek is csendes móddal reszeltessenek, mert azok hamar kiirtása némely öregben tán halált is okozhatna; de hogy azokat már anyatejbe is keverni kelljen, az bizonyára hazugság.

Összehasonlítások által legjózanabb elmélkedni. S igy az egészséges itéletű hazafi nemzete elsőbbségin örül, s azokat mind jobban jobban kifejti. Ott pedig kettőzteti fáradozásit és halad, hol hátramaradást sejdítne, s minekelőtte jobb és boldogabb hazát keresne, még inkább szereti és nagyobb szorgalommal ápolgatja édes anyaföldét, mint ügyefogyott agg szüleit vagy sebbe esett pajtásit se tudná segedelem nélkül hagyni, hanem még drágábbak lennének szivének! Tanul ő bölcseséget, de nem egyedül könyvekből, cathedrákról; hallgatja inkább a természet szent szavát, mely minden ember erkölcséhez mágusi erővel szól, s felemelni iparkodik hazáját nagyobb méltóságra, nagyobb diszre.

És hát mi volna még a magyar fellobbanó lángnak a király és haza diszére lehetetlen? — kivált ha sokszori szalmatüzére még azon régi cserből is vinni akarnánk, mely nem csak vadoninkon, de melleinkben is elég találkozik.

Tőlünk függ minden, csak akarjunk. S nem lelki, testi és országbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásink és hibáink nagylelkű elismerése, és azoknak férfias orvoslása. Annyi jó és nemes van bennünk, hogy a jónak mértéke könnyen levonja annak kisded sulyát, a mi még hátra van.

A MAGYAR BIRTOKOS

SZEGÉNYEBB, MINT BIRTOKÁHOZ KÉPEST LENNIE KELLENE

A birtokról és vagyonról is, mint minden egyébről, elágozik az értelem, s az tulajdonkép a szenvedelmek és érzések számtalan ellenkezési és árnyékozási miatt mindaddig nálunk, sőt másutt is sokak előtt homályban dereng. Az egyetértő legszámosb két felekezet az, melynek egy része az aranyat és pénzt véli, másika a földet és fekvő jószágot tartja birtoknak, vagyonnak; véleményem szerint pedig se kincs, se mező nem az, hanem azok haszonvehetősége. Mit birt Robinson szigetén aranyában, s vallyon mit ér kiterjedt határa, erdeje és sivatagja némely magyarnak?

A pénznek csak ugy van értéke és becse, ha azért az élet számos javait magunknak meg is szerezhetjük; mint nemkülönben a földnek csak ugy, ha az számunkra az élet számos javait megtermi. És igy az a birtokos és vagyonos, ki magának és övéinek az élet számos javait mindenkor és mindenütt bizonyosan megszerezheti; s birtoka és vagyona nagysága vagy kicsinysége azon arányban áll, melyben ő az élet több vagy kevesebb javait magának megszerezni képes mindenkor és mindenütt. Szegény pedig az, ki csak ritkán s nem bizonyosan juthat az élet javaihoz, és szegénysége annál nagyobb, mennél bizonytalanabb a lehetőség élte szükségeit kipótlani.

Az ideális vagyon, mint p. o. oly tőkepénz, melyet se le nem tesznek, se kamatját nem fizetik, vagy oly erdő vagy mocsár, mely jövedelmet nem hoz, nem egyéb álomnál, s haszna sem nagyobb, mert se kenyeret az éhesnek, se ruhát a meztelennek nem nyujt; s mennél bizonytalanabb a tőke vagy kamat fizetése vagy a jövedelem, annál inkább képzelethez és füsthez hasonlítható a birtok, a vagyon. Ha száz esztendő alatt fizetik vissza pénzemet vagy annak kamatját, nekem

semmim sincs és nem is lesz soha; ha husz esztendő alatt, akkor tán lesz valamim, tán nem, mert ki tudja, még akkor élek-e? s igy folytatva. Mit ért füszeres ebédje Párisban, s jó meleg mentéje Vilnában az éhséggel és hideggel küzködő Gallusnak Berezinánál? Mit értek a sárvizi és siói berkek, melyek most hasznos kaszálók, elholt eleinknek? — Semmit. — sat.

A pénznek, földnek és minden egyébnek csak ugy van lehető legnagyobb haszna, ha egyiket és másikat minden pillantatban arra fordíthatom, a mire tetszik. Mennél szaporábban juthatok pénzemhez vagy földemhez, s mennél rövidebb idő alatt cserélhetem az elsőt a másikért és viszont; vagy egyiket és másikat egyéb életjavakért, annál többet ér nekem száz vagy millió forintom, tiz vagy százezer hold földem, s viszont minden becse meg is szünhet, mert az *érték szorosan a pillantathoz van kötve.* A szomjas embernek fris ital, fáradtnak ágy, fázónak tüz, tengeren küzdőnek part, félénknek bástya vagy domboldal annak idejében többet ér, mint a világ minden egyéb kincse. És azért látunk sokszor *vagyonos* embert kevés birtokkal, s ugy szólván igen *szegényt* iszonyú vagyonnal, mert vajmi sok életjavakat termeszthet ki csekély vagyon helyes körülmények közt, s Croesus kincse sem elegendő, még szükség kielégítésre is, ha azzal bátran és tetszésünk szerint nem élhetünk.

És ime, csak ez a kevés is elég annak kifejtésére, hogy pénzéhez és földéhez képest mért szegény a magyar tőkepénzes és földesur. Az első nem teheti pénzét oly helyre — ha ládájába nem csukja — honnan mindig tetszése szerint ki is vehetné, s attól rendes kamat folyna is. A másik pedig kiterjedt zsiros dülőji mellett se kap jószágira sok kéregetés, industria és datur modus in rebus nélkül bizonyosan és okvetetlenül egy forintot is. Meglehet, tán becsületes képére ezreket; — de ez más.

Nem szegényebb-e tehát nálunk a becsületes tőkepénzes, mint természet szerint lennie kellene? Az or-

ságban minden van, a mi Hitelt adhatna, fekvő jószág, ház, marha, gabna, bor sat. De ő a vagyonát nem állíthatja ezen alapokra, hanem fövényre vagy hogy jobban mondjam, levegőre állítni kénytelen. Ha körülnéző és óvakodó, esztendeig is elhever ládájában tőkéje, és ez által nem gyarapodik, s végre oly érzéssel ereszti pénzét más kezébe, mint valaha Mongolfier veszedelmes hajóját levegőnek, - bizonyosan nem tudván, látja-e azt még valaha, vagy legalább hirét hallja-e még egykor!

Végre minekutána minden észbeli erőltetés és vizsgálattal — melyekkel a circulus quadraturáját ki lehetne találni — pénzét ugynevezett bátorságos helyre tette le, sokszor már egy pár év után azt tapasztalja, hogy se pénze tőkéjét, se kamatját többé nem látja, de minden ember által dús capitalistának tartatik, s igen szigorú és fösvény hirre kap, ha pénzét — mely tulajdonkép nem övé és melyet soha nem is lát — nem költi, és abból se felebaráti segedelmére, se a közjó előmozdítása végett nem ád és nem áldozik. Ha minden bosszut és mérget, s még ezek mellett a pörben elköltendő pénzt tekintjük és számba vesszük, nekem legalább tréfán kivül ugy látszik, hogy tizszer boldogabb az, kinek semmi tőkepénze nincs, mint az, ki ilyforma tőkepénzt, azaz csak annak emlékezetét birja. Tantalusi kinnál én nagyobbat nem ismerek.

Ha pedig a pénzes ember nem szerfelett nagy scrupulista, nem könnyebben lesz-e helyeztetésünkben uzsorássá, mint másutt? A ki törvényes kamatnál többet kiván, az előttem uzsorás, akárhogy hímezzük a dolgot. De nálunk sok ember jó szívvel adná pénzét 5- és 6-tal 100-tul, ha tőkepénze feneken s nem levegőn, hypothekán s nem hypothesisen állhatna, és sokkal szivesebben, mint 10 s 20-al 100-tul bizonyosság s hitel nélkül; s ha ezen utolsót teszik is, sokan eleintén a törvénynek ebéli hiányos létével csendesítik el lelkiismeretöket; mint sok katona ellenség előtt, szükségből csak egyszer élvén máséval, végre megrögzött rablóvá lesz;

úgy ama pénzes néhány megilletődés után rendes uzsorássá válik, ki többé pirulni nem tud. S erre a törvények hiányossága vezet, melyeknek az embert épen az ellenkező útra kellene idézni s kényszeríteni!

De hát még a földesurak s földbirtokosok mi állapotban vannak, s azoknak természet ellen való szegénységükről mit mondjak? Ha egynek pénzre van szüksége, minden jószági mellett is ugyan kaphat-e törvényes kamatra elegendőt könnyen és tüstént? Hány van köztünk, ki nem kénytelen termését, gyapját stb. bizonyos időszakonként, sőt némelykor még idő előtt s árán alul is eladni? S hánynak, ki már a *praecipitium* fenekén nyugszik, legömbörödése első kezdete s oka nem egyéb volt, mint egy pár ezerre való szüksége, melyért akkori birtoka ezernyi hitelt adhatott volna, de melyet rendes és világos Hitel hija miatt csak felette nagy uzsorával kaphatott? Hány birtokost ismerek magam, ki mindég pénzben szükölködik, s kinek kincse maga előtt mindig el van zárva?

Ez furcsa s csudálatos jelenés, különös tünemény, úgy-e s kivált azokra nézve igen mulatságos és hasznos, kik telhetetlen apjoktul az adósságokat s jövedelmeket ily arányban vették át úgynevezett örökös jószágikon, s kik mind jobb s nemesb időszak fiai alig képesek minden buzgóságokkal s felemeltebb érzéseik mellett is hazánk javára czélzó fáradozásik által néminemüképen kidörzsölni azon mocskokat, s elfelejtetni azon szenyt hazafiaikkal, mely szüleik élete után hátramaradt, s mely minden becsületes emberben, ha gyülöletet nem is, legalább szánakozást gerjeszt. A Hitel hija felijeszti hitelezőit, s kérje csak tőle egy rész tőkéjét, kész a megbuktatás. Az adósságok mennyiségét senki bizonyosan nem tudhatja, a jószágok becse elirányozva nincs — a mi szerfelett változó jövedelminkkel lehetetlen is — s így a *panica* * sokszor ok nélkül is annyira elfoglal minden hitelezőt, hogy a zűrzavarban végre

* Panique.

mind az adós, mind hitelező károsodik, s csak azok gyarapodnak, kik a zavarosban tudnak halászni, s a pörök ágozatit, s archivumok kulcsait oly szorosan tartják markaik közt, hogy az ily állapotban lévő földesur minden jó, szelid és szép tulajdoni mellett egyéb minden, csak nem úr, s minden esetre sem nem földesúr, sem nem birtokos, sem nem vagyonos, s őtet, a mi övé, közelebbről nem illeti, mint sok titkos tanácsost a titok.

Ha idő volna egy jószágot visszaváltani vagy egy familiabelit megtartani, bár adósság jószáginkat nem terheli is, pénzt hihető nem kapunk, vagy bőrünket nyúzzák. Minden más országban repülve hoznák a pénzt, s nem mivel a pénzkeresők tán grófok, bárók, nemesek, vagy mivel jó és hires emberek, hanem mivel hypothekát tudnak adni. Nem is ér hitelre annyit a szép kép és az ugynevezett emberséges pofa, mint ház, föld, erdő, juh sat. Nálunk a Hitel, mintha legveszedelmesb tengeren kereskednénk, nem valódiságban áll, hanem az adós vagy emberei ügyességén vagy csalfaságán, a hitelezőkkel t. i. elhitetni azt, hogy az adósság csekély, az érték nagy és minden jó rendben van. A ki jó színjátszó, egy darabig rá is szedi a publicumot, mig végre magas állásáról a dráma utolsó scenájában nevetségesen maga bukik le, mint *Don Juan* vig vacsorája után a gőzölgő mélységbe.

Ha jó alkalom fordulna elő jószágot szerezni, vagy az ősieket nagy és bizonyos nyereségre instruálni lehetne, vallyon tehetjük és eszközölhetjük-e, kapunk-e arra oly könnyen és bátorsággal, mint azt birtokunk és vagyonunk szerint találni kellene, elégséges pénzt? És nem attól kell-e mindig tartanunk, hogy legkisebb gyanu, nehogy többet költünk, mint van, hitelezőinket annyira felijessze, hogy azok tőkepénzeiket ismét felmondják, és minket tán legnagyobb zavarba hoznak?

És ez földesuraink és földbirtokosink állapotjának vázrajza, s ebből látszik, hogy inkább mende-monda teszi Hitelünk létét vagy nemlétét, mint fekvő jószág, ház,

marha, gabona, bor sat. Azonban ne aggódjunk ezen, türjük, sőt örüljünk rajta, mert ez is praerogativáink egyik szép következése, melynek a zsidó annyira örül és nevet, midőn mi fölemelkedett büszke érzéssel függetlenségünkről álmodozunk, de magunkat egyszersmind általa megköttetni engedjük — hogy azt valóban inkább az ő praerogativájának mondhatnók!

Ezen következések pedig, melyekről szólék, nem valamely rossz vagy ellenséges hozzájárulás által eszközöltetnek, mint sok szomorú játékban, hol több széplelkű egy gazember által boríttatik gyászba, hanem kirekesztőleg a hibás principiumból folynak, s a hiányos törvények származéki; melyeket azért festék a legnagyobb egyszerűségökben, hogy az olvasó annál tisztábban lássa a rossz elrendelés mily veszedelembe és nyomoruságba hozhatja az embert önhibája nélkül, mint a sors vaskeze a vétek sulyában az erényre született Őrindurt bűnbe keveri, és szánakozásunkat azért gerjeszti annyira, mivel nemes lelke nem birhatja a vétek szennyét. Igy gerjeszti bennünk a szánakozást, de a haragot is méltán, hogy ily bilincseket szenvedünk magunkon, midőn azokból kifejleni csak tőlünk függene.

Nem mondom, hogy kivétel nincs, és hogy minden familia körülállása ezen rajzhoz hasonlít, mert köztünk is él még a Hitel, becsület és az adott szó szentsége; de az egészre nézve mit gyengíthet nehány példa? «Terracina és Nápoly közt nincs veszedelem, mert csak minden tizediket rabolják ki; a pestis nem valami rossz, mert Törökországban is találkozik vén ember; nálunk jól megyen a kereskedés, mert drágán eladhatni veszprémi vásáron a buzát; gazdaságunk igen is virágzik, mert Marien-Auban irrigatio is practikáltatik immár,» és számtalan eféle hijábavalóságokat el lehetne épen oly igazsággal mondani.

De mily kép lenne még az, mily fekete és vérszin kellene hozzá, ha némelyek pénz-machinátióit rendre kifesteném itt — kik mint a kisértet az ártatlan halan-

dót esztendőkig követik, hogy egy gyenge pillantatban bűnbe keverjék, kik, mondom, hideg vérrel koholt planum szerint egész nemzetségeket kirabolnak és véröket vampyr gyanánt isszák. S ezt a törvény nem hátráltathatja!

Ezen émelygető sárt azonban feldulni nem akarom. Munkám czélja nem felebarátom megitélése, mert az csak Istené; nem bűneinek napfényre hozása, mert ez kormányé; szándékom csak pénzbeli *hibás elrendeltetésünk* következésit olvasóm szeme elibe állítni, s őtet arra figyelmessé tenni, hogy a veszedelemtől magát ily *abderita* körülállások közt mikép óhassa.

Rossz ember mindenütt van, s arra vigyázzon, azt sujtsa a törvény. Keresztény jótévőséginkben higyjünk minden emberről jót; pénz, kereskedés, alkotmány dolgában mindenkiről pedig a legrosszabbat — ugy fogunk ezen és a más világon boldogulni. Hagyjuk azokat érzékenyen sententiázni, kik mindig kölcsönös bizodalomról álmadoznak, mintha csak szentek közt laknánk. Ha ugy volna, mint ők hiszik, se contractus, se testamentum, se obligatio nem kellene, sőt még a Corpus Jurist is elégethetnők, mert az egymáshoz vonzó szép bizodalom mind ezeket szükségtelenekké tenné. De ily ábrándozók, kik Eldoradóban vélik magokat, vagy minden vagyonikat elvesztették már nagy bizodalmok miatt és alamizsnára szorultak, vagy, a mit még inkább hiszek, másokat csalni akarnak, a mit olyanokon könynyebben vihetnek végbe, kik biznak, mint a kik nem biznak, mert azok maguk adják oda, a miek van, ezek pedig elzárják.

Vigyázva vigyük tehát főképen pénzbeli dolgainkat, vagy hogy világosabban mondjam, senkiben ne bizzunk vaktán. Mig pedig hitel nélkül szegénykedésre vagyunk itélve, vegyük addig sok számos hazánkfiait például, kik ámbár tudják, hogy majd-majd lerohanó lavinákon járnak, onnan még se távozhatnak, mintha természetfeletti erő tartóztatná őket az iszonyú fuvaton, s mind

mélyebbre omlanak le ellentállhatlanul az örvénybe. Mint Goethe halászát a bájoló nympha mágusi erővel vonja le tiszta kristályába, ugy huzza őket is valami lefelé a szegénység és szégyen zavarába — s kár, hogy felébredtökkor nem liliomszinű hölgyet, hanem Samaritanust tartanak karjaikban, — vagy inkább az őket. És igy szükséges a dologhoz, vagy legalább annak philosophiájához valamennyire értenünk, ezt pedig máskép nem eszközölhetjük, mint nevelés, tanulás, idomlás — elkészítés — által.

Mennyit irtak már az elsőről, jó Isten, s mely sok jót, derekast! De hány ember olvasta, mely kevés emésztette meg, és ugyan kik hozták életbe? Ezzel is csak ugy vagyunk, mint fen a bölcseség előadott állításival; kiki elmondogatja és kevés vagy senki se követi. A nevelésről mindenki szól és okoskodik, hasznát sőt szükségét átlátja, de magára és másokra nézve mi hasznot von belőle? Hány tud élni magához és körülállásihoz képest? Nézzünk körül; magyar birtokosink, kivált a dúsabbak közt hány a jó gazda, törvényértő, szónok, hazaismerő, honvédő? S nem mind ezt kellene-e mesterségünk szerint *tudnunk*, midőn tán sok más egyébhez inkább értünk, s azokban pedig csak mellesleg és félszegen vagy épen nem vagyunk jártasok.

Erről azonban nem mindenki tehet, mert némelyeket szinte már gyermekkorunkban kell tanulnunk, s ha nem tudjuk, szüleink hibája. Mindig csak azon kötelességekről szólunk, melyekkel szüleinkhez köttetünk, azokról soha vagy ritkán, melyekkel gyermekink iránt tartozunk. holott ezek még szentebbek. Hála az egeknek, hogy szüleim, kiknek áldom hamvait, ezt épen ugy hitték, és azért ily szó illik is ajkaimra! Ha kötelességünk háladatosaknak lenni lételünkért — mely előttünk tán nem is kivánatos — s azért, mivel éhen nem hagytak halni, vagy mivel, mint egy agárkölyket, messze a háztól kostba adtak, a hogy XIV. Lajos hires idejében volt szokás, nem százszor nagyobb kötelességünk-e oly

lényről gondoskodnunk, melyet mi idéztünk életbe, és melynek szerencséje és nyomorúsága nagy részint kezünkben van?

A nevelés és kivált az első benyomások bámulandó következésüek; ugy hogy annak hija és ezeknek ereje miatt sokan se lelki, se testi javaikkal bölcsen élni nem tudnak, gyakorta legszorosb szükségikhez tartozó ismeretekben szükölködnek; s az által természetesen oly kábultságba és végre oly nyomorúságra jutnak, mint azon mesteremberek, kik mesterségöket nem értik.

Ki dob el kenyeret egy hamar közülünk készakarva, s ha a zsemlye bélét vagy kenyér héját elvetjük is, nem rendül-e meg bennünk valamely érzés, mintha nem jól cselekednénk, s inkább titkon dobjuk félre, vagy zsebünkbe dugjuk, mintsem más előtt hajítanók el; és miért? mert dajkánk mondá egykor «kenyeret vesztegetni nagy bűn» sat. és való is magában a dolog, hogy Isten áldását elhajítni nem kell, mert azzal a szegény elélhet sat. De az különös, hogy tán épen az, ki egy darab kenyér elvetésén szintén megdöbben, százezreket, melyekért még annyi kenyeret lehetne vásárlani, legkisebb megilletődés nélkül szór ki. És miért? mert későbbi dajkái, szülei t. i. és nevelői, vagy nem voltak vagy nem mondták néki, «pénzt, vagyont kivetni bűn» vagy ha mondták is, nem oly jó móddal és aggódó nyájassággal mondták, mint azt első dajkája éneke zengé fülébe.

Az éjféli óra zendülése — mintha felébresztené a mult lelkét — mellünket összevonja, s belső illetődéssel sejdítjük nyitva állni a régi idő érczkapuit — és borzadva véljük érezni szorosb összeköttetését az élőknek a holtakkal. Hány bajnok, ki a harczmezőn félni, rettegni nem tud, ki bátor szemmel nézi a halált, gyengül el könnyen az éjféli csend magányában a temető halvány emléki közt? s mért? mert gyermekkorában száz meg száz mese nyomta lágy velejébe eltörülhetlen nyomdokát, hogy az éjféli óra által függ a jelen a multtal, az emberi nem lelkekkel össze! Mi fekete szin-

hez kapcsoljuk a gyász ideáját, a chinaiak fehérhez; mert kedvesinket mi fekete öltözetben sirattuk, s láttunk sirni másokat, ők fehérben. És nincs oly okoskodás, oly önmeggyőzés, oly erő, mely kisded korunk első behatásit kiirthatná.

Hány észrevételre ád mind ez alkalmat? s kivált oly szülékben, kik magokat nem ugy *sokszorozzák,* mint az állatok — hanem az ember méltóságát is fen akarják tartani.

Életbe léptünkkor mindent elkövetnek elgyengülésünkre. A tiszta levegőt tőlünk elzárják, mintha méreg volna; tej helyett levesekkel fullasztanak és a természet utjától, mely közel van hozzánk, egészen eltávoznak, mert azt igen is távol keresik; később ideinkben pedig szinte mindenre tanítnak, csak életbölcseségre nem. Vagy kirekesztőleg lelki tulajdoninkat, vagy egyoldalulag csak testi tehetséginket élesztik és gyakorolják, mintha egyedül lélek vagy csupa test volna személyünk. Ismeretinket és ügyességinket is nem annyira idomítják valódi haszonvételre, hanem csakhogy meglegyenek, mint ama filigrán remek, melyet csak nézni lehet — mert haszonvétel által ketté törnék.

Sem azon könyvtudós, ki testével tehetetlen, sem azon gymnasta, ki lelkének hasznát nem tudja venni, nem tökéletes ember. Mind testi, mind lelki tehetségeknek teljes idomzatban kell kifejtve lenniek, hogy az ember a lehető legnagyobb tökéletességre emelkedhessen. A lélek ugy megkivánja az eledelt, mint a sziv és a test — s az is elbágyad, elhervad a nélkül.

Ugynevezett világba léptünkkor — mintha az előtt abból kirekesztve lettünk volna és azért abba nem ritkán ugy is lépünk belé, mintha holdból jönnénk, — annyi bal szokásra találunk és annyi bévett életrendszabásra, melyeknek alapjok nincs, de melyeket igaznak tartanak, s tán mi is tartunk — mert mindenkinek száján forognak — hogy természetesen, vagy mi is a többiekkel egy sorban járni vagyunk kénytelenek, vagy viz ellen uszóknak tartatunk.

«Az én fiaim társaságokba, theatrumokba sat. nem fognak menni, minekelőtte iskoláikat nem végezték el» igy okoskodnak gravitással sokan. És a köznép, mivel ezt már sok okos embernek tartatott uriszemély mondá, még ugyan egészséges belátás és elrendelésnek tartja; midőn csak egy kis részrehajlatlan fontolgatás után is épen oly nevetségre méltó és természettel összeütköző nevelésmódnak leljük, mintha az anyaveréb fiával csak esztendős korában próbálgattatná a repülést, s a róka megnőtt-korú kölkével a ravaszkodást sat. Nem, nem, az embernek esni kell, és sokszor esni, mig maga lábán tud állni; essék tehát inkább akkor, mig teste gyenge, de hajlékony, csontjai vékonyak, de engedők. Minden törés vagy seb, akár testi, akár lelki — nem oly veszedelmes akkor, mint meglett korunkban.

Tapasztalást pénzért venni vagy hagyományképen kapni nem lehet — fizetni kell azért mindég és mindegyiknek; a különbség csak az, hogy egyik minden testi szerencséjét és lelki nyugalmát veszti a tapasztalási alkuban, másik pedig a veszedelmes vásárból még birtokának jobb részét megmenti. S nem ez-e a nevelés czélja? Minden törekedésünk nem a szerencsének-e, vagy ha azt az egek megtagadják, legalább a megelégedésnek elérése? S idomulásunk az élethez vajjon eszközli vagy elősegiti-e ennek elérését?

A köznép a szerencsét kincs és hatalom czirkalmával méri. Sokszor halljuk állítni egy olyanról, ki magas születésű gazdag ifju, «Ej be boldog!» noha az, kiről mondják, tán sokszor közel a kétségbeeséshez halálos keserűséggel éli napjait. Van az emberben valami, melyben minden a világon mint egy tükörben mutatkozik. Ha tiszta ezen tükör és mindent rózsaszinnel fest, akkor megelégedett az ember; ha homályos és abban minden setéten tünik elő, akkor boldogtalan. S azért látunk sok szerencsétlent, kit szerencsésnek lehetne gondolni; s viszont sok megelégedettet alacsony helyzetben, kinek alig van élelme.

Ezen Valami pedig általjában véve nem egyéb, ha-

nem *elromlottság* vagy *el nem romlottság.* És ugyan ezt mi eszközölheti vagy hátráltatja jobban, mint az első benyomások, anyatejjel szítt és gyermeki korunk előfogalmai, a mi nem egyéb, mint a czélirányos vagy elhibázott nevelés, mely jövendő életünk és sorsunk vig vagy szomorú létét határozza el!

Ha végre már szárnyinkon repülünk, hány balvélekedéssel kell küzködnünk — s mennyire lep el akaratunk ellen minden felvigyázásunk mellett is a rozsda, a penész, mint a levegő, melyet be kell szivnunk, legyen az egészséges, legyen bár hideglelős.

A mi testi tehetséginket illeti, hány képzi magát nagyobb tekintetű embernek, mivel nem jó gyalogló, lovon nem jár, uszni, viaskodni, evezni, sikánkozni és több efélét nem tud, és azt véli, hogy az csak ifjúsághoz és alacsonyabb rendüekhez illik. Pedig bizonyosan testére és igy egész személyére nézve tökéletesb ember az, ki több gymnastikai ügyességgel bir. — A mi ellenben lelki tulajdonink kifejtését illeti, némely azt átaljában csak hazai tudományokra, némely pedig egyedül külföldiekre, s nemkülönben ugynevezett szép müvészi vagy speculativa nyomozásokra terjeszti. Ha nem tudunk francziául, szép társaságban kikaczagnak, ha nem tudunk magyarul, szánakozást gerjesztünk hazánkfiaiban. Ha sokat nyargalunk, gyaloglunk, uszunk sat., némelyek előtt komoly férfiui tekintetünk szinte veszélyben forog, mert ezek gyakorlása mély itéletek szerint minden lelki tulajdont kirekeszt; ha pedig mindig csak olvasunk, ülünk, jóllehet egy kevéssé sétálgatunk, végre akaratunk ellen is ugy meghizunk és mindenesetre anynyira elgyengülünk és asszonyosodunk, hogy insurrectióhoz többé nem állhatunk, ha ott nemcsak vitézi öltözetet és titulust akarunk halászni, hanem ugyancsak derekasan katonáskodni is.

Egyik ma azért kárhoztat, mert harisnyát viselünk és inasunk német ruhában jár, vagy hogy lovunk farka rövid. Másik vadságunk és betyárságunkért üldöz, s nevetségesnek látja, hogy még utczán és lóháton is

pipázunk. Egy harmadik mindent megbocsátana, csak szakálunk ne volna oly hosszú; de felejti, hogy csak két életforgás előtt eldődinknek, kikre annyira szeretünk provocálgatni, igen hosszú szakáluk volt, s akkor megint bizonyosan ők hitték, hogy elbomlik a világ, ha azon szép férfiui fekete vagy patriarchai hó-szakálhoz beretva közelít! mintha polgári erénynek szakál volna fészke, ugymint Samson óriási ereje — az irás szerint — hajában volt. Egy más megint késő ebédlést gyűlöl mint halálos bűnt, s azt, ki későn és tán munka után eszik, magánál, ki korán és tán munka előtt nyeli sültjeit, sokkal csekélyebb embernek tartja. És számtalan több eféle, melynek előadására hónapok kellenének!

És ily helyzetben addig vergődünk a *«mit tegyek és mit fognak mondani»* közt, mig mindenkinek szolgájává és előitéletek rabjaivá leszünk, vagy keblünket bezárva, az élet piaczát odahagyván, igazi egoistákká válunk.

És nem ezen két osztály teszi-e az emberi társaság nagy részét, melynek egyike rabláncz által lebilincseltetve, minden magasb és nemesb repülésre erőtlen; másika pedig elkeseredve, se felebarátinak, se hazájának nem él, hanem csak önmagának s elszakadását a világtól mint embergyűlölő kezdi s közönségesen mint Sybarita végzi, ki se lelkét, se szivét többé semmivel sem táplálja. S pedig magyar boldogan vagy csak megelégedetten miként élhet ily erkölcsi eledel nélkül, ezt kérdem részrehajlás nélkül? A magyar, kinek nagyobb része lélek?

De hol a hiba? Hogy a nevelés tárgyiban t. i. testünk kifejlődése, statusunkhoz szükséges tanulásink és társaságban mulhatlanul tudnivalóink közt nincs összhangzás, súlyegyen: s hogy közönségesen sokban igen is haladtunk, s igy másban egészen hátramaradtunk, mely elég oka tökéletlenségünknek.

A gymnastikát igen későn kezdjük és azért minden ágozatiban, mint kellene, azt jóformán soha meg sem is tanuljuk. Bajos is 30 esztendős embernek ügyetlenül

a vizet verni és abból untig inni, vagy a jegen nem sokkal igézőbb alakban jelenni meg, mint valamely lóforma állat, melyet néha juhnyáj közt is látunk, midőn mellettünk ügyes mozdulattal a legkisebb gyerekek is a vizben vagy jegen egymást versengve űzik. S azért, ha szüleink irántunk kötelességiket e részben elmulasztták, tán többé nem is kezdünk ezen gyakorlásokhoz, a mi által, akárhogy tagadjuk is, valamely csorba marad rajtunk.

Mesterségbeli tanulásinkat se folytatjuk oly állhatatossággal, mint azt tenni kellene és bizonyosan tennők is, ha magunkat őszintén kérdeznők, s igy elhatározottan tudnók, mihez kell fognunk. Mi igen sok oldalra daraboljuk természeti talentuminkat és azért közönségesen tudunk ex omnibus aliquid, ex toto nihil, — és igy se oly jó és ügyes katonák, se oly törvénytudók és szónokok, se oly jó gazdák nem lehetünk — mint azok, kik minden idejöket és törekedésiket ezek közül csak egyre különösen fordítják.

A mit végre az életben és társaságban tudni kellene, igen is messze keressük, s köztünk sokan azt gondolják, hogy öntartásunk mennél feszesb, csafartabb, piperésb és különösebb, annál kellemesb és tetszetősb, holott az egyenes, természetes és férfiui egyszerüség, kivált magyarban, minden bizonynyal kirekesztőleg legnemesebb és legkedveltetőbb mód élni világát. Viseletünk és külsőnkre nézve kivántatót vagy keveset, vagy tán igen is sokat tanulunk, s az által becsünk egy részét megint elvesztjük. A külső pedig sokkal fontosb, mint gondolnók; mit ér a legszebb pentelikei márvány, ha kifaragva nincs? De lehet belőle belvederi Apollo és csak annyi és nem több; mert minden még tökéletesbre való törekedés — megsemmisítné a remeket. Ily formán mily nevetséges lehet földink is, ha valami igen különöst és igen tökéletest akar mutatni, vagy abban keresi eredetiségét és magát *genienek* véli, ha se nem nyíri, se nem fésüli haját, kezeit pedig, mint Newton, soha se mossa!

S igy nevelés, tanulás, idomulás kell. De mint eszközöljük ezeket? számos mestert mikép fizethetünk, jó nevelőket mi módon tarthatunk, minden szorgalmat mely uton fordíthatunk gyermekink kimívelésére, hazánkat és a külföldet hogy ismertethetjük meg velök? *Hiszen mindez szörnyű sokba telik.* Pénz kell tehát. De ezt megint ugyan ki adja? Kell tehát előmenetel a gazdaságban, kell kereskedés! De ezekről csak álmodni se lehet bizonyosság és *Hitel* nélkül.

Honnunk felemelkedésének mélyebb köve tehát a Hitel a nevelésnél ugy-e? S azért mely hiábavaló beszéd, melyet sokszor köztapssal kényteleníttetünk hallani, «maradjunk szabadok, habár szegények leszünk is», — mert akárki mit ábrándoz, csak a vagyonos nemzet szabad, s egyes személyekről Franklin azt mondja: «könnyebben összerogy az üres, mint a teli zsák». Az, ki jobban birja magát, rendszerint függetlenebb, mint az, ki néha más segedelmére kényszerül, többet tudhat, mert élelmére nincs annyi gond, több ideje marad öntapasztalásra, gyermekeit jobban nevelheti stb. S ha lépve megyünk előre, úgy látszik, hogy a mező virágzása, kereskedés sikere és lakosok fényes bőre a szabadsággal mindig karöltve jár; a szegénységből ellenben elaljasodás, abból pedig végre szolgaság leend, vagy pásztori és rablói életmód, mely farkashoz illő inkább, mint emberhez, ki szebb és hatalmasb lelkek rokona.

Mindenkinek ön mesterségét kell tanulni; azonban tanulni kétféleképp lehet: rendetlenül és rendesen, és száz tanuló közt, ki rendetlenül, vagy ha szabad mondanom, szokás szerint tanul, tízben a tanulás több hasznot fog tenni, mintha éppen nem tanult volna, kilenczvenben pedig több kárt.

Az elmének főtehetségi — praktikai tekintetben véve — a képzelet, emlékezet és ítélet. Ezen három tehetség egyenlő, vagy inkább egymáshoz illő arányozata alkotja a tökéletes egészséges agyvelőt, s ha egyike ezen te-

hetségeknek nagyobb hatalmat vagy kiterjedést nyer, az szinte mindig a két más tehetség kisebbülésével és csorbulásával szokott esni.

Ki rendületlenül és minden systéma nélkül tanul, az emlékező tehetségét terjeszti és képzeletét; mert bizonyos, hogy két idea egy harmadikat szűl. És némelyek társaságában ideáink csudálatosan szaporodnak, másokéban szinte elmaradnak, s egyikkel több észt lelünk magunkban, mint másikkal. Ha valakinek egy saját uj gondolatja sincs, majd támad két oly gondolatból, mely másé és hallott vagy olvasott, s az észrevehetőleg tán legkisebb hasonlatban sem fog lenni a nemző gondolatokkal; úgymint az állati vagy emberi származat némelykor egy nemzőjére sem üt, vagy tán egyik és másikhoz is csak igen keveset hasonlít.

Már a képzelet és emlékezet felemelése s kiterjedése által az ítélő tehetség csonkul és keskeny körökbe szoríttatik. Pedig ezen tengely körül forog minden embernek mestersége.

Nem kell ennek következésében a koponyát többel tömni, mint a mennyit elbir, nehogy az ítélő-erő gyengüljön, s tanulni józanabb az életből, az emberektől, mintsem mindig csak nyomtatványokból és a multból. Senki se higyje, míg él, hogy tanulásit már elvégezte, hozza inkább báró St. mondását emlékezetébe: «abból, a mit nem tudunk, több százezer tudóst lehetne koholni», mert bizonyos, hogy azon rész, melyben egy cseppet se vagyunk jártasok, jóval nagyobb, mint hol egyet és mást homályosan már gyanítunk.

*

Hogy pedig általában még úgy se birjuk magunkat, mint a hogy hitelünk nem léte mellett is birhatnók, ennek még egyéb okai is vannak. Mindenekelőtt ritkán tudjuk tisztán, mi a vagyonunk, s így közönségesen abban csalatkozunk, hogy jobban véljük birni magunkat, s ahoz képest élünk is. Nincs továbbá jószáginkjavításában systemánk. Vagy mindegyre javítunk, s szép és

nagy jövedelmink mellett mindig pénzben szűkölködünk, s életünk nagy részét úgy töltjük, mint egy vándorló mesterlegény; vagy pedig egyszerre minden életgyönyörűségben akarván részesülni, jószáginkat a helyett, hogy jobbítnók, inkább rontjuk és oly állapotba hozzuk, hogy jövedelmink végre mintha kiszáradnának, elmaradnak, kivánságink azonban napról-napra nőnek.

Azon módokat és intézeteket se igen ismerjük, s kivált nem értjük, melyek által civilizáltabb országokban ámbár kis tehetséggel, mégis sokan szinte minden élet javaiban részesülnek, melyek nálunk kirekesztőleg csak vagyonosak sajáti. — De ezekről majd más időben.

Az említettek mindazáltal csak hitvány módjai a gyarapodásnak azokhoz képest, melyek a bizonyos Hitelből áradnának a tőkepénzesre, földbirtokosra és egész országra s inkább csak a creditum természetes következési.

Vehetné csak kamat nélkül mindegyik kün heverő pénzét, mely valóban neki egy kopott malomkőnél többet nem ér, kezébe, kaphatna csak a földesúr jószágai becse szerint elegendő pénzt becsületes kamatra, — s lehetne is bizonyos, hogy azt megint fontos ok nélkül nem mondják fel — mennyit nem nyerne az által a közönség, az ország, és mennyire nem terjedne lassan-lassan ennek haszna jóltevőleg a haza legkisebb ereibe! A termesztmények egy kevéssé jobb ára, a pénznek kissé sebesb fordulása, mennyire nem emeli időszakként egy vagy más vidéknek egész lételét? De, mint változó időben, látszassék bár néha napsugár, nem érhetik a gabna aratásra, mert ahoz állandó szép nyári idő is kell; úgy nem fejlődhetik ily villámrövidségű jobblétünk által mind az ki, a mi anyaföldünk virágzását, földeink jobbulását és a haza nemesb és magasb állását minden bizonynyal következtetné. És ha meggondoljuk, hogy mostani állapotunkban semmi egyéb nem tart, mint azoknak okoskodása, kik a dolgot éppen nem értik, vagy azok, kiknek a mostani zavar és setétség eszközléseik rútsága miatt kivánatos, — valóban azt mond-

hatni rólunk, szárnyaink magasabb repülésre nem igen valók!

Ezek szerint úgy látszik, hogy mind testi, mind lelki hátramaradásunk egy fő oka a *Hitel hija*. Agyvelőm legalább úgy mutatja, s más szövétnekem nincs. Boldogok, kiket inspirátió világít.

A MAGYAR

NEM BIRJA MAGÁT OLY JÓL, MINT KÖRÜLMÉNYI ENGEDNÉK.

Ki minden nélkül el tud lenni és semmi szükségei nincsenek, irígylésre méltó, tagadni nem lehet; s kivált ha egy olyan szabadulhat meg az élet számos kötelétől, ki annak minden javait ismeri is, s nem olyan, kinek minden nélkül ellenni kell, és szegénysége s nyomorúsága soha sem éreztete vele valami jobbat. Azonban se Zeno, se Rancé iskolái nem illenek a mai józanabb időkorhoz helyesebben, mint Epikurosé vagy Voltaireé, mert az emberiség díszére jóformán el van már döntve, hogy a lehető legnagyobb szerencsét sem a magától mindent megtagadó, sem az örömekben undorodásig úszó nem találja fel, hanem az, ki lehető legtöbb keserű érzések eltávoztatása mellett, mérsékelve még édes gerjedelmekkel is örvend. S így ne gondoljuk, hogy az, ki nem szegény, már jól is birja magát, mert a ki jóllakott, kinek ruhája s hajléka van, bár sokan boldognak tartják, és szegénynek általjában nem is mondhatni, még messze van azon megelégedés pontjától, melyet elérni minden ember törekedik. Ki állati része jólétében gondolja feltalálni belső csendét, nem ismeri nemesb lelkek szép örömit, s boldogsága nem lehet sokkal nagyobb, mint az állaté, mely nem tudja «honnan, mi, hová» s azért éppen úgy méltó az irgalomra, kinek módja nincs lelki tehetségei kifejtéséhez, mint kinek kenyere nincs; szánakozásra éppen úgy, ki lelki eledelt nem bírhat el, mint kinek gyomra testi táplálást nem emészthet; s ha valamelyiknek hátramaradni vagy veszni kellene, veszne

inkább az agyag. De nem szükség, sőt öncsorbulásunk lenne, míg emberi létel sorsunk, ha csak egyik részünk kényei vagy a másiknak reményei volnának kielégítve. Se magasb lelkek, se állatok nem vagyunk, hanem emberek; éljünk azért mint emberek, csakhogy halhatatlan részünk soha ne váljon rabbá.

Azon okoskodás, «boldog, ki nem ismeri a jót, mert így nem is óhajtja», már elavult — s éppen oly józan, mint a «kő szerencsés, mert semmije se fáj». Nem negativ, hanem positiv szerencsére van alkotva az ember, csakhogy kész sültet ne várjon házához, de a földdel vívjon meg, hogy azt megszerezhesse magának; úgy minden bizonynyal nincs a magyar szegénység-tűrésre teremtve, hanem hogy mindegyik azt mondhassa magáról «jól birom magam». Ennek értelme pedig ugyan tág, s ezt sem érhetjük el emberhez illendően az országuton, vagy kandallónál ülve, mert számtalan szükségünk van, melyeket kielégítnünk kell, minekelőtte magunkról azt mondhatnók: «jól birjuk magunkat»; s mely igen nevekednek azok naprul-napra, a mint a mesterségek s tudományok inkább s inkább fejledeznek, s mi állatiságunkból mind jobban-jobban kilábolunk. Azonban azt, a mit az Örökévaló csak resttől tagadott meg, a fáradozónak pedig azért nehezíté, hogy munkája gyümölcse annál édesb legyen, kirekesztőleg csak bölcs elintézés s állhatatos munkásság által tehetjük sajátunkká.

Szép termékeny mező, csinos ház, falusi élet kellemei, vadászat, paripa s több eféle mit érnek, egy kis külföldi tudósítás, az emberiség egyben-másban előmenetelének rajza, jó könyvek használása nélkül, s ki ura ugyan már az elsőbbeknek, de utóbbiakkal nem él, jól birja-e magát? Vagy azon férj, kinek felesége szép és hű, gyermekei vidorak s erősek — de ki a közjóra nézve süket és vak, s hazája előmenetele lelkét éppen úgy nem deríti, mint annak hátramaradásán nem pirul? Egyik s másik is mennyi számtalan kellemes érzésben nem részes! Vagy tán az birja jól magát, ki városban s külföldön keresi az élet minden kellemit, s kinek

hazafiai és számos jobbágyi csak unalmas vagy ijesztő álom képében jelennek meg; vagy az, ki mindég otthon nem is sejdíti, mely megillető s szívrehatóképen tudta a gyenge ember a természet némely titkait már felfedezni, az örök setétséget némelyekben szürkületre birni, s mennyire közelíthetett elme ereje s lelke tisztasága által a legfőbb tökéletességhez!

Léleknek a testtel szoros egybehangzása tökéletes élet s megelégedés; azok teljes elválása halál. S csak az birja igazán lelkét s testét jól, ki egyik s másiknak minden lehető eledelével bővelkedik.

Sok függ a körülményektől, melyeket kinek-kinek helyezetében ismerni kell, nehogy eledelkeresésben minduntalan víz ellen evezzen, s vitorlái szél nélkül vergelődjenek, s ő végre éhen haljon.

Az angol nem *birhatja magát jól* éppen azon módon, mint a muszka, magyar nem oly módon, mint az olasz, a chinai nem azon, mint a török. Mindegyiknek helyzetében különb ízű, különb mennyiségű az eledel, úgy hogy hirtelen változtatás veszélybe hozhatná az egész organismust, midőn lassu elszokás az alábbvaló eleségtől s halk elfogadása a nemesebbnek csak hasznos s egészséges lehet.

Szinte mindenki jobban birhatja magát szorgalma után, akárhol jött a világra. S hát még hazánk földén! A földbirtokos józan elintézés által sokszorozhatja jövedelmét. S ez csak maguktól függ. Már az angol földbirtokos ezt nem teheti, mert mezeje igen nagy javítást nem szenved, földje vénebb lévén a mienknél. A tőkepénzes józan elintézés után 12 esztendő alatt tőkéjét kettőztetheti, s ez is csak magunktól függ. Már a török tőkepénzes ezt nem teheti, mert veszedelemben forog, ha kamatoltatni akarja, s gondosan el nem zárja. Mi igen sokat tudnánk termeszteni, de kereskedési fekvésünk nem felettébb kedvező. Gallia fekvése ellenben kivitelre dicsőséges; de ott megint bánáti, bácskai mező nincs.

Igy van minden hazában felesleg és hiány, s csak

az, ki azokat tökéletesen *ismeri*, szerezhet lassan-lassan magának s hazafiainak több birtokot. S nem az cselekszik bölcsen, ki hazaszeretetét abban helyezteti, hogy minden idejét annak dicséretére pazarolja, hanem inkább az, ki hátramaradásit fejtegeti s boldogításában elősegíteni fáradozik. A mi igazán jó s kitűnő, nem kell annak dicséret; fénylik a gyémánt magában is. S nem ritkán egy becsületes ember, ha Leonidáshoz, Montaignehez, Pitthez stb. hasonlítjuk, nevetségessé válik; s az, ki hevében neki használni akart, inkább ártott, s ama két fran zia közmondásra emlékeztet: «Qui dit trop, ne dit rien. Il n' y a pas de plus grand malheur, que d'avoir un sot ami».

Kell tehát ismerni hazánk javait, hiányit s helyzetünk minden oldalit, mert csak így birhatjuk valódilag jól magunkat. Hogy az országban a mi hátra van, előre menjen, s ne talán félre, ahoz legény kell a gátra s ember, a szó legvelősebb értelmében! Kell nemzetiség, mert csak úgy birhatja magát kiki jól, ha az marad, mivé Isten alkotá: török török, angol angol, magyar magyar stb. Az igaz török nem gyengül el Várna düledékin, hanem halni kész, vagy csak urának s nemzetének élni; nemzetiség vívja ki a trafalgari s abukiri veszélyeket; ekép gyűlöli az igaz magyar a homályt és czimborát s a legjobb hazafi törvényes királyának leghívebb jobbágya is.

*

S ugyan hány áll köztünk őszintén a lelki függetlenség középpontján, valljon! S ki nem hajlik kissé egy vagy más részre. Mintha király és hazaszeretet olyan volna, mint eczet és olaj, mely soha egygyé nem vegyül. S mennyire nem idegenít el ezen balvélemény sok becsületes hazafit egymástól, kik a legfontosabbakban egyenlőn éreznek, gondolnak, s kiket szorosabb barátság kötne össze, ha egymást jól ismernék! S mily ellenkező gát ezen szomoru heterogeneitás hazánkban! Mely többek közt annak is oka, hogy hitel nincs, és

ez, hogy igazi serény földmívelés, kereskedés nincs, s ez, hogy magát a magyar oly jól nem bírja, mint körülményi engednék. Ezen heterogeneitas annak is oka, hogy a törzsökös magyar, ki egy lépésnyire sem akar a világban haladni, midőn még a föld is forog, úgy áll az igen is külföldies magyar ellenében, mint Róma és Alba a Horatiusok és Curiatiusok megküzdésekor — mint ellenségek, s nem mint földiek s barátok — holott legjózanabb volna egyiknek s másiknak is egy kissé engedni s egymáshoz közelítni.

Mi nem állhatna fel polgári erény és egyesületek által hazánk díszére s Urunk dicsőségére anyaföldünkön!

Most sok, a Hitel hija s mindenek előtt állapotunk nem ismerése miatt, t. i. hogy hitelünk nincs, magát oly szomoru állapotba helyeztette, hogy nem csak illő fentartására nem marad neki elegendő, de még legszentebb kötelességinek se tehet eleget, s a neki őszintén kölcsönözött pénznek se tőkéjét, se kamatját nem fizetheti, mely talán egy becsületes háznépnek mindene! A nemzetiség soha szembetünően s szívrehatóan nem szólott hozzá, hogy ily hátramaradásból hazafiaival kilábolni törekedjen — s így most apathiája s elkorcsosodása miatt oly helyen áll, melyről azt látja tisztán, ha felébred pillantatig émelygő szédelgésiből, hogy számos ártatlanra nézve ő egy rablónál nem jobb, vagy egy gyujtogatónál nem különb! Mert arra nézve, ki, teszem, ezer forintjának se tökéjét se kamatját nem kapja, a következés éppen olyan, mintha azt valaki tőle ellopta volna, azon különbséggel, hogy az egyik rablót, ki előtt ládánkat zárva tartjuk, a törvények üldözik, a másikat pedig, kinek bizodalommal nyitva áll kincstárunk, majdnem pártolják.

S mily keserűen élték ily idő- s vagyon-pazarlók napjaikat, mennyire törekedtek, hogy idejöket, mint mondani szokás, megöljék — az időt, melyet egy Isten se idézhet többé vissza! Tudjuk meg csak, szeretik-e hazájokat? De csak jószágaikat se ismerik. Barátjaik-e

hazafiaiknak? De még anyanyelvöket se tudják. Valamely speculativa, szép vagy empyrica tudományokban foglalatoskodók s jártasok-e? Éppen nem. Jó gazdák tehát, ujat próbálók? Oh nem, sőt sequestrumról szólnak. Örömben, vigságban töltik tán napjaikat, s távol kerüli őket a gond? Korántsem, sőt unalom nyavalájában sinlődnek. S hát ugyan mik, tán rossz emberek, kik úgy élnek mintha Isten se volna, s az élet után mindennek vége? Éppen nem, inkább szelídség s jámborság példái. Ah, tehát semmik, növényországba való becstelen plánták, s még annyi hasznot se hajtanak mint egy fa, mert az legalább árnyékot ád s tűzre jó, — s annál veszedelmesebbek, mennél méltóbbak mentségre s mennél megbocsáthatóbbaknak látszanak gyengeségeik. Úgy nevezett jó emberek, senki sem irtózik tőlök, mint azokat se kerüli senki, kiket sárga szinek még nem árul el, de belsőképen már keblökben a mirigy. Volna bár inkább vétkök oly rút, hogy a még el nem romlott ifju tőlök undorodna! mert könnyebben kikerülné a már külsőjével is émelygést indító hibát, mint azt, mely bizonyos eltüntető gyengeség lepleivel fedezgeti szégyenit.

Némely érzi hátramaradását, vagy tévelygő uton járását, s legalább pénzbeli összeköttetésiben akarja tisztán tartani lelkét s özvegy s árva hitelezői sorsán megilletődik. De nem tud magán erőt venni s pompás s fényes életmódjáról lemondani; mert nem ismeri az emberékesítő büszkeség s alacsony hiuság közt a különbséget. Büszkének véli magát, hogy úgynevezett rangja szerint élni nem szün, s őtet a sors csapási nem verhetik le; midőn azonban valódiképen más pénzét költi, és semmi egyéb, mint csak hiu. A nemes büszkeség inkább rongyban jár, és száraz kenyeret rág, mint sem azzal élne, a mi nem övé.

Sok, hív emberit kénytelen kenyér nélkül elbocsátni; más, ki legfüggetlenebb lehetne, magát oly helyzetbe zavarja, hogy sok hiábavalót, ki szolgája lehetne s kit belsőképen megvet, süvegelni s előtte hajladozni kénytetik. De minek terjeszszem ezek előszámlálását vég-

telenre. Szánakozásra méltók, kik magokat érdekelve érzik s kivált azok, kik szebb tulajdonokkal, keserves érzéssel néznek életökre vissza, s kiknek szerencsétlenségöket nem annyira magoknak, mint hiányos nevelésnek s hitel hijának tulajdoníthatni.

Ilyen legények a gáton természet szerint józan változást nem tehetnek, vagy az áradó balvéleményeket nem tarthatják fel. Minden csak felsőbbségnek enged, legyen az erkölcsi, legyen az physikai.

Ha valaki egy szinte oly világos igazságot, mint kétszer kettő négy, rekedt vagy gyenge szóval hirdet, tán senki se hiszi, mert tán senki se fogja hallani; de azon igaz szó, mely szabad mellből derekasan hangzik, előbb-utóbb elfogadásra talál.

Ha kivánjuk hölgyeink magyarosodását, tegyük azt, a mi magyar, elfogadhatóvá, tetszetővé is. Eszközöljük azt felsőbbségünk által. Ne várjuk el, hogy szépeink lenni szeressenek oly hazánkfia társaságában, ki tán zsíros csizmában látogatja meg őket, pipaszaggal tölti el a házat, s beszédje közben a tiszta padlatra jókat pök, s vagy alacsony hizelkedéssel felhőkig dicséri, ha *jó reggelt* tudnak magyarul mondani; vagy mindenről oktatólag beszél, ámbár a negyedik vármegyében se volt; vagy egy originált akar mutatni, kinek esze szinte könyökében s ki mindent össze-vissza habar, vagy némán és szolgaként az ajtónál áll stb. Mert természetes, hogy társasága egy oly külföldinek sokkal kellemetesb, ki messze járt, sokat látott, a legnagyobb következések kutfején, s a legnevezetesb történetek tanuja volt, s mulatságos előadása s életrevaló módja által órákat pillanatokká varázsol. Ne legyünk irántok igazságtalanok, s csak kérdezzük magunkat: helyeztetésekben nem szeretnők-e mi is inkább az utazott, kicsinosodott idegen társaságát, mint egy durva előitéletekkel megtölt földinkét!

Nem kivánunk-e inkább olyan emberek köriben lenni, kiktől élni tanulhatunk, mint sem olyanokéban,

kik nevetséges tanácsok s faragatlan dicséretek által belsőnket nem kevésbbé sértik, mint részrehajló vagy tán alaptalan okoskodásaikkal untatnak? Ne fáradjunk annak megmutatásában, mert úgy is hiában lenne, hogy magyar leánynak illőbb volna magyarral mulatni stb., ha a külföldi magaviselete bátrabb, ügyesebb, kellemesb s tetszetősben tud körülte forogni. Egymáshoz vonzódásra, barátságra, szerelemre, megtetszésre s arra, a mi mulat, semmi egyéb nem kényszeríthet, hanem csak felsőbbség és báj! Egyedül tiszteletre lehet valakit kényszeríteni, egyébre semmire, a mit ha ugyan megérdemlünk, még halálos ellenségünk se tagadhat meg tőlünk.

Ne törekedjünk hiába a víznek hegy ellen vitelére, s ne reméljük, hogy a teher felfelé essék; de eszközöljük inkább azt, hogy nem csak tiszteletre, de még barátságra, sőt szeretetre méltók is legyünk, hogy tapasztalásink, szebb szokásink, s öntartásunk társaságunkat kivánatossá, mulatságossá s bájolóvá tegye. Ne vádoljuk asszonyinkat, mert bennünk a hiba. Álljon csak nemzetiségünk s magyarságunk oly szép fényben, hogy a szemérmes szűz bátran, habár pirulva is, egész világ előtt ismerhesse meg, hogy minket szeret, s boldog lenne életét miénkkel megosztani; ne féljünk, mind megmagyarosodik a jóravaló, s kinek férje férfi.

Épen úgy ne kivánjuk hátráltatni, hogy könyveket, erőműveket, gazdasági műszereket, egy s más házi bútorokat, lovakat stb. inkább külföldről szerezzünk, mint idehaza vásároljunk, de készítsünk helyesebbeket, tenyésztessünk jobbakat. Ne mondjuk mindjárt hazafiatlanságnak, ha egy külföldi könyv külsője jobban tetszik, mint egy magyaré; sőt nézzük azt inkább jobb ízlés előmenetelének, s készítsünk még helyesebbeket, ha lehet. Ha pedig belseje jobban mulat, irjunk eszesebbet, s tegyünk a sajtó szabadságáról józan javallatot. Ne akarjuk, hogy egész világ minket vegyen mintául — modellául — a vén t. i. az ifjat, s az erősebb engedjen a gyengébbnek, tanultabb a tanulatlannak; alkalmaztassuk inkább magunkat a többiekhez, kivált a művel-

tebb nemzetekhez; mint közönségesen a fiú követi apja nyomdokát, s az ügyetlenebb az ügyesebbet, s nem viszont.

Olasz énekes jobban fog énekelni, mint földink, akármily magasságra gondoljuk is azt idétlen dicséretink által emelni. Az angol telivér kifutja lovunkat, akármily rossz szemmel néznők is. Didot párisi betüinél szebbet nyomtatóink nem állítnak elő, akármit mondjanak is. Az északamerikai hajós bizonyosan kitesz pesti s budai csónakászinkon. Como s Belagio vidéke sokkal kiesb, mint Somlyó vagy Badacsony tájéka. A földmívelés Angliában s Belgiumban a mienket határtalanul felülhaladja. Madeira, Sheri borok tíz esztendeig is elvannak jól a hajó fenekén, a hegyaljai pedig sokszor még pinczében is elromlik, akármily rossz néven vegyék ezen állítást sokan. Telelni minden kétség kívül kellemetesb Nápolyban vagy Párisban, mint Szabadkán vagy Esztergomban, és számtalan több efélék. Szóval azt mondani: «extra Hungariam non est vita», hiábavaló s kaczagást vagy szánakozást okozó beszéd.

Hanem azért, mert honnunknál van boldogabb éghajlatu vidék is, hol úgyszólván se nyár, se tél nincs, azért, hogy több idegen nemzet annyival előbbre van lelki műveltségében, mint mi, és sokan köztünk még azt se tudják, mi az igazi szabadság, vagy azért, mert másutt a társasági kellem, tudományok bája s a bajnoki becsület jobb fényben állanak már, mint nálunk stb., azért az el nem fajult magyar még se fogja anyaföldét kevésbbé imádni, vagy azt éppen elhagyni; mert van valami ki nem mondható, mi a nemesb embert ellenállhatlan erővel csatolja hazájához, legyen az bár kopár mező, bár berkes lapány, vagy hósivatag.

Ha azonban nem a haza hátramaradási s szennyei teszik azon bájt, mely minket hozzája vonz, hanem a legszentebb kötelesség érzése, azt mindenben elősegítni s felemelni, akkor meg kell ismerni magunkban s körülményinkben a jót, de a rosszat is.

★

A nemzetek valódi ereje vadságon, fanatismuson, vagy tökéletes kiműveltségen épül. Közép ebben veszedelem nélkül nem lehet, mint nem is lehet károsb a félszeg felvilágosodásnál s tudománynál. Mi már ősi vadságunk nagy részét, mely Osmán dühének valaha határt vont, letettük, elhagyott bennünk a hitbeli viszálkodás s hasonlás ördöge, hála az egeknek — de most, midőn ősi bálványunk megsemmisült, szinte két nemzetiség közt s így igen gyengék vagyunk, s mind addig azok is maradunk, míg a felvilágosodás félutjábul ki nem lábolunk s azon pontra nem emelkedünk, melyrül minden vadságot s fanatismust meggyőzhetünk; mint az ordító oroszlánt báratn várja be a jól fegyverzett ember s meggyőzi. Ne kételkedjünk, a lelki erő s ész végre bizonyosan minden testi erőlködésen diadalmaskodik.

Ki józanabb nemzetiség kifejlésére vágy s legerősb fegyverckkel akar felruházkodni, az, mennyire tehetségében áll, az egész föld szinét bejárja. Ha a sors magas helyeztetésben hozta e világra, leereszkedik néha önkényesen, s felkeresi a szegénységet, a nyomoruságot, mert azok legjobb s leghívebb tanítók; gyalog utazik, s magányosan s kevés pénzzel; s olyasokra akad, a miket alig gyanított volna előbb, s majd nem sokára egészen felvilágosodik előtte belső érdeme könynyű léte, életphilosophiája csekélysége, s hogy sok szivességet, szeretetet s barátságot nem egyébnek köszönhet, hanem tán csak véletlen születésének, pénzének s összeköttetésinek; s hogy egy harmadik, ha megkülönbözteti is czímmel vagy dicsérettel őtet, valósággal magasabbra még se emelheti s egyedül maga által lehet csak jelessé akármiben. Észre fogja venni, mily szomorú, önerejével a sarat emberül ki nem állhatni s az élhetetlenség lenyomó érzésében vagy herczegi palást, vagy grófi korona alá bujni, vagy pénzes láda mögé rejtezni kényteleníttetni. Tapasztalni fogja, mily szép s nemes érzés lakja sokszor a szántóvető hajlékát, s hogy nagyobb szerencsére méltó. Meg fog végre abban győ-

ződni, hogy semmi sem melegíti belsejét kellemesebbül, mint azon érzés, hogy ő, a mi, maga által az, s hogy senki és semmi nem teheti őtet nyomorulttá, mert ő minden életjavakkal oly bölcsen s édes örömest élni is fog tudni, mint azok nélkül megelégedten el is lenni. Ily világi bölcsek mozdítják elő a józan nemzeti szellemet s ilyenek nagyobb vagy kisebb száma alkotja egy ország nagyobb vagy kisebb erejét.

Minden felsőbbség jobbára idomítástul függ. A roszszabb ló, ha idomíttatott, meggyőzi a jobbat, mely idomítva nincs. Úgy épen azon egy ember, vagy ezred minden ellenséggel diadalmi hiedellel szálhat szembe, vagy egygyel se, a mint ahoz el van vagy el nincs készítve. Mai időben a legelszántabb bátorság is semmivé lesz a hidegvérű combinatio előtt, mert az ész meggyőzi a testet. Gyakorolni kell tehát magunkat az ujabb taktika és strategia rendszabási szerint az ország védelmére, hiszen alkotmányunk szerint született katonák vagyunk. Indisciplinált sokaság, bár mi dühös lenne is megtámadása, mai időben végre meggyőzetve szélyed el. Azonban jó katona rövid idő alatt senki se lehet, ahoz tudomány s hosszas gyakorlás kell, mint se tökéletesen jó, se felettébb rossz ember se lesz egyszerre senki. Hát a jóban s igazán nemesben hány esztendei gyakorlás szükséges életünk minden pillantatiban oly rendületlen önállásra, hogy se szépség bája, se nagyravágyás kisértete, se popularitás tömjénje meg ne tántoríthasson minket. Elpuhulhat lassan-lassan egy egész nemzet, mely valaha fél világot megrázá, mint viszont hosszas ostrom alatt végre még az asszonyok is megszokják a bombákat s ágyúgolyóbisokat. Annyi ereje van az idomulásnak, a szokásnak.

Az a mi valaha nemzetiségünk talpköve s ereje volt, időjártával elbomlott, s jól mondja hazánk koszorús lantosa

Oh más magyar kar mennyköve villogott
Atilla véres harczai közt stb.

s a mi elmult, ne akarjuk azt megint életbe visszaidézni, mert lehetetlen — úgy mint elfolyt óráink se térnek soha vissza többé. Szükséges inkább — nehogy homokon állapodjon minden lételünk, — uj nemzetiségünk lelkét mind jobban kifejtenünk. Eléggé meg nem becsülhető szerencse, hogy a Mindenható oly században engedett élnünk, melyben nem korlátlan bátorság s felhevült képzelet, vagy testi erő, hanem csak polgári erény s felvilágosított emberi elme teszik a nemzetek tartós sarkalatját. A vad ember nem erősb védelme, nem keményebb paizsa az országnak, mint a tanult, a szelid; készüljünk azért inkább épen oly erősek s bátrak lenni harczban, mint régi apáink valának, de kiműveltebbek, tanultabbak, nyájasbak, mint ők s kivált otthon.

Ne oszoljon meg a magyar erő többé soha, de szerencsében mint veszélyben legyen törvényes urának leghűbb s legerősb támasza, hiszen még a külföld is azért dicsér, hogy királyunkat, szabadságunkat egyenlően szeretjük; legyen a trónus mindennek középpontja, s azon szív, melyhez a legtávolabb erek is kapcsolva vannak.

S évek tünése után virágozzék egy nemesb s felemeltebb aera következésében a haza, mint örömre készült kert, melyben idegen a nyomorult, hol az ember méltósága szent s melyben erény s ész a legszebb dísz! S honnunk érdemes leányi, kiket ezen munkám szinte illet, legyetek ti segédei egy szebb, egy józanabb kezdetnek! vezessétek ti, mint valaha Spárta anyjai, fiaitokat az érdem s erény mezejére! fejtsetek bennök ki már gyenge koraikban minden szépre s nemesre vágyást. Neveljétek bátrakká, igazságszeretőkké, adott szavaiknak teljesítőjökké, szóval férfiakká. S ha valaha sivatag, termő kies vidékké, posvány, gazdag gyümölcsökkel viruló ligetté válik a hazában, ha a magyar név mindenütt tiszteletet gerjeszt, s a magyar hire mindenbeni előmeneteléért a földkerekén elterjed, legyen az édes jutalmatok. Most a világ legszámosb nemzeti

alig tudják, hogy vagyunk! s némely idegen ritkán hallván magyar szót még főbb városinkban is, azt kérdi: ugyan hol van Magyarország? S ha magyar szó nem zeng a magyar asszony ajkain, s ő tán csak a külföld gondjaiban vesz részt, csak az érdekli, a mi Párisban vagy Londonban történik, midőn nem is gyanítja házában a rendetlenséget, a zavart, s ha némán nézi a fiatal hölgy a hazafiúság legszebb tetteit, s azt anyanyelvén dicsérni sem tudja, nem használ akkor többé semmi, és

Jár számkivetetten az árva fiu
S dalt zengedez és dala oly szomoru stb.

*

De ne tartsunk ily elaljasodástól, mert nem félelem s hideg tisztelet köt többé sok szerencsés gyermeket érdemes szüleihez, hanem a természet legszebb kötele, a szeretet — s nem hiszik többé a szülék, hogy külső fény s felszinség elég a magasbra szültnek minden csinosodására, és senki nem mer ilyeseket már tréfán kívül mondani, a nagy urat rossz irásárul ismerhetni meg stb., hanem kiki azt gondolja, s arrul van meggyőződve, hogy a szép név csak érdemesre illik, úgy mint a kényes ruha jól nőttre, midőn a görbét, kit senki észre nem vett volna, csak elcsufitja s nevetségessé teszi, s hogy a régi nemzetségbeliek csak abban nyertesek, hogy eldődeiknek nemes nyomdokit követni szinte kénytelenek, nehogy azok őket tán be ne fogadják — s rokonságokbul kitagadják. Hány szép régi magyar név jeleli már hazánk serdülő fiait, s Kálmán, Béla, Gejza, Gyula, László, Dénes stb. nevek mennyire nem gerjesztik síveinket édesen érzett örömre, ha meggondoljuk, hogy mai anyáink nemesb része nem is fogja tűrni, hogy fiai, ily neveknek új becst, új díszt ne adjanak.

Mi pedig a szebb lelkű asszonyt ne véljük olyannak, ki csak hijábavalóságokkal s őtet kecsegtetővel tud mulatni, s előtte minden komolyabb s nemesb idegen. Ne gondoljuk, hogy külsőnk s felszinségünk, bár mi tet-

szős s kedves lenne is, hajlandóságokat már megnyerik. Óh nem! Csak férfiui báj — mely lelki s testi erőn alapul — dobogtatja sebesebben az el nem romlott asszonyi lényt, s az elolvasztja a kőszivet végre nyájas viszonérzésre.

S mi köti az emberiséget rejtett s titkos lakhelyében erősb lánczokkal össze, mint egymáshoz vonzó szenvedelmünk? S vallyon mi egyéb teszi ezen bájkötelek öröklétét, mint az adott szó szentsége s egymásban helyeztetett bizodalom? Tanítsatok tehát ti már gyermekkorunkban mindenekelőtt igazságszeretést s a csalfa, hazug *szó* s *tett* gyűlöletére; mert hány vagyonos elszegényülésével, mennyi szerencsétlen köny árjával, hány repedt szív néma fájdalmival tölti be a hazug szó, csalfa tett a világot!

Legyen csak bizalom a házasok és szeretők közt, hihessen barát barátnak, kösse csak bizonyos hitel polgárt polgárhoz, kereskedőt földmívelőhöz, s mily kevés idő alatt terem a megelégedés s tán a szerencse is ott, hol eddig még soha sem mutatta magát.

S így mindég világosabb lesz, hogy bizonyosság és hitel nélkül hijába törekszik az ember jól birni magát, s hogy annak tökéletes hija miatt, sok számos birtokos legkisebb hibája nélkül is, a sors ajándékinak igaz hasznát nem csak nem veheti, de még sokszor ingét, melyet visel, se képes kifizetni.

(Az ezután következő fejezetek azt tárgyalják, hogy «a magyar gazda ma nem viheti mezeit a legmagasb virágzásra», s hogy ennek okát ne keresse mindig másban, hanem inkább magában. Mint a viszonyokban és intézményekben rejlő okait a visszamaradásnak szerző az egyetértés és a hítel hiányát, a legelők, a fajzás és a birtokok osztatlanságát, a czéheket, a «limitatiót» (árszabásokat), a robotot és a dézsmát jelöli meg s az elsőknek megteremtését, az utóbbiak megszüntetését sürgeti, azt a jó tanácsot is adván a magyar gazdának, hogy igyekezzék jövedelménél kevesebbet költeni, Ezekután arra mutat rá, hogy Magyarországnak kereskedése nincs, a minek oka részben földrajzi helyzetünk, de főkép az, hogy természeti erőinket ki nem használjuk, s nincs

kellő gazdasági intelligentiánk és ügyességünk; túlságosan sok a hatósági beavatkozás, szűk körben mozog termelésünk, rosszak közlekedési eszközeink, kevés a belső fogyasztásunk, szállítási és vámviszonyaink bizonytalanok, nincs kellő szigor a kereskedelmi tisztesség kérdéseiben s nincs nemzeti bankunk. A termelés előmozdítása érdekében kiviteli jutalmakat, a hitel megszilárdítására főleg a minden irányban való nyilvánosságot ajánlja.

Fölteszi már most a kérdést, hogy:)

MIT KELL TENNI ÉS MIN KELL KEZDENI?

Mind annak, a mit eddig néhol rendetlenül, itt-ott hiányosan, sok helyen pedig hosszasan és tán unalmasan is adtam elő, essentiája az: hogy alap nélkül tartósan nem állhat semmi és kizárólag csak azon tárgyat birhatjuk igazi sikerre, melyet természetes vagy mathematikai renddel — a mi nálam egy — kezdünk és folytatunk.

Gondoljuk át a mondottat vigyázattal és részrehajlás nélkül, tüstént elõnkbe ötlik: hogy szinte minden tetteinkben a természeti rendet mindég meg akarjuk elõzni. A nagyobb rész elõbb költi jövedelmét, mint zsebében van; a serdülő úgy veszi ereje hasznát, mint a férfiú; a tanuló tanít; s a t. Vizsgáljuk a világ történetit messzebbrül, közelebbrül, magas és alacsony helyeztetésben, s nem fogjuk tagadhatni, hogy némely uralkodó legszentebb szándékábul eredt czél azért nem gyökerezhetett, mert a nép, a sokaság elfogadására még nem volt megérve; hogy mindenütt látunk összebomlani kezdeteket, ujakat mathesisi rend híja miatt.

Kiki érzi és tudja, hogy valamely helyen áll és nem kételkedik a Pesti hid 222 ölnyi 4 lábnyi hosszaságán, kivált ha maga mérte meg. Már oly hely messzeségének tudására, hová nem léphetni, tudomány kell; de középszerű ész is átlátja és eltökélve hiszi, hogy egy távol pont messzeségét tudhatni, ha más két pontnak

egymáshozi messzesége előttünk ismeretes; s csillagász még a planeták távolságát is tudja, nap és holdfogyatkozásokat s a t. Jövendöl századokra előre és ma ezeken senki sem csudálkozik többé. — Erkölcsi dolgokban bizonyosan nem igen különböző az eset, csakhogy hozzá még jó kulcsunk nincs, vagy a jelent nem látjuk oly világosan minden ágai és gyökereivel, hogy néminemüképen következésit, azaz a jövendőt láthatnók. Itt is kiki érzi, hogy él és kellemes vagy kellemetlen érzelmek ringatják, kinozzák és mindenki képes előre látni, hogy hosszú bőjt után éhes, munka és tartós ébredség után álmos, — sok borital után mámoros s a t. fog lenni. Távolabb combinátiókra már tudomány kell, pedig oly tudomány, mely az előttünk fekvő tárgyat a lehető legnagyobb világosságra hozza, úgy hogy annak mai mibenlétét annyira ismerjük, hogy bizonyos vagy igen hihető következésit előre tudhassuk. *A théma és ellenzés* azon két pont, ha az előrelátást öszszehasonlítjuk a földméréssel, melyekrül közelebb vagy messzebb elhatározhatni a harmadik pontot, a *jövendőt.*

Meg kell ismérni, ezen tudomány, melynek eddig neve sincs, gyermekkorában van még; de nem ellenkezik itélő tehetségünkkel annak valaha most tán még nem is gyanított csudálatos kifejlendhetése. Ujabb időkben e nevetlen tudomány, melynek létét sok ember nem is sejdíti, ámbár maga is józanul combinál egyet és mást előre — mint egykor a legbölcsebb se képzelé, hogy a föld kerek és maga tengelye körül forog, noha rajta volt — oly előmeneteleket tőn, hogy annak utóbbi még nagyobb haladásán nem is kételkedhetni, mert mi áll mozdulatlan a világon? És éppen ugy, mint a földmérés és csillagászat csak lassan-lassan fejlődtek ki mostani tökéletesb létökre, de ma már száraz és csalhatatlan számolás és mechanikai szerszámok által folytattatnak: úgy a földművelés, gazdaság, kereskedés, pénz dolga, nemzeti gyarapodás is s a t. csak lassan bontakoztak ki, de már valamely bizonyos elvekre — principiumokra — állíttattak, s ma tapasztalás és hason-

litás által felvilágosított tudományok segitségével jó formán és elég bizonyosan tudjuk előre mondani : mily következést szül p. o. a legelők felosztása, papiros-pénz, bank, jutalmak és a t. És mi ebben szerencsénkre Smithnél, Youngnál, Pittnél, Baringnél későbbek vagyunk, mint Herschel is csak Kopernicus és Galilei fáradozásin emelheté vizsgálatit és tudományit oly magasra. Mi mások utánzásában minden veszélytűl mentek vagyunk, mert hatalmunkban áll mások századi tapasztalásait sajátainkká tenni.

Ezen most emlitettekre támasztván okoskodásaimat, a hitel híját tartom azon oknak : hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, s magát nem birja oly jól, mint körülményi engednék ; hogy mezeit a jó gazda nem viheti a lehető legmagasb virágzásra ; és végre hogy Magyarországnak kereskedése nincs. És igy a hitelt, Cambio-mercantile Just — váltó-kereskedési törvényt — gondolom és hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési és kereskedési gyarapodásunk, egy szóval utóbbi *felemelkedésünk és boldogulásunk* alapulhat. Ezen hitelnél pedig még mélyebben fekszik :

A hitel tágasb értelemben.

Tudniillik : hinni és hihetni egymásnak. A Hit azon láncz, melylyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval ! a szó szentsége köti az uralkodót elválhatlanul hív jobbágyihoz, s ezek tántorithatatlan hivsége alkotja a thronus rendíthetetlen erejét. Az igaz szó kútfeje a házassági boldogság, valódi becsület és cselekvények egyenességének és így minden szerencsének.

A Hit oly part, melyre végre még az is elérkezik, ki annak hazájában soha sem is lakott és rossz tettei és bűnei őtet inkább az élet förgetegei közt tartották, hol szédítő örömek, kincsek és ál magasztalásokba merülve még az is nyughatik eltompulva egy darabig, kinek lélekismerete nem tiszta, de kinek annál keserűbb egykori felébredése !

Boldogak, kiket nem nyavalya, testi gyengeség vagy haláltóli rettegés kényszerít végre térden csúszni a kereszthez, hanem kik már éltök legszebb éveiben, midőn fiatalság, egészség és jólét érzése szinte halhatatlanság előörömeivel tölti be őket, ha már akkor, mondom, önkényt, szeretetbűl a legfőbb Jóhoz emelték fel lelköket a legtökéletesbhez és ha nem csak szóval, hanem tetteik által is gyakorolták vallásuk igazi értelmét és nem csak a közel veszély indítá őket Istenimádásra, hanem minden nemesb és szebb gerjedelem és azon ki nem magyarázható belső aggódás, melyet minden tiszta szivű ember érez magában, halhatatlan részinek minden alacsony és ocsmány indulatoktúl megszabadítása végett. És nem tölti-e be, ha a természet minden egyéb csudáirúl hallgatunk is, csak egy csillagos éj csende és harmoniája lelkünket édesen a legszebb reményekkel egy következendő jobb létrűl és magasb emelkedésünkrűl; és nem ellenkezik-e még mostani eszünkkel is, ha az egész mindenség tökéletes rendét csudáljuk, annak elgondolása, hogy a *tanútlan erény* örökön örökké rejtekben maradna és minden időre szinte veszítve lenne? A hős tette, ki magát elszánja és számosak élete megmentése végett maga alatt a puskaportárt felrobbantja és hazájáért hal, örökké fenmarad. — Azon fáradozásoknak, melyekkel a hív hazafi éjenként foglalatoskodik, se vagyonát, se idejét, se egészségét a közjó előmozditása végett nem kimélvén, midőn tán hazafiai azért még sárral is dobálják — vagy azon jótevő felebarát csendes munkálódásainak, melyek által az ügyefogyott és szívetörött nyomorultnak enyhitést, a kétségbeesettnek lélekerőt ád, bizonyosan van tanúja és valahára azok legtisztább fényben ragyogni fognak. S gondoljuk, hogy mind azon szép diadalmak, melyeket sokszor négy fal közt az erény a legbájolóbb csábokon nyer, mind azon néma aggodalmak, melyek vajmi sok tiszta lényt — kik egy gyűlölt férj karjai közt az élet ki nem mondható kinjait elszánással híven tűrik, midőn szivök egymásért remeg — idő előtt sirba teritnek, örökön

örökké, minden jel és jutalom nélkül felejtésbe fognak merülni? És hány bajnok dült oda élő bizonyság nélkűl a vérengző mezőn, hány vitéz csontját fedi néma föld és a mennyei gerjedelemrűl hallgat, mely a deréket pillantatig isteni erőre emelé? Hány virradás leli a fáradozó hazafit nem is gyanított nehéz munkája mellett, midőn azt szinte napköltekor végzi? Mennyi áldozat foly le tanú nélkül a feledék határtalan tengerébe? És hány haldokló áldja utolsó nehéz vonaglatiban a hű barátot, ki éjenként ápolgatja a szerencsétlent s nyugalmat és lelki békét piheg reá végpillantatiban is anélkül, hogy töredező szava hallatnék? És hány tiszta kebel imádja éjféli csendben térdre borulva irgalmas Istenét, hogy a bűnös szerelem súlya gyenge szivét ne repessze el? Azonban a mit éjjeli setétség fed, nem hozza világra napsugár mindenkor azonnal.

De ily áldozatok, ily tettek csak szemeink előtt vonulnak el. Lakhelyök dicsőbb, mint a milyent a szív legszentebb ömledési sejdíthetnének; és hazájok ment a gúny és irigység legkeserübb tajtékátúl — és élni fognak és fenmaradni még akkor is, midőn magyar hazánkról, de még csillagunkrúl sem lesz többé semmi nyom. S a természet szörnyü hazugság volna, az egész egyetem csuf mystificatió; haza-szeretet, anyai könyek, szerelem, barátság iszonyú tréfa ha ez másképp lehetne. S kételkedhetünk-e? Mi szép egy nyári reggel, mi remek egy virágzó asszonyi lény — és az agyagban, mely oly kevés idejű, mi tökéletes már az irány és idomzat? Mi nagynak és mily felette tökéletesnek kell a harmoniának még a lelkekben lenni? Midőn egy szép hajnal bibora, egy ártatlan hölgy képe oly tiszta és igaz, hogy képzelhetünk a lelkivilág egybehangzásában hazugságot, mystificátiót?

A szó szentsége azon biró, mely uralkodó és nép közt itél, s ha az egyszer megsemmisül, hijába szól a törvény s minden társasági rend és szerencsének vége. A szó szentsége uralkodóban az, a mi Istenben a legszebb tökéletesség: az örökkévaló legfőbb igazság, s valamint

vallás és hit a legvadabb embert összekapcsolja a Mindenhatóval, szintúgy köti hívség és engedelmesség a polgárt igaz urához. És nem valódi szón alapul-e házasok közt a szerencse? mert mily becse van oly hűségnek, melyet őrzeni kell? És nem igazság tart-e elválhatlanúl barátot baráthoz és hazafiakat, akármi magas vagy alacsony helyzetüek legyenek is, egymáshoz? De mind ezen szép tulajdonoknak nincs-e mélyebb forrása és honnan származnak?

Polgári erénybül.

És ime már megint mélyebbre ereszkedtünk! Nem teszik most már hegyek meredekei, folyók mélységei, tengerek szélessége, várak erőssége a haza valódi erejét és bátorságát. Nem teszi azt az alkotmányok szabadabb vagy függőbb léte; az most már csupán azon emberektűl függ, kik az országot lakják.

Bár mi szerencsétlen helyeztetésű legyen is az ország, bár mily lánczok által legyen is lebilincselve a nemzet, előbb-utóbb még is szabadabb létre viv, ha lakósiban a polgári erény tiszta vére buzog. És viszont akármilyen boldog fekvésű legyen is egy ország, bár mily szabadságokkal birjanak is lakósi, lassan-lassan még is rabigába görbed, ha romlott a tiszta erkölcs és polgári erény nem fénylik többé!

De a polgári erény igazi és tökéletes értelmét nem ismeri mindenki és sok azért nem találja fel soha, mert igen is távúl keresi, midőn oly közel van hozzá, hogy azt a parasztember, ugy mint a legmagasb polczú, minden pillanatban feltalálhatja és gyakorolhatja is. A legnagyobb felekezet csak hiúságbúl jó polgár és csak ott heves hazafi, hol közel a tanú és bizonyos a taps. Egy rész felemelkedésre vágy, másik popularitást hajhász, s önhibáját erénynek tartja. Ki úr akar lenni, képzelete szerint csak rendfentartás, anarchiaelmellőzés végett és hogy parancsai körét nagyobbitsa, forog, kérkedik, izzad és haladása kedviért előszobákban unalommal ten-

geti napjait és sokszor, mint Aristippos, térden esedez, de nem másokért, hanem magáért; ki pedig a nép bábja kiván lenni, azzal csalja magát, hogy ő a régi jó fentartása végett, hogy a nemzeti szellem és drága szabadság éljen, áldozza fel magát; midőn nem is tudja, mi a szabadság és a korlátlanságot, betyárságot tartja annak és a nemzet palladiumát nem ritkán kirekesztőleg magyar tánczra és zsinóros nadrágra állitja. Mind a két rész dicséretet és hasznot vadász; csakhogy egyiknek az udvari tömjén kellemesb, másiknak pedig a popularis illat; cselekvényök azonban egyenlően zavaros és tisztátlan forrásbúl fakad, csakhogy izlésök különböző. Fényleni soknak legfőbb czélja, nem használni.

A polgári erény valódi értelmében nem ilyeket szül, de a kötelességek teljesitésének kútfeje és nem egyéb mint anyaföldhez és honiakhoz vonzódó szeretet és az uralkodóhoz viseltető hívség tartalma. Czímje nem alacsony hizelkedés és határtalan dicséret; egekbe nem emeli a halandót és mint Istent térden nem imád senkit; nyelve szemérmes, de férfiúi, bátor szózatú, fő tulajdona törvényes urát, — hazáját, földieit legjobb tehetsége és ereje szerint szolgálni. — A becsületes férfiu mindenkinek megadja az övét, s a másé elvételét szintúgy gyülöli, mint önmaga jussárúl könnyen nem mond le, sőt azt védeni tudja. S bizunk-e oly katonában és valljon legény lesz-e csatában, ki elöjárójátúl megérdemlett és híven megszolgált zsoldját minden ok nélkül levonatni engedi anélkül, hogy út és mód szerint annak idejében szót ne tegyen róla? S oly királyok valljon fénylenek-e historiában, érdemlettek-e oly magas helyeztetést, kik legszentebb jussaikrúl, ha kényszeritve is, lemondtak és koronáikat emberűl védelmezni nem tudták. Legyen legfőbb tisztelet Isten után Királyé, polgár maradjon maga köriben és teljesítse, mire alkotva van, híven; ellenben a legkisebb is örüljön bátran és háborgatás nélkül a sors ajándékinak, vagy veritéke szerzeményeinek.

De minekelőtte magasbra emelkedhetik az ember

és tulajdoni kifejlődhetnek és a polgári vagy nemzeti erény mélyebb gyökereket verhet, mindenek előtt szükséges, hogy legyen

Nemzetiség.

Mert lenni kell előbb és csak aztán lehet jóra, derékre, erényesre kifejleni. Szintúgy mint a határtalan csillagvilágban minden vagy nagyobb vagy kisebb részekre szakad s magában egy egészet alkot; napok planeták s a mit nem látunk, ugy lefelé a legkisebb is részekre oszlik és megint egy egésszé összesedik: csepp, gyümölcs, a legkicsinyebb férgek oeconomiája. Ez a természet rende. A részek támadnak, mulnak, minden forogva mozog

egymást
Váltja örök romolás s teremtés;

ujbúl vén, vénbűl uj lesz — és csak az egyetem örök. Ugy az ember akármily vad állapotu legyen is, társalkodik s az egész emberi nem nemzetekre, nemzetségekre, házastársakra ágzik. És éppen az a mi lélektelen testekben attractio, repulsio, az a nemzetekben *a hon szeretete s védelme.* Mélyebben fekszik azért lelkünkben, mint sokan gondolnák, azon ki nem mondható édes aggodalom, mely anyaföldünkhöz vonz s mely a halandó port félistenné magasíthatja, s lelki rothanat jele, hol a természet ezen szent törvényi ki vannak már dörzsölve. S nem különben, mint a kiégő üstökcsillag iszonyu forgásában se határt, se utat nem tart, de mint átok a végtelen üregben maga magát emészti s napsystemákat rendít meg, úgy bolyong czél s törvény nélkül a hazátlan, hív jobbágyokat csábit el, megelégedett polgárba nyugtalan bizalmatlanságot önt s végre maga kétségbe esvén, nem ritkán önkezivel végzi örömtelen éltét. S mind ezek után hány dicsekedik még is azzal, hogy cosmopolita!!! Gyengeség, hiba halandótul elválhatlan, de azokkal kérkedni az elromlottság legmélyebb lépcsője; hol a szemérem eltünt, ott az élet

minden bájainak vége. Szerencsére sok olyast beszél, a mit maga sem ért s olyannal dicsekedik, a mi gyalázatjára válik. A cosmopolita tágasb szivünek tartja magát s így jobbnak, mint másokat. Ő minden embertársit hordozza szivében, midőn a patriota főképen csak hazafiait. Ő magasb értelmünek képzi magát, mert minden régi szokáson, bévett itéleten áthág, egyszerre keresztény, török, atheista lehet s chamaeleoni ügyességgel szabhatja magát a körülállásokhoz, a hasznoshoz. — De ily tehetség áltermészet s többnyire igen sok vagy baltudománynak éretlen és savanyu gyümölcse s az emberből, ki minden sajátságát elveszti, oly csufot tesz, mint nevetséges a szelid farkas s kaczajra méltó a lánczon idomtalanul tánczoló medve s csuf a legvékonyabb vesszőtől is rettegő kalitkás oroszlán.

Mily szomoru sors öntagjainak egymásutáni lassu sorvadását nyilván érzeni s az életerő fogyatkozásit naprul napra csalhatlanabbul észrevenni — s ennél csak annak kinja lehet még fájdalmasb, ki kénytelen átlátni, hogy ő egy rothadó nemzet tagja; mert százszor könnyebb testi mint lelki aljasodást szenvedni. Hol pedig a nemzetíség semmivé vált, hol a lakosok elkorcsosodtak, vagy hol a nemzeti szellem és sajátság hiábavalóságokon, gyermeki bábokon alapul már, ott, ha a sokaság vakságában nem is gyanítja, keserű, de csalhatatlan tekintettel nézi a gondba merült hazafi, mikép folydogál le szemenkint a hátramaradt kevés föveny a nemzet életórája üvegszelenczéjébe.

Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítunk öszsze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság s a familiabeli becsület fentartását eszközlö ébredség; ha pedig mélyebben tekintjük, mint előbb érintém, akkor az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisedése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakittatása után világunkon többé élni nem lehet. S ha a világ történetit vizsgáljuk, nem áll-e a nemze-

tiség legszebb fényében mint azon szent varázserő, mely valaha Marathon mezeit dicsőíté s Thermopyle kőszirteit legnemesb vérrel pirositá; s nem érezzük-e, hogy futja át velőnk közepét valami édes érzelem, mely egész létünket elözönli, ha kérdés forog magyar honunk disze s boldogsága felől?

Boldogak mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hibái láthatók s hogy még távol tőlünk a vénség s koporsó! mert azon gyávák s elfajultak, kiknek száma, tagadni nem lehet, elég nagy s kik midőn ezeket olvassák, tán kaczagnak s gunyolnak, mit árthatnak nemzetiségünknek s hogy gátolhatják annak szebb s tökéletesb kifejlődését? Nem kell attul félni. Ők csak olyanok, mint ama hasztalan félénk katonák, kik mindég rosszat jövendölnek, a legkisebb veszélynél szaladásnak erednek s oly messze távoznak, hogy alig éri el őket a hir, hogy nélkülük is kiküzdék a csatát — s aztán béke idején legtöbb szó szájokban.

A mi nem önhaszon szomjából, hanem tiszta szándékbul ered, s a mi igazán szép, ámbár sok akadállyal küzd is eleinte, előbb utóbb még is minden bizonnyal méltatásra, pártfogókra talál; mint az igazság, bármi nagyon sértené is fényes előtünésekor némelynek szemeit, végre a szántóvető ember kalibáját úgy meglakja, mint a hogy tanácsban ül s bátran tartózkodik márvány palotákban.

Igaz hogy hazánk most nem igen van divatban, s a külföld alig tudja, hogy vagyunk. Mintha valami kut fenekén ülnénk, se lelki se testi productuminknak nincs hire. Igaz hogy sok, émelygető hizelkedési s határnélküli harsány magasztalási által nekünk minden jó szándéka mellett is több kárt okozott, mint legdühösb ellenségünk minden ügyességével tehetett volna. Igaz hogy sok, annyi káposzta, juhászbunda s pipaszagot s több efélét kevert nemzeti szellemünkbe, hogy a gyengébb rész egy ideig szinte szégyenlé a magyarságot s jobb izlésünek s pallérozottabbnak tartá magát, ha külföldieskedett. A mit igen természetesnek látok, s me-

gint azt tanácslom, inkább magunkban keressük a hibát, mert minden hazafiságunk mellett se tapsolhatunk bizony, teszem: a szegedi sárnak, hortobágyi vidéknek, pesti kövezetnek, Duna partjainak, szennyes theátrumának, csömörindító utonálló számtalan koldulóinak stb. S hogy ilyeseket minden erővel szerettetni akartunk s szinte magunkra fogtuk, hogy szeretjük, legfőbb oka a magyarság divatlanságának.

De azért, mivel ezeket mondom, ne bátorodjék neki a cosmopolita, ki, tudom, utazásiban sokkal szebb intézeteket is látott s ne hígye, hogy vele valaha egyértelmű lehessek. Ő igy okoskodik: ubi bene ibi patria; jóllehet magyar vagyok, de azért angol s franczia is stb. lehetek, mindenütt a tökéletest szedem, a hiányost ott hagyom s az egész föld kereke enyim s hazám. Más szavakkal ez annyit tészen: Én feleségemet hiven szeretem, de másét is, — hazám drága, de másnak honja is; — s így, ha feleségemet meguntam, elhagyom, kivált ha szebbet látok; háboruban pedig az erősebbel tartok s ha győz hazám, heves hazafi, ha pedig meggyőzetik, minden kis előitéleteken tulemelkedett világpolgár leszek. — — Ily cselekvőmód, meg kell vallani, előmenetelre a világon igen ügyes s tán hasznos is lehet, de nem éppen legnemesb.

Már én másként látom a dolgot s úgy hiszem: hogy csak honosi s övéi közt élhet megelégedten az ember, ha már egyszer körülnézte a világot s létének dele elérkezett, s mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak elővitelén fáradozni, mint a jó rokon éppen akkor marad leginkább odahaza, midőn otthon legszükségesb s közel a veszedelem; s hogy nincs oly ürügy, mely minden időre való kivándorlást megbocsáthatóvá tehetne abban, ki hazája számosb ajándékit vevé; mert anyaföldét elhagyni nem egyéb, mint azt elárulni; s hogy végre, ha már minden életiskolán keresztül mentünk, semmi sem oltja el megelégedési szomjunkat, mint nehány élő honosink megbecsülése s utóink áldása. S boldogabb a hottentot s kakerlák

fajabeliei közt, mint a természetlen világpolgár Londonban, Párisban, mert ő mindenütt, még a legnagyobb sokaság közt is mindég csak idegen!

A mi pedig a nemzetiség küljeleit illeti, korántsem tartom azokat megvetendőknek. Egyszerü architectura kün, szép festés, kárpit, alkalmas butorok ben, igen is emelik a ház becsét; csakhogy ilyeseket ne tartsuk az épitmény alapjainak s e külső szin mellett a dolog belsejéről se felejtkezzünk el. Azonban a külső is sokkal fontosb, mint azt általánosan venni szokás, mert mit látunk a külsőn kivül egyebet? S mire alapítsuk itéletünket valakiről, kit nem ismerünk s kiről soha se hallottunk semmit, ha külsejére nem? S ha rongyos házat látunk, fogunk-e abban csinos lakást gyanítni s keresni? S ugyan mért gondolnánk szép beltulajdonokat annál, ki külsőleg nem csak nem csinos, de olyan mint a madárváz; s hogy kereshetünk rendes lelki tulajdonokat annál, ki minden testi foglalatosságiban rendetlen s ügyetlen? Nem mondom, hogy külsőrül belsőre csalhatatlanul itélhetnénk, mert igen is tudom: az igen keveset mutató s igérő személy nem ritkán legszebb belső tulajdonokkal diszeskedik. De csak azt kérdem, min ismerhetni meg azokat? Egyébiránt a szebb szokásu társaságokat csak olyan sértheti meg büntetlenül rongyos és tisztátlan öltözete, andalgó vigyázatlansági, házi butorok eltörése s efélék által, ki az ellenmérő serpenyőbe tudomány- vagy érdemsulyt vethet; de kinek nincs mit oda vetni ellensulynak, annak hasznát csak kaczajra vehetni; ez sommás becse, minden egyébre hasztalan.

Egy hadisereg valódi erejét nem teszi az öltözet szine, egydedsége, szabása s ékességi; legyen az tartós s védje idő sanyarai ellen azt, kit ruház, ez főczélja. Hanem e főczélon kívül hány mellékes van még, melyeket a bölcs kormány tekintetbe is vesz. — S mily különböző érzéssel állja ki, teszem, a magyar huszár a sarat nemzeti öltözetében, mintha plundra, hosszu kaput vagy egyéb gunya s haczuga lógna derekán. Igy

más legény a jó öltözetü parasztgazda fia, mint a rongygyal fedezkedő; s mi magunk sokszor kirekesztőleg köntösünk ügyetlen szabása, kopott vagy szurtos léte miatt társaságokban minden lelki felemelkedésünk mellett is, feszülten érezzük magunkat s az ajtónál állunk hallgatva. Alig gondolhatnók, ily kicsinységek mily nagy befolyással birnak ránk tanultabbakra s mi nagyobbal még a népre! Csak hogy ilyeseket alapoknak nem kell venni, mert a magyar ember nemzetisége egyenes, bátor s komoly férfiui érzés a szó legtágasb értelmében, szabadság-imádás, hon legforróbb szeretete s az élet kész elhagyása törvényes királyaért. Ezen alapul sajátságunk, ez régi nemzeti szellemünk, s *becsültesd meg kün a magyar nevet*, van szivünkbe vésve. Ezeket fejtsük ki mind jobban. Ily tulajdonok, s nem ám pengő sarkantyu, vitézkötés — tán vitézség nélkül — s nem panyókás mente, nem zsinór, borítás, paszománt, kócsagtoll, túri-süveg, atila-kalpag, zrínyi-dolmány stb. fogják szépeinket magyarosítni, honnunkat fel emelni, mindenki bizalmát megnyerni s a külföldet arra kényszerítni, hogy egy tökéletes férfiu említésénél mindég magyar jusson eszébe.

Kettétörik Ozmánnak nemzeti szelleme, ha fatumot nem hisz többé s elgyengül valahai dühös megtámadása, ha az eszeveszett Delhi csata közben nem zengi többé viadalmi énekét:

Látom, látom szép szemekkel
  Egy Istenszűz leng elém,
És kendővel, zöld kendővel
  Bájmosolygva int felém,
S édesen hí — tárogatva
  Keblin a menny-kéjeket —
«Jer, siess, mivel szeretlek,
  Hintsd be csókal hölgyedet!» stb.

Mi lesz az angolbul, ha a szabadságra épült alkotmányt minden ébredséggel nem tartja fen, s honszeretet s férfias egyenes életmód eltávozik a szántóvető csinos, de egyszerű hajlékábul. *John Bull* piperés, kényes ellá-

gyult dandyvá, s a Peerage oly elzárt hellyé válik, hogy azok, kik belőle ki vannak rekesztve, szintugy bolyongnak, mint Ádám s Éva kivül a paradicsomon, midőn egy herczeg s egy lord cherubkint áll éden kapui mellett. — Mi a francziábul? ha nemzeti palladiuma, a becsület, nem áll oly tisztán, mint a kristály egész szüzességében? S ugyan mi egyéb tartá fen tévedései s szomorú véres zivatarai közt s mi emelte mostani szerencsés létére, ha becsület nem? Távozzon el isteni félelem s egészséges egyszerü természet a moszka néptől, csusszon közé is főbb rendeinek sokban megvetést érdemlő romlottsága, s azon ország, mely a két hemisphaerát lepi el s napkeltét s nyugtát egy pillanatban szemléli, úgy pattan szét egymástul, mint azon iszonyú boltozat, melynek ékköve nincs. Nevekedjék jobban s jobban kicsapongó nyereség s haszonles az északamerikaiban, s Washington s Franklin nemzetsége óriási nem lesz.

Mily ritka az egészséges s ép több századi tölgy! Közönségesen a fiatal sugár sarjadékból görbe vén fa lesz, melynek ágai rothadnak. Növések a földtől függ; ha ez jó s mély, egyenesek s magasak, ha sovány s felszines, görbék s törpék maradnak. — Gyermekekből is sokszor, férfikoruk egészen kimaradván, vének lesznek, s itt akárki mit mond, úgy látszik valóban gyakorta van saltus in natura. Nemzetek is szint így támadnak s vénségre s halálra jutnak — férfikoruk elmarad. — Mennél rosszabb s felszinesb alapjuk, annál rútabb, nemtelenebb növések s bizonyosb mulandóságuk; s viszont.

Ki fákat ültet, előre tudhatja hihetőleg, mily növések lehet s lenni fog, ha azon helyet, hova ülteti, előbb gondosan megvizsgálja. Igy a nemzetek növését, kifejlődését s éltek hosszát is néminemü igazsággal előre jövendölhetni, ha alapjok vagy szellemek miségét szorgalommal nyomozzuk s azt átlátni lelki erőnk megengedi, — vagy inkább ha testi gyáva létünk lelkünk tehetségit nem gátolja.

Ebbül nagy erőltetés nélkül sok mindenféle következés foly. Szemünkbe fog tünni: hogy azon alapnál, mely tudományt kirekeszt, asszonytársinkat egyedül állati vágyaink s ösztöneink tárgyivá teendi s őket mennyek országábul kizárja stb. tán erősbet is képzelhetni; — hogy azon sarkalat, mely intolerantiát s elválási hevet rejt, korántsem oly valódi s erős, mint gondolnók; hogy egy szép érzés s gerjedelem, mely minden tántorító kecsei mellett is csak ideale marad, sok rut salakkal van vegyülve, mint a becsület fentartására kettősviadal stb. s korántsem oly valódi talpkő, mint tán sok hinné — s végre, hogy minden, a mi fényhez, füsthöz, illathoz, homokhoz és sárhoz hasonlitható, — gondolom kiki érthet — nemzeti alapnak nem egyéb, nem jobb, hasznosb s nem igér nagyobb kifejlődést, mint mikor a fa levegőbe, mocsárba, vizbe, stb. ültettetik. Észre fogjuk venni, hogy csak az «Igaz — — — — —, valódi alapja a nemzetiségnek» s hogy

— minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs, mely ha megvész,
Róma ledűl s rabigába görbed.»

Tisztán fogjuk látni, hogy *egyedül az erény,* bár mi csuf kisérőkkel volt is néha környezve a régi világban, oka nehány nemzet gigási felemelkedésének, s hogy dicső lételöket századokig fentartotta, bálvány-imádásik, ember áldozatik s egyéb a természetnek ily szennyei és szörnyei közt a *polgári erkölcs!* — S végre meg leszünk abban győződve, hogy a keresztény vallás zavaratlan forrásán megtisztult erkölcsi jó, ma legegésségesb mint leghosszabb életidőt igérő feneke a nemzetiségnek. S hogy hazánk akkor lesz boldog, ha ily felemelkedett nemzeti szellem éleszti földeinket, melynek felébredésére úgy volna kötelességünk magunkat ösztönzeni, mint Darius pohárnoka neki minden nap azt jelenté komoly figyelemmel: Király, emlékezzél a görögökről, ! — Igy mi emlékezzünk nemzetiségünkről.

Nehezebb sovány földön, silány éghajlat alatt s

messze jó vásártul gazdálkodni, mint hol a természet pazarolva jutalmaz minden fáradozást. — Nehéz oly várat védelmezni, és sok lelki erő kell hozzá, hol a világ szemei elől elvonultan a legjobb siker sem lehet egyéb, mint hosszú nyomoruság után a vár omladéki alatt tanu s taps nélkül temetőhelyre találni. S csuda ott szépet alkotni, derekast írni, hol nincs megismerő, nincs olvasó stb. —

Könnyü azért sok szépnek véghezvitele más nemzeteknél, a mi nálunk igen nehéz. Minekünk az erény sokkal magasb lépcsőjén kell állni, mint másoknak, ha igazán kivánunk használni. *Zrinyi* fényes végét ki tudja, ki ismeri külföldön s számtalan más derékeink halhatatlan tetteit? Játékszinünk oly keskeny s csak szinte olyan, mint valamely privátházban, hol a játszóknál nincsen sokkal több néző! S az a kevés, a mi Zrínyiről más hazákba átsugárzott, nem inkább Körnernek tette-é, mint magunké? Midőn a világtörténetinek rajza kitörülhetetlenül festi Salamis, Platea s Leuktra dicső napjait, és szinte az egész emberiség számos halandók nevét keletrül nyugotig tisztelettel említi s nevezi, hazánk históriája azonban néma s halhatatlan eldődink, mint jeles egykoruink s éldődink, csak előttünk ismeretesek s róluk is csak a kisebb s tehetetlenebb rész tud.

Midőn másutt sassal repül a költő képzelete a határtalan kékben, s ezernyi embertárs osztja szive hevét s vele sír, vele mosolyg; nálunk nem mer emelkedni, nehogy tollait veszítse. S ha még is köd, szélvész s zivatarok közt merészen fellövell, szinte csak maga, kevés más nézőkkel méri felemelkedési magasságát! — S iparkodjunk, hogy itt is, ne mint Körner Zrínyit, a külföld hozza igazi fényébe, vagy hogy jobban mondjam közünkbe Berzsenyieket, Kisfaludyakat, stb. hogy ne a külföld ismértesse meg velünk Virág munkáit, az Erdélyi Muzeum s Literaturánk egyéb szépeit. Siessünk s vegyük magunk elő azon sok derekast, a mi hazánkban rejtve van; s ne türjük, hogy megelőzzön minket az idegen, s azt tapsolja s dicsérje,

a mit nem is gyanitunk hogy mienk, vagy annak még hátat is forditunk, s mi magunk tiporjuk otrombán saját szülteinket, midőn még a rhinoceros se sérti tulajdon borját.

S hát egy s más hasznos létesítésében mennyi akadály s gát minden oldalról! Mily kevés jóakaró s becsületes elősegélő! Hány factio s hány utbanálló! Valóban annak, ki nálunk igazán kiván használni, szünetnélküli öntagadás életmunkája, s minden várható jutalma az önbecs-érzés s önismeret. S azért nálunk szükségesb az erény mint másutt!

Az egészséges nemzetiségnek pedig egy főkisérője a nemzeti nyelv, mert míg az fenmarad, a nemzet is él, bár mi sínlődve is sokszor — mint errül számos a példa — de ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfűzt terem a hon, mely a voltakért szomoruan eregeti földre csüggeteg lombjait.

De mibül támadhat a nemzetiség, hogyan fejlődhetik ki erősebb- s magasabban? Társalkodás, s gondolatok közlése által, s így a nemzetiség alatt fekszik még a

Concentratio.

Az emberek egymást közönségesen vagy igen magasra emelik vagy legalsóbb lépcsőre állitják, s magokruli itéleteikben is szintoly ritkán tartanak középutat, mint csaknem minden egyébben. Falun nevelt s alacsony helyeztetésü azt hiszi sokszor, hogy minden városi lakos romlott, s a magas születésű elfajult, — némely előkelőt pedig könnyen félistennek tart. Az úgynevezett nagyvilágban nevelt pedig kün a mezőségen csak faragatlan társakat képzel, s egy szerencsétlen rablóról, ki tán borhevében vagy pajkosságból agyonüté a zsidót, s egy pár forintját elvevé s végre akasztófára kerüle, azt gondolja, abbul minden emberi érzés ki volt rekesztve, és szinte gyönyörüséget érze véron-tásban stb. Embertársink se nem olyan jók, se nem olyan rosszak, mint azt minden nagyító képzeletünk

festeni szokta. A legjobbak esnek, buknak, s a legromlottakban is van jó. S csudálva látnók némely nagy ember gyengeségit, hibáit, melyeket az idő s távolság rejt csak el szemünk elől, — mint közönségesen a legrosszabb hirben és szagban lévőkről, végtére, ha jobban megismérkedünk velük, azt szoktuk mondani: Nem oly rossz, s nem oly romlott, mint állították s gondoltuk, s a német példabeszédre emlékezünk hogy Asmodæus korántsem oly fekete, mint a milyennek festik. Az embernek nincs elég ereje se tökéletesen jónak, sem elhatárzottan rossznak lenni; hanem a legerősb is majd felemeltetik lelke által, majd teste gyarlói huzzák le a földre.

A dolog ily fektében ugyan mint képzelhetni társaságot, békességet és csendet? Nehéz; s azért látunk még ma is szinte örök háboruban s üldözésekben lévő vad nemzetségeket. Mennél jobban megismérkednek az emberek, annál tökéletesebben eltünik az őket rémítő váz, s annál jobban átlátják, hogy utóljára, ha ideig-óráig nem is, de minden bizonnyal végesleg abban fogja találni kiki legnagyobb jólétét, boldogságát, s ezek bátorságos birtokát: ha *mindegyik természeti szabadságának egy részét a társaságbeli szabadság megnyerése végett feláldozza.* Igy támadtak társaságok, országlások, s egy nemzet ereje azon idomzatban nő vagy apad, melyben vagy még egyes familiák is háborgásban élnek egymással, vagy a társalkodás legfőbb polczra s a társasági szabadság legtökéletesb kifejlődésre emelkedett már. Ezek a véghatárok. Az első eset következésit láthatjuk Amerika, Afrika, Újhollandia némely nyomorult lakosi közt; — a másik gyümölcseit pedig Britanniában, Francia- Németországban sat.

Két ember közt, de még egyes főben is rendszerint van valamely discussio. S így hogyan képzelhetni egy egész nemzetet, hol csupán egy gondolkozásmód lenne s tökéletes egyenlőségüek a száz meg száz természetesen előforduló tárgyak körülötti képzeletek? S ebből tagadhatatlanul az foly: hogy mindenütt van megelé-

gedett, s még számosb meg nem elégedett; olyan, ki minden rendelést felhőkbe emel, s olyan is, ki mindent ocsmányol s gyaláz; udvari, nép embere s számtalan eféle árnyékozások. S valamint egyik a másikrul nem tud józanon itélni, hanem vagy nagyitva vagy kisebbitve, szinte úgy emeli mindegyik rész maga pártbeliét igen magasra, a más felekezetü vagy vallásuakat, — ha szabad úgy kitennem — pedig sárba dönti. A nép embere a hivatalbelieket vagy Urunknál kedveseket igen gyakran hazaárulóknak, lelkök fenekéig elromlott s minden ármánnyal s rossz mesterkedéssel felruházott úri személyeknek tartja, kikben többé természetes szó sincs, s kik minden lépésiket valamely mélyen kigondolt plánum szerint intézik, midőn nem ritkán csak oroszlánbőr függ rajtok. — A hivatalt s felemelkedést vadászó ellenben mindenütt zavart, titkos egyesületeket s több efélét lát, midőn közönségesen csak farkasbunda, s így csak héja s külseje teszi nemes viselőjét oly gyanuszinessé. S így a két rész többnyire úgy áll egymás ellenében, mint azon úri személy — ki pőrén éjféltájon kiment a holdat, vagy nem tudom mit, keresni, — a kéménytisztítóval, azt kísértetnek, ez pedig a nagyságost léleknek tartván. S nem különben főz mérget s boszút, a bizalmatlankodás s feketevéri képzelgés hozzájárultával ezen két osztály, és szánakozást érdemel, mint a két egymást ijesztő fehér s fekete jelenés, egy derekas hasrágás után a házicseléd által jól kikaczagtatván, még most is bámulná tán egymást, ha a nap, — azon megbecsülhetetlen világosság, nem mutatta volna meg mind a kettőnek igen nevetséges s éppen nem ijesztő mibenlétét. S itt csak az a különbség, hogy a kéményseprő költeménye kaczajra gerjeszt s nehány óra mulva minden félelemnek vége, — az osztályok közötti bokrosság, bizodalmatlanság s visszavonás pedig évekig tarthat, legszomorúbb, ha nem positiva, de bizonyosan negativa károknak kutfeje, és nem szüntethetni meg egyébkép mint *mesterséges egyesités* által, mely az egymástul tartó felekezetekre nézve nem egyéb

mint a nap jótevő sugára az említett két ijedkezőre volt.

S ugyan mit tehetni egyesség, s így egyesülés, s ily módon megismerkedés, s eképen középesedés vagy egy középpontra-gyüjtés nélkül? Dicsekhetünk-e azzal, hogy lelki erőnk, belátásunk, tudományunk, éltünk hossza elégséges egyedül s minden segéd nélkül valami igazán nagyot s tartóst a föld kerekén létesíthetni? minekutána szinte legközönségesb foglalatosságinkban, építésben, gazdaságban, mindennapi életünkben stb. oly nagy számúak együttmunkálkodása szükséges, s csak egy findzsa kávéhoz is két hemisphæra produktuma kivántatik! — Mai világban, — s csuda, hogy annyi idő kelle ily egyszerűség kitalálására — már ki-ki átlátja: hogy *egy magányos ember semmi,* s csak egyesületnek van hosszú élete s igazi súlya.

Egyébiránt minden olyas szövetkezés s egyesület, mely homályban támad, s melynek czímje titok, jobbára bünös, s így az egészre nézve káros következésü. Ily alattomos társaságokban sokszor eleinte a czél igen szép, időjártával pedig csak köpönyeggé válik, mely a bűnt s rosszat fedi, mert nincs bizonyosb mint az, hogy akkor, midőn az első hév már kigőzölgött, kirekesztőleg csak önhaszonkeresés a társaság egyes tagjainak minden foglalatossága, s hogy elvégre a kisebb, de ügyesb rész halászsza az intézet minden hasznait, s többnyire csak a legnemesbeket is fekete galád tettekbe keveri és sokszor a legártatlanbakat is vesztőhelyre hozza. Én legalább oly társaságokban nem bizok, melyek titkos aláirások s esküvésekkel vannak erősítve. A szövetségbeli vagy érzi szivében azon forró kivánást s eltökélett akaratot, felebarátját, hazáját, az emberiséget szolgálni, vagy nem érzi; ha érzi: az esküvés felesleg, szükségtelen s hasztalan; ha nem érzi: ki fogja őtet annak teljesítésére vagy meg nem szegésére kényszerítni? A szövetség más tagjai? Erről alig van példa, s ily hűtelen tagoknak csak megbüntetését s nem hűtlenségek akadályoztatását találjuk a sok szá-

mos titkos összeköttetések évrajzaiban. — Egy-két ember vagy számosabbnak véleménye nem oly mágusi korlát, melyen az indulatos vagy félénk némelykor áthágni ne merne, s csak a hatalmas közvélemény azon törvényszék, melytől a legerősebb fél s retteg; — s azért igen különbözik azon szent szó és esküvés, melyet az uralkodó népének, s a biró igazságszolgáltatás végett stb. nyiltan tenni szokott, azon alattomos leközelezéstől, melylyel setétben a szövetkezők öngyengeségik ellen pánczél gyanánt szoktak felruházkodni.

Hanem vegyük ezen kívül még a dolog psychologiai részét is. Legmélyebb belső ihlet szerint úgy érezzük, mintha sötétség bünnek, világosság pedig erénynek volna kísérője; s hol a fedezés szükséges, ott mindég rejtenivalót, rutat s bűnöst szoktunk előre feltenni. S így azon befejezéssel végzem ezen elmélkedésemet, hogy az egyesületek palladiuma *«a világosság; a tagoknak oly misége, hogy rájok az egyesülés sikerébül haszon is folyhasson, legyen erkölcsi, legyen markolható; s az egész egyetemnek kezesség adhatása.»*

Minden, a mi a hazafiakat nyilván gyűjti össze, még ha legcsekélyebb ok lenne is, hasznos és jó s áldott következési számlálhatlanok. Concentratióbul — középesülésből — foly mondottuk nemzetiség, s ebbül nemzeti erény. Összeköttetése s fejlődése ilyesek által eszközöltetik lépcsőnkint: A pusztán lakó, tán bámulására, némely jó oldalra talál a városiban, ez ellenben sok dicsérni valót, a mit nem is gyanított, a gubásban. Számos hazafi, ki egymást hevesen gyülölé s ez által az életnek vajmi sok vissza soha nem térő pillanatit minden ok nélkül elkeseríté, végre megbékül, s ezentul *egymással s nem egymás ellen dolgozik.* Az utazott, a sok faragatlan, s hogy egyenesen kimondjam, nem mindég józan szokások s előitéletek közt felnőtt mindég idehaza ülőben, ha közelebbrül nézi, sok szépet s fényest fog észrevenni, melynek a vastag rozsda nem engedi távolra is tündöklését. Az pedig, ki körülállása miatt hazáját soha kívülről, de csak mindég belülrül

látható, lassan-lassan tán pirulva fogja megvallani: hogy ő előbb olyanokat itélt el s kárhoztatott, a mikről legkisebb tiszta s rendelt képzete se vala, másokat megvetett s a kényes öltözetüeket — kik zsebkendőjökben szép szagot hordanak, jó tánczolók stb. vagy kik csak vizet isznak, s legtöbbnyire édesekkel élnek — általjában puha s asszonyos urfiknak tartotta; midőn annak ugyancsak legénynek kell lenni, ki a gallussal vagy törökkel megmérkőzni bátor.

A kereskedőkrüli balvélekedés lassankint eltünik, s a földesúr, ha nem avatkozik is kereskedésbe, oly státus elősegéllését minden iparral s tehetséggel fogja eszközleni, mely egy országot a másikkal tart kapcsolatban. Mind azon betyárságok, melyek hazánkat csak dísztelenítik, s a vitézségnek nem különb jelei, mint részegség az erőnek s bátorságnak, lassan elenyésznek; nevelés, csinosodás, türedelem — tolerantia — egyszóval az egész nemzet disze s valódi ereje pedig nőtten nő.

A mesterséges egybegyűlést — concentratiót — végre vagy a *véletlen*, de csak rövid időre, vagy az *emberi bölcseség* tartós haszonná eszközli. S eként minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalatja

A kimüvelt emberfő.

Ennél lejebb nem bocsátkozhatunk. Ezen kis gyökérből származik boldogság, s viszont átok is az emberiségre, csakhogy az első századokra terjed, s közönségesen akkor fénylik legjobban, midőn szerzője már a föld alatt, az átok pedig jobbadán egyszerre tünik el.

Az ész erő, s így az ész boldogság. — Tekintsünk csak mélyen a legnagyobb következések elveire s fenekire, s mint a nyári reggel oly tisztán fogjuk látni, mennyi bámulásra méltó szivárgott s nem másunnan, mint emberi agyvelőből a világra, Confutsee, Bacon, Franklin és számtalan mások marok nagyságú veleiből!

A véletlen, mely igen sokban látszik *legelső* rugó s inditóoknak lenni, — úgy áll az emberi főhöz, mint a földben lévő arany a bányászhoz, vagy hogy többet mondjak, az országúton fekvő gyűrű az utazóhoz; kiásó vagy felvevő nélkül egyik sem ér semmit: az arany föld gyomrában marad örökké, a gyűrű sárba tipratik. A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek *statistikája* az ország legérdekesb része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb suly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje. Mi nagy erő egy vagy több 100 ezer ember, fő nélkül? Nézzük a történeteket a Duna folyta körül 1828. és aztán 1829-ben. Nem a sok katona vívja ki a csatát diadallal, hanem a tábornok által jól elkészült s bölcseséggel vezetett bajnok. Nem annyira a fegyverhordók 5—600 ezres számától kell félni, hanem azon erkölcsi sulytól, mely tán annyi ember közt hihetőleg rejtekezhetik. S mily természetes, hogy valamely háború kimenetelérül annak mindég meg kell csalatkoznia, ki az ellenség számát s ágyúit veszi csak számba, nem pedig a hadinép műveltségét s vezéreinek eszét. — S azért bölcsen cselekszünk, ha — mint hajdan Carthago Lacedaemonbul hítt hadvezért, Sicilia Athenébül törvényhozókat, úgy mi is csak kevés idő előtt építőmestereket Olaszországból — ma mechanikusokat Britanniából hozatunk stb. S midőn szinte mindent mechanikai sarkigazságokra lehet végre visszaidézni, tagadhatlan, hogy a kormányzónak vagy fővezérnek maga dolgában úgy szólván mechanikusnak — műszerésznek — kell lenni, hogy alattlévőit jó sikerrel vihesse. Sokszor, ha csak oly szakácsok forognak a konyhában, kik előbb soha sem főztek, vagy csak uri kocsisok ülnek a bakon, ily javaslatot volnánk hajlandók adni: Bizony hozassunk inkább valahonnan egy bölcset.

Nem hihetni, mily nagy hasznu azon igen egyszerű,

természetes, s még is oly ritka őszinte önvallomás: Ehez én nem tudok, s így egészen másra bizom. — Birtokosink közt hány lenne dús, ha dolgai után soha se látott és sok fáradság helyett inkább mulatozott volna; emberhalál mennyivel kevésb, ha egy fiatal tábornok helyett, mindjárt tapasztalt vezér fogta volna markába a hadipálczát! mennyivel kevésb hátramaradás, elaljasodás, nyomorúság s tán szomorú epedések, ha számtalan systema, projectum s még experimentumok helyett is tüstént az előbbi vagy külföldi tapasztalásokat vettük volna példányul s illesztettük volna hazánkra!

Nem nevetséges-e nézni oly gazdát, ki teszem sáfrányt akar ültetni, s mindent próbál, időt, pénzt, béketürést áldoz fel, s erővel önmaga akarja kitalálni a leghelyesb vele bánást, vén szomszédját pedig, ki egész éltében jó sikerrel termeszti azt, nem látogatja meg s tőle utmutatást nem kér. — Gazdaság s kereskedés dolgában pedig szórul-szóra így vagyunk, s higye az olvasó, hogy úgy vagyunk, s Istenért! nem mivel én mondom; hanem maga szemeivel vizsgálja meg.

Egyébiránt igen is tudom, hogy idegen vezér, idegen törvényhozó, idegen tanító mai felvilágosodásban általánosan több kár mint haszon, s nem igen különb figurát játszik az uj hazában, mint egy harmadik személy egy házas pár közt; mert odahaza ugyancsak kiki önkénye szerint szeret élni, s ha itt-amott ujítni, javítni kell is s akar is, azt inkább kiki maga cselekszi, mint más által vitetné végbe.

Nagy szerencse, hogy az agyvelő hazánkban szép mennyiségű, csak hogy itt-amott kifejlődése hátra van, — s így ha még szokásban lenne is bölcseket s tanultakat felkeresni s hozatni, megkérő követséginket messzire fárasztani nem kellene.

Nem a sok kéz, de az ügyes kéz festi az évrajzi képet, készíti az órát, erőművet stb. De még kapálni s kivált kaszálni se tud száz ügyetlen kéz annyit s úgy, mint ötven gyakorlott. S ebbül az következik: hogy a

munka-felosztás, mint kiki tudja már, emeli az emberi fő tehetségit lehető legmagasb tökéletességre. Természetes, hogy az, ki mindég egygyel foglalatos, azt ügyesebben tudja vinni, mint az, ki húsz tárgyban munkás. Ha húsz embert képzelünk, hol mindegyik mindennap félczipőt varrni, félívnyit leírni, két beretvát élesítni, egy tánczleczkét adni, félóráig vashámorban dolgozni, két beteg után látni, s több efélét tudna, képzelhetni-e józanon azt, hogy ezen húsz ember ily módon annyit s oly tökéletesen tudjon végbe vinni, mintha egyike óraműves, másika hámoros, tánczmester sat. lenne kirekesztőleg? s ezen progressio szoros tudományi igazsággal még nagyobb osztalékra vitethetik, mint minden manufacturában vitetik is, — s ezek tökéletessége a munka lehető legnagyobb felosztásán alapul. Azon idealis arkádiai életmód, hogy minden a háznál készüljön, nem századunkra illő többé, s az ki mindenhez tud egy kicsinyt, jól közönségesen semmihez sem ért.

A háztartás igen kicsinyben országláshoz hasonlítható. Ha az elsőben a vadásznak főzni, kocsisnak fagylaltot készítni, szakácsnak nyargalni, czukrásznak vasalni, szobatisztítónak beretválni stb. kellene, mily következést lehetne várni? S mindennek sarkalatja, a morale pondus, mily hasztalanul volna rakva? S országlásban nagyobb-kisebb mértékben szinte mindég így vesz el a nemzet legfőbb ereje. S vizsgálja szeme s esze szerint kiki őszintén ezt vitatásomban, igazam van-e vagy sem? —

Mennyivel számosb jó és tökéletes építőmester, fegyvergyártó, ács, timár, asztalos stb. van egy országban, annál rövidebb idő alatt s így kevésb idővesztéséggel fognak erős építvények, jó fegyverek s butorok stb. előállíttatni, s azon mestereknek öszveleg ügyessége, vagy inkább azon lelki mennyiség, mely mind ezen tárgyak körül úgy szólván a teremtő erő, határozza el egy nemzetnek a többiek közt ebéli feljebb vagy alantabb létét. A gazdák kisebb vagy mélyebb

tudománya mérlege az ország földművelési erejének. A vezérek több, kevésb józan tanultsága s ügyessége pedig a nemzet támadó vagy védő erejének scálája. Végre a kormányozó, birtokosak, s így lefelé minden lakos, a magok álláspontjokra alkalmas tulajdonok könnyebb vagy nehezebb súlya, az Egész valódi erejének vagy várható kifejlődhetésének stateráj a, szóval: a köz intelligentia — értelmesség — azon jel, melynél fogvást a bölcs a nemzeteket mázsálja. S az mennél nagyobb, annál kevesebbet szorul másokra, s így annál függetlenebb, szabadabb s erősb a nemzet.

Ezek szerint mindegyiknek tehetségében áll, akármily alacsony helyezetü legyen is, — s ez mily kellemesen hevitő önérzés! — nemzete erejét nagyobbítni. Hanem azt — mint már előbb érintém valahol — mindenki csak a maga természeti álláshelye tökéletes betöltése által teljesítheti. Sokszor alacsony lépcsőn nyert tudomány egészen új életerőt hoz egy nemzetbe, mint *Watt* az angolok közé a gőz-machina által. De többnyire felemelkedtebb helyről szivárog le az erény és tudomány. Regis ad exemplum stb. — s úgy nem tehetnénk bölcsebben, mint kegyes fejdelmünk egyszerű igazi patriarchai életmódját, mely egy koronázott fő legtartósb fénye, minden tetteinkben szorosan utánozni; úgy a földesúrnak az volna többek közt kötelessége, hogy a jobb gazdaság s elevenebb kereskedés józan systemája s ennek elismerése ő általa szivárgana lassan-lassan az ország minden lakosába. Nem parasztgazda kezdheti a birka s lónemesítést, őneki azt végezni kell. S nem a tudja Isten honnan közinkbe esteknek — kiknek egy petákjok, de még egy káposztafejük sincs — s kiknek ereikben a vér egyaránt folydogál, magasodjék bár a haza, bár bomoljon — nem azoknak összeállása azon szép tiszta kutfő, melyből a nemzetiség s polgári erénynek derék hívei emelkednek a halandók közé — valóban nem — de azon hazafiúi egyesületekből fakadnak, melyek egyszerű de legmagasb czímje: *Mindenkinek idő, ész s pénzbeli tehet-*

sége szerint forró s állhatatos járulása a közjóhoz. Legyen őszhaj, vén fő fiatal vállakon, ellenség előtt nyert vitézi szép karczolatok s erőltetett vizsgálat redőzeti s tudomány benyomása a homlokon — a zsidótul béke — jobbágyok szeretete, külföld becsülése a társaság ismertető jele — s mennyi halhatatlan eredend belőle! Mi szelid s jótevő, de egyszersmind ellenállhatlan hatalom ily egyesület! S engedelmeskedni ilyesnek tán tanácsosb, mint neki parancsolni akarni — neve *közvélemény!*

Mennél magasb születésü pedig a hazafi, s mennél dúsabb, annál jobban nevelheti s terjesztheti a köz értelmességet s így a haza erejét. A földesúr jobbágyai lelki s testi csinosodására legsikeresb befolyással lehet, midőn, mint a tapasztalás mutatja, a jobbágy jámborsága, szelid erkölcsei, de sokszor még nyomorúsága se mozdít egy hüvelknyit is a földesúr állati vagy növényi életén; pedig csak a földesúr igazságos léte, emberiséges gondolkodásmódja s tanácsa emelheti a szántóvetőt nagyobb méltóságra, — s ez viszont teheti őtet vagyonosb, becsültebb, szerencsésb földesúrrá. — A kormány atyai gondoskodása, törvényekre szoros ügyelése s hiv jobbágyiba helyeztetett bizodalma teszi a nemzetet boldoggá s erőssé, midőn ennek erkölcsi súlya azon sarkalat, melyen biztosan s rendületlen állhat még akkor is a királyszék, mikor a világnak fele másutt fel volna zendülve már s bontakozva.

S egy főből mennyi hatalom ered sokszor, s hogy ragaszkodik, mint planeták a naphoz, számtalan emberi lény egy fényes észhez? Hány élt már, ki százada utját maga jelölé ki, s nemzete létét századokkal hosszabbítá s viszont! Egy orvos gyógyít, a másik öl; de azon szer, melyet Philippus nyujtott, keserű: hasznos vala. Bár oly nagylelküséggel vennék mindég a nemzetek öntapasztalások hasznát, és szintoly nemes diadalmakat nyernének önmagokon, mint a hogy a nagy ember valaha fenséges érzéssel s félelem nélkül üríté a jótévő serleget.

Ezen most felvilágosított talpkövek után, melyeket ily renddel raktam egymásra az ember főt legmélyebbre, arra a középesülést, erre a nemzetiséget, erre a polgári erényt, s ismét erre a Hitelt tágasb értelemben — végre azon sarkalatot fogom vizsgálat alá venni, mely, ámbár ezeken nyugszik, mostani munkám tárgya, s a földművelés, művészetek, kézletek—manufakturák, — gyárok — fabrikák — s kereskedés alapja.

A hitel szorosb értelemben. — Credit.

A Hitelt szoros értelemben — annak életbe hozását, akár pénzbeli szoros törvényszéknek, akár cambiomercantile jusnak — váltó-kereskedési törvénynek — hívjuk, tettem minden pénzbeli összeköttetésink alapjává, s a Hitel hiját állítottam nemcsak azon physikai természetlenség okának, hogy t. i. pénzt valamelyes bizonyossággal se felvenni, se kiadni nem lehet, de még az erkölcsi romlottság egy fő kútfejének is.

Mit a Hitelről, egyenes szóról, becsületről, erényről stb. előadtam, sokan azok értelmével tán ellenmondásban fogják találni, a miket fentebb állítottam, t. i. hogy a keresztény vallásban és igy mennyei dolgokban a határtalan bizodalom; társasági összeköttetésben ellenben a lehető legnagyobb óvakodás — a mi hímezés nélkül, ha annak akarjuk keresztelni a gyermeket, a minek kell, nem egyéb, mint bizodalmatlanság, — kirekesztőleg az igazi alap. De szorosb vizsgálat után úgy fog mutatkozni a dolog, hogy igen is egyeztethető azokkal.

Az egész nemzetnek egymástól oly igen különböző tagjait erény és büntetéstőli félelem tartja súlyegyenben. Ezek jelölik ki a pályakört. Az erkölcsiség és közvélemény az erénynek birószéke, a testi büntetésnek pedig a törvény. És ezen két forum egymással alig áll valamely összeköttetésben, mert sokszor megbocsátna a közvélemény, hol a törvény halálra ítélni kénytelen; nem ritkán pedig a közvélemény nyom el egészen, hol

a törvény felold. — S így ha a hitelnek és adósságbeli kötelesség feloldozásának minden alapja szinte nem egyéb executiónál, kivetésnél, tömlöcznél, akkor a némettel azt mondhatni : «jó éjszakát földművelés, kereskedés, gyarapodás, vagyon, birtok!» — Ellenben hol semmi félelem, semmi fenyíték és semmi lehetőség sincs erővel is visszavenni rövid idő alatt a maga tulajdonát, ott a vérnek leglassúdabb folyása, lethargia, marasmus és requiescat in pace!

Mily élet embernek, ki önbecsét érzi, s mily szomorú országlás, hol a kenyér olcsóbb- vagy drágábbsága több vagy kevesebb péknek fülénél fogva ajtóhoz való szegeztetésétől függ, és hol cselad-kilidzsi és szinír — hóhérpallós és sinór — a legerősb indító-ok! Ellenben van-e nevetségesb azon édes és rózsaszín képzelgésű alkotmányoknál, hol mindenkiben szentet látni tanácsoltatunk, s hol ezen szép, egyszerű és nagyobb értelmet s jobb nevelést áruló és igen sokszor hallott szólásmód közdivatú «hogy is lehetne ezt vagy amazt ily nagy úri személyről, ily előkelő gavallérról vagy annyi esztendő óta oly magas hivatalokban, annyi fénynyel és a közönség legnagyobb bizodalma megnyerésével szolgáló méltóságról stb. csak fel is tenni?» Gondolkozzék és ítéljen ezekről többnyire kiki tetszése szerint; én részemről, ha pénzem lesz valaha kölcsönzésre, nem azt fogom tekinteni adósomban, az erénynek mily magásságán áll, s hihetőleg valaha a mennyország hányadik grádicsán fog örökkön-örökké vigadni; hanem, hogy micsoda hypothékát adhat nekem és miképp foghatom üstökénél és ránthatom ki alóla még a párnát is, ha becsületes és törvényes kamatra adott tőkémet ő akarná használni csak, míg én addig tán sínylődöm, és szinte instantiával kellene keresnem, a mi az enyém, míg ő fényes palotájában azzal tartja fenn meg kell vallani igen szép és nemes rangját, a mi nem övé! — Ha valaki pénzéről másképp szeret rendelkezni és intézni — tessék, én jó szerencsét kivánok, mely mint sokan mondják, — de én nem hiszem, — synonymon

a bölcseséggel. Itt állunk végre azon többnyire igen meredek helynél, melyet távolról csak ritkán szoktunk észrevenni s hol az van írva: *hogyan és mikép!*

Mindennek — és már erről is volt szó — van szép, van rút oldala. Már az, ki se nem szerelmes, se nem indulatos, se nem vak vagy rövid-látású, hideg vérrel fogja megkülönözni a szépeket rútaktól; mázsálni, s a szerint, mint dűl, elfogadni, visszavetni. Ezen cselekvő mód igen egyszerű, csakhogy alig van valaki, ki maga vagy szomszédja feleségébe, gazdasági systemájába, verseibe, irományiba, homöopathiájába, alkotmányába, honjába ne volna szerelmes, és így vég nélkül; — igen ritka ellenben a tisztalátású; mert egyiket a természeti köd, — az ostobaság, — másikat a tudatlanság, tapasztalatlanság, elfogultság, előítélet stb. fekete felhői tartóztatják a világosan látástól.

Némelyik pedig mindenkor maga becses személyével áll a közjó útjában, s így azt önárnyéka miatt soha sem láthatja. Mi mindezen gyengeségeket tegyük félre, legalább míg szemközt állunk, s világosítsuk fel:

Azon megjegyzéseket, melyekkel közönségesen Magyarországban a Hitel felállíthatása ellen kelnek ki.

Azután, mely okoskodások vínak Magyarországban a Hitel lábraállítása mellett.

Végre az ezekből következő természetes befejezést.

A megjegyzések és ellenvetések vagy *törvényi* vagy *politikai* tekintetüekre ágoznak. Vegyük előbb

A törvényieket.

(Miután a nemesi előjogok védelmét biztosító törvények szempontjából felhozható érveket megczáfolni igyekezett, így folytatja:)

Egyébaránt ezen ellenvetések más forrásokból erednek, mint a törvényekhez ragaszkodásból és nem egyebek köpönyegeknél. És azért minekelőtte a politikai megjegyzésekre mennénk át, becsületbeli kötelességemnek tartom általánosan ideáimat — eszméimet — a

törvényekről itt oly röviden, mint lehet, s egyenesen kimondani; mert ily őszinte vallomás után kiki tudhatja, embere vagyok-e vagy sem, s így velem kezet foghat, vagy kardot avagy tollat ránthat ellenem és én őtet álkép által e módon semmi esetre se csalhatom meg, a mit vélemény dolgában némelykor legjobb akarattal sem kerülhetni el.

Némelyeknek azonban igen bölcsen hangzó okoskodását «gloriosa incertitudo, amabilis confusio» én egy cseppet se csudálom, mert én inkább azt hiszem józanabbnak barátok közt, clara pacta boni amici, — ellenzők közt pedig, hogy kiki ismerje egymást és a szerint cselekedjék. Nincs előttem Judáscsóknál csömörletesb és egyszersmind esztelenebb. S akárki mit mond, a készakarva homályos törvény és zavar szeretete egyrészről, másról pedig a teljes torokbóli vivát kiáltozás, mindig Judáscsók szagát terjeszti! De én hasznát is tagadom. Sokan a törvény alig érthetősége által gondolják eszközölni zivataros időben az egy-egy lépéskével való előre-mozdulhatást és egészen felejtik, hogy csendes időben éppen azon homály, mely ítéletök szerint palladiumok, őket megint igen számos és ugyan nagy lépésekkel taszítja hátrább. Ily alapok oly gyengék, hogy szinte jobb semmit sem építni rájok. És ha mint systemákat tekintjük, nem hosszabb időkre valók, mint a gyermekeknek nyavalyájok eltagadása, vagy mint p. o. egy uzsorásnak .... manipulácziói, ki valóságos 10 ezer helyett tán 100 ezerről hagyott maga után kötelező-levelet a ládában, melyért most utói egy garast se kapnak; — vagy valakinek önadóssági össze nem számolása, hogy valóságos szegénysége maga előtt rejtve maradjon mindig, s több efféle. Ily systéma kis időre derék lehet kivált olyannak, ki képzelettel is jól lakik, de egy kissé továbbra úgy fogja találni kiki, hogy a *bizonyos* mindig kivánatosb a bizonytalannál; — s így én világosságot szeretek a törvényben — magamról pedig azt tudni minden bizonynyal: pénzes vagy szegény, úr vagy szolga vagyok-e?

A mi pedig valamely törvénynek semmi módon sem eszközölhető eltörlését vagy változtatását illeti, egy külföldi szerzővel így okoskodom: A változhatatlan és még kérdésbe se vehető törvény philosophiája jövendő törvényhozónk kezeinek megkötésében áll. S így matematice sül ki, hogy ily törvény káros, mert belőle rossz sok, jó semmi se folyhat.

Olyas országban, hol nem önkény uralkodik, — a törvény nem egyéb, mint a fejedelem és a nép képviselői közt való *contractus*. Már ha ezen utolsó változhatatlan s a törvényhozó testnek valamely javaslat tétetik és a többség nem is veszi kérdésbe, sőt ha nyilván látja is leghasznosb következésit, még se fogadhatja el s csak azon egyetlenegy igen bölcs ok miatt, mert az egykori gyülekezet, mely régi időkben nem birt nagyobb jussal, mint milyennel a mostani gyülekezet ma bir, azt előre úgy határozta el.

A törvényhozó test mindig akkor hozhat legbölcsebb törvényeket, mikor az idő szükségei előtte legjobban tudva vannak, — de midőn szerencsétlenségünkre vagy tán szerencsénkre a jövendőt nem láthatjuk — utóinkra nézve mi éppen oly keservesen tehetnénk józan és eltörülhetlen rendszabásokat, mint eldődink legnagyobb bölcseségök mellett se tudtak ránk nézve oly törvényeket hozni, melyek kivétel nélkül és változtatás nélkül minden időkre jók lettek volna, vagy jók lennének. S így a törvény változhatlansága és eltörülhetlensége nem egyéb, mint az országlásnak azok kezében letétele, kik a dolog természete szerint arról semmit se tudhatnak s nem azokéban, kik előtt a legkisebb összeköttetés sincsen rejtve.

A XIX-ik századbeliek a helyett, hogy magok esze szerint cselekednének, behunyják szemeiket és a XVIII. századbeliek által vezettetik magokat minden ellenvetés nélkül.

Azok, kiknek tehetségökben áll a tárgyak folyamatját és kifejlődését, melyek a józan ítéletre szükségesek tökéletesen ismerni, kénytelenek hódolva olyanok íté-

lete alá vetni magokat, kik a dolog fekvéséről és velejéről általában semmit se tudhatnak.

Azok, kiknek egy századdal több tapasztalásuk van, olyanoknak engedik át a kormányt, kiknek egy századdal kevesebb tapasztalásuk és így kevesebb ismeretük is van.

És ha józanság az, hogy a XIX-ik század tettei nem a maga belátása és ítélőereje szerint határoztassanak el, hanem a XVIII-ik századé által, nem kevésbbé józan az is, hogy ismét a XX-ik század cselekvényeit a XIX-ik század szabja ki előre.

És ha így lépcsőnkint tovább mennénk, ugyan mi lenne belőle? az: hogy idő haladtával elvégre minden törvényhozás megszűnne; mindenik cselekvésmódja és sorsa azok által volna elhatározva, kik se nem tudtak, se nem gondolkoztak sokat a dologról, s az élők összesereglett sokadalma a halottak egymásra halmozott nemzetségének mozdíthatatlan urasága alá volna örökre bilincselve.

Ily eltörülhetlen törvény, akármi bölcs és hasznos volt is hozatalakor, előbb-utóbb minden bizonynyal kárt szül, vagy a jót akadályoztatja. És ily bilincstől menekedni végre alig lehet.

Caligula, Nero nem iszonyúbb, nem fertelmesb ily törvénynél. Pillantati irgalom, szükség, kény rábirhatja az élőket a bilincs netté törésére; de a holt tyrannust — zsarnokot — ki indíthatja szánakozásra, ki birhatja engesztelésre?

S mind ezek igazságát a javítások legeltökéltebb ellenségi is sejdítik, mert csak mindig gátló és hibás törvények védelmére kelnek ki eféle támogatásokkal, jól tudván: a törvény, mely még jó és hasznos, nem szorul ily fonák gyámokra és kopott álfegyverekre.

Kétségtelenül volt elég okoskodó, ki egy ily sarkalatos törvény megsemmisítése alkalmával a haza felfordulását jövendölte, úgy mint volt 5—6 száz év előtt is elég próféta, ki minden javítás ellen a legfeketébb és legvéresb színre mázolt képekkel kelt ki, — s kétség-

kívül ma is lesz elég, ki jobb pénzbeli systema ellen fog harczolni tehetsége szerint; s azon szép fajzat szintúgy ki nem irtható és a hazára nézve oly makacs, mint a burjány a buzaföldre átok; de az igaz és jó előbbutóbb minden akadályon diadalmaskodik, és nincs oly hatalom, mely gátolhatná útja megnyitásában. Csakhogy több évi, több századi elnyomatása a közembert megijeszti és elszomorítja, azt gondolván, örökre el van nyomva immár! azonban nincs úgy.

Ha törvényesen lehet alkotni, úgy annak rendiben törvényesen megint fel is lehet bontani, s midőn 1230. évben valamely rendszabás igen alkalmas lehetett, mely 1830-ra nem alkalmas többé, s 1830-ban valami jó következéseket szülhet, melyek tán 2430-ra nagyon károsak lennének: igen természetes, hogy a törvény változtatása és eltörlése sokszor szinte oly józan, bölcs és szükséges, mint a legjobb uj törvény hozása.

És ugyan gondoljuk-e, hogy több száz esztendő után sok változás nem fog történni és jóváhagynók-e, ha utóink semmi javításokat se tennének? Lehetetlen képzelni; tehát mért akarunk mi annál, amit eldődink határoztak el, mozdulatlan maradni és az emberi legszebb tehetséget, a tökéletesülésre munkálódást nem gyakorolni?

Fentebb azt mondám, a homályos törvény semmi garantia — kezesség, biztosság — semmi erő. S theoria és praxis szerint eltökéletten úgy is hiszem.

A változhatlan törvényekről pedig azt mondtam: hogy azokból jó soha, rossz pedig mindig folyhat, s így a szabadságnak inkább bilincsei, mint alapjai. Ha jók és hasznosak, mikor kérdésbe vétetnek, úgy is megállnak és örökségi czímerök szükségtelen; ha pedig károsaknak mutatkoznak, akkor nem szabad változtatni; s így eltörülhetlenségök jót semmit se, hanem csak rosszat szülhet.

De sok ember előtt a régi rendszabások és törvények több hitelüek, mint az ujak, s eként velem a törvények változtatásáról vagy megsemmisítéséről egy értelemben

nincsenek. Ők régi időkben a komolyságot, férfiui méltóságot és ősz tapasztalást látják tanácsban ülni; midőn ma forró vért, az ifjuság kicsapongó képzelgésit és az indulatosság és korlátlanság legkisebb tapasztalásra sem állapított veszedelmit szemlélik a törvényhozók közt. Én ellenben azt hiszem: hogy ily provocatiók és idézgetések «Eldődeink bölcsesége, régi idő belátása, elmés hajdankor, az óvilág szemessége, méltósága stb.» azon számtalan balvélemények közé tartoznak, melyek szokás által fogadtattak el, s mint valamely igazságok, apáról fiura hagyománykép mennek át, s melyek alapja hófuvaton nyugszik és egy kis nyomozás után szintúgy el is oszlik, mint az egy kis meleg által. — Vizsgáljuk.

Tapasztalás a bölcseség anyja, s egyenlő észbeli erővel és tudománynyal kettő közt az bölcsebb, ki több tapasztalású. Ennek igazságán nem kételkedik senki. De az említett balvélekedés még is éppen ellenkezőt hirdet és a sokaság benne meg is nyugszik.

A mit közönséges beszédben régi időnek, hajdankornak hívnak, józan ész után uj időnek, ifju kornak kellene hívni.

Két egyes személy közt tagadhatlan, az idősbnek van vagy lehet több tapasztalása. Generatiókban éppen megfordultan áll az eset és a közelebbsőnek és így az ifjabb generácziónak van vagy lehet több tapasztalása.

A XIII-ik század a XI-ik és XII-iknek, a XV-ik század ellenben a XIII-ik és XIV-iknek, mi pedig Árpádtól fogva időnkig szinte egy évezred tapasztalásit halmoztuk egymásra! S így ha p. o. a XIII-ik század tapasztalásit és bölcseségét hozzuk elő okoskodásink támaszául, nem az őszhaj, hanem a bölcső tapasztalását és bölcseségét hívjuk védelmünkre!

A magyarnak Vezérek alatti volta: születése; szent István, szent László igéje: gyermekkora. I-ső Lajos és Mátyás alatti: serdülő ideje. Mária Terézia alatti: fiatalsága. Mi vagyunk férfiai. A jövendő lesz emberi kora; — és csak tőlünk függ eszközleni, hogy valaha

egészség színe fényledezzen-e nemes tekintetén, s szép fehér szakál lengjen-e számos esztendőkig a vén Magyar ajkai körül, vagy hervadás, halvány kép és életunalom legyen nemzetünk véghatára; és csak mi hatalmunkban áll oly pályát járni, hogy valaha az öreg Magyar öröm szívdobogással nézhessen vissza férfikorára, s ne legyen arra kárhoztatva, a mire sok halandó — hogy rája nagyobb áldás nem szálhat elfelejthetésnél.

A mi pedig értelmi erőnket és erkölcsiségünket illeti, ki akarja és veheti azt kérdésbe, ki csak egy szót is hallott vagy olvasott a multról, hogy annak sommája mai időkben hasonlíthatlanul nagyobb, mint a régiben. Volt hajdan is ép eszű és tudós ember, tagadni nem lehet, de mindig csak a tudományok akkori sokkal szűkebb körihez mérsékelve. Nincs rejtve a világ előtt, hogy csak egy pár század előtt a tanácsban ülők legnagyobb része még azon igen egyszerűhez sem értett, t. i. az olvasáshoz; hogy azon tudományinknak, melyek mai józanabb cselekvőmódaink alapjai, még czímei se voltak az egyesült törvényhozó test előtt csak nevöknél fogva is ismeretesek, . . . hogy jóval előbb az országgyülésin azon határozás tétetett szükségképen több eféle rendszabások közt: hogy az ország előkelőinek és papoknak ezentul lopni szabad ne legyen stb.

S ezek mellett mindég a régi méltóságra, ősz bölcseségre, eldődeink okos határozásira emlékeztetjük hallgatóinkat!

A holtakról való előitéleti sententia pedig így hangzik: *de mortuis nil nisi bonum.*

Ezen igen veszedelmes balvéleménynek alapjára jutni nem nehéz. Ez által mindig a nagyobb és szelídebb rész mystificáltatik, és sokszor az élők haszna ezen köpönyeg alatt a holtak emlékezetének áldoztatik fel, kiknek se használni, se ártani többé nem tudunk. És azok, kik az élőnek tehetségek szerint minden lehető kárt okoztak és tán idő előtt koporsóba taszították, nem engedik, hogy valaki őket, midőn már nem érez-

nek, bántsa és sértse! Számtalanok elevenen égettettek el, s kik elítélték őket, azok hirdetik: de mortuis aut bene aut nihil!

A halál legnagyobb engesztelő, s az, ki többé nem lehel, senki útjában sincs is többé, senkit fényével, erényivel nem sért, elsőséget nem nyerhet, se tapsot, se hivatalt, se hagyományt stb. És az elhamvadottnak dicsérete, kivált előbbi ellensége ajakán, a kisded belátású előtt sokszor igen nagy bámulást gerjeszt, de ez csak olyan, mint a színjátszói csillogó korona, mely papirosból készült és igen olcsó.

Ha pedig igazságát tekintjük a dolognak, midőn azon senki nem kételkedhetik, hogy többel tartozunk az élőknek mint a holtaknak, mért ne volna szabad az elhunytról rosszat mondani — ha gyalázatosan élt. És volna-e e nélkül akár egyes nemzetnek, akár a világnak igazi históriája vagy csak egy biographia is a szó és hitelesség valódi értelmében? Egy becsületes embernek, kit tán életében elnyomtak, üldöztek és minden napjait elkeseríték, mi jutalma volna végre, ha még holta után is a rossz cselekvő és alacsony élővel, ki itt tán kincscsel és hatalommal volt felruházva, szinte egyenlő dicséretet nyerne, s így ezzel hasonló sorsú lenne?

Mi emeli lelkünkben az igazság szeretetét magasbra az egyptomiak azon régi szokásánál, mely a királyokról holtok után tarta ítéletet? S az egész közönség lelki tulajdonira mi lehet hathatósb és áldottabb befolyású, mint ha még a serdülő is naponkint tapasztalja, mily szeny és kárhozat ragad a rossz névre még akkor is, mikor ez nem is árthat többé; midőn a derék becse még akkor is zeng századról-századra mind tisztábban, mikor föld fedi már csontjait. Ezeknél fogva a holtakróli közmondásnak így kell hangzani: *de mortuis nil nisi verum.*

Semmi sem fogja szembetünőbben elönkbe állítani a törvények idő és körülállások szerint, közegyetértéssel és közakarattal intézendő némelykori változtatásának

vagy eltörlésének hasznát, sőt szükségét, mint midőn nem önmagunk, de más nemzetek kifejlődését tekintjük. Ezen cselekvésmód leghasznosb és egyszersmind legegyszerűbb. Magunk szemeiben rendszerint semmit se látunk, máséban mindig mindent. — Azon bizonyos eltörülhetlen törvényért, a melyről tudom, kiki hallott, jól lenevetjük a máskép bölcs athenei tanácsot, de magunk... A chinaiban igen kaczagjuk azon gyengeséget, hogy ki nem magyarázható örömet érez, ha kék pántlikára függesztheti háza tetején csengetyűit, mely megkülönböztetésért sokszor legnagyobb hazafiatlanságot kész elkövetni, de mi... stb. Nézzük tovább, miben van Persia, Marokko és mily magasan áll Pensylvania, Britannia? Az amerikai szövetséges országokban sok törvényhez nyilván az van csatolva, hogy körülállásokhoz képest időjártával a törvény is javíttassék.

Azonban menjünk át a cambio-mercantile jus ellen támasztható

Politikai megjegyzések és ellenvetésekre.

Ha megmutathattuk, hogy a törvénybeli ellenvetések alaptalanok, vagy csak homokon állnak, úgy fogjuk tapasztalni, hogy a legszámosb politikai okoskodásoknak nemcsak legkisebb alapjuk sincs, de képzelt *resultatumaik* éppen diagonaliter ellenkeznek azon testesült *következésekkel*, melyeket a mindennapi életben tapasztalhatunk s melyeket szinte a vak is lát, mert kezével foghatja. Annál pedig nehezen lehet valami nevetségesb, mint ha valakitől nagy bajjal nehéz követ látunk hurczoltatni azon hiedelemben, hogy arany; vagy valakit sebesen, teszem, Pestről Rákos felé nyargalni, ki eltökéletten azt hiszi, hogy majd Vörösvárra érkezik; vagy valakit nagy prosopopaeiával bölcselkedni, és szinte jövendölni hallunk, kinek jóslatai éppen ellenkezőleg ütnek ki.

A familiák conservatiója

azon czél, melyet elérni akarnak. És ugyan azok mostani systemánk által bátorságba vannak helyeztetve? Nem egyenesen az ellenkezőt látjuk-e? Mert olyast tán senki se fog épen fentartatott familiának mondani, mely többel adós, mint értéke van és melyet tulajdonkép a más birtoka közt csak születési sánczai tartanak fenn.

A familiákat akarják fentartani — s valóban szép szerencséjök van, mert nehéz találni közel országot, hol annyi dús oly szomorún vagy oly nevetségesen bukott volna el, kivált ujabb időkben, mint szegény anyaföldünkön! S ne gondoljuk, hogy mindig rendetlenségből vagy más egyéb okokból ered ezen természetlen elszegényülésünk, hanem egyenesen hitel hijából, mert a rendetlenség és pénzzel tudatlan bánás kisérője csak ezen hiányosságnak.

Ha valaki adósságot csinál, legyen szükségből, legyen számolás után, legyen végre könnyelmüségből, és azon tudomással teszi, hogy azt vagyonán vagy bőrén tüstént megvehetni, és minden bizonynyal meg is fogják venni, ugyan fog-e majd oly előre fejjel adósságok árjába rohanni, mint ma, midőn annyi régi rozsdaszerető a serdülő birtokost, kinek se vagyonról, se igazi becsületről, de tán semmiről sincs józan ideája — eszméje — már jókor azon szép, nemes és igazán tiszta lelkű praerogativáival betölteni nem mulasztandja el, hogy a pöröket in infinitum lehet húzni, alkudozni, sokszor a hitelezőt kijátszani, és így éppen nem is fizetni; s hogy végre a legrosszabb esetben még is megmarad mindig valami stb.

Nincs veszedelmesb, kivált gyermekekre, t. i. minden ország lakosai nagyobb részére nézve, a félvékony jégnél; ki rálép, elébb-utóbb bele szakad, de azért szinte mindegyik megpróbálja. A viz sokkal bátorságosb, arra csak jó úszó vagy csónakász mer bocsátkozni, a többi parton marad. Pénzbeli systemákkal szintígy van;

mennél bizonyosb a valahai visszafizetés napja, annál nagyobb a meggondolás, tartalék és óvakodás az adósságcsinálásban, s így lassankint annál több a rend, erkölcsiség stb. Mennél több pedig a kibujósdi hátulsó kapu, annál nagyobb a gondatlanság, szelesség a pénzek felvételében, és így lassankint annál több a rendetlenség, erkölcstelenség stb.

De ha tán — hogy a szóban meg ne akadjunk — ily körülállások közt lévő nemzetségeket conserváltaknak hívhatni is, a közjóra nézve ily familiák conservátiója szükséges-e, hasznos-e? Én azt hiszem, lételök se nem szükséges, se nem hasznos, s egész becsök ama képzeletben áll, mely a régi nemzetségeket a korona drágaköveivé varázsolja. Azonban hol csak a régi név maradt meg, a régi becsület s tehetség pedig eltünt, ott a gyémánt kitört, s csak üveg tölti be helyét. S többet ér a királyra és országra nézve egy új nemzetség, mely érdemeket szerez, egy oly régi familiánál, mely a helyett, hogy elődei dicső példája által hasonló nagy tettekre buzdíttatnék, — inkább magát minden áldozat s munkától mentnek hiszi, mert ősei vittek végbe valaha sok szépet s halhatatlant, s így azt gondolja: ingyen élhet, s csak ünnepelve töltheti napjait.

Minden bizonynyal nem a tudatlanság, rendetlenség, és sokszor szükségből eredő oly tett, melyen pirulni kell, örökítheti a nagy nemzetségeket. Mai pénzbeli systemánk pedig éppen a legnagyobbakat hagyja pénzállapotban vagy tökéletes tudatlanságban, és szinte rendetlenekké neveli, vagy becsület elleni ügyességre ösztönzi, s így a Hitel hiánya azon ok, mely a legnagyobb familiák fentartását nem eszközli, de éppen azt, a mitől óvni akarják: elaljasodását s végromlását kerülhetlenül következteti.

«Hiszen most is jól áll a dolog» — új ellenvetés.

Azon felekezet, ki jobbat nem ismer és sokszor nem is gyanítja jobb systema lehetőségét, minden esetre a legveszedelmesb, mert azzal vizsgálat alá se vehetni a

dolgot, s azt minden okoskodás előtt arra kell kérni: datumokat szerezzen; ezt amazt olvassa; ide oda maga menjen, s minekelőtte olyanról bölcselkedne — a mi előtte nem egyéb, mint hang süketnek, — foghatósága s tanulása körét tágítsa. Míg azt hiszi ezen osztály: a magyarnak van mindene, más nemzetnek semmije sincs; Magyarország gazdag; Gallia, Anglia szegény; — csak nálunk a jó rend, másutt rendetlenség; mi tudunk élni, mások nem; minekünk van eszünk, másoknak nincs; míg nem pirulnak némely iróink oly misztificatiót tenni az egész nemzeten, hogy Brunel csak egy magyar földmérő után képes elvégezni a Tunelt, midőn egész hazánkban, de csak egyetlenegy becsületes hidunk sincs, s mindenütt csak az elhibázott s összebomlott ötlik szemünkbe; míg hivatalbeli embereink lesznek, kik szívreható tudatlanságukban a patrio more gazdaságot azon állítások által gondolják védelmezni, mintha Lombardia s Anglia földművelése a mienknél különb systéma következésiben el volna aljasodva; szóval: míg az emberek kettőt többnek tartanak négynél, s a vad mezőt jobb műveltségünek a virágzónál, addig még fontolgatás alá se vehetni némely tárgyakat, mert egy csöbör nem fér egy pintes palaczkba, s éppen így némely kiterjedt tudomány nem fér soknak igen szűk s keskeny értelme körébe.

Ilyest is rebesgetnek: «Nem hibás a systéma, de szerencsétlen körülállások s jó idők után következő mostohák rántották le nagy familiáinkat a völgy fenekére; hisz előbb ilyesekről nem hallottunk, s miért akarjuk éppen most változtatni, a mi eddig oly jó volt.» — Erre minden hosszasabb feszegetés helyett csak Bebek, Oláh, Bátori, Hédervári, Kanizsai, Újlaki, Zrínyi, Drágfi, Homonnai, Pázmány, Rozgonyi, Gara, Dersfi, Telegdi, Czobor stb. nemzetségeket hozom az olvasó emlékezetébe; továbbá azt bátorkodom állítani, hogy nem a jövedelmek csökkenése tette nagyjainkat tönkre, hanem az, hogy nem vettek erőt magokon valamivel kevesebbet költeni jövedelmiknél, s végre

30-al, 40-el kapták csak 100-át; s elvégre: hogy éppen azért, mert eddig nem esett változás, most az annál szükségesebb, — s hogy nincs alkalmatosabb idő javításra a mainál.

BÉREKESZTÉS.

Ki igen keveset vagy semmit se tud, annak természetesen fájdalmas a tudatlansága miatti szemrehányás, s kegyetlenebb alig lehet valami, mint a tudományok s ismeretek hiját a jóindulatuban nevetségessé tenni. Nem sértheti ellenben a kiművelt eszüt, tudóst s életrevalót oly észrevétel, p. o. hogy ő chinai nyelven nem beszél, úszni, kávét főzni stb. nem tud. Kegyetlen igaz, annak, kinek egész tudománya úgy áll, mint kettő, oly ismeretek hiját előhozni, melyek úgy állanak, mint egy vagy egy és fél, mert lehúzván a *nem ismeretet az ismerettől,* annyi észprovisió marad csak, melyen mint lelki szegénységen méltán pirulni kell. Ha ellenben az ismeret s tudomány úgy áll, mint 100, nem nagy csorbát okoz az egész észbeli funduson egy, két, három ismeret hija — bár mi szükséges lenne is — s nem lesz az, kinek ebéli kis hátramaradás szemeire lobbantatik, ha egyébiránt igazságos, az által megbántva, mert mindent tudni lehetetlen s azért mindent nem tudni nem szégyen; egy s más hasznosra ingereltetni pedig s felébresztetni inkább kivánatos s köszönetet érdemel.

Fiatal magyar hazánkban oly valódi ismeretekkel bővelkedik köztünk sok, annyi a szép, nemes s dicséretre méltó, hogy azon szó, mely a pénzállapot nemismerése körül forog s mely ezen munka tárgya, megbántó szemrehányás, megsértés nem lehet. Hogy pedig a dologhoz nem értünk, vagy érteni nem akarunk, ha eddig nem mutattam volna is még meg, végre olvasóim pénzes ládáikat s erszényeiket vagy egyéb kincseiket

hivom állításaim erősítésére bizonyságul. Azokban több eloquentia van, mint minden egyéb okoskodásokban, és szivrehatóbban szólnak mellettem, mint akármily élő tanú; és ki mondhatja köztünk, hogy egy kevéssé több pénzre nem volna szüksége? Boldogok, kik ebben egyet nem értenek velem s capacitálva nincsenek, mert úgy látszik, pénzük elég van. De a nagyobb rész, tudom, ha nyiltan nem is — a mi a mostani hitelt ronthatná, — belsőképen mindazonáltal kezet fog velem. S tagadhatni-e, hogy hazaszeretetünk sokszor csak puszta szó és szép gerjedelem marad, melyet a szél hord el; s nem mivel tisztátlan, vagy szineskedő kebelből fakad, hanem mivel pénzünk nincs. Életünk legszebb idejét odahaza fecséreljük el s alig teszünk emberhez illőt, midőn a világ fergetegében kellene tapasztalást s élettudományt gyűjteni s hasznos ismeretekkel édes hazánkba visszatérni; s nem azért, mert vakondok gyanánt félünk a világtól s csak határunkból se merünk kibujni, hanem mivel pénzünk nincs. Gyermekink nevelésére, jószágink javítására, önkelleminkre alig fordíthatunk valamit, és szinte mindig krétát kell kezünkben tartanunk szünetlen számoló gonddal, hogy el ne bukjunk; s nem azért, mivel magzatinkat nem szeretjük, gazdaságinkat előmozdítani nem kivánnánk, nem törekednénk, — s alkalmas lakást, szép könyvtárt, tiszta cselédséget, jó asztalt stb. nem kedvelnénk, vagy oly különös mulatságunkra válna számadásaink szoros és szőrszálhasogató vitele, a mi érzésem szerint majdnem elég elkeserítni az életet, hanem mivel pénzünk nincs s így mindenütt — köztünk maradjon a szó, de ki kell mondanom — szegénységünk áll gát gyanánt legszentebb hazafiui kötelességeink, kellemeink, kivánataink s minden akarataink ellen.

Egyik — s a legvagyonosabbak közül — a külföldet lakja, még pedig takarékossággal; másik egy két telet városban tölt, vagy jószágin kastélyt állít; harmadik gazdasági próbákat tesz, néhány keleti vagy angol lovat tart — negyedik szivesen látja házánál jó barátait

s a haza és külföld áldásit víg örömben osztja meg velök stb., kiki tetszése szerint, úgy mint urakhoz illik; s mi sül ki belőle? Minden ember álmélkodására, többször mint nem, sequestrum. S mindenkinek szájában; «az istenért hová teheté pénzét?» És miért? Nem azért, mert vagyonostul – kiben szinte oly hiba a vagyont nem költeni, mint vagyontalanban többet költeni, mint a mije van – el volna tiltva az utazás, városban téli lakás, kastélyépítés, gazdasági próbatétel, keleti vagy angol lótartás, jó udvar stb., hanem mert szegények vagyunk, nem birjuk jól magunkat.

Fő okait előadtam s a tárgyat tehetségem szerint felvilágosítottam, sokat azon szándékból ismételtem is, a mi egyébiránt hiba, hogy némely állításom azon számosak elibe is jusson, kik munkámat felette száraz s unalmas léte miatt rendesen nem olvassák, hanem csak itt-amott szemelgetik; s most se mondhatok s ha végnélkül terjeszkedném is vizsgálatimban, egyebet: hanem hogy a hitel s pénzbeli rendelkezésink jó lábon nem állnak, jó karban nincsenek — mely pénzünk szükinek, vagy szegénységünknek valódi oka — s hogy éppen azért, mivel egyéb számos intézetink igazán jó karban, erős lábon állnak, éppen azért józanabbat nem tehetünk azon nyilvános és őszinte vallásnál, hogy e részben hátra vagyunk, és systemánk nem ér semmit — s így előre lépni s abban javítást tenni kell.

S ebéli hátramaradásunk, mivel annyi dicséretre méltó van bennünk, korunk s körülállásinkhoz képest mi szégyenünkre válhat? *Nagy szégyenünkre* valóságosan, ha jónak hirdetjük, vagy palástolgatni kivánjuk, — a mi egyébiránt mai világban senkinek hatalmában nincs többé, — s a mellett makacson maradunk meg a mi helytelen, s az idő lelkéhez nem illik ezentúl; *nagy becsületünkre* ellenben, ha bebizonyítjuk a világ előtt, hogy hátramaradni nem tudunk, s ott, hol hiányt érzünk magunkban, nőttön-nő lángoló akaratunk s győzhetetlen állhatatosságunk előre lépni, javítni. A sok dicséretre méltót s fényest pedig, a mi bennünk van,

és megengedi, hogy egész világ előtt bátran megvallhassuk: ehhez nem tudunk, itt hátra vagyunk stb. — én hozzam elő? Én legyek nemzetem elsőségei s diszei hirdetője, tárogatósíposa? Soha! ily szennyet, ily salakot hozni hazámra nem vágyom, mert igen is jól tudom, mily rossz illatú az öndicséret. Tegyék ezt külföldiek, s minekünk csak az legyen legaggodalmasb gondunk, hogy ők tehessék is azt, s mindenért s mindenben dicsérhessenek s magasztalhassanak is — mi hallgassunk. Vajmi szép s tiszteletreméltó a szerény érdem, s nincs nevetségesb, kivált ha nem nálunk fordulna elő, mert így inkább szomorú, némely alkalomnál számos hazafit egybegyülve látni, kik egymást viszontagolva felhőkig emelik s oly kicsapongó dicséretekkel s émelygetős hizelkedésekkel tömjénezik, hogy a józan gondolkodó így szól magában: Hazám, ily aljasodásra, ily rothadásra jutottál immár! — Nincs a világ évrajziban név, nem lehelt Athenében és Rómában ember soha, kihez sok gyáva és semmi egyéb mint csak hiu hazánkfia nem hasonlíttatott volna. Nézzük csak gyalázatunk s porba csuszásink számtalan tanujeleit, elég van kinyomtatva — s Aristidest, Demosthenest, Leonidást, Catot, Brutust, Scipiot végnélkűl találunk bennük; mintha köztünk csak úgy teremnének, mint a káposzta vagy dinnye! — Nem ily szolgai dicséret emelheti halandó embertársainkat magasabb lépcsőre, valóban nem; mert a lelki rab csak úgy szól, mint haszna vagy félelme súgja; s valóban a nemesebb és büszkébb érzésű — mert semmit se gyülöl erősebben rossz társaságnál — olyasokkal, kiknek minden érdemök s becsök nem egyéb születésnél, titulusnál, kincsnél, egy helyen állni nem kiván s ha azok dicsértetnek, ő inkább egészen ismeretlenül s taps nélkül óhajtja hazafiui kötelességit gyakorolni s folytatni; mert a szolgaszájból jövő dicséret előtte csak bántalom, s tudok olyanokat is, kiknek némely ajakról rágalom s gyalázás jobb izün esik, mint minden magasztalás s felhőkig emelés eshetne.

Nem fogok én hazám dicsérője soha is lenni, mert az arra nem szorult, s egyébiránt magamat oly szoros kapcsolatban vélem hazámmal, hogy annak dicsérete nem látszik előttem helyesebbnek, mintha valami rokonomat vagy önszemélyemet magasztalnám, s ha valamiben kivételt merek tenni, az egyedül és kirekesztőleg csak közjóra czélzó adakozásunkat érdekli, melylyel bátran előállhatunk, mert abban sok nemzet előtt elsőséget érdemlünk.

Sok azt gondolja, hogy az úgynevezett közlélek, mely önhasznát a közhaszon mögé teszi s azt csak az egész előmozdításában s felemelkedésiben keresi, nálunk kimult, és az önszeretet s öntekintet ki nem irtható gyökeret vert, mely minden nemesebb érzések kifejlődését gátolja; — de koránt sincs úgy, jól tudom én azt; s alig van ország, hol mesterkéletlen igazi s felemelkedett hazaszeretet több mellben lángolna, habár titkon is, mint hazánkban.

A siker hija elvégre a legállhatatosabbat is elgyengíti, elijeszti; s az, ki, teszem kilencz esztendeig bajjal s mindig kárral vetett buzát, tizedikben végre abban fogja hagyni. Hazánkban szinte minden, a mit eddig magánosok s társaságok próbáltak, csak elbomlást, összedülést, elhibázottat mutat, szóval: a sikeretlenség czimét viseli.

S mennyi fundatio — alapítvány — mennyi áldozat van, melyek lételét a nagyobb rész azért nem is gyanítja, mert sikerök nincs; sárba vannak dobva s hasznok tudatlanul vagy elfecséreltetett, vagy idegen kezekre jutott — s mégis — *s itt az igazi hazafiság meg nem csalható jele* — mégis kész a nagyobb rész legkisebb meghivásra is minden olyashoz járulni, a mi a közjó előmozdítását igéri, azaz készen állnak mind a becses buzát még tizedszer is elvetni, *s ezen vakság, szép remény fejében minden hasztalan törekedést s fáradozást elfelejteni tudni s új erővel mindig kiállni, teszi azon magyar nemzeti szellemet, melyet köztünk kiki érez, de lán senki világosan még ki nem mondott,* s mely országunk

egykori bizonyos felemelkedését, a mit senki se gátolhat, nyilván igéri.

Lenne bár egyetlen egy classicus emlékünk, melyet gyermekinknek s a külföldinek édes büszke érzéssel mutathatnánk: «Ezt őseink nagy áldozatokkal állították, azt számos esztendő lefolyta után mi fogjuk végezni hazánk diszére.» Lenne oly végbe vitt tárgy szemünk előtt csak egy! — melyhez több esztendőig érzékeny s szinte fájdalmas áldozatokkal járultunk, menynyire emelné az lelkünket! Ismerem én a magyart, — ily egyesülési jelek alatt, melyek az igazi nagyság czimei és melyeknek eddig mindég hijával volt, szépen egybeolvadna s egy testté válna mind azon számtalan felekezet, melyet vallás, irói gőg, státus, személyes haszon, mania stb., úgy mint a könnyen eldarabolható követ a fövény, eddig egymáshoz csak gyengén tartott s hazánkat töredékeny mozaikhoz tette hasonlóvá, midőn ha akarnók, oly könnyen válna gránittá.

Nem tagadhatni, hogy ezen közlélek él bennünk és hogyha legnagyobb áldozatokra mingyárt készen nem vagyunk s oda nem is adjuk mindenünket, nem azért akadozunk, mert szivesen s édes örömest nem tennénk mindent, a mi csak telik tőlünk, hanem mert félünk, hogy nagy áldozatink haszon s jel nélkül úgy oszlanak el, mint egy csepp víz a tengerben, azaz: úgy mint eddig szinte minden áldozatink sokszor csak nyomdokot se hagytak maguk után. S nem úgy van? De erről ne szóljunk többé, nehogy lelki nagyságunkon bámulni látszatnánk, mintha a Nagy és Szép nem könnyen vehetné eredetét keblünkben.

A sok részből pedig, melyek nem csak összekapcsolva nincsenek, de vonzó erő helyett még szinte visszalökő erőt rejtenek magokban, mikép lehessen alkotni gránitot, valóban sokkal könnyebb, mint gondolnók: *csak igen messze ne keressük a ragaszt, hanem magunkban.*

Kiki szeresse felebarátjában a hazafit s embert, s ne nézze, mi módon vet számot Istenével s mely

uton igyekezik mennyek országát elérni; ne kárhoztassa iróbajtársát — be jó illik ide ez a baj! — mert teszem némelykor *e-t* ir *ö* vagy *j-t y*, vagy *bul-t rul-t ból ról* helyett stb.; ne üldözze honbeliét csak azért, mert gróf vagy báró és viszont, s végre ne vessen meg senkit, mivel tisztviselő, kereskedő, polgár vagy paraszt és viszont. A gránit-erejű egész alkotása egyenlően függ mindegyiktől, csakhogy valóságosan *használás s ne fénylés élessze lelkét s az tiszta legyen minden irigységtől.* Ebből áll az egész mesterség s ebben kiki mester lehet, — mily felséges érzés!

Egyébiránt nem lesz itt felesleg, hogy hazánk utóbbi felemelkedése előmenetelét s hogy az mi módon történhet, még tisztábban láthassuk — egy-két szót mondani a

Kötelességekrül.

Hol kötelesség van, ott jusnak is; hol pedig juss, szabadság és privilégiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenni! Ezek elválhatlanok, a különbség egyedül az: hogy első esetben mind azok, kiknek polgári életök csak kötelességük által tünik szembe, jusaikat számtalanszor tapasztalják áthágatni, másodikban pedig mind azok, kik szabadok s privilégiumokkal birnak, kötelességeikről közönségesen el szoktak felejtkezni.

A magyar nemes oly irigylésre méltó helyzetben él a világon, hogy szerencsésebb sorsú szülöttet csillagunkon találni bajos. Ha leveleket és újságokat házától eltilt s izmos kapusa van, ki várába nem ereszt senkit, élte fogytáig azon édes andalgásban ringattathatja magát, hogy ő egy külön és boldogabb planeta lakosa, melyben minden csak öröm s víg időtöltés, gond, fáradság, munka pedig semmi. Ő az országnak semmiféle terhét nem viseli, nem adózik, se nem katonáskodik, se gyülésre nem jár, ha nem akar; — mert ezeket mind mások által vitetheti végbe — szóval: őtet az Alkotó felséges jó kedvében olyanná teremté,

ki a világ legszebb örömeire s az élet legédesebb érzéseire született! És, gaudeant bene nati!

Vannak köztünk — gondolná-e az ember — kik Magyarországnak 500-dik, de olyanok is, kik hazánk 100-ad részét birják, sőt még oly dúsak is, ha minden erdőt, homok-sivatagot, mocsárt, havast és szigetet, melyek a világon vannak, felszámolunk is, kik az egész földkerék 17,000-dik, Európa 1100-dik, az austriai birodalom 86-dik és szegény jó anyaföldünk 30-dik részének urai!

S ha egy ilyes úr reggel felébred s csak pillanatig emeli szívbeli gerjedelmit az örök Tökéletességhez s boldog sorsát számos millió embertársaiéval hasonlítja össze, kik csak máról holnapra se tudják, mint fognak élni, fejöket hová fogják hajtani; miképp lehet . . . annyi istenajándékért nem éreznie legbelsőjében egy bizonyos ellenállhatatlan vágyást, bőven nyert áldásiért nem csak üres szavakkal, de valódi tettek által is mutatni hálát? —

S im ebbül foly legszentebb kötelességeink egész tartalma! Mely nem egyéb, mint szép sorsunk — mely a kegyes istenek ajándéka — férfias fentartása egy részrül; a haza diszére s felemelkedésére buzgó törekedés pedig más részrül. Ez teszi az igazi el nem fajult jó magyar életkörét! Ezek közt mozog s fáradoz ő, míg lehel, s nem úgy, mint sok, ki se védelmezni nem tudja Isten ajándékait, se érettök tettbeli hálájat nyilvánosítni. S mily közel áll hozzánk mindez s mily ritkán jut mégis eszünkbe! És midőn Cicerot de officiis etc. etc. elragadtatással olvassuk s másutt a hazafiság dicső tetteit felhőkig emeljük, — magunk nem vagyunk jó és buzgó hazafiak; vagy a mi több, még azon keveseket is, kik azok, rágalmazzuk, üldözzük! De éppen, — mivel a legegyszerübb s legtudatlanabb is ki tudná segéd nélkül találni a halhatatlan tettek ezer szent forrását, azért nem akadunk közönségesen rá, hanem mindig másutt s másban keressük a hibát, mely, mint már többször ismétlém, csak magunkban van.

Sorsunk legédesb oldala pedig az, hogy mindent, a mit hazánk előmenetelére tenni akarunk, *önkényesen* teszünk. S ezt hivom részemről legszebb privilegiumunknak; mert vajmi kinos valamire kényszeríttetni, a mit tenni nem szeretünk s önkényből nem is tennők! ellenben nincs szabad mellnek édesebb érzés, mint még a legveszedelmesebbhez is szabadon járulhatni.

Független helyeztetésünk s ebből folyó természetes kötelességünk következésében pedig látunk hazánkfiai közt vagy igazán jó vagy egészen elromlott embereket; középszerű e tekintetben alig van. Kik irigylésre méltó sorsukat észrevették s azt szem előtt tartják, hálaérzésből készek mindenkor életök- s mindenekkel a haza mellett kiállni; kik pedig azt gondolják, hogy a magyar föld része nekik *cum omni et pleno jure competál* s ők jobb és nemesebb csontból és vérből származtak, mint a haza többi lakosai, s így csak ünneplésre s minden örömök kiürítésére születteknek vélik magukat a nélkül, hogy mindezekért a legkisebb jót vinnének végbe, — azok valóban megvetésre méltók s megrakva a nemzet utálatjával, egyedül az által használhatnak honunknak, a mit megemésztenek — vagy szégyenünkre künn a világban hordozzák állati kéjek közt s unalomban gyalázatos léteket.

De a mihez könnyen jut az ember, azt közönségesen nem becsüli s másként bánik azon kincscsel, melyet szerzett, mint a melyet világba léptekor már készen talált. Hány volna kész e föld gömbölyegén feláldozni vérének egy részét, ha helyünkre léphetne, míg mi szabadságunkat sokszor nem csak nem becsüljük, de szinte lábainkkal tapodjuk. Sok az által gondolja megmutatni felsőbbségét és kiterjedt ismereteit, hogy hazánk hiányait s hibáit minden tekintet s kimélet nélkül s kivált idegenek előtt rendre kürtöli s még olyanokkal is megismerteti, miknek csakugyan rokonok közt kellene maradni; — nem tesz ellenben javításukra legkisebbet is, sőt még azt rágalmazza és kárhoztatja, ki azon fogyatkozások gondatlan hirdetése helyett honbeli

józan társaival inkább tanácskozik, mi módon lehetne segítni s orvosolni rajtok.

Haza sérveivel és szennyeivel dicsekedni csak alacsony vagy gyáva lelkek sajátja, azoknak el nem ismerése s tán még felhőkig emelése — mint sokszor tapasztaljuk — ellenben vakság s tudatlanság jele. Nem tudom, melyik veszedelmesebb és ártalmasabb; de valamint csak az valódi magyar, ki jusait védelmezni, egyszersmind Uráért vérét ontani s hona előmenetcléért legszebb javait feláldozni tudja: úgy csak az érti hazafi kötelességét józanul, ki a hiányt, a csorbát látja, de azon egyszersmind tehetsége szerint segítni törekedik is.

A kormány érettünk mindent nem tehet, úgy mi földesurak mindent jobbágyainkért nem végezhetünk. Minden rendnek van külön foglalatossága s máséba nem elegyedhetik a nélkül, hogy az egész rendes forgását zavarba ne hozza. A földbirtokos helyzete olyan, hogy azon a józan gondolkodó s ki a külföldet is bejárta, és így Eldoradóról vagy Utopiáról többé nem ábrándoz — nem panaszkodhatik, mert lehető jobb lételünket semmi a világon nem hátráltatja, csak önapátiánk, tudatlanságunk s a legkárosabb előitéletekhez bojtorján ragaszkodásunk. Nem panaszkodhatik ellenben a jobbágy, ha földje, rétje stb. elég, s bátorsága van, hogy természeti jusait áthágatni soha se tapasztalhassa. Nem a király hibája, ha rossz gazdák vagyunk és szép birtokainkat elpazaroljuk; hasonlókép mi nem tehetünk arról, ha jobbágyunk rendesen se nem szánt, se nem vet, földeire trágyát soha se hord, hanem resten s korhelyen éli napjait.

Ha a kormány a földesurnak módot ad, benne bizik s tenni hagyja, ez pedig a jobbágynak bizonyos és bátorságos birtokot nyujt, akkor egy rész se panaszkodhatik — s önkörében minden hátramaradásának senki más nem oka, egyedül önmaga, akárhogy akarná is másra tolni a hibát. S így midőn a kegyelmes Isten magyar föld birtokossá teremtett, én legalább önköte-

lességimet szeretem mindenekelőtt fejtegetni s ezen értekezést legfőképen velem egy helyeztetésüekhez intézem. S ime nyiltan azon vallást teszem: *hogy hazánk előmenetele s magasabb felemelkedése legfőbb gátjai mi tehetősb birtokosok vagyunk.*

Ha az alacsony sorsú és szegény tudatlan s előítéletekkel teljes, szemére vetheti-e azt a magasabb születésű, a dús, ki tán egy kis külső simításon kívül még tudatlanabb, s lerázott hazai előítéletek helyett sokkal veszedelmesebb külföldi balitéletekkel s legkicsapongóbb ujítások szomjával tér vissza hazájába? S ha erkölcse s esze határtalanul jobban ki volna is csinosítva s az élet minden előre látható s nem látható eseteire felkészítve, azért jobbnak tarthatná-e ő magát azon sok számos hazafi-társainál, kik csak nagy fáradsággal kis körben. és szinte csak önmagokbul szerezhetnek valódi tudományt s élettapasztalást? Midőn a tehetősnek egyedül kényétől függ önmagát kipallérozni, az egész világ s legjelesb emberek társalkodása nyitva, postalovak, hajók, egész könyvtárak s facultások szolgálatjára — azonban a tehetetlen szinte mindenbül ki van zárva s könyveket is alig szerezhet s cseléd és szolga közt kénytelen tölteni élte legszebb napjait! S mégis nem csak a proportione, de valóságosan több igazi s férfihoz illő tudomány van Magyarországon a közép-, mint a főrendüek közt.

Ránk gazdagabbakra nézve ez mily szomoru phœnomenon! Némelyeknek tudom, ezen szert elnyelni keserű lesz. Sajnálom! de tán használhat, adná Isten! S mennyi jót és hasznost lehetne még belőle következtetni! De a jóvérű elérti földije barátságos tanácsát; kiben pedig elfajult a vér, annak még sarkantyu se használna. Azonban az ilyesek lassan-lassan ugy is kihalnak országunk hasznára és az emberiség diszére.

De valamint igazi bölcseségünk s ebbül folyó lelki tisztaságunk s nemesb vágyaink hija legfőbb gátja hazánk emelkedésének — mint imént említém — szintugy sarjazhatik, ha lelki tehetségünket jobban kifejt

jük, egyetértő, elszánt s állhatatos akaratu kézfogásunkbul s egyesülésünkbül minden a mi jobb embernek édes, nemzeteknek disz, uralkodóknak fény.

Ha országunk nagyjai s tehetősb birtokosai egy és más közhasznu czél végett mind egyet értenének s közakarattal s közerővel törekednének a haza javát előmozdítni, mi lenne néhány esztendő, mi félszázad mulva honunkbul? Mi volna nehéz, mi ki nem vihető?

S csak ily módon s ily uton emelkedhetik leginkább magyar honunk.

Tudom, ily okoskodás nem csak az elaljasultakban — kik magasb repülést senkiben sem sejdítnek, mert magok mindég csak földön csusznak — de még sok szebb lelküekben is jámborszivü álom és szép ábrándozás képében jelen meg, mint valami eszközölhetlen, mint valami, a mi soha és sehol se volt még s igy nem is lesz. De könnyen szembetünik, hogy én éppen nem evezek levegőben, hanem csak azt hiszem s kivánom, a mi lehető s minden becsületes ember kötelessége, s nem költők elmefuttatásai vagy ábrándozók szelid óhajtási.

Ha más országban közhasznu dolgok elősegítésétől kiki elzárja erszényit, megbocsáthatónak tartom s tán én is úgy tennék, ha ott laknám, mert jövedelmem egy részét a kormány vonná le adóul s az országlás terhét viselni segítné. De munkám kirekesztőleg Magyarországnak, magyar rokonok számára s magyarul van irva ... Ezt nem kell felejteni. S ki nálunk egy, két, de 20 négyszög mérföldet bir — s abbul, a mit termeszteni tud, egy garas se vonatik le, nem fogja-e maga legigazságtalanabbnak itélni — ha csak egy pillanatig veti rá gondolatit s Istenben hisz — hogy ő mindenbül ki van hagyva, a mi az igazi polgár becsülete s disze, s nem fog-e maga magán elpirulni: hogy ily különböztetésért, ily tetemes áldásért, eddig önkényt nem tett már sokkal többet, mint a mit más házákban tennie kellett volna.

A legszabadabb emberek adót fizetnek, egyre s

másra kényszerítve vannak, csak a magyar nemes nem fizet semmit s napjait töltheti, mint neki tetszik. Az eset egészen különböző nálunk és másutt, s azért gondolatim is a kötelességrül egészen más szinüek s más értelmüek lehetnek, mint a milyenek eddig ismeretesek a nélkül, hogy kicsapongók volnának, mint a milyeknek tán első tekintetre látszanak.

S ha általjában a magyar nemesség tulajdonit s charactere fővonásit legmélyebb gyökerinél vizsgáljuk, nem fejlik-e ki nyilvánosan előttünk: hogy ezen most említett kötelesség alapjait az igazi magyar születésétül fogva mindég szivében hordja, habár azokat világosan soha ki nem fejezte is? Honnan fakad azon bálvány-imádása anyaföldéhez, törvényes királyához rendíthetlen hűsége, hazája felemelésére s legnagyobb áldozatokra készsége, melyek őtet minden nemzetektül megkülönböztetik. Nem másunnan, mint az igazság azon örök szent forrásibul: hogy a hol jus, szabadság s privilegiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenniek.

A jobb lelkű ember, ha már ifjusági heveibül kihült, legszebb örömit hazája előmenetelének eszközlésében találja, s lelke soha sem lehet nyugodt, míg maga magának csak azt mondhatja: *«Neked hazád mindent ada s te hazádnak soha semmit.»* De ily elaljasodás messze van még tőlünk; számtalan *igazi nemes,* s nem csak magyar nemes-ember, lakja még országunkat. Tudom én azt jobban, mint sok, ki azt hiszi: hogy már mindennek vége, s a legszebb gerjedelmek s legállhatatosb munkálódások is hasztalanok már ezentúl, s így inkább jobb hiába nem fáradozni. Eképen gondolkoznak sok erős vár félénk védei, kik erősségök elbomlását s összedülését várton várják és szinte óhajtják: hogy a védelem terhitül s veszedelmitül szabadok legyenek egyszer — s rabságban, bár mi rút legyen is az, legalább éltöket menthessék meg.

Azonban a ki szendereg vagy elaludt, az nem halt még meg, sőt jóizű álmábul még elevenebben szokott

felébredni. S ha köztünk sok csak fruges consumere nati gyanánt tiporta is eddig a földet, nem halt még azért meg, korántsem, hanem csak alszik. Nehány kevés, igaz, oly tompulásba van merülve, hogy e szomorú nyugvásbul, mely kábakórság inkább mint álom, a végső itéleti trombitán kívül semmi egyéb nem képes őket felserkenteni; vegetáljanak egyébiránt vagy éljenek ilyesek növény vagy állati módra, mint eddig, tovább is, nem nagy gondom; csak a világ ura őrizzen minket oly álmaktul, milyeket ők álmodnak némelykor s annál józanabbul ébredjünk fel mi, egy nemesb aera *hiv fiai!*

Nyerjünk szép diadalmakat önmagunkon, merjünk nagyok s igazán nemesek lenni, s mondjuk ki hímezés nélkül: hogy az, ki szerencsés helyzetünkben a közjóra törekedésbül akármi szin vagy ürügy alatt kivonatkozik s hazája boldogítására legjobb tehetsége szerint nem tesz mindent, *semmi ember s a haza gyalázatja,* mint viszont az — s ezt is szemben tartsuk — *esztelen s oly házba való,* milyen Magyarországban még nincs, ki többet vesz vállaira, mint a mennyit elbirni tud s gyenge velejű ábrándozásiban mindég vérét önteni s mindenét a haza oltárán akarja feláldozni, midőn vére s értéke csak úgy használhat igazán honjának, ha az első se lassan, se sebesen, de rendesen foly, s nem ám a földre, de ön becses ereiben; a másik pedig, ha a józan veleélés őtet mindég a tehetősek közé állítja is, mert mit ér az akarat tehetség nélkül?

Bölcsebb azt önkényesen s nemes indulattal tenni most, mire az idő s világ szelleme elébb-utóbb mulhatlanul úgy is kényszerítend; mert akárki mit mond, oly igaz, mint a napfény: hogy mostani világban, midőn kiki lát, gondolkozik, okoskodik s annyi jő ad fractionem panis, nem erős lábon áll oly rend, mely még napról-napra nőttön-nő — s az ország minden javát húzza, és semmi terhét nem viszi.

S ha szivünk nem sugalja is munkás és bőkezű járulásunkat a haza előmeneteléhez, fogadjuk legalább eszünk tanácsát! Tudom, sok van köztünk, ki soha sem

álmodá azon szép álmot: hogy hazafiai s az emberiség javára feláldozni magát édes, s így ébrente azok hív szolgája valóban nem is lehet soha. Mily szánakozásra méltók ily állati tengetegek, kik az ember legszebb örömit nem is gyanítják, sőt sokszor a halhatatlanság honjában élőket *rendetlen képzelgésük miatt,* mint ők mondják, sajnálják; midőn inkább ők igen is földi szagokért legkisebb irígylésre sem érdemesek. Azonban midőn hazánk lakosinak, ha nem is szép, de ugyan nagy része ily érzésű, és számos feje s nem szive szerint cselekszik, s inkább az *önjót,* mint a *közjót* tekinti; én mind azokat, kiknek szivök se nem tágul, se össze nem szorul, akármi legyen is Magyarország sorsa, eszök nevében kérem s intem: *legyenek a szó egész értelmében jó hazafiak,* mert ha becsület, dicsőség, hazafiak szeretete nem mozdító ok is előttök, tekintsék nem csak a hasznot, mely áldozatikbul valaha bizonyosan rájok sokszorozva háramland vissza, de még inkább s legfőkép ön s kivált utóik bátorságát.

Szív és ész egyenlően helybenhagyja kötelességalapimat s ilyesekkel önmagát végre nyilvánosan megismértetni *nemességünk nemesítése.*

Ebben is mily szerencsések vagyunk! Legszebb honi tettinkből legnagyobb haszon is foly, s az, a mi díszünkre s nemzeti fényünkre szolgál, egyszersmind nagyobb bátorságunk talpköve. A mi sorsunk olyan, mint a boldog vőlegényé, ki vakon s csak szépségi s kellemiért imádja szíve édes rokonát, s később, midőn az Istenek serlegébül az élet legégőbb kéjit már kiüríté vele s csendesb és tartósb örömek után vágy, még azt is veszi észre, hogy igen sok pénze is van bájos hölgyének.

S ugyan mire lehet — ha magunkkali megelégedés fő szemügyünk, s azon belső csend, melyet minden halandó némiképen megnyerhet, ha egyébiránt meg is tagadták tőle az Istenek a szerencsét, — mire lehet, mondom, fáradságot s áldozatot eszesebb s ügyesebben fordítni, mint a közjóra? Ki pénzét csak vendég-

lésre költi, az által egy jó barátot se szerez, de mindazokat megsérti, kiket szivesen látna ugyan házánál, ha palotájába több férne — s így minden egyébben. A legnagyobb szépség is elhalványul, a legjobb ló is kiadja páráját; egymásra halmozott gyüjtemények, melyeket senki sem néz, egymásra rakott könyvek, melyeket senki nem olvas, rútul elporosodnak stb. Közhasznú intézetek ellenben, csinos épületek, melyekben a nemzet kincsei tartatnak s melyekbül a köz-értelmesség nőttön terjed, szép hidak, jó utak, helyes communicatiók, virágzó vidékek, melyek a hazát gazdagítják, midőn mindenki sorsát javítják s emelik, századokon hatnak keresztül s kétségen kívül jobban kielégitik lelkünket, mint közönséges pénzfecsérlésünk. Valóban tágasabb billikombul s nagyobb kortyokban innók az örömöt, ha az egész világ előtt ilyeseket tudnánk előmutatni, mint mikor magányba csukva olvassuk aranyinkat s rettegünk, ha nyitva áll a ház s éjenkint ebeink nyugtalanok; vagy minden értékünket egy felette nagy kastély rakására fordítjuk, melyet magunknak építünk, s mely nagy pompája miatt nem ritkán úgy áll a nyomoru falusi kalibák közt, mintha gunyolni akarná azokat; vagy ha előitéletink, tudatlanságunk s hiúkodásunk következésiben odahaza őrizgetjük juhainkat. hazánkfiaival ellenségesen élünk, s egyedül magunkat, s csak mindég magunkat ápolgatjuk, vagy a mi több, bosszus kajánsággal mások törekedésit gátoljuk stb.

A mi pedig legszebb s megint legszerencsésebb, hogy a közjóra törekedés, s önmagunkért s mieinkért való fáradozás egyenlően kitelik tőlünk, s csak úgy tesz bennünket hasznos s egyszersmind boldog polgárokká, ha ezen kötelességeket egymás mellett gyakoroljuk is. A jó hazafi egyszersmind jó gazda is lehet, s *kell is lennie*, mert csak a takarékos és jó rendű lehet közönségesen hasznos s nem csak lármázó hazafi. A községért munkálódás ellenben lelkünket az önbecsérzésnek azon édes csendével tölti be, melynek végeztével ma-

gunk dolgainak vitele könnyűnek, minden egyéb foglalatosságok pedig mulatságnak látszanak. Mily jó ízű, munka után pihenni! Ki nem érzette azt, hát még oly munka után, mely nem csak a testet fárasztá, hanem egyszersmind a lelket magasabbra is emelé!

Eledel nélkül sem állat, se növény nem élhet, nem lehet. Úgy az ember se; csakhogy neki még többféle eledelre van szüksége. S valóban mi mindenét kell táplálnia, minekelőtte azt mondhatná magáról «emberhez illendően élek»? — Eledel kell testének, mert a nélkül meghal, s mennyiféle: étel, ital, meleg, álom, stb. Eledel fejének, mert a nélkül állat marad s mily különféle: társasági rendszabások ismerete, ház körülti munka, világi tudomány stb. Eledel végre szívének, mert máskép vad marad, s hánynemű: fiui, rokonbeli szeretet, barátság, szerelem, hazaszeretet stb.

Már, ki csak testét hizlalja, annak esze végre fagygyúvá, szíve pedig kiaszott bőrré válik; ki csak eszét táplálja, sovány, embergyűlölő, gyenge, félördög leend; ki ellenben kirekesztőleg csak szívbeli eledelekkel él, nem egyéb testesült sopánkodásnál. S így complicált létünkben nem lehetünk egyoldalú táplálattal belsőkép nyugottak s megelégedtek. Mert bármi fényes legyen is bőrünk, bármennyit tudjunk is, s a világ szépei bármily nagy számban enyhítsék is szívszomjunkat: lesz azért, ha ezen eledelek csak egy neme kimarad is, mindég valami üresség mibennünk, melynek neve ifjúkorban *unalom*, vénségben pedig *életgyűlölés.*

Ezen utolsókbul bátran azon következtetést huzhatjuk: hogy a magyar nemes, ha egyéb nem akar is lenni, mint örömekben sokáig s undorodás nélkül uszó sybarita, bölcsebbet nem tehet: *mintha ideje s értéke egy részét hazájának szenteli,* mert így elnyelvén a férfiasb eledelt, többi tápláléki, melyeket magához venni szokott, majd annál jobb ízűen fognak esni, s nem oly könnyen irtózást okozni; mint vajmi jó a fagyalt, hideg ital, könnyű sütemény s ilyesek; de minden bizonynyal hamar csömört okoznának, ha annak idejében

nem volna marhahus, jó kenyér, érmelléki vagy váli bor sat. ilyek elégségesen kész szolgálatunkra.

Ha valamit mondtam eddig, a mi egyenesen az életbül van véve, ugyan nem ezen utolsó állításom igazsága-e az? Hiába gondolja elrejteni a mélyebben néző szemei elől, a nevető ajak, pillanatnyi jókedv, táncz, ünneplés, nagyság, vagy hogy jobban mondjam, a vén név, hosszú titulus és sok pénz körülményei, azon belső epedést s életunalmat, mely némely honbelit boldogtalanabbá tesz legutolsó jobbágyánál s legalacsonyabb cselédjénél. S hány lenne köztünk megelégedett, ki ma éppen nem az, ha csak vagy egyszer jutna eszébe megpróbálni: mily könnyű s jutalmazó jó hazafinak lenni; soknak — ki mindennel bővelkedik, a mit e világ csak nyújthat embert boldoggá tenni — kaczajt vagy szánakozást érdemlő életunalma nem abbul ered-e, hogy kirekesztőleg csak maga dolgait és önszemélyét hordozta s hordozza keblében, s az örömek szűk köriben forog; midőn születése szerint oly dicső sphaerában haladhatna, milyen csak kevés s kiválasztott lények pályatére, s melyen virágokkal ékesített életút, myrtus koszorú, Istenek itala, hazafiak dicsérete s halhatatlan név már bölcsőtül váltva kísérik a halandót. Ha végre mind ezek egymás után eltünnek, s ezen dicső kísérők helyett unalom, csömör, életfáradság, hazafiak gyűlölete, idegenek megvetése, tüskekorona stb. környezi csak fejét s lakja palotáját, s fizetett szeretőt és fizetett jóbarátot kivéve, csak az társalkodik vele, ki düledező udvarábul egyet s mást akar szerezni magának, ki tehet róla? egyedül ő maga!

Az ember lélek és test, s az elsőnek örömei, ha földi szennyein valamennyire túlemelkede már, sokkal felülhaladják az agyag legforróbb vágyainak kielégítését. És mégis sok — a min senki sem csudálkozik többé, mert mindennapivá lőn — úgyszólván éjjel-nappal azon töri fejét: mikép hagyhassa dicső pályáján Sardanapalt messze hátra; midőn azonban legszebb s legédesb lelki örömeirül s jussairul elfelejtkezik, s azoktul békes

tűréssel hagyja magát megfosztatni, vagy a mi több, azt maga cselekszi, maga hajítja el s ön lábaival tiporja azokat semmivé! És számos palotáinkat nem lakják-e ilyes *Izék*, melyek szomorú, de legnagyobb szerencséjükre nem is gyanítják, mennyit vesztettek azon kivetkeztetés által, melyet moraliter személyökön végbe vinni engedtek, vagy magok tettek; s mily kár, hogy dicső czéljokat elhibázták s az emberiség gyalázatjára legszebb ékességiktül megfosztva hitvány ágyasok s pénzes zsidók rabjai, midőn őket az alkotó hatalmas urakká teremté, kik mind csatapiaczon, mind országgyűlésin oly sugárzó fényben jelenhetnének meg!

S mennyit nem lehetne még előhozni állításim józansága támogatására t. i. hogy a magyar földesúr csak úgy lehet igazán szerencsés, ha a szó legsúlyosb értelmében hív jobbágy és buzgó hazafi, de okoskodásom végtelenre terjedne; tekintsük azért röviden: kötelesség-alapimról hihetőleg mit fognak mondani, s minő hangú lesz az azokat követő s tőlem annyiszor szóról szóra hallott zaj és

Lárma.

«Ilyeseket hogy mondhat egy született magyar mágnás s hogy teheti a vele egy rendűeket a haza előtt gúny s gyűlölet tárgyivá s nevetségesekké, s mit akar? A régi szép rendet eldönteni veszedelmes principiumaival s mindent zürzavarba hozni? stb.»

Igazságokat, habár keserűk is, végre kimondani nem csak hasznos, sőt szükséges; mert az önismeret minden előmenetel s jobbulásnak legelső kezdete; kellemetlen ugyan, de józanabb azokat honbelitül, rokontul hallani, mint inkább idegen vagy veszedelmes hazai figyelmeztetőre s dorgálóra várni, kik mibenlétünket annyira ismerik, hogy némely hátramaradásink s hiányos rendelkezésink titka oly nagy lett, vagy hogy hibátlanabbul mondjam, *oly tágra nőtt,* hogy mindenütt kilátszik s egy, hazánk minden gyapjábul készítendő, köpönyeg alá se férne már el többé. S így az által hiszem

legszentebb kötelességim teljesítését, hogy mágnás létemre ilyeseket nem hallgatok el, hanem egyenesen s hímezés nélkül kimondani merek. Mert valóban nem csak dicséretre méltóbb valamely hibát — eltagadás, s abban megrögzés helyett — megismerni s abbul kilábolni, hanem határtalanul bölcsebb s tanácsosb is.

A görbe, nagy fülű, kaszás lábú, ha eszes, maga fogja magát a természet mostohasága végett gúnyolni s így idegen gunytól ment lenni s egyéb lehető elsőségeit s kellető tulajdonít pedig életi nyájassága által annál szebb fényben előtüntetni. Ki mindezeket tagadni s fedezgetni akarja, nemcsak hijába fáradoz, sőt azon veszélybe esik, hogy kiki ujjal mutat rá s kaczagja. És így bölcsebbet nem tehetni az *önvádolásnál*, ha így lehet mondani, még akkor is, midőn a kellemetlen létbül s hátramaradásbul kilábolni lehetetlen. De hát ha ezen kilábolás nemcsak nem lehetetlen, sőt igen könnyű és szinte semmi fáradságba se kerül s önmagunktul függ: akkor a hiányok s homályok eltagadása s rejtegetése csak azt bizonyítja, hogy azokbul kiemelkedni nincs szándékunk vagy nincs erőnk.

A képzelet mindent nagyobbra fest, mint a valóság lenni szokott, s csak tőlünk függ p. o. magasabb tornyot a strassburginál, tágosabb szentegyházat a római sz. Péterénél, nagyobb hajót egy spanyol lineahajónál képzelni. Így egy cseppet se nehéz jobb utakat, műveltebb mezőket, kiesb vidékeket, serényebb kereskedést, helyesebb communicatiókat, vigabb falukat, tisztább városokat, jobb vendégfogadókat, nagyobb kulturát, kiterjedtebb s több oldalú tudományt, nyájasb hospitalitást, értelmesb rendeletű kuriát vagy kastélyt, nemesb patriotismust, több közlelket, polgári erényt, s kevesebb sárt, port, nádat, korlátlan partú vizeket, hasztalan erdőket, becstelen lapányokat, bozótot, kevesb egoismust, s egy részrül a legalaptalanabb hiuságot, más részrül a határnélküli hajlékonyságot, alattvalók iránt dölyföt, előljáró előtt porbancsúszást, kevesebb előitéletet, balvéleményt, tudatlan-

ságot, féktelen betyárságot stb. magunknak képzelni, mint a milyen s mennyi valósággal találtatik honunkban. Ennélfogva nem hívja meg a magyar vendégét soha fényes táblára, nagy bálra, pompás udvarába, hanem egy kis barátságos ebédre vagy tánczmulatságra, szegény házához, stb., s így sokszor a képzelet igen kevésre s kicsinyre lévén elkészülve, a meglehetőst, tűrhetőst is jónak s különösnek tartja a hivatalos. Nincs veszedelmesebb, mint valamely elsőségnek kicsapongó reputatiója — becsesítése — mert valóságban mindig kevesbet találunk, mint azt képzeletünk festi, midőn azonban az árnyékban szerénykedő szépet s érdemest kiki csudálva szemléli. S nem szolgálhatni valakit gonoszabbúl, mint ha dicséretink által igen magasra emeljük, a mi által őtet úgyszólván egy magas toronyra állítjuk, melyrül szégyen nélkül nem ereszkedhetik le s magát oly magas helyen nem is tarthatja sokáig, s így arrul, azaz a közvéleményben a legfőbb pontrul egyszerre a legalacsonyabbikra szokott sülyedni.

Nemzetekkel, házákkal szinte így van, s főkép olyanokkal, melyeket nem igen ismernek s melyek körül eddig mindég valami homály s köd boronga. S így ha némely állításim nagyítva adnák is elő hiányaink s hátramaradásainkat, annál jobban fogja csudálni a külföldis magyar, vagy az igazi külföldi azt, a mit ő helytelennek s rossznak vélt, s a mit türhetős, sőt jó karban talál; midőn azonban azon igazságok, melyeket előadék, ma-hónap bizonyosan jó s hasznos következéseket fognak szülni.

A mi pedig a nevetségest, gyűlöletest s veszedelmes principiumokat stb. illeti, valóban igaz: hogy számos hazánkfiainak életmódja s öntartása ugyancsak nem kaczajra gerjeszt, hanem a szemeket könybe borítja, s nem annyira gyűlöletre — mert ki gúnyolhatja, ki gyűlölheti az igazán szerencsétlent? — mint inkább keresztény irgalomra méltó. S így mindazokat, kik magokat érintve s némely rajzimban hű hasonlattal festve érzik — ha már magok akarják elárulni magokat — arra

kérem, változtassák utóbbi tetteik által mai állításimat hazugsággá; mert mindaddig mig se nem jó polgárok, se nem jó gazdák, se rendet, se takarékosságot, se józan életet nem tartanak, mindaddig senki se fogja hinni, hogy azok, kik velük egy értelemben nincsenek, velük kezet nem fognak, pénzeiket nem úgy pazarolják, jusaikat nem úgy tiporják, s napjaikat nem úgy ölik mint ők — veszedelmes emberek; hanem azt fogják hinni: hogy kiki önmaga szinét viselvén, s nem más csak ön tulajdoni által lehetvén s lévén valóságosan nevetségessé s gyűlöletessé, bizonynyal nem oly birtokosok fogják a fentebb előadott kötelességekrül értesítő gondolatokat helyteleneknek tartani s megtámadni, kik urunk közelebbső tisztei s kik éltöket közszolgálatra szentelék, hanem olyanok, kiknek se vagyonuk rendben, se rokonbeli összeköttetésik tisztában, se jobbágyik, se gazdaságuk jó állapotban nincsenek. Sőt kiki arrul lesz meggyőződve: hogy azoktul kell tartani s azok fogják az egész egyetemet minden kétségen kívül végre zavarba s veszélybe hozni, kik már mindenöket eltékozlák, s gyermekiknek egy garast se hagynának, ha az valóban nagy tiszteletet érdemlő atyai tehetségekben állana, s a birtok s vagyon sequestrum vagy majoratus által valamennyire mentesítve nem volna, s nem azoktul, kik a haza ügyében fáradozván, anyaföldöket mind magosbra emelni törekednek, midőn a bal- s előitéleteket kiirtani, valódi s életrevaló ismereteket, tudalmakat mind jobban s jobban terjeszteni iparkodnak.

«Néhai bölcs és dicső atyáink s eldődeink is csak úgy éltek mint mi, azért ne akarjunk jobbak lenni mint ők, s így ne változtassunk semmit; sok, a mi theoriában szép s a jobb szívűt, de mélyebben nem gondolkozót bájolja s elcsábítja, praxisban ki nem vihető. S miképp mondhatni, hogy az ország semmi terhét sem viseljük, hiszen az indirecta teher szinte elnyom, s efelett nem insurgálunk-e, ha kivántatik? s másutt a külföldön jobban mén a dolog? stb.»

Néhai bölcs és dicső atyáink s eldődeink éppen nem

éltek úgy mint mi, hanem kemény vadságukban háborúhoz s veszélyekhez edzve lóháton vagy váraikban, sáncz és mocsár közt igazán nagyok voltak; mi ellenben ellágyultan s elpuhulva se vadságunk se civilisatiói súlyunk által félelmesek többé nem vagyunk. Megváltozott az idő, s azzal mi. S így könnyebb az eldődiekre provocálni, mint megmutatni: hogy csak ők is úgy kocsiztak s henyéltek mint mi, s őhelyettek is mindég csak az adófizető kelt ki ellenség eleibe, s akkor is jobban levágta a török fejét mint ők; a mit ma minden bizonynyal jobban tudna mint mi. De ha megengedtük magunkon azon cardinalis változást végbe vitetni, melyen az okos csak örülhet, mert az új úton mindent elhomályosíthat, a mi eddig magyar földön dicső valaha csak volt — azon cardinalis változást mondom, hogy örökös katonákbul kirekesztőleg földművelők, tudósok, írók, ügyvédek s efélék legyünk, midőn azonban csak az adófizető nép katonáskodik igazán — hogy ellenezhetjük józanul s igazságosan azon változásokat, melyek a fő kivetkeztetés természetes kisérői?

Mi most épen — ha úgy szabad kimagyarázni magamat — az oroszlán, a mi hajdanta valóban voltunk is, s a jó fegyverzetű férfiu közt állunk. A régi iskolabeliek mindég vissza akarnak vezetni oroszlánságunkra s ebben nem cselekesznek itéletem szerint természetesebben s mélyebb belátással, mintha egy 32 esztendős férfiút megint 18 esztendőssé akarnának varázsolni, vagy az emberiséget rák gyanánt hátra léptetgetni; vagy mábul tegnapot csinálni, s így minden igyekezetik a intésiknek a mathesis rende szerint nem lehet egyéb következése durvaságnál, gőgnél, betyárságnál s hosszú bajusznál. Én inkább fegyvert fogni tanácslok; azon fegyver pedig, melyet ajánlok, nem egyéb, mint már előbb is mondám, kicsinosított emberfőnél. Ebbül ered minden, mert a bölcseség erő és szerencse. S így csak a csinosodás van itt ott még hátra, mert hála az egeknek, feje van mindegyikünknek.

A mi a theoriát és praxist illeti, melylyel némelyek

minden körülállásban elő szoktak állni: tudjuk azt igen is jól, hogy könnyebb házat, hidat rajzolni, mint építni; könnyebb erőművet kigondolni, mint mozgásba hozni; könnyebb tökéletes respublicákat s országlásmódokat képzelni, mint csak egy falusi biró dolgait is derekasan s emberül végezni; ... de tudjuk ellenben azt is, hogy ezen thema a rest, rosszakaró s kivált az interessált szájában olyan mint a méreg s a legjózanabb javítást, legbizonyosb előlépést is, sokszor gyökerestül megsemmisíti.

A mi pedig az indirecta terhek vitelét, mely minket, a mint állitják, elnyom, vagy háborúkori felkelésünket illeti: arrul most inkább hallgatok s más időre hagyom, mert igen sokáig kellene az absurdumok tengerén hajóznom, minekelőtte józan partra juthatnék. Azonban nem hiszem: hogy ezen sokszor előhozott tetemes súly, t. i. az indirecta teher, agyon nyomott volna eddig csak egyetlenegy magyar nemest is, tán parasztoknak sajnosan esett, az meglehet; s éppen oly nehezen képzelhetek magamnak, akármint hevítsem is fel s kinozzam fejemet, egy oly hadi sereget, mely a mai nevelés s életmód következésében a legvadabb s dühösb ellenséggel győzödelem-hihetőséggel szállhatna szembe, mely jobbára csak nemesekbül, mágnásokbul, lordokbul, pairekbül, püspökökbül s ország zászlósibul volna szerkeztetve, kik a nemzetek tábornoki, hadnagyai voltak régi világban!

S hogy másutt sincs jobb világ, külföldön se megy jobban a dolog, az ránk nézve mit következtet? Ezen állítást tagadni is lehetne, mert igazságos itélet előtt Magyarország minden lakosit s nem kirekesztőleg a nemeseket kellene csak kihallgatni; s továbbá, ha sehol se volna is a jólét oly indigena, mint nálunk, mért kellene azért a középszerűség szomorú pontján megállani, ha mindnyájan határ nélkül szerencsésbek lehetünk még s arra szeretett királyunk atyai gonddal kezet is nyújt?

«Még igen is kora ilyeseket mondani, szerzőhöz

nem illők, országgyűlésre valók; egyébaránt nem tanácsos annyit változtatni egyszerre, hanem csak halkan s egymást követve. Efelett mi közünk nekünk ahhoz, ha Magyarország félszázad után fog is virágozni ... mi akkor nem élünk már stb.»

Némely emberek mindenre — kivévén a mi közvetetlenül önhasznokat következteti — csak azt tudják mondani: még kora s nem ma, de még ezer esztendő mulva is mindég csak azt mondanák. Van is, tagadni nem lehet, sok az időt megelőző, mint p. o. lónak gyepre hozása idomitás nélkül, urfinak examenadása tanulás nélkül, soknak házasodása tapasztalás nélkül, repraesentativum systema köz értelmesség nélkül stb...

De a publicumnak valami hasznosra elkészítését tán nem ezek közé számlálhatni, sőt úgy látszik, hogy némely tárgynak egyszerre — minekelőtte a tanácskozóknak tökéletes világos ismérete lenne még róla — tanácskozás végetti felvétele inkább tartozik azon nevendékek társaságába, kik születésekben apjokat előzték meg.

Mit ér a legjobb vadász, legjobb munkás, legjobb deák, legbátrabb ember előkészület nélkül; az elsőnek puskája nem sül el, a másodiknak ekéje bicczen ki, kaszája tompán vág, a harmadik minden esze s talentoma mellett is második osztályba jő, a negyedik s kivált mostani időkben haszontalan katona, stb. Minden idomítástul, elkészítéstül függ! s a legjózanabb systemákat s intézéseket minden előkészület nélkül, azaz rendetlen képzeletek igazítása s rendezése, hamis bényomások, vakító elfogultságok s megrögzött balítéletek kiirtása s a tudnivalók nagyobb kiterjesztése előtt tanácskozásba hozni nem egyéb, mint magot vetni száraz kemény földbe, mely se szántva, se trágyázva, se boronálva nincs, s ennek következésében látjuk s tapasztaljuk sok összeülők közepibül, és sok fáradság után igen is sokszor mikép veszi eredetét a semmi, és ez B-re emlékeztetvén azt mondatja velünk «Ils travaillè-

rent beaucoup, mais firent très peu» s errül megfontolásra csak ennyit!

Igen sokat kezdeni egyszerre, igaz, többnyire igen ártalmas s az ki így cselekszik, nem dolgozik nagyobb sikerrel, mint azon agár, mely egy izben több nyulat hajhász; . . ellenben nem lehet p. o. gazdaságban az idén ökröket vásárlani, esztendőre kutakat ásni, harmadikban béreslakást építni, negyedikben szekereket, ekéket készítni stb., de soknak szinte egyszerre kell megtörténni, hogy a sok elkészült tagok részarányos egybefogó egészet alkossanak. A józanabb gazdasággal s kereskedéssel oly szorosan függ a legelők felosztása, hus-árosítás eltörlése, hitel, papirospénz s több eféle össze, hogy úgy szólván csak egyszerre mehetnek előre. Így van sok egyéb fontosban is. S kezdeni kell valamikor, mint nem különben nem lehet mindég alunni, hanem végre csak fel is kell ébredni.

S hogy sok nem bánja, mi lesz hazájábul holta után, azt igen is elhiszem, sőt bizonyos vagyok benne, mert látom, hogy éltében se törődik vele sokat. De a nemes nem így gondolkozik — a mit megvallani nem szégyell — s azt hiszi, ha bár egyedül maga maradna is, hogy egy becsületes embert kirekesztőleg csak az boldogíthat vénülő korában, ha férfi ideje férfias munkálódási által megérdemlé s előre sejdíti, hogy hazafiai leglelkesb része valaha, ha ő többé nincs s minden irigységnek s megsértett önszeretetnek vége — hamvai felett azt fogja rebegni: «Itt a föld igazán nemes csontokat, igazán becsületes hazafit borít.» Mert mi melegítheti a nemes vért édesebben s mi által felelhet az ember jobban meg titoktele ittlétének, melyben minden kétes s rejtett s hol még a legvilágosabban látó szebb lelki felemelkedéssel is csak sejdíthet, mint midőn ön álláshelyén, melyre a sors állítá, hazája s ez által a mindenség tökéletesbítéséhez tehetsége szerint járul!

Azért ha másnak hazája fejős tehén gyanánt jelenik is meg, nekünk azon remény maradjon mindég legszebb örömünk, hogy magyar honunk mind magasbra

fog emelkedni még; s leszünk e tanuji annak, vagy sem, a hatalmas Istenekre bízzuk s úgy fáradozzunk, mint halhatatlan lelkűek, kik az idő mohátul mentek. S ki tudja, ha soha többé halotti álmunkbul nem ébrednénk is fel, ki szerencsésebb: az e, ki a fákat ülteté, ápolgatá s azok lassú, de meg nem szünő növését tapasztalá; vagy az, ki megnőtt korokban nyugodott s henyélt csak árnyékok alatt?

«S mily jussal mondhatja a szerző mind ezeket, ki bizta rá; minket tán vezetni akar stb. Ő bizonyosan mellékes czélt vágy elérni s nagy lelkü állításai egyedül kifüggesztett czégér, mely által a lágy velejüket mystificálja, midőn magában nevet s önhasznát lesi stb.»

Ezen megtámadás személyemet illeti egyenesen s így azt megczáfolni sok tekintetben bajos, mert önszemélyérül szólani annyi, mint a szebb társasági rendet sérteni, s így tán tanácsosb lenne hallgatni s a rólam való itéletet az olvasóra bízni. Azonban ily megtámadást nem csak rossz néven nem veszek, sőt annak úgy annyira örülök, mert részint a büszkeség szava, részint pedig azoknak, kik némelyeket a velem tartástul nagy becsű tanácsokkal elvonni akarnak, igazi mystificatiója, hogy nehány kis megjegyzésimet elhallgatni nem vagyok elég erős.

Olyasokat, kik jusomat gondolatim előadásira nézve kétlik vagy el is akarják tagadni s magokat általam vezettetni nem engedik, *csak dicsérhetek;* mert ők az által azt bizonyítják, hogy több észbeli erőt érezvén magokban, mint bennem tapasztalnak, önszemélyöket hiszik vezetőkké alkotva. S ily nemes önérzet, ily büszke felemelkedés legnagyobb tiszteletre méltó; s éljenek! Ne is menjenek ilyesek senki mögött, de a legnemesbek mellett, vagy előttök is -- csak rajta! —

Galileire nem bizta senki a föld maga körül forgásának kitalálását; Newtonra senki a nehézség törvényei felfedezését; úgy nem bizta senki Franklinra azt, a mit emléke mutat s a mi egyszersmind dicső életrajza: «eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis.» De ők

halhatatlan pályájokat minden titulus, protectio, salarium s efélék nélkül — s a nélkül hogy más emberek által rájok lett volna bizva, eljárták s úgy látszik, meghivatások az emberiség felvilágosítása végett magasb helyrül történt, mint a mily magas hely e földön van. S így jeles megtámadóim — mert olyasokrul itt nincs szó, kik csak hibát tudnak találni, magok pedig soha sem visznek végbe semmit — ne várjanak senkire, járjanak elől, mint a például felhozott három bölcs, szivesen leszek követőjök; adjanak jó tanácsot, oktassanak bölcseségre; erősítsék meg önpéldájok s tetteik által a mire oktatnak, leghívebb tanítványok én fogok lenni. A miben hibáztam, ők igazítsák el, s fussanak velem egy pályát. Nem kivánok egyebet, mint hazafiságomban őáltalok meggyőzetni; s nem óhajtok semmit buzgóbban, mint hogy hazafi kötelességim gyakorlásában általok messze hagyassam hátra, mert így — s ezt büszke érzéssel merem állítni — az ország nem sokára ugyan más képet mutatna!

Sok, igaz, azt is rossz néven veszi s a *ki bizta rá*-t, veti szememre, hogy némely magyarokat, szégyen, gúny, szatira s egyéb tőlem kitelhető üldözés által anyai nyelvök — melyet tulajdonkép anyanyelvnek sok magyar házban többé nevezni nem lehet, — megtanulására kényszerítni akarok. Már ez ugyancsak nagy szemtelenség s égbe kiáltó igaztalanság, azt nem tagadhatni — s én azt csak vak hevemben teszem; mert hogy is kivánhatni azt okossággal s mérséklettel egy magyartól, s kivált ha több ezer jobbágyi vannak: hogy még magyarul is tudjon, midőn hazai dolgokban úgy sem igen jártas? Hisz ez igen is nagy praetensio lenne — és szinte a természet törvényivel ütköznék össze!

Akármihez s mi ellen való vak bizodalom vagy bizodalmatlanság pedig a lágy velőnek s felette gyenge itélőerőnek legnagyobb betükkel irt testimonialisa. Rézzé válik e az arany a rossznak vélt markában, vagy arannyá a réz a jónak gondolt kezei közt? Nem változik biz az egy cseppet sem, akárki mar-

kolja is — csak hogy ismerni kell. Szint így van a gondolattal, okoskodással, állításokkal. A rossz ember sokszor sok jót és eszest mond, mint nem különben sok hiábavalót s esztelent a jó. A maga lábán állni s maga eszivel gondolkodni tudó nem hagyja magát, mint a nép, fényes beszéd, kellemes előadás s ügyes sophismák által elcsábíttatni, de mindenkor és mindenütt a dolog velejére tekint s ezt a szerint fogadja el, azt úgy veti vissza. S ki azt mondja: «Ne higyjetek neki, mystificál», az mystificálja inkább hallgatóit, mert nyiltan szűk eszű s keskeny belátásúaknak nyilatkoztatja, kik magok se nem látnak, sem itélni nem tudnak.

S ezek szerint a rólam való itéletet, s valljon mi a fő czélom s mily jutalmat s hasznot vadászok, kinek-kinek önbelátására s megbirálására bizom, midőn azt hiszem, hogy hazám java előmozdítására minden tőlem kitelhetőt cselekedni szinte oly jusom van, mint egy, se igen magas, se felette alacsony helyzetü katonának tagadhatatlan jusa van, — a mi legszebb bére — minden tőle kitelhetőt a diadalomnyerés végett elkövetni; s ezen fényes jusomból, melyet a legitimitás legszentebb törvényei szerint, mint az Isten legszebb ajándékát tekintem s becsülni tudom s melyet tőlem míg élek el nem fog ragadni senki, folynak személyemre azon kötelességek, melyeket fentebb előhoztam.

Az ötödik, hatodik s számtalan többi megtámadókat, kik okoskodásim ellen minden bizonnyal hydraként fel fognak kelni, még most megczáfolni nem akarom. Legyen az utolsó szó olvasómé. Thema van elég s így berekesztésem vége legyen még egy barátságos s már többször érintett rövid

Tanács.

A legnagyobb igazságbul minden részre a legnagyobb haszon is foly, úgy mint kirekesztőleg csak a természet örökös rendszabási szerint alkotott tárgy — legyen erkölcsi, legyen lelketlen — rejti magában a lehetség,

siker s állandóság mineműségét. A legfőbb igazság erkölcsi világban az, a mi mechanikában az öröklétű axioma.

Nem kényünktül függ tehát p. o. a vizeket erre vagy amarra vinni, mert azoknak nem parancsolhatunk, — nem kényünktül gőz-erőművben a *lombikot* nagyobbra kisebbre, az *emelőket* hosszabbra rövidebbre készítni, — *szorító erőművben a csőket* hosszaságokhoz képest szükebbre, tágabbra rendelni, mert ezek közt mathesisi idomzatnak lenni kell stb., hanem szükséges, — ha igazán józant akarunk előállítni, hogy a természet örök rendszabási szerint, eszközlésinket a víz, gőz, levegő stb. változhatlan tulajdonikhoz alkalmaztassuk. S szinte így nem önkényünktül függ a társaság, alkotmány s országlás józan léte; nem tetszésünktül s jó szivű óhajtásinktul függ embertársinkat s honbelieinket jobb létre emelni, boldogítni; hanem az csak a lehető legigazságosb elrendelésből azaz: a természet eldönthetlen szent törvényei hű teljesítéséből eredhet; szóval semmi sem közelíthet a tökéletesbhez, ha sarkalatja nem talpigazság.

Ezek következésében tanácsom semmi egyéb, hanem hogy «*Hazánkban mindenkinek vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres* — sőt hogy kiki magának több s több életjavakat s kellemeket szerezni iparkodjon — de azokat fáradozása után minden hihetőséggel el is érhesse s azokat elérvén bátorságban birhassa is.»

Mennél több marhahust eszik, mennél több bort iszik, mennél több posztóruhát visel stb. a nép, annál jobb lábra kap a termesztő s nincs mit rettegnie a vásár változásai, külföldi tilalmak, banquerotte s lankadó kereskedés miatt — mert minden terméke szinte már mezein kél el; — s mennél számosb házi butort, csinosb konyha- s ebédszereket s egyéb életalkalmat stb. szerez magának a sokaság, annál jobban emelkedik a mesterember s kalmár, s mennyivel több a belső termesztés s nagyobb a kivánat külföldi javakkal is élni, annál jobban díszlik a kereskedés.

És így a serényebb földművelést, nagyobb industriát, virágzóbb kereskedést, szóval: a jobban birást, s gazdagabb lételt megelőzi — s ezen talpigazságon áll a földbirtokosnak, ha úgy szabad mondani, kincstára — «Az ország lakosi legnagyobb részének oly körülmények közé helyeztetése, hogy az nem csak marha, de még borjuhust is ehessék; nemcsak savanyú, de még ugyancsak jó bort is ihassék; nem csak posztóruhát viselhessen, de még kárpitot is használhasson stb.» — röviden s oly világosan mint lehet: hogy az adófizető nép halkkal azon erkölcsiségre emeltessék s a jobban fáradozó és iparkodó test és észbeli törekedésinek azon *bizonyos* és *bátorságos* jutalmát is nyerje, melyek nélkül akárki mit mond, egy ország sem emelkedhetett ki eddig s egy se fog kiszabadulni a középszerűség s alacsony állás szomorú köreibül soha!

Azon közmondás «gazdag paraszt teszi a gazdag földesurat» honunkban nem mindég teljesül be, sőt mai időkhez többé nem illő feudális létünk következésében, mint igazság, szinte sehol sem áll; mert a birtokosra nézve ideig-óráig csaknem mindenütt hasznosb a lelketlen puszta, mint a népesített határ. Azonban, ezen most említett közmondás, mely valóban talpigazságon alapul, nem azért válik köztünk hasztalan állítássá, mert valami hiányt rejt magában, hanem azért nem illik mostani helyeztetésünkre, mert jobbágyaink vagy nem birják igazán jól magokat, hanem csak a mi képzeletünkben; vagy nem birják jól magokat oly módon, mely a földesurnak is hasznos lenne, azaz nem birják közönségesen magokat szorgalmasb industriájok után jól, hanem csak tágas mezeik és számos marháik következésében s így természetesen jobb s gazdagabb létök sem uroknak, sem az országnak sok hasznot nem hajt.

A magyar szántóvető közönségesen, komoly férfiúsága következésében, nem törekedik úgy, mint sváb vagy szász szomszédja némely életjavak megszerzése végett — s így se maga nem birja magát oly jól, se földesurának, se a községnek nem oly hasznos jobbágya

s embere, mint az. De ebbül nem az következik: hogy a magyar földmíves régi s részint mostani, semmit vagy igen keveset óhajtó s így igen keveset szemfüleskedő henye apathiájában hagyassék, hanem, hogy renyheségi hajlandósága miatt inkább a legnagyobb inger s azon magusi erejű indítóok használtassék, mely más országokban, mint a tapasztalás mutatja, oly csudákat művelt, hogy azokon alig bámulhatni elegendőleg s melyek következésében p. o. Britannia, esztendőnkint szinte 8 millió mázsa vasat készít, 1 és fél millió mázsa gyapjut, 2 millió pamutot és számtalan ilyest varázsol leghasznosb s kellemesb mindenfélékké; míg mi tán 200 ezer mázsa töredékeny vasat se tudunk előállítni, egy kis durva posztót, pamutbul s egyébbül pedig a semmihez igen közeljárót készítgetünk stb.

A belső comsumtio birja a közönséget a lehető legjobb s gazdagabb létre; hogy pedig a legnagyobb rész az élet legszükségesb, nem különben legkellemesb javait fogyasztani forrón kivánja s *azon kivánatnak eleget is tehessen,* elkerülhetlenül szükséges mint conditio sine qua non: hogy minden statusbeli — személyes függetlensége s vérébe mélyen rejtett s gyökerezett nemzetisége leöltése nélkül — állati vadságát hagyja el s józanabb philosophia alapjain, mely keresztény vallás által megtisztult, fejthesse ki halhatatlan emberi méltóságát. Errül pedig nem is álmodhatni «bizonyos s bátorságos birtok s azon lehetőség, sőt hihetőség nélkül: hogy fáradozási után határtalanul jobban birhassa magát.» S erre módot nem nyújthat senki más a földesurakon s tehetősbeken kívül.

Ezen utolsóknak kell tehát, részint a sziv ösztöne s *még inkább az ész tanácsa szerint* önmagokon nemes — vagy ha egyenesen ki akarjuk mondani — *józan* diadalmakat nyerni, tudniillik: «az ország terhének egy részét vállaikra venni s így a szántóvető sorsát könnyítni s méltóságát felemelni.»

Valóban nem gondolhatni át belső megilletődés nélkül más nemzetek reformatióinak philosophiáját s mily

csudálatos utakon s mily számos keserű epedések s gyászos történetek kisérésével tetszik az isteni gondviselésnek az embereket boldogságukra vezetni, kik buta hevökben s egymáselleni kajánságik s üldözéseik közt mindaddig szokták lábaikkal tiporni önhasznokat és szerencséjöket, míg vagy kegyetlenségeikben s vérontásaikban kifáradván, vak *véletlen* által tünik fel köztök a szent igazság s annak áldása, vagy lelki tehetségeik emelik őket a jobblétel s bátrabb s boldogabb élet körei közé.

Britannia s Francziaország vérzivatarjai mit bizonyítnak egyebet, mint «*szegénység miatti megvivást?*» mert mind azon borzasztó convulsiók, melyek egy s más országot oly fertelmesen megráztak, mi egyébbül vették eredetüket, mint abbul: hogy a tehetősb rész, mely hatalommal volt felruházva, a haza minden terhének vitelét az alacsonyabb, de a hazafiak nagyobb részin akará mindig hagyni, a mit ez végkép türni és szenvedni nem tudott s nem akart s elvégre rablánczait ketté törte, azoknak, kik őket úgyszólván fogva tartották, legnagyobb ijedtökre s ideigleni károkra tagadhatatlan, de egyszersmind legnagyobb valódi hasznokra s mai tartós jó létekre is; mert ezen *kényszerített* változások következésében ők most határ nélkül s minden tekintetben jobban birják magokat s boldogabbak, mint régi helyezetekben lennének, melyért annyit fáradtak s harczoltak s melynek további fentartása végett, *legnagyobb szerencséjökre,* a csatát elvesztették!

Hogy Britanniában hajdan a privilegiált földesúr készebb volt inkább vérét ontani, mint feudális alkotmányábul egy hüvelknyit is engedni — a minek következésében, ha t. i. józanabb intézkedésre nem kényszeríttetett volna, ma szintoly szegény s tehetetlen lenne, mint mi vagyunk — *azt minekünk* igen természetesnek s megbocsáthatónak kell látnunk s itélnünk; mert mi se kivánkozunk az elavult rozsdás systema bilincseibül kiszabadulni, ámbár mi példahasználás által igen is jól s minden bizonnyal tudhatjuk — s ha nem

tudjuk, csak önhibánk — mily valódi lételre s eleven életre juthatna hazánk «minden honbelink felszabadítása s polgári jusokban részesülhetése által.» Az angol előtt példa nem volt: hogy valljon mit szülne az alkotmány egyenlő kiterjesztése az ország minden lakosira; s azért ha ott hajdan az előitéletekkel teljes földesúr önkényesen jobbágyinak concessiókat egyben s másban tenni nem akart, s arra őtet végre önléte miatti aggódása kényszeríté, van-e annál természetesb? — mint valóban nincs természetlenebb: hogy mi ily nyilvános útmutatásokat nem csak nem követünk, de még jobb felvilágosításával s kifejtésével se foglalatoskodunk, sőt azokrul hallani se szeretünk, jóllehet egész existentiánk homokon alapul.

Ki a külföld mai állapotját s némely vidéknek mostoha fekvése mellett még is bámulásra méltó virágzását ismeri — mely progressive terjed, — s aztán hazánk szomorú állását tekinti, s hogy mindenekben századi távolságban kullog más nemzetek után ezen föld, mely kimeríthetlen szendergő kincseket rejt ölében — akkor valóban a legéletrevalóbb is elszomorodik, a legerősb is elgyengül — kivált ha átgondolja: hogy nem csak a tudatlan, de még a tudományosb rész is minden gyökeres előmenetel s javítás ellen szegül — s jobbára porban vagy mocsárok közt senyvedő jószágit, üres ládáját s azon boldogító praerogativáját, — hogy igen *kevésbül* semmit se kell adóznia, midőn egyéb képviselői jusa alig van, — oly vitézi hévvel s bajnoki állhatatossággal védelmezi, — melyekkel, ha józanra fordíttatnának, legnagyobb csudákat lehetne vinni végbe, — hogy észtehetség, példa s a természet örök törvényei alig kaphatnak a sok szívköd, hiúsági gőzölgés s elmesetétség közt napvilágra!

A tudatlan egyoldalú s mindég idehaza ülő azt hiszi s rá esküdne, hogy a külföld minket csudálva irigyel s csak Magyarország van eszében — úgymint sok falusi lakos maga ismeretlen kis határát igen híresnek s ön tetteit s törekedésit világszertieknek véli.

A tudományosb ellenben elismméri civilisáltabb országok elsőségeit, s mint tapasztaljuk, honját kerüli s rendszerint azokban tartózkodik; minden hazai változástul pedig úgy retteg, hogy inkább régi hátramaradásában, bár mi utálatos legyen is az előtte, kivánkozik megmaradni, és szemét a jövendő előtt, hol rózsaszinüt nem sejdít, behúnyván azt rebesgeti: «Boldog a mai gallus, angol, ki már átesett a crisisen s most annak csak áldásit tapasztalja; de bezzeg nem volt ám az ki akkor élt! maradjon minden veszteg, míg élünk, forduljon meg akkor a világ, ha mi már nem vagyunk többé.»

S nem így okoskodik e jobbára a kicsinosodott s előre tekintő rész? S nem ezen egy rettentő crisistül rettegés-e legnagyobb gátja lehető tökéletesülésünknek? Semmi egyéb, meg kell őszintén vallani, de azt is egyszersmind: hogy minden rettegősködésünk kirekesztőleg csak éretlen képzelgésünkbül származik; holott hatalmunktul függ «legkisebb mozgás és veszély nélkül épen oly magasra hatni, mint a nálunk régibb, de épen azért kevesb tapasztalású nemzetek csak sok évi vérengző zendületek s küzdelmek által juthattak.»

Ugyan hol alapodik annak igazsága: hogy halálos betegség nélkül igazi férfiságra nem fejlődhetni ki — dússá nem lehetni előleges bukás nélkül — erényessé nem, bünhödés s töredelem hijával, — józanná nem, eszelősködés nélkül, — igazságossá nem, kényszerítlenül? stb.

Vaccina feltalálása előtt mennyivel nagyobb számú kisded hala meg mint most; de azért mert sok szülő tudatlanságában több gyermekét veszté el himlőben, minekelőtte vaccinához nyult volna, nem az következik: hogy minekünk is több gyermeket kell föláldoznunk s ily szomorú crisisen átesnünk utóbbi magzatink megmentése végett; hanem hogy mi újabbak s így több tapasztalásuak legkisebb crisisen se vagyunk kénytelenek átvergődni, hanem minden gyermekinket elsőtül utolsóig a természet örök, habár titoktele törvényei szerint a himlőtül megóhatjuk. Újabb időkben több

függőhid bomlott el s még több gőzhajó pattant szerte; de azért, mivel általok annyi veszté már életét, — s most mind a hid, mind a gőzhajó türhető bátorságú létre kapott — nem az következik: hogy minekünk is szintazon crisisen kell átesnünk s így bizonyos számú magyar kénytelen hiddal leomlani, vagy gőzzel levegőbe repülni, minekelőtte bátorságos függő hid s gőzhajó hazánkat is diszesíthetné; hanem hogy minekünk nem kell, ha eszünk hasznát akarjuk venni, mindezeket A-nál kezdenünk, s experimentumok által időt vesztenünk s végre magunkat éppen azon crisisekbe kevernünk, melyektül annyira rettegünk s méltán — hanem inkább más nemzetek tapasztalásit, mely próbák világiak s az egész emberiség sajáti — kell hasznunkra fordítnunk.

Minden egyébbel szint így van. S éppen azért, mivel a mai felvilágosított s jobbadán a vak eset által oly hatalomra emeltetett angol mosolygva tekint azon időkre vissza, melyekben őseit a legelők elválasztására, limitatiók, czéhek, dézma, robot eltörlésére s egy és más concessiókra — melyek következésében Albion szigete világunknak úgy szólván középpontja — nem annyira eszök s belátásuk, mint kénytelenség birá, — *minekünk* nem kell azon valóban nevetséges s végre szánakozást indító s legnagyobb bajokat szűlő újhuzásokon, egyetnemértéseken, viszongásokon, egymásellentiségeken stb., melyek az angol történetek rajzait sok éveken által annyira eldisztelenítik, — keresztül szomorkodnunk, «Hanem hogy minekünk ránk, gyermekinkre s honunk minden lakosira nézve legszentebb kötelességünk: *önkényesen s így minden zavar nélkül* állapotunkhoz s hazánkhoz alkalmaztatva azon ideigóráiglani áldozatokat tenni, melyeknek más nemzetek előmeneteliket köszönhetik.»

Lehetne mondani, kétséget nem szenved: «Ugyan mért kellene álladalmunkat s régen gyökérre kapott intézetinket új formákkal, új törvényekkel toldani, mért új útat nyesni oda, hol már tágas szabad járást látunk?» De erre nem kész e a czáfolhatatlan felelet? Mit bizo-

nyít a jelenlét? Szegénységet, hátramaradást s itt ott szinte penész és rothadás jeleit.

Ha szent István, szent László s Kálmán fejdelmink törvényei a nemzet gyermeki korát ápolgaták is, s Nagy Lajos a serdülőt nagyobb ismeretekre készíté, minden intézetik még is mily felette különbözők az 1729-diki törvényektül s mily szükségesek voltak ezen újabb idei józan újítások arra, hogy lelki fejlődésünkben csak annyira is juthatánk, hová nagy nehezen érkeztünk?

A XI. s XIV-ik század törvényei elégtelenek s hibásak voltak a XVII. század szükségeire, s így a XVII-ik századiak elégtelenek s hibásak a XIX-ik századéira, úgymint minden bizonnyal mai napokban — habár a bölcseség serlegét legutolsó cseppig kiürítnők is — nem fogunk hazánk javára s diszére mindent oly józanon elintézhetni, hogy azon utóink koron- s fokonkint határtalanul ne javíthatnának még, mert a lehető legnagyobb tökéletesülés csak jövendő s boldogabb nemzetségek sajátja! És éppen azért, mert hazánk s alkotmányunk a legszomorúbb helyeztetések közt s a legsarkalatosb változások által se bomlott meg, sőt mai időkben százszorta boldogabb mint a régi zavarban és setétségben volt, — éppen azért a legnagyobb újítások által, ha józanok, ma se fog megrendülni, hanem mind erősbre s tartósbra fejtekezni.

Ha az időhez s a század szelleméhez illő változások s újítások által hazánk java s boldogsága még akkor se szenvedett csorbát — s ma mindnyájan határtalanul boldogabbak s bátorságosb helyeztetésüek vagyunk, mint elődeink! — még akkor se, mondom, midőn tudományi súlyunk s lelki fejlődésünk oly alacsony lépcsőn állott, s a királyi székben Péter, Aba Samu, II. Lajos ült — hazánkat török birta — a nemest Caraffa, s az eperjesi szék itélte — ha mind ezek s több ilyesek által se szenvedett csorbát, melyeknél fogva úgyszólván a multért, mostért s jövendőért bünhödénk nagy részben: — miként retteghetünk mai napokban az Istenért,

hogy úgy mondjam, azon áldásoktul, melyek szeretett fejdelmünk atyai gondviselése és számos bölcs hazánkfiai férfias tanácskozásai élesztő kútfőibül honunk vidékire áradni fognak?

Mi fejdelminknek engedelmeskedünk s utolsó pihenetig hív jobbágyi vagyunk, ez megismértető jelünk, ez ősi szokásunk — de csak olyant hordozunk igazán szivünkben, ki hatalmas urunk, de egyszersmind kegyes atyánk is, mint mai fejedelmünk. A király dísze, hatalma és dicsősége ellenben nem alapul tudatlanokon, szegényeken, elkorcsosultakon s rabszolgákon uralkodás által.

S ime itt jelen meg lehető jobb s bátrabb lételünk legbiztosabb garantiája! melyet részemrül törvényes és szeretett királyunk igazság-szeretetiben, erős lelkiben s rólunk való atyai gondoskodásában *találok* fel egyrészrül, — másrészrül pedig a *magyarság nemes kifejlődésében*, — mert hijába, nem lehetünk más nemzetbeliek önbecsünk elvesztése nélkül, — azaz önerkölcsi súlyunkban *keresek* mindég.

Ezt tágítsuk, ezt szaporítsuk tehát minden módon, minden úton, mert ez védangyalunk. Csinosítsuk értelminket, terjesszük tapasztalásinkat, keressük fel a tudóst, társalkodjunk az elmetehetőssel, nagyobbítsuk könyvtárinkat, jutalmazzuk a tudományokban, művészetekben fáradozót, haladót — üljünk kocsira, szálljunk hajóra s nézzük a világot — s emeljük hazánkat dicsőbb nemzetek sorába!

De mind ezekrül, drága olvasóm! mindaddig le kell mondanunk, sőt álmodnunk se szabad, míg szegénységünk a tudatlanság, előítéletek s balvélemények közt valódi szolgaságban fogva tart bennünket. Pénzünk s valóságos tehetségünk pedig addig soha se lesz, míg a hitel lábra nem áll hazánkban.

VÉGSZÓ.

Ha ezen előadott tárgy értelmét s több elágozásit csendes vérrel átgondolom, senki sem érzi s nem tudja jobban mint én, mily különféle s nem mindenkor legkellemesb benyomásokat okozand a közönségre. Jóakaróim száma kevesedni, rosszakaróimé nőni fog, s így rám nézve fáradozásom láthatólag több kárt hozand, mint hasznot. Lesznek ellenben, ha bár kevesen is, olyanok, remélem, kik lelkem és szándékom tisztaságát elismerendik; — lesz továbbá egy bizonyos valami legbelsőmben, a mi túl fogja élni az előítéletek s balvélekedések mulandóságát. — Azok hajlandósága, — mert korántsem érzem magamat elég erősnek egyedül is ellehetni a világon — lélekisméretem csende s azon remény: «lesz egykor haszna munkálkodásimnak» minden jutalmam.

A hazaszeretetet sokan úgy képzik, mint Amort, bekötött szemekkel. Így hátramaradást, hibát nem láthatnak, míg a sürű kendő homlokuk körül; ha ez egyszer leesik, minden báj is egyszerre megsemmisül. A hon igaz szeretete, vallásom szerint valamely nemesb s állandóbb gerjedelmek tartalma, nem vak szerelem, s azért nincs is oly változó phasisok alá vetve, mint azon magusi de még is tökéletlen érzés, mely csak nyomorúságunkra emlékeztet, midőn pillantatokig félistenekké magasít s megint minden szép vágyik mellett is porba gázol.

Ha mindent nem dicsérek hazámban, abbul foly: mert hazámhoz nem oly gyenge kötelék csatol, mint valaha Venus fiát Psychéhez — «a világosság hija.» — Ha anyaföldünk mocsárit, kopárságit említem s nem dicsérem: hazaszeretetbül ered; mert inkább viruló kerteket kivánnék ott szemlélni, hol ma vadkacsa s vadlúd, vagy homok és por. Ha előitéleteket megtámadni, balvélekedéseket gyengítni, oszlatni s a tudatlanság sokszori büszke szavát nevetséges hanggá iparkodom

változtatni: hazaszeretetbül cselekszem; mert soha sem hihetem, hogy előitélet, balvélekedés s tudatlanság alapja lehessen egy nemzet előmenetelének s boldogságának. Ha itt amott az elaljasodást, romlottságot s rothadást keserű szavakkal festem: honom imádásábul teszem; mert ily nyavalák ellen csak a *corrosiv* szert tartom használhatónak. Ha végre hazánkban mindent tökéletesb létre ohajtok emelni, a középszerűnek, mely ocsmánnyal rokon, gyülöletébül származik, s kivált azon középszerü gyűlöletébül, mely hazánk fényét homályosítja. Legyenek egyéb nemzetek hátramaradásukban megelégedtek, ne vágyjanak előre, magasbra — nem gondom; de köztünk csak az melegítheti szivemet édesen: ha az Isten legszebb ajándéka «az emberi ész, mind nagyobbra emeli királyunk hatalmát s hazánk díszét.» Csak az teheti éltemet előttem kedvessé, ha mostani már úgy is szép helyeztetésünkbül mind magasbra lépni keresünk erőt magunkban, melyet bizonyára találunk is.

Szándékom tiszta — mondásim azonban helyesek-e, az más. Ezeket makacsul pártolni nem akarom; mert igen jól tudom: mi nehéz legjobb akarattal is jót alkotni, és az ahoz vezető módokat megfoghatólag előadni.

De javallatim nem kötelezők, s így azokat el is lehet fogadni, ha jók; s még könnyebben visszavetni, ha rosszak. Magamat hazám igen kis szolgájának tartom; de azt hiszem, hogy a legkisebbnek is vannak nagy és számos kötelességi. S így ha egyet mást érinték, vagy emlékezetbe tünteték, azt, ha jól megfontolja tettemet, rossz néven senki se veheti. Ha valamely hiv szolga urát eszmélteti «Idő volna már valamire, — egy és más neki ártalmas, egyéb pedig igen hasznos lenne», azért az igazságos úr, ha eleinte forró vére miatt elveszti is béketürését, s kemény szavakkal fogadja szolgájának sokszor tán untató s kellemetlen jelentésit, még is megvallja végre: «ezen hivnek sokat köszönhetek, bár javallatit nem fogadtam is el mindég, de szándéka becsületes volt.»

Nekem ugy látszik — s tán minden csalódás vagy önkecsegtetés nélkül — hogy külföldön tett többszöri utazásim, helyszinen szerzett tapasztalásim, és sok jeles emberekkel gyakorlott társalkodásim által egyrül másrul világosb, kiterjedtebb s több oldalú értelmem lehet, mint sok más nem oly kedvező állapotban voltaknak; s így azt bátorkodom remélleni: hogy e munkában előterjesztett s a mindennapi vélekedéstül eltávozó jegyzésimet honunk valódi jóakarói rossz néven nem veendik; mert azokrul említést kirekesztőleg azért tevék, mivel használni kivánok.

Egy csillagász régi cselédje — ha nem tudja is egyébaránt a mathesis legegyszerűbb törvényeit, — csillagvizsgálásban t. i. miképpen kell a műszereket állítni, felkészítni, forgatni stb. még is nagyobb hasznunkra leend, mint valamely más igen erős mathematicus, ki nem jártas ilyesekben. Senki se magyarázandja gorombaságra, ki igazságos, ha ily szolga forgolódik s mesterkedik leginkább a toronyban, mert kiki azt fogja mondani: «Természetes, annyi esztendő alatt valami csak ragadhatott rá.» S így velem! Ha némelyeket láttam, tapasztaltam s eredetök s forrásiknál szemléltem, a mit mások nem tapasztalhattak — azért nem azt állitom, hogy nekem több érdemem van mint másoknak, — hanem hogy körülállásim sok másokéinál kedvezőbbek voltak, s hogy azokat kötelességem szerint használni törekedvén, itt amott rám is ragadhatott valami.

Az nem tud pirulni, ki azzal dicsekedik, hogy több tudománya vagy több pénze van, mint felebarátjának; de szinte egyenlő, sőt még nagyobb hiba, egyet s mást a közönség java elől eltemetni. — Megvetést érdemel azon dús, kinek erszénye csak önkéjei elégítésére van nyitva; s a közjó előmozdítására mindég zárt; — úgy szánakozást vagy dorgálást érdemel az, ki sértés félelmébül vagy egyéb mellékes szempontokbul tudományit s tapasztalásit elássa hazafiai elől.

Sok szerénységi köpönyeg alá bujik. hogy ő ezt s amazt inkább tudósbakra, bölcsebbekre hagyja, midőn

igazán azért nem avatkozik a dologba, mert vagy nincs bátorsága, vagy tüsténti önnyereségét nem látja belőle. Ki pedig a közönségnek akar használni, legelső kötelessége magárul egészen elfelejtkezni. S ki ezt nem cselekheti, nem is lesz soha valódi hasznos embere hazájának.

Gyermekek boldogságaért fáradozni, s éltök tavaszában tőlök megfosztatni — olyat imádni, ki gyűlöl — hivnek tartott baráttul megcsalatni: szívrepesztő kínok; de türhetőbbek, mint minden hazánkfiaitul kárhoztatni, elhagyatni; s még ily áldozatra is késznek kell lenni az igazán lelkes hazafinak. Curtiust szoktuk említeni, mint a honszeretet legfényesb képzeltét; s mi nagy volt tette? Tán gyűlöletes életét legszebb halhatatlanságért egy ugrással elcserélni, mi nagy mesterség ez? Hány volna köztünk magyarok közt, kik ha oly téjjel nevekedtünk volna, mint Curtius, s oly meggyőződéssel birnánk, mint ő, «hogy halálunk használ», inkább ma ülnénk a bátor szürke derekára mint holnap; de nálunk több s nemesb hazafiság kell . . . hol sokszor tanú helyett zordon magány, dicséret s taps helyett fanyar visszavonulás, elhidegülés, s egy részrül tán gyülölet, másikrul veszély! Mi nehéz félórára valamiért felhevülni? de esztendőkig türni lelki sérelmet: ehez kell, a szó legsúlyosb értelmében — férfiú.

Csak ezek szerint is látja az olvasó: hogy igen is jól tudom, miben fáradozom s mit várhatok. Előre el vagyok készülve a rossz hazafi nevezetre; mert átaljában mindent nem dicsértem s mindent felhőkig nem emeltem. Sok tán azt fogja mondani: «Ocsmányolja hazáját.»

Két gazda közül ki cselekszik józanabbul: az-e, ki magára s másokra fogja, hogy egész határja legjobb búzaföld, s így vakságában földei legnagyobb részét javítás nélkül hagyja; vagy az ki magában így szól: Része birtokomnak jó karban áll, részét víz birja, becstelen fák vagy bozót fedi, része pedig sovány, homokos föld, s így árkokat kell vonnom, irtanom, ültetnem

stb. Melyik jobb gazda e kettő közül: az-e, ki még hosszúszőrű juhaival is megelégszik s azt gondolja minden bizonnyal, hogy már a szorgalom zenithén áll; vagy az, ki kételkedik s lassankint durva s olcsó gyapjú helyett selymest s drágát iparkodik nyírni; — így melyik józanabb patriota, az-e, ki azt mondja: Be szép azon sok mocsár, mely hazánkban van, mily jók s kellemesek az utak, mily rendesen forog minden, mily élet s elevenség van a földművelés s kereskedésben, mennyi pénzünk van, mi nagy híre Magyarországnak kün stb. s így minden javitás ellen vak hévvel kél ki; — vagy az, ki azon törekedik, hogy mocsár kaszálóvá, sülyeteg sárárkolat kemény úttá, rendetlenség renddé váljon, — hogy vér-akadozási helyett a haza szive új erőre kapjon, s a legtávulabb erekbe új életet lövelgessen, s a külföld, melynek nagy része létünket még nem is gyanítja, ha nagy fényét nem is, legalább értékét s belbecsét ismérje el hazánknak. Az első cselekvőmód *jó hazafiság* meg nem csalható jele, és szeretetünket méltán gerjeszti, de haszna semmi, kára pedig sokszor számtalan; másik cselekvőmód pedig *józan hazafiság* s ez hasznot hajt-e nem-e? Nézzük régibb nemzetek évrajzit, ha öneszünk nyilván nem teszi előnkbe, hogy a *ki nem lát,* soha sem használhat, de árthat; s csak az hajthat hasznot a *ki lát.* Vegyük rendre franczia, holland, német, angol stb. nevezetes általunk ismert hazafiak életét, s azt fogjuk találni: hogy nem a vak használ honjának, hanem a szemes, nem a mindent dicsérő, hanem az igazmondó.

«Nevetségessé teszi hazáját» — ezt is fogja nehány pengetni — mert némely rajzimban tulajdon rutalmokra fognak ismerni. Ezek ne gondolják: hogy ők teszik s alkotják a hazát s ne tolják azt, a mi egyedül s egyenesen őket illeti, a hazára. Hogy a londoni vagy párizsi cloakok jó szagát nem dicsérem, nem becsmérlem azért egynek tisztaságát, másnak kellemeit; s hogy némely egyes személy rothadását említem, nem hozok én az által homályt hazámra. Egyébaránt oly nagy egy nemzet,

egy magányos személy ellenben oly kicsi, hogy egyesnek nincs hatalmában amazt nevetségessé tenni. Mit árthat a régi s erős várnak, ha valaki vak mérgében sárt s követ hajít ellene? Nem mozdul meg rendületlen fala, s csak önerejét emészti az esztelen megtámadó. De árthatnak az apródok s még a férgek is nagy számú sokaságban, s ezek inkább, mint minden egyéb «őrlik meg erős gyökerit a valahai kevély tölgynek». Azon egyes személy, ki nem alattomosan cselekszik, sőt minden gondolati s szavairul igyekszik lerázni a homályt és kétest, s minden tetteirül félre vonni a fátyolt s lepleget; ki nem hát mögött rágalmaz, hanem egyenesen szembe szól, az mi kárt tehet? Ha igaz a mit mond: nem árt, hanem használ; ha alaptalan: elhordja a szél s kicsapongó elmefuttatásit elnyomja a közértelem s valódiság súlya. Én nem gyermekekhez szólok, kiknek lágy agyvelejökben az előitélet és sophisma könnyen gyökeret verhet, de férfiakhoz; itéljenek! Nem mondom, hogy csalhatatlan vagyok.

Sok azt hiszi, ki törvényalkotmányunkat olyannak képzi, mint egy harisnya, melynek egész léte könnyen semmivé válhat, ha csak egy szem oldatik is fel, hogy legkisebb javítástétellel is felfordul minden. Azt hitte hajdan az angol, a holland is; de drágán fizetné most meg, ha némely eszesek s mélyebben gondolkodók nem kényszerítették volna, úgy szólván, okoskodásik terhe által a sokaságot előitéleti s balvélekedésibül kigázolni s javításik által szinte a félvilág kincseit honjokba halmozni. Semmi sem áll csendesen a világon, még a nap systemák is mozognak, tehát csak Magyarország álljon s vesztegeljen mozdulatlan? Nem nevetséges törekedés-é ez? Vagy azt gondoljuk: hogy a Lajtátul Feketetóig, s Beszkéd bérczeitül Dráváig fekvő, csak 4000 négyszeg mérföldnyi tartomány az universum közepe, mely körül milliárd világok forognak? Istenért! nyissuk fel szemeinket, vegyük hasznát eszünknek.

Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár

nem s nehogy hátrafelé nyomattassunk, «*lépjünk inkább előre!*»

Munkám tartalmábul kiki azt fogja látni: hogy a végsőségeket s túlságokat gyűlölöm s békítés barátja vagyok, szeretném a számos felekezetet egyesítni, s inkább a *lehető jót* akarom elérni közép úton, mint a *képzelt jót*, melyet tán csak más világon lelendünk fel, levegő utakon. Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni *«valaha mik voltunk»*, de inkább átnézni, *«idővel mik lehetünk s mik leendünk»*. A *mult* elesett hatalmunkbul, a *jövendőnek* urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hijábavaló reminiscentiákkal, de birjuk inkább elszánt hazafiságunk s hiv egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb viradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország — *volt*; — én azt szeretem hinni: *lesz!*

VILÁG

VAGY IS

FELVILÁGOSITÓ TÖREDÉKEK

NÉMI HIBA S ELŐITÉLET ELIGAZITÁSÁRA

1831

— aus manchem Samenkorn, das ein Vogel hintrug, erwuchs mit der Zeit ein Wald von Bäumen, eine neue Schöpfung

Jean Paul

JÓAKARÓIMHOZ.

Számos példa előttünk, mily ellenkező benyomást tehet ugyanazon könyv különböző olvasóra. Ki azt rokon vonzódással forgatja, mindent észrevesz, mindent lát, a mit a szerző világosabban kitenni nem tudott, vagy nem mert; a kétségest, homályost lehetőleg jóra magyarázza, a hiányokat kipótolja, szakadásokat összekapcsolja, szóval: a szerzővel oly módon bánik, mint barát baráttal; s valamint ez szivesen tűri meghittje gyengeségeit, s annak csak karakteri fő vonásit tekinti, úgy nem néz amaz a munka egyes gyarlóságira, hanem az egészről hoz itéletet. Ki ellenben a szerzőt — habár tán sejdítlen is — nem kedveli, s úgyszólván azon czélból veszi munkáját kézbe, hogy annak csak hibáit keresgélje ki, közönségesen sürű ködben munkálódik; igen közel állván a tárgyhoz, azt — mint a nem elég távolságban lévő képet — elfogult szemmel s csak kitetszőbb és élesb részei szerint itéli, s így az egésznek összeköttetése mindig homályban vagy ferde világban marad szemei előtt.

Minthogy tehát könyvmegitélésben részrehajlatlan tán soha még senki sem volt, oly nyájas és hajlandó olvasókra van szüksége a szerzőnek, kiknek szemeiben minden tárgy kedvező színben tűnik fel; mert e nélkül a legnagyobb fáradozásnak sem lehet legkisebb sikere is, s kivált ott, hol inkább csak gondolkozásra lehet ingert adni, mint világosan szólni.

Épen ezen okból szentelem ez értekezést *jóakaróimnak*, igen jól tudván, «hajlandó érzelmök nélkül semmiben sem boldogulhatok». — Tekinteni fogják körülményeinket, melyekben élnünk kell; átlátni, mily sú-

lyos s mégis mily szükséges némely tárgyakról, ha csak félig érthetőleg is szólni már valahára; s így nem annyira igazságos, mint inkább barátságos itéletüket várom, melyre támaszkodván, remélem, azt sem veendik rossz néven, sőt megbocsátnak, ha az egész könyvön keresztül, szinte minden lapon, csekély személyemmel találkozandnak; de ezt kikerülnöm lehetetlen, mert némi körülállások következésében oly keserves és szigorú helyzetbe vagyok állítva, melyből nem szabadulhatok ki semmi mód a nélkül, hogy vagy egészen érthetetlen ne legyek, vagy gondolatim s tetteimről igen sokszor szólván, a társasági szebb rendet ne sértsem meg.

Ezeket előre bocsátván, magamat legszívesb hajlandóságukba ajánlom, egyszersmind kimeríthetlen béketürésöket kérem.

ELŐSZÓ.

Hitel czímű munkám, mely csak kezdete még egy tán idővel általam tökéletesebben kimerítendő tárgynak, rövid idő alatt sok fejtegetésre, gondolatcserére s fontolgatásra nyujtott alkalmat. Ez hiúságomat nevelé, de valóban nem azon okból, mintha igen jól át nem láttam volna, minő telisded teli van hiányokkal, hanem mivel előreható sejdítéseim pontiglan beteltek. A Hitelről szólni kötelességemnek tartám, s ezt azért, mert világosan fénylék lelkem előtt, mily előre ki nem számítható hatalmas varázszsal emelné honunkat kis idő mulva boldogabb létre

A Hitel jobb állása.

Ily meggyőződéssel hallgatnom s a mit hazánk javára oly felette hasznosnak tartok, eltitkolnom, lélekisméretem szerint — mert vannak különböző lélekisméretek — igen-igen nagy bűn lett volna, s így elszánám magam ezen tárgyról okoskodni, habár Cassandra sorsa várna is rám. Gondolám, akár szép álom, akár valóság mit látok, hiven elmondom; a hiteli tárgy komoly, csak végkövetkezeti mosolygók; más régibb hazákban, néhány egyéb hasonlóan kisdedednek látszó, de hatalmas rugókkal, kopár vidékekből édent varázslott stb. Megpróbálom; annyival okosabbak mint én, miért nem próbálák régóta már; miért kerengnek félénken azon kutfő körül, melyből bátran kellene meríteni bő áldást, mely hazánk minden lakosira áradna; miért nem közlik tudományikat, ismeretiket, tapasztalásikat a közönséggel; miért okoskodnak kis körben

oly tárgyról, mely valóban sötétségre nem szorult, hanem mind bájlóbban fejlődnék ki a fejedelmi nap legfényesebb sugáriban; miért várnak rám, sokkal tehetetlenebbre, mint ők? stb. így tanakodám, s gondolván: jobb ha én pendítem meg a húrt, mint senki, munkához kezdék. Mennyit fáradtam, mennyit munkáltam, mennyit aggódtam ezen elhatározás következésében, míg a darabolt munkát ügygyel-bajjal összeilleszteni tudtam, azt valóban beismerni szégyenleném, mert magamat oly tudatlannak s el nem készültnek lelém, hogy több hónap folyt le, mielőtt csak azon igen egyszerű kérdést képes valék elintézni magamban:

«Mily formában s mily czím alatt bocsássam vizsgálatimat világra!»

Kisded korom óta enmagam s körülményim megismerése vala vizsgálataim fő tárgya, s ámbár e szép, de silány tudományban nem nagy előlépéseket tettem, s mindennap csalódom: mégis úgy látszik, igazságom volt a Hitelt épen azon formában bocsátanom közre, melyben a közönség kezei közt forog. A Hitelről mondani való, ha minden okoskodás kirekesztőleg rá szoríttatik s a tárgy Magyarországra alkalmaztatva lehetőségig tökéletesen kimeríttetik, oly hosszadalmas, oly szigorú, hogy annak kidolgozására több esztendő, kinyomtatására több kötet, olvasására pedig, ki kell egyenesen mondanom, több, figyelmesb s olvasáshoz szokottabb közönség kell, mint a magyar. Ha kevés kéz közt forog a könyv, úgy okoskodám, nem használhat, mert azon kevesek, kik minden magyar könyvet megvesznek, úgyis tudják jól, mily égő szükségünk van a hitelre, külföldi könyvekben pedig mindazt bizonyosan szépen kimerítve találják, a mit én tán csak igen tökéletlenül s felszinleg érinthetendek; hanem azokat kell olvasásra gerjeszteni, kik mulatságosb idegen munkákon, honi deák (?) törvénykönyveken, vagy kalendáriumon kívül, olvasáshoz eddig nem igen szoktak. Magamról itéltem a közönségre, s nem csalatkozám. Míg bennem az olvasás kedve erősb gyökeret

nem vert, száraz és komoly foglalatú könyveket nem olvashaték; elkezdém ugyan többször, de nem végezhetvén, elhajítottam; míg végre kevés esztendő mulva, legnagyobb bámulatomra azokat nagy gyönyörüséggel forgatám; a képzeletgerjesztő könyveket pedig, melyek tavasz éltünkben pillanatokig mennyekbe ragadnak, felületes s üreseknek lelém.

Nemzeteknek úgy vannak életlépcsői, mint embereknek. Én magyar hazámat igen fiatalnak tartom, s ifjúságának több nevezetes jelei közé számítom azt is, hogy arány nélkül több költői sajátság s tehetséggel bir, mely a képzelet forrásából fakad, mint az itélet komolyabb tulajdonival, melyek inkább régibb nemzeteknél fejlődtek már ki, Tapasztalám néhány költői remekünk meglehetős sikerét, ámbár azok is szebb sorsra valának érdemesek; tudományos tárgyú könyveink azonban, bármily jók és hasznosak is, szégyenünkre, «ha oly fiatalok nem volnánk még» közönségesen érdemes szerzőiken száradtak. Új methodus, azaz nálunk nem igen ismert, de más nemzeteknél oly felséges következésekkel jutalmazott methodus, látszott nekem ily körülmények közt, leghathatósb, legczélirányosbnak. Versekbe nem füzhetém, úgymint Alvari Quæ maribus solumát, a hitel antiköltői komoly tárgyát. Rendszeres systematikai munkát írni pedig, ámbár tán én is tudtam volna a nélkül, hogy mindjárt észrevegyék, sok más szerző példája szerint, mindazon értekezésekből egyet összeenyvezni, melyeket angol, német stb. nyelvek után ismerek, tanácsosnak nem tartottam, előre tudván, hogy azt dicsérni ugyan igen sokan, de azért olvasni mégis csak igen kevesen fogják, valamint tokaji borainkat is inkább csak dicsérik, ajándékban édes örömest, de pénzért csak ritkán s legfeljebb néhány palaczkkint veszik. A szigorú tudományt tehát több dozisra osztám, s a lehetőségig víg, tarka és változó köntösbe burkolva kellemesebbé tenni törekedém; s így évenkint szándékozám olvasóimat mind közelebbre vezetni az előttem fekvő s tán erő-

met felülmuló óriási munka egész véghatáráig. Az első kötetben, melyet azért nem neveztem a Hitel első részének, a mi tán minden taglalattól megmentett volna, hanem csak egyszerűen Hitelnek, mert ilyesben előre megkötni magamat resteltem, az első kötetben, mondom, mind azt érintém röviden, a mi utóbbi rendesb s komolyabb mintába öntendő értekezésim tárgya fog tán lenni; és szinte csak a themákat jegyzettem ki, s legfőbb törekedésem oda irányzott: Istenért csak unalmas könyvet, habár Európa minden tudós társasága a classicitas billegét sütné is homlokára, ne írjak, mert olyakon nehéz, feloldhatlan anathema fekszik, s hasznuk nem nagyobb, mint azon aranyé, mely tán Mátránk alatt rejtezik! Hézagokat szám nélkül, s mondhatom, készakarva hagytam, melyeket ha élek, s olvasóimat nem untatja és számától el nem ijednek, tán 20—30 kis kötettel iparkodni fogok lassankint betölteni. — Eczettel, választóvízzel, erősebb méreggel pedig azért írtam sok helyen, hogy néhány a közjó elősegítésére nehezen ébredő hazánkfiait *egy kevéssé kiragadjam aluszékonyságokból,* mint azt igen bölcsen említi tisztelt taglalóm előszava első lapján. Honunk szebblelkű asszonyinak azért szentelém, mert közülök néhánynak nyilván be akarám bizonyítni az egész világ előtt, mily valódi mély tisztelettel viseltetem én, s velem az egész nemzet magyarán érző része irántuk, ha néhai — szomorú mondani! — anyanyelvünket ők is ajkaikon zengetik, midőn keserű örömmel láttam előre, szegény könyvem mily kellemetlen vendég leszen sok magyar dáma asztalán, kinek nemzetségi s hitvesi neve oly magyar, hogy azt külföldi ki sem tudja jól mondani — átkozott könyvem, melyet nem ért, s mely neki vázul szolgál, s tán ösztönül arra, hogy természet szerint nevelje utóit, s ne úgy mint őtet ártatlant honfeledett szülei. Indirecte ohajtottam nemzetünk bájlóbb felére hatni, s mind magasb mind alacsonyabb születésüeket arra birni, ne hagyják oda szép honi nyelvünket, hogy inkább idegent szóljanak hibásan, és sokszor legizetle-

nebb accentussal. Dilettant tehetségem szerint mindent elkövettem az álmosak felcsiklandozására, rossz gazdáink magokba térésére, *német honfiaink* magyarosítására. Tükröt tettem néhány elébe, melyben tisztán láthaták nyomorúlt személyüket, s melybe tán csak halálágyokon fognak ismét tekintni, - - - fáklyákat gyujték ott, hol gyertyavilág nem vala elég a rejtett mocskokat kitüntetni, szóval, mindent cselekvém, a mit legtisztább lélekisméretem s legbelsőbb meggyőződésem szerint honom s földieim hasznára, sőt szükségére betük által végbevihetni itéltem. S könyvemet megáldá Isten, mert czéljának megfelelt, és számosokat ébreszte fel. Hanem hogy engem sem fog a közönséges olvasó munkám elolvasta után jobban kedvelni, mint a kisded beteg a seb- vagy fogorvost fájdalmas munkálkodása végeztével, azt előre láttam, de szándékom kivitelében az nem hátráltata, mert nem annyira magam, mint inkább honunk pártfogóit s barátit kivántam nagyobb számára nevelni, s még azon gondolat is: tán úgy fog magyaráztatni «az egészet csak hiuságbul eszközlém» azon szebb remény által csendesüle el, hogy egykor tán mégis engesztelést nyerend azon hiuságsugta elszánásom: «soktul gyülölve, még többtül félreértve panaszlan fáradni a közjóért».

Könyvem a sajtó alul kiszabadult, terjedni kezdett s csak néhány hónap közben, ismételt kiadásokban több kézben, több ajkon fordult meg, mint legjobb magyar munkáink esztendők folytában. Valamint a gyomra-romlott savanyút, az éjszaki szomszéd égett bort szenvedelemmel kiván, úgy esett Hitelemnek a csipőst, nem mindennapit s külön úton járót kedvelő közönség. Sokan szerzék meg, számosan olvasák is, a min magamban igen örültem, de csak kevesen érték. A mi másokra volt mintázva, kicsapongó szerénységbűl, vagy pedig hogy rajzim tudtom nélkül véletlen rájok is illettek, magukra vevék; a mit egyesekhez szóltam, az egész nemzetre tolák, s több efféle; s így olvasó publicumom nagy volt ugyan, de annál szembe-

tünöbben csökkent hív s jóakaróim vélt száma. Hideg viszszavonulásuk, melyet naponkint kelle tapasztalnom, igen fájt s búsított, de nem annyira azért, mintha hozzám vonzó hazafiui rokon érzésök (?) vesztét nem lettem volna mindig kész feláldozni a közjónak, hanem azon igen-igen szomorú okbul, hogy a régi példabeszéd szerint «veritas odium parit» oly számosan árulák el magukat rossz gazdáknak, rendben nem lévőknek, tudatlanoknak, hűtlen honfiaknak stb., kiket én, Isten legyen tanúm, ugyancsak jó gazdáknak, szép rendben gyönyörködőknek, főtül talpig csinosultaknak, anyaföldünket imádóknak stb. tartottam, s így a hazát szegényebbnek lelém, mint gondoltam. Fájt, mondom, még pedig égetőleg fájt néhánynak tőlem elfordulta; de nem magamat, csak szegény hazámat gyászoltam!

Ily körülmény s érzések közt léptem néhány hiv bajtársimmal, egy idő-törlötte minta szerint, hazánk fővárosában épült vizi-házra, nem igen különbözőre azoktul, melyeken a régi kor hősei kezdének megvíni a habokkal, midőn észre s ügyre vevék, «hogy viznél könnyebb a fa». — Usztam sokáig, szenvedtem; de sokat tapasztaltam is s annak idejében, ha nyájas hallgatóim leendnek, elő fogom adni: hatalmas Dunánk a helyett, hogy most oly csekély hasznunkra van, s hazánk nagy részének legirgalmatlanabb ellensége, itéletem szerint, miképp áraszthatna egylelkü s egyszivűségünk által viz helyett bő áldást magyar honunkra.

Hosszas és kifárasztó utambúl visszatérvén, ezen mellékelt sorait vevém tisztelt földimnek, gr. Desewffy Józsefnek:

Nagyon tisztelt barátom!

Betegeskedésed a török széleken vagy épen Törökországban minden magyart megszomorított, és így engem is — noha taglalója vagyok Hitel czímű munkádnak. Látni fogod abból mint tisztellek, és szeretlek, mind a mellett, hogy igen sokban ugyan, de még sem mindenben vagyok veled egy véleményen. De mind ketten jót és hasznost akarunk, ez pedig a vélemények viszonos súrlódása nélkül nem őr-

lődhetik ki. Október végével már közkézen fog forogni munkám, melynek egy példányával kedveskedni fog néked részemről... Pozsonyban. Minél több észrevételeket fog szülni munkám, annál kedvesebben veendem azt. Munkádat... nehézség gyanánt akarta az országgyülésre adatni a követeknek, de megmagyaráztam neki, mi nehéz oly egy várat erősnek tartani, mely nem ágyúztatik, azonban még kérdés, ostromoltad-e a régi fellegvárat? Isten tartson meg hazánk javára, díszére és a jövendőség boldogulhatására, a mit teljes szivéből kíván alázatos szolgád, és barátod gr. Desewffy József, m. k. Költ Szt-Mihályon, szept. 25-én 1830.

S mily jól esett oly kellemetlen út után hazafiui vonzódásának ezen szíves bebizonyítása, nem mondhatom, s kivált azért, mert török földre mentem előtt a tisztelt gróftól nem annyira irántami elhidegülést, mint inkább társaságom s munkámróli szólás s értekezés kerülését kelle tapasztalnom.

Örültem a *Taglalat*nak * előre, mert remélhettem: aránysúlyba hozandja az idősb, tanultabb hazafi ingatag, eldarabolt munkámat; a veterán író fel fogja világositni, a mit az ujoncz csak homályosan s zavarva tőn ki, vagy tán épen ki sem mondott; minden nyelvben előforduló kétértelmüségeket, melyek a közönség által többnyire a szerző kárára magyaráztatnak, ő oszlatja el; szóval ő fogja azon sok hiábavalót, a mi munkámban tán van, meleg s engesztelő előadása által a közönséggel felejtetni; ő fogja azon néhány helyet, hol hazám szeretete engem fel nem kentet is költővé varázslott, illustratiói által emlékezetre méltóvá tenni. S mind e szép reménysejdítések lelkemet legédesb nyugalomba ringaták. Hála az egeknek, — így örvendék magamban — józan, indulatlan elme-vitatások majd eligazítják s intézik, mi hasznos, mi káros honunkra; el van vetve a hasznos gyümölcsök magva, s nevetőb-

* *A Hitel czimű munka Taglalatja* gróf Dessewffy József elleniratának czime.

ben virul a jövendő. Új erőre gyuit munkavágyam; s csak abban ingadozám, mit készitsek előbb el sajtó alá, a Hitel folytatását-e vagy pedig dunai utazásom jelentését — mi illene jobban a jelenkorra? midőn kétségemből kiragadott a *Taglalat* megjelenése.

Ha a tisztelt grófnak felebb közlött levele előttem nem lebeg vala; ha honszeretetéről, egyenes szivességéről s földieihez vonzó legbuzgóbb jó szándékáról már régóta, még személyes megismerkedtünk előtt nem levék vala oly teljesen meggyőződve s oly bizonyos, mint hazánk egykori magasb állásáról, megvallom: taglalatja vagy érzékenyen megbántott, vagy legkeserűbb érzéseket szült volna bennem; mert valóban sokáig nem ismertem szegény, elfacsart, ferdén bonczolt, viszásan szeldelt, fonákul magyarázott Hitelemre, s hogy ezt gr. Desewffy József teheté, csudálám.

Legyen elég itt e vallomást tennem: hogy azon vezér gondolatban: gr. Desewffy József nem fogta fel, nem értette, hanem becsületes szándékból recenseálta munkámat, minden gyarló, embersorsomhoz ragadt indulatosságom lehetőleg lecsillapult, s bennem csak ezen forró kivánatot szüle: világosítnám fel mennyire csak lehet Hitelem néhány helyeit, melyek elég sötétek valának, úgy is, s a Taglalat által még sötétebbekké válának, s azon eszközlésimre, melyek a Hitelben nincsenek ugyan említve, hanem gr. Desewffy által mellékesen mégis érintetnek, egy kis világot terjesztnék.

Tévedéseket helyre hozni kötelesség; mert nincs veszedelmesb, csábítóbb oly okoskodásoknál, melyek csak suppositiókra s előitéletekre vannak állitva, ha minden felvilágosítás s eligazítás nélkül terjedtebb kört foglalni engedtetnek. A bal vélekedések, éretlen hiedelmek még nagyobb gyökeret vernek, s a való a helyett hogy mind jobban fejlene ki, még nagyobb homályba vonul a közönség elől; s ezen tekintet, vagy hogy jobban mondjam meggyőződés birt elkezdett munkáim félbenhagyására s a most előadandó értekezés közzétételére.

*

Régen nyomta honunkat már a megbántott egek azon átka, hogy érteni, megfogni. egymást nem tudtuk, vagy nem akartuk. Kisebb, tehetetlenebb nemzetek, önállásukat, saját nyelvüket, tulajdon kormányukat századokig fentartották, míg a magyar magyarral ellenségeskedvén, kelet és nyugotnak véres verseny-tárgyává lőn, s végre tőle mindenben különböző nemzetekkel ragadott össze. Ezt csekély számunknak, sík s tengertelen hazánknak, szomszédink elsőséginek tulajdoníthatjuk-e, vagy eldődink vad s kaján egymás-ellentiségiknek tudják az egek! Vélekedjen a multról ki-ki, mint ismeri honévrajzink velejét. Itt hasztalan s egyébiránt lehetetlen is mai körülményeink közt azon okokat mind rendre kinyomozni s világra hozni, melyek következésében csak ott állunk XIX. században, a hol állunk! Elég ha mai álladalmunk határi közt mi újabb s nemesb század fiai, eleink példáját nem követvén vagy szerencsésbek lévén, mint ők, kezet fogunk, vállat vetünk, s elszánt akaratunk által, melynek előbb-utóbb semmi a világon ellent nem állhat, Hunniát a hatalmasb országok sorába emeljük.

Csak kevés év előtt, melyek alig tesznek egy-két emberélethosszat, a lassú, de mindennapi elmagyaratlanodás, ha szabad úgy mondani elnemzetlenülés végpontjára látszott juttatni a magyar létét. Valamint egyéb kisebb nemzetségek hatalmasbak által nyelettek el, úgy látszott a magyar sajátság külső értelmesség súlya által örökre elolvadni. A nemzet mély álomba merült nagyobb része nem is sejdíté, hogy majd-majd ki leszen törülve a nemzetek sorából; idegen bölcselkedők elhunyandását jövendölék; sokan keserű aggodalommal, melynek kinzó fulánkját nyelv tökéletesen ki nem fejezé még soha, érzék nemzetük közel végét. És így vonaglott s haldoklott a haza több lassú s terhes esztendőkig; míg végre honfiak szeretete s egyetértése megengesztelé az Istenek régi haragját; s ők egy szebb hajnalsejdítésre ébreszték fel a magyart.

A halál s élet közt vivódott nemzet újra lehelni, s a

honfiakat reménysugár kezdé melegítni. Elhajíták magukról idegen nemzetiség bélyegét s hosszú *önfeledés* után a természet szent útjára visszatértek, s ismét magyarok kezdének lenni. Emlékezzünk 1790-ik s az előtti időkre! Van-e, ki nem értene?

Élt megint a nemzet és nőtt azóta, s mindinkább erősödött. Gyönyörű elgondolni közel sírvermétől mint lépett vissza élők közé; a gyenge, a bágyadt, mint diadalmaskodott ellenségin, ifjuságának s belső erejének mily jeleit mutatá, midőn magamagát rontani mindig hiába igyekezvén, új életre lobbant, a hogy kiméletlenebbül tapodni kezdék; tekintsünk vissza!

Régente tán a magyar veszedelmesb ellensége volt hazájának minden szomszédinál, s tán önmaga rombolta el minden időkre azon szép jövendőt, melynek áldási melegítnének minket s mieinket most, s egykor még nagyobb fényben utóinkat. De épen azért, mivel úgy volt valaha, s már ők dulták anyaföldüket örök meghasonlásuk által, mi mostaniak is úgy cselekedjünk? indulatosság s hiuságunknak mi is feláldozzuk a közjót? Nem, nem, mi a régiek viszongási említésével se kinozzuk magunkat, mert multat Isten se varázsolhat vissza többé, hanem használjuk a jelent, úgy mint a sors forgatja s engedi. A hajdankor élői pedig szenderegjenek s aludjanak nyugodtan, rágalmazni őket nem kivánom; mert hálá! szivesb, szelidebb s reméllem, tartósb barátság szelleme köt minket most élőket öszsze, miután velük együtt a vadság egyéb kisérőivel elhunyt s temettetett! Dicsérni azonban őket, mint sokan, azért, mert előbb futották emberi pályájukat le, mint mi, nem tudom. Elég érzenem: «Él magyar, áll Buda még» s jövendőnk, habár zavartabb is, mind tisztábbra s nyájasbra derűlhet; elég nyilván tudnom: köztünk új erő mint fejledez napról-napra jobban, s hány hazafi van, ki nem kiván, nem óhajt egyebet, mint hona javát s fejedelme hatalmát.

Ezen hív honosak közé méltán számlálhatom gr. Desewffy Józsefet, s nem csak saját itéletem, de az egész

nemzeté szerint is. Idősb, mint sokan közülünk, kik hazánk csorbáit helyreállítni, elsőségit kifejteni, jobb létét magyarságra alapítni, állását magasítni legszentebb kötelességünk szerint, úgy mint gyarló természetünktől telik, törekedünk, — ő még akkor, midőn anyanyelvünk bágyadtan zenge, midőn életünk úgyszólván inkább csak vonaglás jelei által mutatkozék, ő akkor még, mikor a remény sugarai alig villantak, a magyarság hív s erős véde volt; ő tört kevés magához hasonlókkal nekünk ifjabbaknak utat, sikeresebben fáradhatni a közjóért.

Ily érzelmek, a megismerés s háladatnak ily kötelei kapcsoltak engem mindig a tisztelt hazafihoz. S azért mivel tán most az időfárasztott homályosabban kezd egyet és mást látni s csatákat veszt, soha nem fogom feledni, hányat nyert annak idejében, s lángesze egykor mily világot terjeszte honiai körül. Ezen fővonások határozzák el hozzá vonzó indulatom köreit, s így bennem a nagyrabecsült gróf, bármily kemény itéletet hozna is rólam, minden időben igaz tisztelőjét találandja, mert rendületlenül hiszem szándéka tisztaságát.

Most pedig egyenesen a tisztelt grófhoz.

Az «Előszó» további része barátságos, de határozottan személyes élű polémia gróf Desewffy József s a *Taglalat* bíráló megjegyzései ellen; azután így végzi:

Bármily sors várjon is egyébiránt *Világ*omra, elfuvandja-e azt a nyugoti szél dühe, eltiprandja-e a sokaság vaksága, leplekkel födendi-e rosszakaróim homályszerető száma vagy a honszeretet istenasszonya gyámola alatt tán egy kis jótevő meleget terjesztend maga körül, mindenesetre meggyujtom; ha hibázom, te kényszerítél; s csak azon egyre kérlek, barátom, hidd el, hazánk javánál semmi sincs egyéb lelkem előtt; mint ismételt érintésim szerint, én is el akarom hinni, hogy nem személyes ellenzés, hanem csak felvilágosítás kivánata iratá Taglalatodat. Ne vedd magadra, a mit tán keserübben mondandok, mert nincs rád irányozva;

valamint én sem akarom hinni, vagy legalább el akarom felejteni, hogy rám voltak Taglalatod fulánki szegezve.

Ha akarnám, igen-igen rövid lehetnék, mert minden egyéb felelet helyett csak azt kellene megmutatnom, a mi szerfelett könnyü, s ezen értekezés által hihetőleg ki is fejledend, hogy minden jó gondolatid, gúnyaid (satyráid), atyai javitásid álhiedelmeken s hypothesiseken gyökereznek, s így fel lenne forgatva egész Taglalatod; hanem én szántszándékkal akarok hosszabb vizsgálatba ereszkedni, mert kötelességemnek tartom az előitéletek seregét, – mely hydraként szegezkedik előmenetelünk ellen, s akárki mit ábrándoz is, vagy más okokra kivánja tolni a hibát, honunk legkártékonyabb ellensége, ott támadni meg férfias állhatatossággal, a hol találom, hogy pedig Taglalatod ily harczra némi alkalmat nyujt, azt kénytelen vagyok megvallani.

ÖN- ÉS KÖRÜLMÉNY-ISMÉRETI TÖREDÉKEK.*

Honszeretet hiját semmi tökéletesen nem töltheti bé. E létben, hol számos szükségünk kielégítése miatt szünet nélkül fáradoznunk kell, s hol éppen sikerrel koronázott fáradozásink mentenek minket legjobban a halálos unalom kinjaitól, csak a lelkünkben fejledező munkavágy teheti kedvessé sorsunkat, mint a dologtalanság, munka előtti nyugvás s restség mindinkább félrevezetnek azon boldog állástól, hol megelégedésünk és szerencsénk nem annyira testi ingereink kielégítése által eszközöltetik, mint inkább azon öntudatban rejtezik, hogy keblünkben több a felfelé vonzó vágy a lenyomó, letartó indulatnál s hogy lelkünk reptében inkább élünk nekünk rendelt elemünkben, mint mikor térden csúszunk s hason mászunk a föld állati gyönyörei után.

Munkálódnunk s fáradoznunk kell, ha türhetetlen unalomra s tán élet-gyűlölésre kárhoztatni nem akarjuk minmagunkat; s belső illetődéssel fogjuk találni: hogy épen a legsürgetőbb életszükségink kielégítésére ösztönző természetünkből — mely egészen állatok sorába helyez minket — fakadoznak, ha lelkünk reptét nem gátoljuk, az emberiség legszebb, legdicsőbb tettei. Az evés, ivás kinzó szüksége, mely tán egymás ellen fegyverzé vizözön előtti elődeinket, a földművelés bájterjesztő áldásait hozá közibénk. Lak s ruha-szükségünk legszebb találmányokra nyujtott alkalmat. Nemünket

* E fejezet bevezetése is gr. Dessewffy kritikájának czáfolgatására irányúl.

fentartani égő vágyásunk a szerelem mennyei érzelmeit, annyi halhatatlan tettek valódi kútfejét, önté szivünkbe, s a házi szerencse boldogító szelidebb melegével a legkinzóbb láng szülöttje! S míg emberlét sorsunk, mindaddig számtalan szükségeink kielégítésére sarkaló természetünk a kegyelmes egek legszebb ajándéka. Ez ösztön varázsolja a természet-szülte állati embert lassanként honja kicsinosult polgárjává, s úgy látszott az Isteneknek tetszeni, kik a mindenséget szoros öszhangban tartják: hogy épen, mint imént említém, állati szükségeink pótlására czélzó éjjeli s nappali törekedéseinkből eredjenek a legszebb s minden állati szagtól ment költői emelkedéseink, művészeti s mesterségi találmányaink stb.

A henyélés minden hiba, vétek s bűn kutfeje, s ha nem is az közvetetlenül, mindenesetre azok fészke, melyben a rossz indulatok magva felmelegül s életre idül. Mennél több a fáradozó, munkás, törekedő, annál több az erény. De miben fáradjon, munkáljon, törekedjék a község minden tagja ifjútól vénig, dústól szegényig oly állhatatos buzgósággal, oly elszánt önfeledéssel, hogy keblében soha ürességet ne leljen, s mindennapi foglalatossága, tavasz éltétől az öregség teléig tökéletesen töltse be lelkét? Tekintsük az emberiség közönséges foglalatosságait, nézzük közelről azon népeknek egyedül maguk s mindennapi élet nyomorjai körül és között kérődzö s pirulás-gerjesztő szűk forgásait, hol a közjó, hazaszeretet semmi egyéb, mint szép hang s fényes kitétel, s meg leszünk győződve: hogy a nagyobb rész csak azon hatáskör hív s buzgó folytatásában lelend váltig szív s lelki táplálékot, melynek végiránya az anyaföld.

Van minden rendszabásnál kivétel, így lehetnek s vannak a legelnyomottabb és sinlődőbb népek közt is emberi alakba öntött dicsőbb s hatalmasabb lények, kik szeliden fénylő csillagzatként a felhőkbe borult sötét ég nyiladékin előtünnek néha az igazságkeresők világosítására; de csak azon föld marad a szép s dicső-

nek valódi hazája, hol a lakosok lehető legnagyobb száma honja emelkedése- s gazdagságában remél s kiván magára s övéire meríteni áldást; s így inkább önmagáról felejtkezik el, mint őtet szülte hazájáról.

S minél többet s mélyebben tekinték a mult idők rajziba, mely leghívebb tükre a jövendőnek; minél tisztább világban kezdém látni a jelenkor eseteit, annál erősebb hitté vált keblemben a munkásságnak legnagyobb rugója, a honszeretet, munkásságnak legbizonyosabb követője a gazdagság, erő s erény, — — s hogy így a közgyarapodás, nemzeti súly s lakosok tiszta erkölcse honszeretetből fakad leginkább.

Kerestem a szerencsét, mint minden halandó; — ki, többnyire sejdítlen is, szinte lépést sem tesz más okból, mint szerencsevágyból — s midőn azon számtalan utat, melyek ezen isteni magzat templomához vezetni látszanak, részint magam tapodám, részint mások által próbálgatni szemlélem, azt következtetém sok sikeretlen tapasztalásomból, hogy a szerencse úgy, mint tán szinte minden az egyetemben, nem függ egyes személyek, sőt egész nemzetek képzelete, bevett izlése és szokásaitól; hanem bizonyos mathesisi törvények alá van vetve, melyeket némi rendszerbe foglalni igen érdeklő s könnyen eszközölhető is lenne. Az eszebódult, mert királynak vagy istenfinak véli magát, nem szerencsés; s így lefelé mind azok sem szerencsések, kiknek boldogságuk csupa képzeleten, kicsapongáson s álmakon alapul, mert a képzelet oly sebesen s bizonyosan lebben ketté mint a szappanbuborék, a kicsapongás úgy széled el mint a szürkületi köd, s az álombóli egykori ébredés bizonyos. Vizsgálataim folyta bizonyossá tőn arról, hogy a szerencsének sajátunkká tétele felülmulja gyarló emberhatalmunkat; mert az csak a kegyes Istenek ajándéka, s tőlünk halandóktól semmi egyéb nem függ, mint létünk türhetővé tétele.

S így felhagytam óhajtásim elérhetlen czéljával, s *belső csendet, a megelégedés* szűz ivadékát, iparkodám összecsatolni létemmel. De csakhamar fejlett ki előt-

tem, hogy hiába keresem azt is magukkal sokszor ellenkező indulatim utain, hanem hogy a megelégedés lehető legtökéletesebb megnyerésének hihetősége is bizonyos dönthetetlen sarkalatokon nyugszik.

Megelégedés alapjai.

Nincs a természetben két egymáshoz tökéletesen hasonló falevél, s így bizonyosan két ember sem lehet egyenlő. Mégis felébred azért a növény szendergő ékessége téli álmából, zöldel a tavaszi lágy szellőkben, örvend a harmatnak, s mohón szívja be a nyári eső cseppjeit, összezsugorul az ősz hidegétől, s végre szárazon hull a földre. Bár oly különböző alakban, a természet mégis csak egy törvényét követi. Úgy mi emberek is, csillagunk népesülte óta fehértől szerecsenig s ettől albinosig annyi miliárdokig különbözők, csak egy törvény alatt állunk. Mindegyikünk egy módon születik; a kín mindegyiknek fáj; a szív egyikben úgy mint másikban néha tágul s örömet érez, néha szorong és szenved; a fő egyben mint másban a lélek valódi széke; a halál mindegyik vágyának, reményének, munkássági körének határt vág stb. És ezen a természetnek szent törvényit — bár csekély időre s egykori vérengző következésekkel elnyomhatni ugyan — egészen azonban eltörülni lehetetlen. Így a megelégedés alapjait királyfitól a legalacsonyabb születésü nyomorultig a lehető legnagyobb lelki függetlenségre állítom. S ha van férfihoz illő s méltó foglalatosság, az bizonnyal nem mindennapi kisded örömink vadászata, s nem azon felszínségek hajhászata, melyek köntösünkre paszomántot, hozzánk szóló levelinkre hosszabb czimzetet tüznek, stb. hanem lelkünk függetlenítésére irányzó törekedésünk.

Senki sincs remény, vágy, czél nélkül, kiki űz valami mesterséget, vagy fáradoz valamiben. Egyik a szerencse minden kisérőivel könnyen halad az életben, és szinte minden lépte siker; másik a roppant égboltozat

alatt egyedül áll, s már bölcsőjétől kezdve nehéz bilincs közt izzad, vergődik. De ez a hatalmas Istenek végzete, kik csillagunkat 365 nap alatt rendelék forogni a nap körül, melynek jótévő sugarai minket boldogítnak, midőn Saturnus vastag homály közt s örök télben 10,759 nap alatt végzi napköri pályáját; úgy közülünk is egyiket magasabb, másikat alacsonyabb helyre állíták, hanem szinte mindenkinek érző keblet, hatóságot s módot adának örülhetni létének s vidám öntudattal élni napjait. A király hatalmasabb, vagyonosabb, a szántóvető ellenben rendszerint egészségesebb; a tudós bő tanultságú, hanem szolgája tán szebb szinekben látja a világot; a pénzes minden móddal bírja kielégíteni legkisebb vágyait is, de béresének keble tán tágabb az örömérzés elfogadására; egyiktől telik Champagneiban, ha tetszik, fürdeni, másiknak a sör, sőt víz is jobb izű mint annak a pezsgő bor stb. S ha mérlegbe tehetnők az egymás legbelsejében fekvő megelégedési súlyt — mely soha nem tünik elő egészen — tán a halandók azon szakaszában lelnénk határ nélkül több megelégedést, mint minden másokban, melyről Lord Byron így szól:

— — — — — — — a peasant of the Alps —
Thy humble virtues, hospitable home,
And spirit patient, pious, proud and free;
Thy self-respect, grafted on innocent thoughts;
Thy days of health, and nights of sleep; the toils,
By danger dignified, yet guiltless; hopes
Of cheerful old age and quiet grave.
With cross and garland over its green turf,
And thy grandchildren's love for epitaph:
This do I see —

S e boldogabb osztály, mely csak néhány szerencsésebb hazában él, fejté ki sejdítlen s hozá valóságos életbe azon lehető legnagyobb lelki függetlenséget, melyet én theoriában négy fősarkalatra állítok, s melyek:

A tiszta lélekismeret, élettudomány, egészség és vagyoni rend.

A *tiszta lélekismeret* mennyei érzés, mely boldog napokban kimondhatatlan bájt vonz minden körül, viszontagságokban pedig, ha sötétre borul az idő, s létünk minden kellemi s hiveknek vélt jóakaróink sora utólsóig elpártol, oly édes meleget önt lelkünkbe, mely az élet minden esetei ellen férfiúi önérzéssel s elszánással vértez fel minket. Nélküle a királyszék rideg pusztaság, vele még a kínpad s vesztőhely sem ijesztő, s elsőtől utolsóig mindenkinek e világ roppant felszinén sajátja lehet, ki becsületesen teljesíti kötelességit.

A kötelességek azonban, annyi különféle hitvallás, világi állás s egyéb körülményink közt, természetesen igen különbözők, s az azokróli tökéletes igazságra jutott képzelet vagy inkább meggyőződés alkotja a keresztény vallás legmélyebb talpkövét.

Az Isten igen nagy! Számtalan út vezérel hozzá, s csak egyedül ő látja keresztül belsőnk tiszta vagy tisztátlan létét. Mi oly gyarlók, oly igen homályban látók s botorkázók, egymáshoz türedelemnél józanabbat nem gyakorolhatunk; mert csak utóbb válik el, kinek volt több igaza, s ha van kárhozatra méltó bűn, itéletem szerint nincs nagyobb a türedelmetlenségnél; s ha felhevült vakhitünk s fonák buzgalmunk még keresztények közt is fellobbantja az ármánynak ezen vad tüzét, akkor valóban megbocsáthatatlan. Végezzen a mindenhatóval kiki, mint legbelsőbb meggyőződése sugja, mert önbelátásnál emberileg tisztább világ alig van, alig lehet; s tekintse inkább azon társaságot, melybe helyezé őt a Végzés, mert ott mindenkinek munkássági s kötelességi köre, mely nem csupán és szelid áhitattal elfohászkodott imádságban, hanem inkább hasznos cselekvény s nemes tettek véghezvitelében áll. S im e pályatéren odahagyván a metaphysika partatlan s örvényes tengerét, forogjon kiki viszonérző szeretettel, s legyen jó polgár, jó rokon s felebarát. Végre tökéletességünk felvilágosításában s kinyomozásában mindig ezen, már Sokrates állította, igen egyszerű törvényekre

térünk vissza, s azok szent teljesítéséből árad a közönségre mennyei áldás, s fakad egyesekre tiszta lélekismeret jutalma.

Felebarátit szolgálni, természet ajándékit bölcsen használni annyi, mint Istent tisztelni és szavát fogadni; s az, ki ezeket hiven eszközli, becsületesen járja földi pályáját. Csak az a kérdés: a külön állású lépcsők magasabb- vagy alacsonyabbsága szerint kinek-kinek mily szolgálatot kell tennie, s mily életjavakkal szabad örvendenie? S e tárgy itéletem szerint még mindig parlagon hever s tisztába hozatala jövendőre bízva. Azonban ha egy dicső fejedelem — kinek csak két hibája volt, vetni t. i. szántás nélkül, s egyszerűség kedvéért a nemzetiségre hágni — nyilván kimondta: hogy a király az országnak legelső szolgája, úgy én sem akarom százszor, s ha nem hallják, ezerszer ismételni, hogy az ország tehetősb birtokosi tartoznak a közönségnek legnagyobb szolgálattal, s hogy egy birtoknélkülinek semmirevalósága megbocsáthatóbb mint az ő középszerüségök; mint az egyes közkatonának bátor vagy félénk viselete is csak ritkán nyer vagy veszt csatát, midőn a főtábornok s hadak nagyjai tulajdonitul függ rendszerint a nap sikere.

Minél magasb a születés, több a vagyon, annál nagyobb a felelet s kötelesség. S mindazon számtalan életjó, mely, úgyszólván csak fentebb születéshez s több vagyonhoz van csatolva, csak úgy nem válik keserűvé s néha szinte méreggé, ha nemes s közhasznú tettek által érdemeltetik meg. S a kellemesb élethez szorosan kötött kötelességek teljesítése állítja csak a boldogabban szülötteket köztisztelet s tán önbátorságuk azon magas polczára, melyen mostani időkben a gyáva, érdemetlen s csupán örömekben uszó csak ingadozva s bajjal tarthatja magát fenn.

S hogy se kevés se több terhet ne vegyünk vállainkra, mint mennyit a közönség s hazánk hasznára viselnünk kell, tekintsük szorosan azon javak s áldásokat, melyek közé a sors helyze, s nem fogunk hibáz-

hatni; mert azok kisebb vagy nagyobb mértéke irányozza el kötelességink könnyebb vagy fontosb létét, melyek különböző állásunkhoz idomzott mindenkori pontos eszközlése szülendi bennünk, akár magas akár alacsony helyen, a tiszta lélekismeret érzését, a mi legnagyobb vigasztaló ez életben, s leghathatósb erősítő halálban.

Az *Élettudomány*, a tiszta lélekismeret fentartására vágyó aggodalommal szorosan összekötve, azon lelki s testi tehetség, mely minden lehető helyzetinkben oly tettekre bir, melyek körülményinkhez legillőbbek, és soha megbánásra vagy tán éppen megsiratásra okot nem adnak; s így egész létünknek lehető legtökéletesb kifejlődésében fekszik. Nem egyoldalú nevelés okozatja az, mert kirekesztőleg sem a lelki tudós, sem a testi ügyes nem mestere az élettudománynak; nem csupán theoriában, de csupán praxisban sem áll: hanem mindenek felett ön s mások ügyesen használt tapasztalási szerkezetébül ered.

Azonban, lelke kinek tág oly annyira, mint egy istené, ki minden tudomány velejét egyesíti magában? Senkinek! S ennélfogva valamint sorstul nyert javaink mennyisége határozza el kötelességink könnyebb vagy sulyosb létét, úgy szabja ki személyes álláspontja mindenkinek élettudományát. S a magas és gazdag születésüt kedvezőbb helyzete tágasb értelmességre itéli: midőn a tehetetlent alacsony sorsa szinte minden tudománytul felszabadítja. S bár hosszasb idők tapasztalása bizonyítja is azt, hogy a középsorsuak közt szinte minden tudomány mélyebben fejled ki, mint a magas és gazdag létüek köriben; az mindazáltal nem ezen utólsók csekélyebb élettudományát mutatja, hanem hogy az egy ágon dolgozók jobban fejthetik ki az előttök fekvő tárgyakat, mint azok, kiknek élettudományuk nem annyira öndolgozásban, mint inkább dolgoztatásban s munkára gerjesztésben áll.

A legnagyobb élettudományú fejdelem maga szinte semmit sem eszközöl, de mindent eszközöltet. Ő okozza

a hadnak az ellenséggel győztes szembeszállását, útak, csatornák vitelét, várak, hidak építését, ő a honi csend s rend fentartását; s midőn mint élesztő erő fenkörén világít, minden mozog és pezsg széke alatt; az időhozta jövendő pedig okozatit, mint tetteit említi, melyek szorosan véve azok is. Igy építé Minerva templomát Perikles, így vont hidat Dunánkon keresztül Trajanus, így vitt útat Simplonon által Napoleon. S minden odajárultuk nem volt egyéb, mint ok-adás, a mi élettudományokbul erede; minthogy a szobrászok, művészek stb. élettudománya építé is fel az Istenasszony házát, hidat s útat ön rajzaik, mérésik, dolgozásik s veritékeik által.

S így egyiknek élettudománya főkép abban áll: dolgozni, másiknak dolgoztatni; egynek részeket tökéletesen kimerítni, másiknak sok részt egy egészbe kapcsolni.

Ha pedig tisztán akarjuk tudni, részfejtéshez s dolgozáshoz, vagy részek összekapcsolásához s dolgoztatáshoz kell-e inkább alkalmaztatni élettudományunkat, tekintsük ismét földi állásunk magas vagy alacsony létét, s nem fogunk csalatkozhatni; mert helyzetünk s körülményink állapotja legvilágosabban jelelendi ki: — úgy hogy csak szemeinket kell felnyitnunk, ha látni akarjuk — kinek mit kelljen tudni szükségkép, mit haszonkép, mit kellemkép.

Már ezen, a lelki függetlenséget magán hordozó, második sarkalatja a megelégedés alapjainak, t. i. az élettudomány s annak megszerzése nincs ugyan mindenkinek hatalmában annyira, mint a tiszta lélekismeret elnyerése, mert az szerencsésb alkotásu főtül is függ; mégis alig van ember, ki bizonyos lépcsőig ne tehetné azt sajátjává, a mit tudnia kell; s legfőkép azon többször ismételt okbul, hogy valamint a szerencsésb születésünek több kötelessége van, s kiterjedtebb élettudománnyal kell is felruházva lennie, úgy a legalacsonyabbnak kötelességei idomzólag csekélyek, munkássági köre igen parányi s így azok teljesítése is sokkal könnyebb.

Az *egészség* állati részeinknek maguk közt s a lélekkel tökéletes egybehangzása; s ámbár jobbadán szüléink testalkotásuk, egészségök s első esztendőinkbeli velünk bánásuktól függ, mégis igen nagy mértékben min hatalmunktól is.

Alig hihető, mennyi befolyásu lehet lelki erőnk testi állapotunkra, s mennyi viszontagságot, idősanyart s életfáradságot birhat el a leggyengébb test is mértéklet, józan életmód s folyvásti vigyázat s óvakodás által. Nincs oly különös erejü s egészségü ember, kin a gyengébb, de egészségére ügyelő s erejét okos mérséklettel használó végre ki ne foghatna. Bizonyságul szolgálhatnak erre az egykori római legiók, melyek szüntelen gymnastika következésében Alemannia legvadabb s leginasb testü nemzetein, nem csak ész után, de még birkozva is győztek; például említhetni az ujabb francziákat, kiknél jobb gyaloglók, bár sokkal erősbek tán, egy hadnál sem valának; hát ha egyeseket tekintünk, tagadhatni-e, hogy közönségesen nem a legerősb, hanem a legmértékletesb éli napjait minden sulyosb nyavalyától menten leghosszabb időkig. S ha a legfőbb egészség a hideg, meleg, rossz eledel s italnak állati módra és sinyletlen elbirásában áll is: nem találunk e inkább a silány alkatuak közt többet, kik bizonyos felvigyázattal az élet minden sulyait hasznosan munkálkodva emberül állják ki? A ki erejében vagy egészségében módtalan bizik, többnyire mindent elmellőz, a mi annak fentartására természet szerint szükséges — a mit ifju korunkban magunk tapasztalunk — midőn a gyengébb, életmódja s ügyessége által, mindig törekedik egészségi egybehangzását fentartani. Van egyébiránt annyi mód s fortély, melyeket ismervén kettőztetheti a kisebb egészségü testi tehetségit. Midőn bizonyos, hogy az erős akarat sokszor halálnak is ellentáll, a nyulszív pedig szinte halál előtt is megszün dobogni.

E harmadik sarkalatja megelégedési alapimnak még kevesebbé van hatalmunkban, mint a második; nincs

azonban oly szomoru testállapot, melyen tiszta lélekismeret s élettudomány ne enyhíthetne valamennyire, s így még hátra van:

A *vagyoni rend,* mely annyi mint pénz- s vagyonbeli tehetségünk szerint élni, s mindenben, a mi miénk, legnagyobb rendet tartani. Lelki függetlenségünkre mily szükséges e most említett tulajdon, alig hihető. S ámbár ezt alapim negyedik sarkalatául tevém, mégis meg vagyok győződve, hogy a rendetlenség végre a legbecsületesb embert is sokszor oly tettekbe keveri, melyek a lélekismeret körül vastag fátyolt vonnak; midőn a jó rendben lévő csekély vagyonnal is számtalan jót tehet magának s övéinek stb.

S im e négy sarkalatbul ered a lehető legnagyobb lelki függetlenség, mely a megelégedés s belső csend talpköve.

Ha valaki nem követett volna el legkisebbet is, a mit inkább nemtettnek kivánna — soha senkinek tanácsára, segítségére nem szorulna — teste semmi munkálódásiban nem hátráltatná — s kinek szükségei mindig kisebbek volnának mint tehetsége: az lenne legfüggetlenebb ember.

Az ellenben, ki nem tekinthet szívszorongás nélkül a multba, semmit nem tud, alig mozdulhat, s kinek szükségei tehetségit tulhaladják: legfüggőbb.

Ezek a véghatárok; s köztök könnyen fejlik ki: miért elégedett sokszor az alacsony, s elégedetlen a magas sorsu? Az első ártatlan életben szánt, vet, s tudja mindazt, a mit egy szántóvetőnek tudni kell; jó izün eszik, iszik s alszik, s kis szükségei után még egy pár garas marad zsebében; a másik pedig Lethe vizébül szeretne inni — ha oly forrás találkoznék — a mit tudnia kellene, nem tudja, ámbár féltudós, egészségét elrontotta és szükségei után szekrényiben semmi, hanem számadó könyviben egy szörnyü nagy deficit!

S bár mily szerencsés helyzetü legyen is valaki, nem lesz belsőjében csend, ha ezen, néminemü épségben lévő négy sarkalaton, nem alapszik léte; ugymint még

egy közkatona is, kirül nem mondhatni, hogy független vagy oly igen irígylésre méltó fokon áll, elérheti a lehető legnagyobb lelki függetlenséget, s belső legédesb nyugalomban gyönyörködhet, ha nem tettes s minden vétektül tiszta, bátran tekinthet maga elibe, egyszerű foglalatosságit elsőtül utólsóig emberül végezni tudja, ébren léte erős s kellemes, álma pedig nyugodt, és zsoldja életmódjára elégséges.

A tökéletesség azonban — s ezt nem kell soha felejtnünk — mindenütt elkerüli az embert. Tökéletes országlás s kormány, tökéletes társasági s házi rend, tökéletes gazdasági s kereskedési systema, mindannyi chimaerák. S így embersorsunk — mely annyi előre látható s nem látható esct által zavartatik — sem lehet a sokszor igen-igen keserütül ment; ennélfogva megelégedésre törekedő vágyink sem érhetik el a tökéletes, hanem csak a lehető legnagyobb lelki függetlenséget. S irigylésre méltónak mondhatni, ki az emberiség ezen legdicsőbb hatáskörében némi sikerrel fáradozott; mint boldognak azon hazát, melyben a nagyobb rész méltán örülhet létének.

E néhány sarkalatra állított egész tudomány odajárul tehát összeleg: hogy mindenkinek hatalmában áll, holnaptul vagy tán még e pillanattul kezdve, bármily borult vala is ezelőtt élete, lelki függetlenségén munkálódni, s így lassanként bizonyosan nagyobb belső csendben gyönyörködni; mert a legnagyobb bünös is jóra térhet, a legvénebb tudatlan is tanulhat még valamit, a legbetegebb is hátat fordíthat a koporsónak, a legtékozlóbb is észre jöhet végre. Azonban ily tüsténti, úgyszólván szent Páli roszrul jóra rögtön fordulások időnkben ritkán szoktak történni; mert a csudák azon idomzatban tünnek el, melyben a tudományok világítnak — s csak halkan müveglenek — operálódnak — azon eszközök által, melyek önisméretre s minden körülményink kitanulására vezetnek.

Szorosb kapocs s nagyobb értelmesség kedvéért czélirányos lenne itt részletesen előadnom: elrende-

zett s osztályozott megelégedési alapim enmagamra illesztve mily változást tettek, s mily következéseket szültek egész létemben; de hosszú gyónásim ha téged * nem is, minden bizonnyal másokat igen untatnának, kiknek több s kellőbb dolgok van, mint csekély személyemmel annyit foglalatoskodni; azért legyen elég azon vallomást tennem: pirulással tekinték a multba, élettudományom sulyát ellegyintette volna egy tavaszi szellő, testi erőmet elbizottságomban bitangoltam, s pénzemet oktalanul tékozlottam.

S többet arrul szólni sem akarok: mily szegénynek és szánakozásra méltónak lelém magamat önismerésre vágyó buzgó kivánatomban! hanem azonnal arra megyek át, türhető tehetségü, fiatal, egészséges s jó birtoku született magyar mágnás létemre kötelességim mily szinben fejlettek lassanként lelkem előtt ki, s körülményink kitanulására vezető eszközök erőm szerinti használása által, sok utaim, fáradozásim, összehasonlításim után micsoda világban tünt fel nekem

Magyarország állapota?

Hazánk rutul el van darabolva pártfelek, hitvallás, külön nemzetek s municipális alkotmányunk által. A pártfelek vagy 5 részre, a hitvallás tán 6-ra, külön nemzetek vagy 10-re, municipális alkotmányunk 52-re s így összesen 73 külön részre szakítják honunkat, ide nem számítván a jászok, kunok stb. kerületeit, királyi városokat stb. S mi gyengeségünk okát nem látjuk át — sőt sokan közülünk nem is sejtik, mily gyengék vagyunk — pedig ezen elbonczolás teszi hazánkat egy beteg, egy haldokló testhez hasonlóvá, melyben a vér nem kereng. S ha valóban tisztán kivánunk látni, e szomorú heterogeneitásban keressük a mult idők viszontagságit, melyek annyiszor gyászba boríták anyaföldünket; e természet-elleni állásban keressük a jelen-

* Itt is gr. Dessewffyhez intézi szavait.

kor szégyenit, mely mindeddig a nem ismert, meg nem nevezett kisded nemzetek sorába törpeszt minket.

A római clerusrul, görög s protestans papokrul egyet sem szólok, s mindenkinek önitéletére hagyom elhatározni: sok részre szakított hazánkban szolgálnak e boltozatot összetartó ékkövekül, vagy sem?

A főrendü birtokosok közönségesen — s nem mondom nincs sok kivétel, mert az mindenütt van — keveset aggódnak a honrul, vagy kün költik pénziket, s élik napjaikat, vagy ha idehaza tengenek is, semmi mód nem szolgálják hazájokat, se tisztviselés által, se mint egyes emberek, habár volna is ahoz való tudományok, tehetségök; vagy minden hazai dolgokban járatlanok s úgy töltik idejöket, mintha legkisebb javaiban sem részesülnének a magyar földnek, s nekik nem is volna szabad néminemüleg avatkozniok a kormányba; midőn a természet szent törvényibül az foly, hogy a hazátul bő mértékben nyert áldásikért viszonyidomzatban feloldhatatlan kötelességik is vannak, állásikhoz pedig, melyekbe őket az isteni végzés úgy iktatá, mint a fejdelmet királyi székbe, a legitimitás eldönthetetlen törvénye szerint, bizonyos jussok is vannak kötve. Csak azon felséges just: vármegye- s országgyűlésin, minden hivatal nélkül is szabadon szólhatni; derekasan s fenékig átvizsgált gondolatokat a közönségtül elfogadtatni; tudomány s értelmességi súly által a kormányra befolyni s több eféle, hány használja s gyakorolja józanon lelkes s állhatatos pártatlansággal? hány tudja becsülni azon számos sorsajándék közt csak e most említett elsőséget? melyet más hazákban sokan szívvérök nagy részeért készek volnának megvásárolni; hol sokszor annyi esztendőig, sőt emberkorokig hallgatni kell, a leghasznosb ideákat elfojtni, a legéletrevalóbb tudományokat agyban, kebelben hervasztva rejtegetni, és szinte tudatlannak látszani míg szólni szabad, s akkor is jobbára csak úgy kell szólni, nem mint a mondó érzi szivén s meggyőződik lelkében, hanem mint mások gondolkoznak s kivánják, vagy parancsolják.

Legnagyobb palotáinkban a magyar nyelv idegen, ritkán fogadják szivesen, s ha megjelen is néha különös alkalmaknál, s úgyszólván kivétel gyanánt, csak úgy lövell a számos külföldi szózaton keresztül, mint villám a borult ég hasadékin. A szegény számkivetett csak előszobákban s istállókban cselédek közt tartózkodik inkább, s a ház ékessége az asszony, ki mindent elevenít s a legszárazb dolgokra is bájt hint, nem érti, s ha érti is, hátat fordít neki!

A *nemesség* rendszerint, — s itt is van számtalan módosítás s kivétel — melynek a jó szerencsén kívül egyedül köszönhetjük fenmaradott polgári létünket, de egyszersmind azt is, hogy szinte minden keresztény nemzetek közt leghátrább vagyunk, csaknem minden tehetségít kirekesztőleg hazai tudományokra fordítja. A külföldet nem ismervén eléggé, hazáját értékén tul becsüli, újabb találmányokrul, melyeknek más hazák oly sok áldást köszönnek, tiszta képzelete nincs, s így számtalan javítás ellen vak hévvel kel ki. Sok a korlátlanságot tartja szabadságnak, s abba helyzi elsőségét, hogy zablátlanságáért csak későn sujthatja őt a törvény, melyet sokszor ki is játszhat, a miért, nem tagadhatni, néhány ugyan valóságos privilegiált rendbontó betyárkodik is köztünk! de annál keményebben bünhödik az ártatlan nagyobb rész, mely néhány féketlen miatt valóban igen rossz szagban áll a külföld előtt, mely a magyar nemesembert hazájában csak önkényvezérlettnek képzi. Sok, habár nem hiszi is a féktelenséget szabadságnak, belsőjében nem fejtheti ki tökéletesen a társasági szabadság philosophiáját, s azt gondolja valóságosan szabadnak, ki nem adózik! Igen sok pedig — s itt a kivétel tán ritkább — Börne Lajosra emlékeztet, ki német földieirül nem ócsárlásbul, hanem inkább ébresztésül azt mondja: «Ich theile die Deutschen in zwei Klassen: in Hofräthe und in solche, die es sein möchten.» Legtöbbeknél pedig hibázik az élettudomány azon ága, mely mulhatlan szükséges más nemzetek megismeréséhez és szép társaságban éléshez.

S honszeretet, minden önségtül kitisztult honszeretet, mágnásban, nemesben ahoz képest, hogy szinte kirekesztőleg rájok halmosult a haza legszebb áldása, a *szabad birtok*, koránt sincs elég; de annál több az egymásellentiség!

Azon kevesek pedig, kik valóban szeretik honjukat, vagy ha nem szeretik is annyira, becsületes meggyőződésből készek tehetségökig érte áldozni, vagy összezavarják a régi rozsdás rögzött szokásokkal a nemzeti szellem valódi lelkét, s nem abba helyezik a nemzetiség utóbbi kifejlését, a mit előitéletektül szabad ész javasol; hanem abba, a mit az idő lassanként életmódunkká szentelt fel, ámbár az is néhány év előtt épen oly kevéssé volt magyar, mint az sem minden magyar, a mi századunkban igen igen illenék honunkra, vagy ha előitéleteik néhány legióin diadalmaskodtak is már, és ideáikat valamennyire rectificálták, nem törekednek hazánk javára s emelkedésére concentrice egy pontbul közakarattal, hanem excentrice hazánk külön s egymást alig ismerő részein és szinte magok egyes erejökben bizván.

A *polgárság*, mely úgy szólván egyedüli képviselője az ország müvészeti s mesterségi értelmességének, nagyobb részint nem magyar, s nem is vágy azzá lenni; holott a magyar hon levegőjét szivja, kenyerét eszi, borát issza, s nincs egyéb hazája e világ hátán a magyar földön kívül. Ellenben az is igaz, a felsőbb rendek nem igen édesgetik magokhoz s nem nagy pártolásra méltatják azon statust, mely practikai értelmessége. kereskedési tudománya s ügyessége által oly sok jót tehetne hazánknak. Ugy hogy a szó valódi szoros értelmében derék müvészeti, mesterségi s kereskedői rend nincs is hazánkban még, s mindaddig nem is leend, mig a törvény személyit s vagyonit legerősb védelme alá nem veendi, s azt a közönség nagyobbra mint eddig, nem becsülendi!

A *parasztság* sok nemzetbelire van tagolva, s a sváb értelmes munkássága, a tót irthatatlan termékenysége,

az oláh szokásihoz makacs ragaszkodása, a rácz kereskedési ügyessége sat. mind szükebb határok közé szorítják a törzsökös magyart, ki tán — ha független férfiui öntartás az izlésnek legvalódibb mérője — minden kivétel nélkül az országnak legszebb lakosa. Ezen, a több s összeleg vett részekhez idomozva nem sokkal nagyobb szám, mely a magyarság utolsó gyámola, csekély számban nemz mint az oroszlán; mig tót, német s oláh úgy szaporodik mint gomba az erdőn. A magyar független önérzésében kerüli a munkát, s büszke vadsággal félreteszi a lelki előmenetel s csinosodás legszükségesb eszközit napkeleti komolyságában.

A *külön hitvallás* pedig e felekezeti elhasonlásokat még egyes ágaikon is felosztja. Annyi bizonnyal, de tán több — keserű versengés van pápista s reformatus, mint gallus és angol közt. Sok derék magyar helység, melynek lakosi oly egyenesen s karcsun nőttek fel, mint egy fiatal fenyü liget, s képvonás, állás s mozgásban oly rokon egyenlők, még azok sem alkotnak iránylag kis körükben egy szivet, egy testet; s a kereszt — a türedelem s felebaráti szeretet dicső jele — sokszor egy a mennyországbul kirekesztő vázzá alacsonyíttatik le, s a kakas, a lelki ébredség példázója, ellenséges bizodalmatlanság czégérévé diszteleníttetik. Alig van társaság, egyesület, intézet, mely a hitvallási irígykedés ördögétül ment, már kezdetekor ne rejtené keblében a halál okát. Csak romja látszik itt-ott sokszor oly tiszta szándékbul fakadt honi intézetek alapinak. Legyen kihagyva csak egy felekezet, legyen a tárgy, nem születés s hitvallás, hanem tudomány s észbeli tehetség szerint szerkesztve; s a siker, úgy itélem, már lehetetlen!

A honszeretet csekély sulya, a szép, nagy s dicsőnek oly kevés kebelben forrón érzett hatalma nem olvaszthatják egy szép nemzeti öszhanggá mind azon nyomorult önség-, haszonles-, szüklélek-, félénkség-, hiuság-sugta előitéletek disztelen kongásit, melyek az egybehangzás, egyesség, egyetértés, erő s erény min-

den varázsit ketté törik, és szinte valahai létének sejditését is tulhangozzák.

A hazánkat látogató, tovább köztünk mulató külföldi nem tudja, nem gyanítja — ha tekinti nyelvünket — Magyarországban lételét s csak három négy mérföldnyi egyenes mentében is sok helyen, ha anyanyelvükön szeretne szólni a lakosokkal, három négy nyelv-értésre lenne kárhoztatva.

El van így természetesen s idők folyta által bonczolva a magyar nemzet — vagy inkább nép — huszonegy igen külön részre, melyek megint 52 külön darabra, azaz éppen annyi vármegyére, vannak mesterségesen elszakítva.

Képviselői országlás — ha egy nemzet elérte már az értelmesség magasb lépcsőjét — municipalis felosztás által tarthatja-e fenn legnagyobb hihetőséggel függetlenségét? itt nem akarom fejtegetni, mert egészen félre vezetne; hanem hogy mai állásunkhoz alkalmazva, municipalis alkotmányunknak köszönhetjük mi nemesek s az ország egyéb privilegiált felekezeti mai álladalmunkat s valahai előmenetelünk lehetőségét, arrul, sok évi feszített gondolkozás után, oly tökéletesen meg vagyok győződve, hogy e meggyőződésemben élni s halni kész lennék. A külön megyék egymástul tisztán elvált itélő és szabad tanácskozásu székei alkotják egyoldalu szabadságunk talpkövét. Azok, vagy inkább azoknak szónokai menték meg a magyar hont elolvadástul, bizonyos megsemmisítéstül — úgy mint az elvált több boglyákban is nagyobb a bátorság, mert ha mennykő üt is néhányba, megtartja Isten a többit.

Ellenben e függetlenségi palladiumnak, úgy mint minden még legszebbnek is a világon, egy igen rút oldala van, mely a vérnek leglassubb keringését okozván, mindenben halálos hátramaradást szül! Nem gondol Vas Abaujjal; Kecskemétnek legkisebb gondja is nagyobb, mintha lesülyedne Lőcse a föld közepéig; mit bánja Csalóköz Mosonyt, habár Dunába fuladna; Tolna vizeit Pestre torlasztja; Győr a Hanságnak vet gátat,

s több eféle öröklő országos sérelminkben látható; — s igy feloszlik az úgy is nem igen nagy királyság 52 piczíny királyságra, s a világ nagy színpadán csak igen lassan, s végre tán oly út felé halad, mint chinai gálya fergetegben, midőn ahogy beszélik, mindegyik hajós maga esze szerint cselekedvén, sziklák közé zavarják a hajót, s ha törik, egyenként merítgetik, lapátolgatják a beomló vizet, mig a savanyu nagy hab örökre egyesíti őket.

Legszomorubb pedig, hogy éppen az, a mi független állásunk valódi oka, s minket, úgy szólván, gyuladástul ment meg, más részrül egészen elgyengít, marasmus által veszni enged s így szinte egy serleggel életet s halált nyujt.

A felvilágosodásban progressive előhaladó nemzetek sorábul kinyomva, a réginél maradni lehetetlen, mert a külértelmesség sulya idővel még nyomdokát s emlékezetét is kitörli a valahai magyarnak; előrelépés, változtatás ellenben egy egészen eldarabolt országban, hol annyi az egymással viszálykodó felekezet, a kormány pedig egy, veszély nélkül alig eszközölhető.

Palliativ javítások nem érnek semmit, mert a gyógyszer hevítő vagy altató erejének kigőzölgtével, még nagyobb bágyadságba vagy fájdalmak közé esik a test; gyökeres javításoknak pedig, habár legczélirányosb sőt legsürgetőbbek is — mint a közvélekedés tartja, de én nem hiszem — homlokkal állnak ellen legsarkalatosb törvényink. A régi rozsdábul s azon kettős dilemmábul, melybe helyze a sors, kilábolni tehát szinte lehetetlen; mert czáfolhatatlanul igaz: el van kárhoztatva a magyar hátramaradás vagy elbomlás által veszni, ha t. i. alkotmányával a perfectibilitas öszve nem férhető; vagy a külön részek egyesítése lehetetlen, s igy minden fáradozás haszontalan; avagy ha ez nem igaz, oly felette nagy az előitéletek nyomasztó terhe, oly könnyü a rectificált ismeretek sulya, hogy minden előre s világra törekedés hihetőleg sikertelen.

Egyesek szavai, kik világosan látják a hon pirulás-

okozó alacsony mibenlétét ahoz képest, a mi lehetne, elvesznek a sok felekezet egymást üldöző vad ordítási, vagy csak önhaszonleső nyomorult rimánkodási közt. A köz intelligentia sulya, azon egyedülegy valódi féke az önkénynek, más nemzetekéhez hasonlítva szerfelett csekély. A hatalmasb résznek szinte minden valódi tudománya latán classicus, rabulistikai törvény, szőrszálhasogatás s költői tárgyakra van szorítva. Életrevaló ismeretek oly ritkán vannak elszórva a képzelet határtalan mezőin, mint hajók a tágas Oceán habjain; szorgalom, gazdasági, művészeti s kereskedési értelmesség alig van; úgy annyira, hogy ha gazdasági ismeretinken tán nem is, müvészeti s kereskedési szellemünkön minden bizonynyal kifog még a török is.

A kisebb nemesség nőttön nő, s előrelátható: tíz nemesember jut majdmajd egy sovány hold földre. Müvészetet, kereskedést üzni éretlen büszkesége nem engedi, s méltósága ellen tartja, becsületesen, ügyesség s tudománnyal fáradozni vagyon után; hanem inkább dologtalan henyél otthon, s nemesemberhez illőbb foglalatosságnak tartja, nyulfiakat anyjok hasában lődözni, vagy semmit sem tenni.

Gazdasági mibenlétünk hiányos principiumok következésében, melyek minden fényesb előmenet ellen szegülnek, nem ép; nemzeti, eredeti szokásink pedig éppen nincsenek, s a mik vagyunk, a mit tudunk, csak utánzás következésében vagyunk s tudjuk; a mi éppen úgy van más nemzeteknél is, csak azon különbséggel, hogy mi utánzásinkban makacsul ragaszkodván a régihez, s úgy szólván csak kényszeritve alkalmazkodván a többséghez, nem velejét s észleti — rationabilis — okát tekintettük az átvett javítások s új szokásoknak, hanem csak felszinségeiket ruháztuk magunkra.

Lelki független ember, összevévén minden rendbelit, kik valamely hathatós fordulást tehetnének létünkben, hány van? Hány mer jobbágyi, hiv s alázatos, de egyszersmind férfiui önérzéssel királyszék elibe lépni, s a fejdelem atyai keblébe a hon kivánatit bátran kiönteni?

Ki mer tiszta lélekismereti bátorsággal viszont a honi előitéletek seregével szembeszállni, s hazafiait éppen ott támadni meg, hol mint a nyavalyának gyökér-helye, a vágás legkinzóbb? S ha lennének is ily hazafiak, kiknek szándéka oly tiszta mint kristály, vajjon van e elég lelki tehetségök s élettudományuk jó szándékaikat nemcsak egekbe fohászkodni, hanem azok gyümölcseit is az élők közé előteremteni? S ha tudományuk van, van-e bennök erő a felbőszült rágalom, megsértett hiuság s önszeretet marczongásit férfiasan kiállni? S nincsenek-e hitelezők kezében, s vagyoni tehetségök van-e nemes józan szándékaikat sikeresen előre is mozdítni?

Felhevült s rendetlen képzelet-e vagy a tavasz életkornak szóval ki nem fejezhető édes vágya? nem tudom: de azon álom: egy nagy s dicső nemzethez tartozni, szivem legtitkosb hurjait édeni harmoniában ringatá mindenkor. Ilyesekkel kérkedni nem mertem, sőt titokban tartám inkább; mert nagyobb kín alig van — s forróságban jeges vizbe ugráshoz hasonló — mint: hideg visszavonulással s zárt kebellel találkozni a hazaszeretettül lángoló tárt szivnek. Marathon mezein, Phile hasadási közt én is — legédesbeket álmodtam — s mily kicsinynek, mily szüknek lelém hazámat! A rothadás szaga ébreszte fel, s összezsugorodott mellembe temetém el szivem kinjait. Lelkem oly bágyadt volt!

S midőn a hon minden elemeit mély halálnak látszó, önfelejtett elmerülésben találám s oly néma volt körültem minden, vérzett keblem egy darabig s így fohászkodván fel «haj! boldogabb létre lenne tán méltó a magyar, s nemesbre tán én a halálra vált nemzet szerencsétlen tagja» a haza sirboltjátul könnyező szemekkel szakadtam el, s valamint a halandók gondolkozó s hazátlan része, ugy én is egy álmetaphysika gátatlan terein keresém az én-állitottam lelki függetlenség alapját.

Felforgat a nagy századok érczkeze
Mindent, ledült már a nemes Ilion,
A büszke Carthago hatalma,
Róma s erős Babylon leomlott.

Szótlan s panaszlan mutatkoznak Athene, Ephesus emlékei egy valahai fényesb létre, s hadd forogjon néhány ezred le, a mi féreg éltünkhöz képest örök, de valóságban oly csekély idő, hogy az örökséget nem is mérhetni vele, s még csillagunk is ki lesz törülve a mindenségbül, vagy oly változások alá vetve, melyeket a gyarló emberi természet nem állhat ki, s igy haza, honszeretet, hazafiság, a jövendő áldása, halhatatlan név mind annyi horgok, melyekbe az emberi hiuság mohón kap lelki üressége betöltése végett.

Ily áltermészet, melynek ragálya hazátlanok közt oly veszedelmes, engem is egészen elfogott, s lelkem minden rugóságát, minden erejét lebilincsezé, munkássági pöröm oly szük, izlésem szerint oly izetlen volt, s bár mindig sejtém, de magamban tisztán ki nem mondám, s miként is, mert utmutatóm ki lehetett volna? *hogy végre, ha az örömek minden iskolái tárva állnak előttünk már, férfikorunkban szivösztöninket semmi nem töltheti bé, mint hazánk, vagy ha ez nincs, az emberiség hasznára s boldogságára czélzó munkálkodásink.*

Azonban az, a mi az ifjunak hő képzetében nagyobb s önálló nemzetek szerencséjökrül, s a hátramaradt, másokkal összeolvadt kisebb nemzetek türhetetlen szerencsétlenségökrül igen éles szinekkel festekezék, azt a tapasztaltabb férfi azon szelidebb világra derité: hogy tökéletesség s szerencse kirekesztőleg sehol nincs, hanem van mindenütt váltig tenni s használni való, csak akarjon az ember, s valóban ne a köz taps és dicséret, hanem valami magasb czélérés legyen fáradási köre; s bármily igaz is, hogy városok, nemzetek, sőt planetáknak is vissza kell térniök s összeolvadniok egykor közanyánk a nagy Mindenség keblében, még sem vesz soha is el azon angyal-sugta emberi vágy a mindenlét szebb s tökéletesb egybehangzása végett tehetség szerint fáradni, melynek következésében a földi gyarlóságokon tulemelkedő fejdelem bölcsesége által egész vidékekre virágokat himez, mig a szántóvető egy fát ültet!

A lehetőt, s nem a képzelet ábrándozásit akarván

életbe hozni, hidegebb vérrel kezdém fontolgatni születésemhez csatolt kötelességimet, s egyszersmind azon tulajdonokat s erőt, melyek bennem vannak kötelességimet teljesíthetni is; de visszaijedtem, midőn a sorstul nyert magas és független állásomat magam oly csekély s mindentül igen függő személyemmel hasonlítám össze. Tisztán láttam: mily nagy szolgálatokkal tartozom hazámnak, melytül oly bő javakat nyerék, s keserűn érzém gyarló tehetetlen voltomat, mely egy még sokkal alacsonyabb hatáskörhöz kapcsolt kötelességek teljesítésére sem lenne elegendő. Tiszta szándékon s jó akaraton kívül — nem csalhatám meg enmagamat — semmi egyebet nem találék keblemben, a minek hasznát vehette volna a haza. Tiszta szándék s jó akarat azonban velem üres ágyúval, kiben nyilt szemekkel látáson kivül józan itélő tehetség éppen oly kevés volt mint előitélet, csak szaporán megismértete ily igazságokat: «egy ember gyenge, habár még oly hatalmas is; divergens lineák soha nem jőnek össze; mindennek van közepe, magva vagy lelke» stb. Másokhoz csatolni magamat látszott legjózanabbnak, s csak szaporán összehozott a barátság angyala oly rokon keblü honfiakkal, kikben királyhoz s hazához hivség éppen oly tisztán ége mint bennem, s kiknek tehetségeik az enyimeket sokkal tulhaladák. Hazánk eldarabolt, s így oly mély álomban dermedező gyenge létét úgy láták s oly keserűn érzék, s oly nehezen tudák türni, mint én; s így a hon halál- vagy életsymptomáit s azon módokat kezdénk vizsgálgatni, melyek által a közönséget szolgálhatnók, s azon nagy gondolat, mely a törpe születésű ajkait gúnyoló ránczokba vonná, a félénket pedig megsemmisítné t. i. *honunkat ájultságábul életre visszahozni*, büszke önérzéssel mondhatom, elfért szívünkben. S valóban nem elbizottságbul, mintha csak mi lennénk képesek a lelketlennek látszó testet felébreszteni, hanem mivel azok, kiket még jobban illetne ezen dicső tiszt — fájdalom — önbálványokat s inkább másokat szolgálnak, mint a hazát, vagy oly

vakságba merültek, hogy a hazát úgy is igen egészséges, ébredt s erősnek tartják.

Sok van mulaszthatlanul teendő, a mit a haza javáért sem a kormány nem tehet, s jó hogy nem teszi, mert ez az önkény ellenzáloga; de a nép sem eszközölhet, s őrangyalunk mentsen, ne is eszközölje, mert abbul anarchia támadna; s igy azok végbevitele egyenesen azon egyes honfiakat illeti, kik sulyosb hivatali terhektül menten, független létben gyönyörködnek a haza javaival.

A multban nemzeti nagyságot, legalább olyant, melyen a magyar tul ne emelkedhetnék, itéletünk szerint nem találunk, mert a mult nagyságnak kőemlékek s roppant épületek romjai egyedüli tanúji; minden egyebek, mint könyvek, mestermüvek, közhasznu találmányok az idő által elenyésznek, nevezetes épitmények híjával pedig, melyek századokon hatnak keresztül, egy nagy nemzet vagy fejdelem sem volt még; de hazánkban olyasokat nem lel senki. Azonban néhány felleg- vagy mocsárvár, sőt még az annyiszor magasztalt Visegrád maradék falai is, költői képzelet nékül — mely ugyan a debreczeni pusztákra is varázsolhat spanyol kastélyt — nem mutatnak egyébre, mint kis urakra és szegény királyokra.

E tisztára hozott meggyőződés a helyett hogy elszomorított volna, inkább felvidámított, s igy vigasztalánk magunkat: «hála az egeknek, úgy látszik még fiatal nemzet vagyunk, nekünk nem fénylik a mult, ellenben más nemzeteknek nincs jövendőjök; — kik szerencsésbek?»

A multban oly nagyságot, melyet siratni lehetne, itéletünk szerint nem találván, elfojtottuk magunkban azon sajnos gyengeséget, melyre az emberi nem oly hajlandó «szorgalmas munkásság helyett henyélve lefolyt időkbe merülni» s inkább a jövendőt tartánk szemeink előtt.

A sötét jövendő pedig kizárólag csak azon feltétel alatt mutatkozék bíborszinű távolban: ha a *magyarság*

köz értelmesség által fejlend ki tökéletesen. S minél mélyebben vizsgáltuk a haza lakosit, szomszéd-közötti állását, geographiai helyzetét, természet-ajándékit s több efélét, s minél jobban törekedtünk kitanulni azon okot, melybül áldott következéseknek kellene a honra áradni, annál tisztábban látszott előttünk — a mi végre tökéletes meggyőződéssé lőn — «hogy minden lehető előmenetelünk kirekesztőleg értelmiségi sulyunk nagyobbitásában s csinosodóbb nemzetiségünkben verhet tartós gyökeret; hogy minden, a mi nem áll valódi nemzetiségen s valóságos — minden előitélet s szemfényvesztésektül megtisztult — értelmességen, alaptalan, s előbb-utóbb bizonnyal elbomlik».

1822-ben az idők folyamatja s bizonyos esetek felébreszték «az ébren szunnyadozó» vagy is inkább az alunni igen szerető magyart, s valódi honszeretet s önbizakodásu erőnek jelei mutatkozának itt-ott; s bennünk mind erősb hitté vált: hogy ha valami felemelheti még a hazát ön boldogságára, ura örök dicsőségére s hozzá illő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint *nemzetiség s közértelmesség.*

A sarkalatos nagy ok tisztán feküdt előttünk: hanem a «mikép s hogyan nyithatni meg a gazdag kutfőt», homályban maradt.

Magyarosítani! De mikép s mily eszközökkel? A világon minden csak superioritásnak enged, ez szoros tudományi törvény, s a magyar szinte mindenben csak tanuló lehet, s tanító csak igen kevésben. Ki kell tehát tisztítni előbb a magyarságot minden szennyeibül, hogy elfogadható s idővel követésre méltó is lehessen. Hanem megint ezt mi módon valósíthatni oly hazában, hol annyi az előitélet, s oly kevés a valódi élettudomány? Előitéleteket kiirtani s valódi élettudományt terjeszteni pedig mily eszközökkel lehet geographiai szerencsétlen helyzetünkben, mely minket szinte minden közösüléstül elszigetel, s a nemzeti versengés — melynek más nemzetek legfőkép köszönhetik csudálatos kifejlődésöket — hasznos gyümölcsit velünk nem is sejteti? Külföldet

kevesen járják, s ha járták is, nem ismerik; vagy ha elsőségei tisztán isméretesek is előttök, hátramaradt szegény hazájokat nem merik bátor egyenességgel oly színekkel festeni, mint az nekiek jelent meg; s így kellőkép nem ismervén s tulbecsülvén honát s maga magát a jámbor itthon-ülő földi, itéletihez s tudományihoz makacsul ragaszkodik; mert azokat legjózanabbak s életre legvalódibbaknak tartja; oly tágas tükörnek készitésén pedig — melyben mindegyik tisztán ismérhetné magát meg elsőtül utolsóig, ki a hazát tudva vagy tudatlan tapodja, a közjón vak hévvel ront, vagy azt hideg gunynyal önti le, vagy a mi legközönségesb, henyélve here gyanánt teng sat., oly roppant tükörnek, melyben mind azon számtalan hiven találná magát ábrázolva, kik igazságos s nemes lelkök sugtában azt hiszik s hírdetik: «honunk minden lakosinak áldott a sorsa, mert maguknak, sok birtokban szülötteknek, hála Isten, jól van dolgok»; szóval: ily remek s legszükségesb munkának létesítésén mi kevesen csak nem kétségbe estünk.

Azonban azon *izlés* — nem akarom egyébnek nevezni — inkább sikeretlen fáradni a köz és haza javáért s felemelkedéseért, mint sikerrel önhaszon és személyes magasb állás végett, nem engedé elolvadni tiszta szándékunkat férfiui kebleinkben. Mélyen éreztük: rajtunk a sor jeget törni s megkezdeni a nehéz munkát; nem toltuk mi a kormányra, hogy elpuhultunk, elnémetesedtünk; mert miért engedtük azon méltatlanságokat végbevitetni magunkon; nem vetettük mi a szántóvető, polgárság s tehetetlenebb nemességre hazánk alacsony állását s közértelmességünk csekély létét; nem kárhoztattuk mi eldődinket, hogy jó tengerpartig nem vittek minket, ha vihettek volna, midőn

A félvilággal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragjok stb.

s nem panaszkodtunk mi az Ég végzési ellen, hogy szertebonczolt hazánkat egy testbe szorítá egyéb külön színü nemzetekkel; nem kerestük mi sem a sors hatá-

rozásiban a hibát, sem más felekezetüek szemeikben a szálkát; hanem egyenesen magunkat s velünk egy rendüeket vádoltuk hátramaradásunk s hazánk alacsony állása miatt. Rémvázként szolgáltak a véletlentül nyert számos áldásink, melyek úgy szólván, szemrehányák oktalanul pazarlott legszebb esztendőinket, természeti idomaink fejletlen parányiságát, már a bölcsőben talált nevezetes vagyonink észnélküli eldarabolását, s midőn már szinte gyülöletre méltóknak kezdők itélni magunkat, semmi egyéb, mint a még hihetőleg előttünk fekvő élet s mind azon jó, melyet még létesíthetni remélénk, s erős akaratra gyámított tiszta szándékunk mentének meg az önvád türhetetlen fulánkitul. De midőn azt kelle tapasztalnunk, hogy a velünk egy rendüek nagyobb száma, s kiket az isten hasonlíthatlanul szebb tehetségekkel áldott meg mint minket, még hasztalanabbul élték napjaikat, s munkátlanság, izetlen örömek, tudatlanság, rendetlenség s unalom közt vénültek meg, akkor, megvallom: hiuságunk alighogy valami belső megelégedést nem éreztetett volna velünk, ha egy szebb ösztön tüstént nem birt vala egy hozzánk méltóbb elhatározásra, kötelességinket, mert eddig jól nem teljesítettük, s éppen azért, mivel oly kevesen vagyunk, jövendőben kettőztetett erővel s állhatatossággal végbevinni. Őrajtok magasb állásuakon, sokkal több vagyonuakon, hosszabb életüeken lett volna a sor — a helyett hogy minket kisebbeket, tehetetlenebbeket, ifjabbakat állati életök vagy életi álmuk által, úgy szólván, inficiáltak — példával előttünk járni, a királyszék támaszai s hon oszlopai lenni, a mik lenni nem tudtak. S ha köztük csak kevesen tölték be valódi becsök által az idegen-irígylette helyeket, s akkor is egyesítés s minden erőknek egy fő czélra összesítése helyett, inkább egyedül s így sikeretlenül fáradtak tisztköreikben, midőn a nagyobb rész bágyadt kábultságában alig mutatott egyéb életerőt, mint lábbal tiprását legszebb jusainak; azért mi szent kötelességink teljesitésétül még nem hittük felszabaditva magunkat, s nem mérvén gyenge erőn-

ket, hanem bizván szándékunk tisztaságában s Isten segítségében, oly érzéssel fogánk a nagy munkához, mint mikor egyedüles ember orvos-tudomány s gyógyszer nélkül rideg pusztán halálos álomkórságban fekvő felebarátját leli, s azt addig ápolgatja s iparkodik viszszahozni életbe, mig tudósb s tapasztaltabbak érkeznek.

A hon vizei korlátlan dühökben mindig öntsék el az ország legtermékenyebb vidékit, s az örök posványok méreglehelő önkényök mindig kínt s halált szüljenek? Severin bérczei s Duna kőszirtei mindig gátolják a világ egyéb lakosival közösülésünket? Szabadságruli idétlen képzetünk s törvényink bal magyarázata századokig tiltsa tőlünk el a közösülés kellemit? Egyetlen egy sovány esztendő gyászba borítsa jövendőben is — mint már annyiszor — a fél hazát? A népre vetett idomlag oly csekély adó mind terhesb legyen idő folytával? A haza szivét, Buda s Pestet, álló-hid soha ne kösse egybe? S elbomolhatlan szinház örökre meg legyen tagadva azon nemzettül, melynek nyelvén kivül, úgy szólván, semmi sajátja? — Hát annyi fundátióink —? A földmüvelés jobb ismérete soha ne ruházzon zöld szint naptul aszott meztelen pusztáinkra s avar fenyérinkre? Manufactura, fabrika, kereskedés hazánk gazdagságát soha ne emelje magasbra? Külföld előtt mindig ismeretlen maradjon a magyar? s több eféle.

Nem, nem! szebb létre méltó hazánknak ki kell vetkezni e szánakozást vagy megvetést érdemlő szenynyeibül, s mi ily égető, a 19-dik századra s keresztények közé többé nem illő szégyeneket henyélve s karnyugva tekinteni tovább nem tudtunk. Semmi esküvés, csak honszeretet s kötelességérzés által egyesülve, megállapodtunk néhányan: «mindent elkövetni, vigasztaljon bár reménysugár, bár nem, a mi tőlünk csak telik; mind azt, a mit fentebb említék, s még tízannyit, a mirül egy szót sem szóltam, — jóllehet honunknak rá nagy szüksége van — mozgásba s életbe hozni.»

Te most, barátom, hihetőleg nevetsz — eszelősnek gondolsz s imígy szólsz magadban s később tán még

nyomtatni is fogod: «ily óriási munkákat egy-két ember akar végbevinni — s ilyesekkel még kérkedni is mer a szemtelen.»

A mire én azt felelem: hogy valamint az elkorcsosodás s tudatlanság azon ok, melybül mindenféle számíthatlan rossznak szükségképen következni kell; úgy a nemzetiség s közértelmesség azon nagy ok, melybül előbb utóbb mind az, a mit említék, s még tízszer sőt százszor annyi, minden bizonnyal következni fog.

Azon sok ujabb remek munkák, melyek a külföldet s főkép Britanniát dicsőítik, szorosan véve nem kirekesztőleg a mostani élők vagy csak rövid idő előtt elhunytak eszközlési, hanem lételök már a mult századokban gyökerezik. Mily számos előitéleteken kelle diadalmaskodni, hány balismeretet eligazítani s józanítani, menynyi egyes szerencsepróbálókat egy nagy czélérés végett egyesítni előbb, hogysem egy tökéletes linea- vagy gőzhajó készülhete; roppant vashidak s utak egy testté forraszthaták az országot; a szántóvető kis kertté változtathatá a természet kezeibül kopáron átvett szomorú vidékeket! s több eféle.

Mennyi temérdeknek kelle valóság s életbe lépni előbb, hogysem ilyesek végbevitelérül némi hihetőséggel csak álmodni is lehetett volna! A bámulásra méltó szigetnek mind azon csudái, melyek előtt az igazságos ember megilletődéssel nyul süvegéhez, egy Bacon, Gibbon, Young, What, Smith sat. lelkébül vevék valódi eredetöket, s nem annyira azok eszközlési, kik a józanon rakott alapokra állíták csak remekeiket. Oly mélyen feküsznek azonban az igazi nagyság fenékkövei, hogy azok mindenki szemeibe nem könnyen tünnek, midőn a superaedificatumokon bámúl a sokaság.

Te is, tisztelt barátom, tudom, mint sok más, szívkeserüséggel nézitek a civilisált nemzetek sorában oly alacsony állását honunknak. Ti is szeretnétek látni rahonczátlan vizeink fékülését, mocsárink kiszárítását, honunknak vasut által az ádriai- s Dunánk megtisztítandó medrével a Feketetenger szoros egybeköttetését;

nektek is jól esnék kemény utakon repülni, midőn most annyiszor helybül sem tudtok mozdulni, vagy halálos unalommal lézengve zúzott testeitekbül szinte kirázódik a lélek; ti szívetek is reszketne örömtül, ha legelső palotátul a legutolsó kalibáig mindünnen bőség s mosolygó kép tünnék előtökbe; ti is szeretnétek, ha a népen fekvő adó könnyü lenne, s az kétannyit tudna elbirni nevetve; s mennyire tágulna kebletek, tagadhatod-e barátom, ha állóhíd Buda s Pestet, a hon eldarabolt szivét, örökre egybekapcsolná — s nemzeti szinházban Thalia s Melpomene magyar nyelven üdvözlené a nemzetiség, honszeretet s jobbágyi hivség halhatatlan tetteit! Mily megelégedést szülne bennetek haza oltárára rakott áldozatink valahai haszna; mennyire vidámítná fel lelketeket, ha ábráztalan pusztáitokon árnyék alatt legelnének nyájaitok, gulyáitok; s müvészet s kereskedés gyarapitná mind a szegényt mind a dúst! S mily különböző érzéssel élnétek napjaitokat, ha nyugottul keletig nagy s kicsiny ismerné a magyart, s mély tisztelettel említné nevét sat. Tudom barátom, te mind ezeket nem különben mint én, ohajtanád valósulva látni; azonban nem értesz velem egyet azon okokban, melyekbül itéletem szerint egyedül következhetik Magyarország hihető előmenetele.

További vizsgálat.

Hogy pedig azon módokban, melyek által mi többen a most említett honi díszek magvát elvetni kivánjuk, te, tisztelt barátom, velem nem értesz egyet s másutt keresed az okokat mint én, azt onnan tudom csalhatatlanul: mivel te éppen azon okokat törekedel Taglalatodban guny vagy gyülölet tárgyaivá tenni, melyeket én, mint annyi reményalapimat, a legmélyebbek közé számlálok. Ez azonban úgy áll-e, mint mondom, vagy sem, csak egész munkám tartalmábul tünhetik szembe.

Abban állapodtunk meg néhányan, mint a fentebbi

czikkben mondám: «minhasznunkat hátratevén mindent elkövetni, a mi honunk javát valami mód előmozdíthatná»; nehogy azonban kutainkat oly helyen kezdenők ásogatni, hol víz nincs, s így minden siker nélkül fáradoznánk: az ország valódi mibenlétét még jobb s tisztábban ismerni tartánk szükségesnek; ezt pedig úgy hittük legbátorságosabban eszközölhetni, ha lehetőleg elnyomván minden vakító hazaszeretetet keblünkben, s az anyatéjjel szítt számtalan előitéleteket, egyenesen azt tekintjük először: mily javakkal ruházza fel Magyarhon lakosit? s csak ennek tisztába hozatala után keressük fel azon kutfőket vagy ok-gátokat, melyeknél fogva oly sok vagy kevés jó foly a közönségre.

Igy cselekszik a jó gazda: megvizsgálja előbb termésit, s ha hiba van bennök, akkor nyomozza ki annak gyökérokát, és segít, ha lehet. Igy cselekszik az ügyes orvos: keresztül nézni iparkodik mindenek előtt a beteg test állapotját, s csak aztán keresi a nyavalya okát, s gyógyít, ha lehet. S így cselekszik szinte minden okos ember, ki javítni vagy gyógyítni akar: tekinti előbb az ideigóráiglani álladalmat, s aztán törekedik kifejteni az álladalom mibenlétének gyökérokát, s javít ha lehet.

Ily moralis diagnosis vagy pathologia — ha szabad így neveznem — látszott azon kalauz lenni előttünk, melynek utmutatása szerint legbiztosabban reméltük elérni azon pontot, honnan tisztán láthatni az ország valódi mibenlétét. S bár mindenki ez utat tartaná s követné! akkor valóban tíz esztendő alatt több vitetnék véghez, mint most századok lassu forgása után csak életre kaphat is; mert a helyett, hogy mindjárt javításhoz kezdenénk, most azt szükség megmutatni előbb: «hogy javítás kell.» S ime létünk e meg nem ismerése azon leg és legmélyebb gyökér-ok, vagy ha még jobban akarjuk kifejezni, inkább azon «semmi», melybül semmi sem következik, s mocsár mocsár, rossz ut rossz ut, kereskedésre nem alkalmas bor kereskedésre nem alkalmas bor, s számtalan eféle marad meg, mint volt, vagy helybül csak csigaként mozdul.

A magyar alkotmány, úgy szólván, minden áldásit egy ép velejü, fiatal, egészséges s gazdag mágnásra összehalmozza. Ő a hon kedveltje. Képzeljünk magunknak egy olyant — nehogy azonban a honszeretet, anyatej, első benyomások, a gyermekkor vágyai, a hatalmas szokás, vagy mivel jobbat nem látott s nem képzelhet, disqualificálják őt józanon s igazságosan itélhetni — hagyjuk őt husz esztendős korában ép itélettel s minden homályosítóktul menten, a vizekbül feltünni. Járja be elég tehetséggel, de hazátlan a föld vagy csak Európa néhány vidékit, s tudja meg végre, hogy van egy ország, melyrül azt fecsegik: extra Hungariam etc. s hogy ő azon boldog ország kedveltje, kit pazérolva rakott meg a sors legszebb ajándékival. Sietni fog nyakra főre minél hamarébb a haza szivét, a fővárost látni. Nem tudom, a hon mily kapuján lépend hazájába; de tapasztalni fogja: ha Austriábul jő, hogy egy szebb országot hagyott el; ha tengeren, hogy igen hiányos s a honnal összeköttetésben alig levő révpartokba ért; ha török birodalombul, hogy egy a természettül rendkívül megajándékozott magas tartománybul egy egészségtelen, korlátlan vizek által rútul elbonczolt posványságba lépett le; ha Erdélybül — mely bár magyar, még sem Magyarország, s tán nem is akar lenni az, habár mi akarjuk s ohajtjuk is — hogy egy kertbül sivatag homokokra jutott; ha Galiciábul, hogy elhagyá a jó utat s nagyobb szorgalmat. Télen utazván — télszakot veszszük érkezte idejének, mert a nyár olyan mint a fiatalság, melyben minden jól megy — azt veendi észre: hogy úgy mint valaha tán a paradicsomban szinte minden a természetre van bizva; ha a fagy s az idő száraz: halad-halad; ha enged s havaz: rab. Érkezik most Buda és Pest felé; s ha nyugotról jő, egy szomorú, meg nem szünő hosszaságú s rossz kövezetü utczán ballag lépve, míg a Duna disztelen s undorodásokozó partihoz jut, hová minden szemét rakatik. Vendégfogadók igen rosszak; Pestre igyekszik, de nincs

hid, legotrombább készületü hajókra ül, ha a nép salakjával birkozva elérheti azokat. Ha pedig éjszak, kelet vagy délrül jő, s enged, sártengert kell átúsznia. Pesten néhány szép épületet lel, de kár hogy sárban állnak; a fogadók igen alávalók, külön-szállást bajosan kap. Keresi most az ország, a honi kincsek tárházit, s egyéb fő-, de még kisebb városokban is közönségesen található szemlélésre méltókat, keresi sokáig, de mit talál — azt az olvasó itéletére hagyom; megéhezvén, a legalábbvaló vendéglőknél, étvágyat visszaijesztő mocskos barlangikban, csak jó bort s igazán sült zsemlyét is alig kap; megyen most theatrumba, de magyar nincs! megyen hát németbe, s a világ legczéliránytalanabb szinházába lép; megyen tovább a közbálba, s ott, ha tán kordovány vagy bagaria helyett czipőben jár, s mindent nem dicsér, megbántásnak teszi ki magát, melyet ha bajnoki mód eligazítni kész, nem egy, de sok ököllel kell végeznie. Keresi most az olvasó társaságokat stb., de hiába keresi. Az utczákat esőn, napon, szélen kívül nem mossa senki, nem szárítja. Érkezik a tavasz: a természet csudáiba merülve tiszta levegőt szíhatna, de körülbelül nincs fa, a nevető zöld szín számkivetve, minden hamuszinü; s ha végre népes, szoros, zsidó-lakja utczán, — hol könnyen fel is szedhet valamit — tör keresztül, vagy homok-buczkákon s ronda sikátorokon tul, a nap majd minden óráiban halotti szekérrel találkozik, keskeny alléek s gyenge csemeték közt leli végre magát stb. Ez a főváros! Jószágira megyen, s oly roppant terjedékü birtokbul nagy kincseket remél, de sokszor azon kérdéssel fogadják tisztei: «nem hozott e folyó költségekre pénzt?» vagy rossz árok, kevés jövedelmek, vizáradások, métely, döghalál stb. kellemes hireivel töltik be füleit. A hol utazik, ha magyar a fogadós, bizony nem fogadják jól, s csak azzal fog élhetni, a mit magával hozott; mindenütt rövid és szük ágyakat találand, s — hogy ezen leirásomban végtelen hosszú ne legyek — a hon kedveltje a rá halmozott physikai életkellemek

foglalatját igen csekélynek fogja tapasztalni, midőn moralis állásárul, ha azt hideg vérrel gondolja át, így lesz kénytelen itélni: «sem a nemzetnél, sem a kormánynál nagy fényben nem vagyok, a mi természetes; mert a velem egyrendüek nagyobb száma hosszas semmirevalósága által mind a nemzetet, mint a kormányt megvetésünkre kényszeríté, vagy szoktatá.»

S ily szinüek levének vala csak kevés esztendő előtt az első benyomások, melyek a néhány hónapig honunkban tartozkodó vizbül ötlött magyarra hatottak volna. Ha pedig tovább marad vala köztünk, s az országos erőmű lassu forgását, a legdúsbak s vagyonosbak szegénységét, s a javítások ellen vivó előitéletek számíthatatlan seregét tökéletesen ismeri vala, akkor bizonyosan így kiáltott volna fel: «hát ez ama csudálatra méltó, felhőkig magasztalt ország» s bámulta volna, hogy egy fiatal s annyi erővel biró nép, mely valóban magasb állásra lenne méltó, oly *szivesen* vesztegel alacsony álladalmában.

Ha pedig nem a jobb-lét is az, a miért mindenki fáradoz, s nem a jólét azon czél, melynek elérésére egy józan országlásnak minden felett törekednie kell, mily lelki táplálékokat lelt volna köztünk a felhozott mágnás! Miképp becsüljük elhunyt hazánkfiait? Van-e a hazában csak egy nevezetes emlék, mely a századok viharival megvíhatna, s valami megdicsőült, de emlékezetünkbül számkivetettnek hamvain méltán emelkedne fel, s az élőket nemes pályát járni serkentné. — Pedig «voltak nekünk sok nagy embereink, kik ha nem arany, rézoszlopokra ugyan méltókká tették magokat; de mindeddig kilenczszáz esztendő után is! semmi országos jelek dicsőségre emlékeztető s gerjesztő jelek nem látszanak; ellenben mennyi bitófa.» — S hát miképp becsüljük a még köztünk levőket, ha hosszú czimzetök s több eféle nincs? Mind ezeket átgondolván, tán így okoskodott volna: «azon ember, ki legmegbecsültebb s legtöbb életjóval bir, az a nemzet kedveltje; azon nemzet, melyben a lehetségig legtöbb

lakos becsültetik meg, és sok életjóval bir, az az Isteneknek kedveltje; bennem concentráltatik a magyar hon java; de ha valaki más, hivatalt vagy czimet nem ruház rám, nagyon megbecsülve nem vagyok, s minden vagyonommal az élet csak igen kevés javait birom, én a magyar nemzet kedveltje! s így mily csekélyen lehetnek megbecsülve, s mily igen kevés életjót birhatnak még mindazok, kikre a hon kevésb áldási jutottak, vagy kiktül a hon áldási úgy szólván megtagadtattak! Magyarország tehát nem kedveltje az Isteneknek, s nem is leend soha, míg fiai rokon szeretet s egyesült ereju fáradozásik által nem emelik azt szabad országok sorába.»

Így látja a dolgot a minden előitélettül tiszta szem, ha értelmességi sulyok által világszerte ismeretes országokkal hasonlítja össze Magyarhont. Már ha olyas vidékekkel hasonlíttatik össze, melyeken csupa s olyas önkény uralkodik, mely még a közvélekedés által sincs néminemüleg zablázva, akkor természetesen vaami fényben tünik fel; de mily szegény fény ez! Én legalább — s ez is izléstül függ — jobban szeretném, lborítná hazámat inkább örök sötétség, mint ily nyo morult fény!

Hagyjuk azonban visszamerülni magnásunkat a habok közé. Elég kellemetlen volt jelenése, s főkép mivel oly számtalan mágnáshoz hasonlított s bár mondhatnám, «*csak képzeletben!*» — kik nem a tengerbül emelkedtek ki, de nagy birtokok örökösivé szép névvel a magyar honban születtek. Kellemetlen volt jelenése, hanem igen használhat, s mi is — hogy felfogjam megint beszédem fonalát — azt hittük, igen-igen használand; mert arra fog emlékeztetni minden vizsgálatinkban: hogy mi is oly hideg vérrel itéljünk honunk állásárul, mintha vizbül keletkeztünk volna ki, s vérünk — a hon javáért oly melegen égő vérünk — csak akkor forrjon a haza magasodását szomjazó szivünkben erős és állhatatos végrehajtó akarattal, midőn már a csendes s hideg fő kijelelé a kutfők hibáit s

azon módokat, melyek által a kutfőket tágítni s gazdag áldásokkal buzogtatni lehetne.

Lehetőségig hideg vérrel kezdettük a sikereket vizsgálni. Nemzetiségünket, szokásinkat fejletlen találtuk. Tudományban, mesterségben, művészetben iszonyú hátramaradtunkat tapasztaltuk, s hogy végkép hosszas ne legyek, s a mondottakat s még mondandókat más szavakkal még egyszer, vagy inkább annyiszor ne ismételgessem, az ország szegénységén megijedtünk, s s azt voltunk kénytelenek megvallani : hogy akármit tekintsünk is, a lelki s testi műveltség egész köriben A-tul Z-ig, mindenben nagyon hátra vagyunk ; — ámbár egyszersmind annyi fiatalság, erő, idom s fogékonyságnak vettük észre csalhatatlan jeleit, hogy nagy előmenetelink közelségét világosan láttuk magunk előtt.

Csalatkoztunk-e így látásunkban, azt csak a fényesb «Világ» s idő döntendi el ; de hogy teljességgel így láttunk, arrul szavamat adhatom, s arrul is, hogy hátramaradásunk ismerete úgy sérté lelkünket, mint szálka a szemet ; a szebb remény pedig úgy melegíté keblünket, mint mennyei sugár a kétségbeesőt.

Következett most — miután átlátni kényszeríttetének, hogy összeleg csak kevés jó foly a magyar közönségre ahhoz képest, a mi folyhatna, s így a haza beteg — azon vizsgálat : valljon miért beteg a haza, s ugyan miképp lehetne rajta segítni ?

A betegség gyökér-okát, — mint fentebb már egyenesen kimondám — kirekesztőleg nemzetiségünk fejletlenségében s közértelmességünk csekély létében találtuk. A nemzetiség, magyarság kifejléséhez pedig, melyet az idő szelleme visz magával, kötelességink hű teljesitése által reméltünk leghathatósabban járulni, mint a közértelmesség tágitását egyesülés s elmetehetségek surlódása által gondoltuk legsikeresebben eszközölhetőnek. S így a hon beteg létén diadalmaskodást nem egy, nem kevés, hanem mindnyájunk egyesült összehatása s együttmunkája által hittük valósíthatónak. A nemzetiség felemelése végett mindig elménk előtt lebe-

gett: hogy *magyarok* vagyunk s azok emlékezetében megujitottuk több kevésb sikerrel magyar születésöket, kik azt feledék már; s hogy nemzetiségünk mind nemesbre fejlődjék, s ne alapuljon semmi egyében, mint minden homálytul kitisztult igazságokon, azt sem akartuk soha is feledni, hogy egyszersmind *emberek* vagyunk.

Központba-egyesítés, a mi, mint mondám, leghihetőbben adhat gyakori elmesurlódásokra alkalmat, legbizonyosabban nagyobbítja a közértelmesség sulyát.

Példák által magyarosítni, mesterséges intézetek segítségével egyesítni, ez volt vezér szándékunk s foglalatosságunk. Hogy pedig a magyarsághoz csak keveset tudánk édesgetni, sőt a leghosszabb bajszuak elfordultak tőlünk, az — ki kell egyenesen mondanom — azért esett, mert nem tárogatóval s dudával, s penészes szokások, káposzta- vagy pipa szagával jártuk a verbungost, hanem hazafiságunkat valódi áldozatokkal páros honszeretetre, magyar nyelvre, — melytül megint a bajusztalan magyarok ijedtek vissza, azt gondolván a magyar revoltál, mert magyarul beszél — honszeretetre s honnyelvre mondom, mely egy nemzetnek, úgy szólván, lelke s hiányaink velős megismerésére s azok férfias orvoslására alapítottuk! Hanem ez útat meggondolással választottuk, előre tudván, hogy habár eleinte lassan haladunk is, s csak néhányan maradunk, idővel még is minden hang és szag elmuland, s az igazság pártfogó hivei naprul napra szaporodni fognak, Elérjük-e azon időt — — arrul nem gondolkoztunk.

Mesterséges intézetek által egyesítni, ez volt, min megakadtunk. S gondolnád-e, barátom, hogy sok főtörés s vizsgálat után, ez előtt már vagy tíz évvel éppen azon balgatagságnak látszó *lóversenyezést,* melyet Taglalatodban rövidlátással tehetséged szerint piszkolsz és mocskolsz, tartottuk egy ártatlan oknak, mely minket minden esztendőben legalább egyszer hazánk közepén egyesítvén, magunkat egymással s erőnkkel megismértethetne, s idővel a nagy nyilvánosság által az elnyo-

matott érdemet, vagy usurpált reputátiókat emberben úgy mint lóban eligazítná. Nem titok — s azt soha nem kerestük — de tán te nem tudod, hogy mint érintém, vagy tiz év előtt sokan és sokszor gyülekeztünk nálam Bécsben össze — hol szabadsággal szüléimet voltam látogatni — egy Pesten felállítandó lóverseny végett. Magyarország közepén egyesítni a honfiakat, s ez által a lótenyésztést stb. előmozdítni volt a czél; a ta-a tanácskozás magyar nyelven folyt. — — Akkor, midőn még mindent rózsaszinübben látott ifjabb lelkem, s téged csak jó hirednél fogva ismértelek — veled találkozni óhajtván — nem hittem volna soha, hogy majd egykor, midőn a haza szivében engem összehozand veled egy általam más kevesekkel felállított intézet, te légy az, ki legindulatosabban keljen ki azon ok ellen, melynek következésében, mint a tapasztalás később mutatá, már sok az előtt egymást alig ismerte hazafi barátságosan kezet fogott. A dolog azonban akkor egészen nem érhetett meg, s csak az idő fejté ki. S ha visszaemlékezem, hogy akkor is magyarországi szülöttek voltak előrehaladásunk legnagyobb gátai, valóban szinte megakad a vér ereimben. Vonjunk azonban ilyesekre vastag fátyolt; mert a nemesb lelkü kétségbeesvén könnyen kárhoztathatná születése óráját.

Hallom most rosszakaróim gunykongásit: «Lóversenyre alapíták a mélyen gondolkozók a nemzetiség nagyobb kifejlését, a közértelmesség tágitását, — furcsa methodus, meg kell vallani.»

Mire azt válaszolom: A tiszta szándékuak nem lóversenyzésre, de arra, a mit az eszközöl t. i. *egyesülésre* alapíták összebonczolt s így erőtlen hazájok lehető előmenetelét. A gyenge eszköz sokszor leghathatósb sikerű, s nem ritkán egy szikra félvárost semmisít meg; s nem kell mély gondolkozó, csak el nem savanyult s romlatlan emberi ész átlátni azt: hogy minden, bár legcsekélyebb is, a mi concentrálhatná excentrica hazánkat, számíthatlan hasznot hajtani kénytelen. E felett a sok évi tapasztalás azt mutatja, hogy legyen az

emberi előmenetek hosszu lánczolatjában csak néhány tökéletesen kitisztult karika, a többirül is minden bizonnyal — pedig szinte magátul — elvész a rozsda, mert a tudatlanság s előitélet egymásra halmozása olyan, mint egy boltozat, mely legnagyobb erőnek is ellentáll, de legyen kivéve csak egy két köve, s külső erő odajárulta nélkül is összebomlik magában.

Elhozta végre a hatalmas idő, mely a *kisded makkbul, ha nem romlott és senki nem gázolja el, egy termő tölgyfát sőt tölgyerdőt varázsol* az élők közé, az 1825-iki országgyülést. A pillanati nyomásnak visszahatása nyilván bizonyítá be a világnak, hogy Magyarország fejdelme nagy hatalmú úr, mert élő s fiatal, nem vén s megholt nemzeten uralkodik. Mibennünk pedig mily édes remények tüntek fel, azt betükkel, mint érzésinknek oly tökéletlen tolmácsjegyeivel nem irhatom le. Mennyi erőnek voltunk tanúi, csakhogy eldarabolt erőnek! mennyi függetlenségnek, csakhogy tökéletlen irányzatú függetlenségnek! mennyi szabadság-szomjnak, csakhogy tisztán el nem igazított szabadság-szeretetnek! stb. Egy kis *egyeztető,* úgy látszott előttünk, elég lenne az eldarabolt gyenge hazábul erős egészet alkotni! S mind világosabban meggyőzött a napok folyamatja, hogy nem csalatkoztunk, midőn a közértelmesség s nemzetiség kifejtését állítottuk a hon lehető előmenetele legmélyebb sarkalatjának. *Magyarosítni s egyesítni!* im ez vala mindig szemünk előtt, mert ez vagy semmi más, fogja emelni s képes csak emelni Urunk hatalmát és honunk állapotját egy magyar fejdelemhez s egy magyar nemzethez illő s méltó magasságra. Irtózva hallotta sok magyar a közönséges helyen kívül és szokás ellen tőlünk tapasztalatlanoktul, kizokogott beszédink alig érthetőségét; de hangja magyar volt, és számos rokon kebelre hatott. Voltak, kik mesterségesen szőve egy hosszu álélet képzeltébe, veszedelmes újításnak vevék a természet legrégibb törvényét: az anyanyelven szólást! Jó gondolatokra, kaczajra nógata másokat; mások komédiának hirdeték sat., de

eljő az idő, melyben a nevető részt elfelejtendi vagy emlékezetét megvetendi a közönség, midőn a jövendő a szónokok ügyetlenségének megbocsátand, kik a helyett, hogy magokat közitélet alá elszánták, inkább hallgattak volna, ha mások, ékesszólók, hozták volna, néminemüleg a tanácskozás nyelvét a természet útjára vissza. S egy két tiszta szándéku ember, habár nem oly tudós is, e tárgyban mily fordulást tőn, tagadhatni-e?

Jött most a *tudós társasági javalat,* néhányan sem többet sem kevesebbet, mint hazánk iránt tartozó szent kötelességünket teljesítettük; — egekbe emeltek — temagad illustráltál verseiddel — s a kötelességi tetteket, mert oly ritkák — keserű mondani — nagy lelkü halhatatlan tetteknek hirdeték, melyeken a sokaság, mint különös jelenésüeken bámult. S lesz valaha egy kor, reméllem, mely jobban fog csudálkozni azokon, kik magas állásaikhoz képest egy oly tárgytul vonták segédkezeiket vissza, mely a közértelmesség s nemzetiség kifejtését oly hathatósan gyámolja; mint azokon, kik a nagy hasznot, melyet hajtanak, átlátván, ahoz erejök szerint járultak!

Javalatba jött egy más intézet is, mely szintúgy, mint a lóverseny, egyesülésre vezet; s az, egy a haza közepén felállítandó *casino* volt, melyben a honfiak jöhetnek össze. Más javalatok is tétettek, s idővel, reméllem, életbe is fognak lépni. Mindünnen élet s erő fejledezett, a legnehezebbnek kivitele könnyünek látszott, s egy új reggel kezde virradni a magyarra.

Elforgott azóta mai napig az idő, s kiki tudja, ha mindenben honunk nem haladott is nevezetesen, sokban még is igen előre hatott, s mennyi hasznos mag van elhintve, mely kis gonddal, kis öntözgetéssel előbb utóbb elmulhatlanul csirázni, virágozni fog. Engem legalább, ha öt, tiz, husz évvel tekintek vissza, s akkori álladalmunkat a maihoz hasonlítom, ámbár vesém jó állapotban nincs, a mai nap sugara még is oly édesen melegít, hogy a jövendő is vigan s bibor szinben mosolyg előmbe.

Most már, miután honunk állását s a közelebb mult idők némely esetit egy-két fő vonással festém, arra emlékeztetlek, midőn engem *«könnyelműnek, szelesnek, ok és következés összezavarónak»* stb. hirdetsz Taglalatodban, most mit felelhetsz mindezekre? Tán semmi egyebet, mint: hogy szándékim tisztaságát félre magyaráztad, s azt rontani iparkodál, a mit én s mások szent kötelességink szerint csak a hon diszéért, s mondhatom, oly nehezen tudánk életbe hozni; mert ha igazságos lélek lakik benned, munkámnak csak eddig olvasta után sem fogod mondhatni: hogy honunk állásárul s körülményinkről nem gondolkodtam, s azokrul csak könnyelmüleg és szelesen itéltem s tettem, s hogy valjon én akarom e következésekbül következtetni az okokat, csúcsára állítni a pyramist, vagy talán te drága barátom? de azt sem te, sem én nem határozhatjuk el; arrul csak a közönség hozandhat itéletet.

Nem mondom: «Semmiben nem csalatkozom, és szeplőtlenül látom a következések fenék-okait, mert tudom én is ember s csak igen gyarló ember vagyok; hanem hogy könnyelmüleg és szelesen anyaföldem mibenlétét soha nem fontoltam, s csekély lelki tehetségimet életem egész eszméletü folytában csak azon egyetlenegy gondolatra concentráltam s feszítettem: mikép̋ lehetne alacsony állású hazánkat magasbra emelni, arra tiszta lélekismerettel esküdhetem.

Én teljesen meg vagyok győződve: hogy Magyarország szinte mindenben szerfelett hátra van, s így nem igen boldog; mások azt hiszik erősen: nincs a világon józanabb előmenetelű s boldogabb hon; köztünk pedig ezernyiek a külön vélemények árnyékozási. Már ezek közt kinek van igazsága? Én szerényen viszszavonulok, mert rész vagyok, s nem lévén uriszékek barátja, másokra hagyom az itéletet. De kik lehetnek ezen igazságos mások? Külföldiek? azok vagy nem ismerik a hazát vagy ha ismerik, hátunk mögött kicsapongva keményen itélnek felőle, midőn képünkbe mindent dicsérnek, jól tudván: ily módon boldogul-

hatni köztünk legjobban! Honiak? azok vagy felém vagy tőlem hajlanak: s így biró e részben más nem lehet, mint az idő, mely sok elmesurlódás által némely igazságokat végre axiomai világosságba állít az emberek közé, min aztán csak a lágy eszüek vagy igen kemény fejüek tudnak kételkedni.

Volt nekem sok esztendő előtt Pesten átutaztomban egy különös álmom, ha szabad, elmondom. «Messze távolban számos nagy tekintetü, vénnél vénebb urak, kiken hószin szakál lengett, az akkor élőknek egy vasládát látszottak kijelelni. s őket kérőleg, s fenyegetőleg arra bírni, hogy az abban rejtező kincset egész elszánással s férfiui állhatatossággal védjék. Állottak a hiv szó- és tanácsfogadók hosszú időkig a láda mellett, s bajnoki mód védelmezék, — sok el is veszett miatta; — míg azonban a rozsda rágni kezdé a ládát, s ők éheztek, fáztak, sokat szenvedtek, fanyarogtak mellette, s csak kevesen használhaták a vén láda oldalát garádkép. Szívszorongva szántam szegényeket, s mennyire álomba merülten okoskodhatni, úgy emlékezem, megszólítni kivántam őket: vennék ki a ládában hiába heverő kincset, s adnák kamatra, mert — — midőn egy mennyei fény minden szót elolvasztott számban, és szent rettegést ragyogó méltósággal az idők Szelleme, — s gondold csak: magyar ruhában — a kincset őrző számtalanok közibe lépett, s felnyitá a vasládát, melyben semmi sem volt — — egy kis kéziraton kívül, s mondá; «kik benneteket annyi sanyaruság-türésre kárhoztattak: a régi tudatlanság s megőszült előitéletek atyái, nagyatyái, szépapái s harmad negyed ősapái stb. voltak, tekintsetek most valódi kincsetekre s olvasá: *«A magyar egy gyermek nép, most semmi, de minden lehet, mert lelki s testi erő rejtezik fiatal keblében. Minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van, az előitélet s elbizottság. Szép jövendő várja, ha — — —»* itt egy a magyar fővárosban ablakom előtt sárban elakadt német *furmán* tüdeit-fárasztó lovaira-kiáltozásával felébreszte, — —

s akaratom ellen is napestig feudalis alkotmányunk jutott eszembe.

— — — — — — — — — — — —

S most, barátom, tekints velem még egyszer vissza az idők folyamatjába. Nem volt-e már nemzetiségünk szinte eltörölve, s csak kevés év előtt nem volt-e fővárosunk legnagyobb rondaságban? S hazánk több részei nem voltak e sivatag pusztaságok? Ezeket nem tagadhatni. Hanem mennyi történt azóta fővárosunkban, mennyi az ország külön részeiben, s mily különböző benyomást kezd tenni Magyarország a külföldre, ezek is bizonyosak. Azonban mennyi erő veszett hiába el, és miért? Mert sem nemzetiségen, sem tökéletes értelmességen nem alapult s excentrice vitetett. Több év óta gyűjtök mind azon számos intézetek romjaibul, melyek Magyarországban úgy szólván, csak fellobbantak s kevés idő alatt megint elbomlottak. Ha volna időm — a mibül mi magyarok, ha kivánjuk szolgálni a hont, szinte előbb fogyunk ki mint a pénzbül, ámbár az sincs sok — rendre és szárazon előadnám «elbomlásuk minden okát;» azonban addig is, míg azt tehetem, azt mondhatom: hogy teljes meggyőződésem szerint, semmi egyéb, mint fenéktelen s excentrica vitelök volt oka enyésztök- s haláloknak.

Idő s hely kell az igazságok kifejtésére. Az idõn nem diadalmaskodhatunk, s csendesen kell bevárni mit hoz; a helyre lépni ellenben hatalmunkban áll. S ezen hely a magyarnak nem lehet egyéb, mint a természettül kijelelt Buda s Pest, mert ez a haza szive, — — s legyen az rendben s dobogjon teljes életerővel, majd kilöveli a haza minden ereibe az élesztő vért.

Pest s Budára a nap legvilágosb sugárai alatt, mert csak a bűn keresi a sötétet, összesítni a magyart, s hivni be a dús idegent, ez czélunk; mert meg vagyunk győződve, hogy nemzeti egylelkü s egytestüségünk által csak rövid idő alatt háromszorozni fogjuk vagyonunk s erőnket. Hallom néhány megijedtektül — mert hála az égnek! sok ilyes nincs — mit fog erre mondani:

A kormány?

Concentratióbul legszaporábban fejlődik a nemzeti közértelmesség, s ez egyedül az országi gazdagság s erőnek valóságos nemző gyökere. «Union est force; division est faiblesse!» régi eldönthetlen igazság, melyet a kormány jobban átlát, mint mi. S ha a régi időkben hypersthenıátul tartván, gyengítő gyógyszereket vegyített a haza ereibe, nem volt-e talán igazsága; mert gyuladás symptomái mutatkoztak-e valósággal vagy sem, azt ma ki itélheti el a dologrul felelő elhatározottsággal? Ne is bajlódjunk azért a multtal, borítsunk arra fátyolt, s tekintsük inkább a jelenidőt, s annak szellemét átgondolván, nem fogjuk tagadhatni: hogy valamint mi jobbra változtunk, úgy a kormány is egész systemáját bölcsen megváltoztatá, s azt a természet örök törvényi szerint a jelenkor esetihez illőbbre szabá!

A legegyszerűbb erőmű legtökéletesb. Az országlás szinte egy erőmű, s annak lehető legtökéletesb kifejlése a kormány philosophiája; s így a fejdelem s egyesült rendek legszentebb kötelessége az országlást a lehető legegyszerübb elvekre állítni. Ez axioma. Látni fogunk ennek következésében sok erőművet derekasan forogni, mert egyszerük; másokat rendetlenül mozogni s végkép megakadni, mert complicáltak. Tapasztalni fogjuk nem különben, ha a jelent s multat tekintjük, némely nemzetek ép s életteli magokban virágzását, másoknak ellenben lassu vérfolyás-okozta hervadását, a mint t. i. egyszerü vagy többszerü elvekre vannak állítva.

Ennél fogva igen átlátom, hogy az austriai közbirodalom számosb fejedelmei a magyarságot, a ki nem fejlettet, vagy általunk hibás elvekre állítottat a több heterogén résszel egy egészbe olvasztani, s az ebből természetesen következő nagyobb egyszerűség által az országlást tökéletesb létre birni kívánták. S szabad-e nekünk a miatt kárhoztatnunk őket, hogy magyarsá-

gunkat eltörleni akarták, nekünk, kiknek oly számos nagyjai magok vetkeztek ki önkényesen s édes örömest minden sajátságokbul; nekünk, kiknek oly nagy része a legczéliránytalanabb maskarákba bujt, hogy latán nyelven szólott királynénak jobbágyi hivségét mutassa be; nekünk, kiknek legelső képviselői elégtelennek állíták a magyar nyelvet közdolgok vitelére, midőn az országlás egyszerüsítéséről támada szó; nekünk, kiknek szebb része szégyenlé a magyar szót hordani ajkin — — —! Erre is huzzunk vastag fátyolt, s megvallván, magunkban volt a legnagyobb hiba, ne hagyjuk ezután megsemmisítni nemzetiségünket; mert miképp kivánhatjuk, hogy másnak legyen gondja sajátunkra, melyen minmagunk tapodunk.

Azonban egy erőmű, mert egyszerű, azért még nem jó, vagy mert számos részbül van szerkeztetve, még nem rossz — erre példa egy lágy vasú balta s egy jól járó ütő-óra —; s így egy országlás sem tökéletes azért, mert egyszerű, s egy sem tökéletlen azon egy okbul, mert sokszerű. Az egész feladás csak a *lehető* körül forog, s bizonyosan azon egy erejű s hathatásu gőzerőművek közt az lesz jobb, mely egyszerübb; szintígy országlások közt is. A jó mechanikus tekinti: félrevethetni-e ime vagy ama rugót, karikát stb., az egész megromlása s tökéletlenítése nélkül? — — s a mathesis törvényit kifejtni igyekezvén, — — félreteszi vagy meghagyja; így cselekszik a bölcs kormány is. Már lefolyt időkben szükséges vagy hasztalan karikának látszott-e a magyarság az austriai birodalom nagy erőművében, — — azt itt vizsgálni nem akarom, megelégedvén tudni: hogy nemzetiségünk jobb kifejlődése ma bizonyosan minden gondolkodó s részrehajlatlan itélete szerint egy oly karika s rugó, mely nélkül az említett közerőmű nem mozoghatna jól.

S ezt a kormány igen átlátja, a mirül nem is kételkedhetni, ha a közelebb esztendők folyását hideg vérrel fontolóra vesszük; mert magyarosításunknak tán nagyobb gátai találkoztak magunk közt mint a kormány-

ban, mely azon nagy czélt, t. i. a közbirodalomban lévő minden nemzetnek egy testbe olvasztását most már egy ki nem vihető pium desideriumnak tartja, s azzal fel is hagyott.

Más a gallus vagy angol körüli eset. Tudjuk, azok is valaha számos és igen sokban különböző kisebb nemzetbül voltak egymásra halmozva, a minek ideig-óráig fenn is maradtak csalhatatlan jelei, ha csak igen szembetünő nyelvkülönbözéseiket tekintjük, — s csak később forrtak erős és compact nemzetekké össze, de soha oly igen heterogen részt nem hordoztak keblökben, milyen Magyarország az ausztriai birodalomban. A kérdés az marad: összeolvaszthatni-e más nemzetekkel az ázsiai sarjadékot, önbecse lealacsonyítása, hogy ne mondjam megsemmisítése nélkül? Ha a világ történetinek velejét vizsgáljuk, azt leszünk kénytelenek megvallani: hogy homogén s egynyelvű nemzetek, habár elszakadtak is egymástul, legnagyobb hasznokra megint egyesülhetnek; de törzsök nemzetek, olyan mint a magyar, melynek nyelve semmi más európaival, főkép szomszédiéival legkisebb atyafiság vagy hasonlatosságban nincs, vagy magok által s magokban fejlődnek individualis magasságukra ki, vagy sarkalatjokbul dülnek el, s csak századok lassu lefolyta után emelkednek hamvaikbul uj nemzetek; de soha egybe nem olvadnak. S ez a magam fentebb tett kérdésére a felelet.

S ha szabad mondani — — az udvar s nemzet közti bizatlankodás valódi oka nem rejtezett-e legfőkép s mindig abban: hogy a nemzet önelolvadásátul mindig rettege s meghalni irtózott; az udvar ellenben szerencsétlen látásában azt képzelé «az erős és maga sajátságában kifejlett magyar veszedelmes.» De hála az egeknek! lefolyt azon szomorú idő, s remélem nem is tér soha vissza többé. Nyilvános már, hogy a kitisztult magyar szellem és sajátság a közerőmű forgásához szükséges, — — s naprul-napra világosbra derül, hogy a fejedelmi nagy erőművész dicsőségére, azon rugót és

karikát minden rozsdátul menten s ép erőben fentartani hiv jobbágyinak legnagyobb büszkesége. Eljött azon idő, melyben — midőn más nemzetek öntisztulásuk crisisében fertelmes convulsiók közt ingadoznak, egy oly hiv néphez, mint a magyar, igen illik férfiui egyenességgel s leplezetlen őszinteséggel szólni atyai urához; — tisztába van hozva azon igazság: hogy a fejedelem s nemzet jóléte s bátorsága elválhatlan s csak egy; s néhány gyáván kívül senki, tudom, nem kételkedik azon többé, hogy a király hatalma s dicsősége nincs helyeztetve egy erőtlen, elbonczolt s elkorcsosult népkormányzásba; hanem csak virágzó, erős s egyesült Nemzet hiv szivében verhet valódi s örök gyökeret.

S miként is doboghatna egy nemzet szive mindent elevenítő fiatalság s egészség erejével, ha fejedelme azt minden sajátságából — a mihez a meg nem romlott ember oly meggyőzhetlen erővel ragaszkodik, — kivetkeztetni s vére eleven s természetes forgását gátolni iparkodnék? Csak oly gyengén dobogna az, mint haldoklóé! S ez nem puszta vélekedési tárgy, hanem talpigazság, mely változni mindaddig bizonyosan nem fog, mig a most fenálló természet törvényei nem dülnek ki sarkaikbul.

Nem gátolandja ennélfogva a bölcs kormány a nemzetiség s közerőnek kifejlését, hanem azt jó irányba fogja hozni; nem nyomandja el az élet forrásit, hanem azoknak áradozásitul fogja óni a nemzetet; nem oltandja el az értelmesség világát, hanem őrizni fogja a hazát, hogy lángba ne lobbanjon.

Igaz: minél több heterogen részbűl van alkotva egy ország, annál bizonyosb, hogy a nép nem fogja elragadni a fejedelmi gyeplőt, de annál bizonyosb a közjó lassú forgása s végre megakadása is. Már fejedelmekre nézve mi hasznosb s dicsőbb vajjon? az erőt bölcsen zablázni-e, s egész nemzettel gyorsan haladni a jólét, szerencse s halhatatlan hír magas polczára; vagy az elragadtatástul félvén bilincsek közé szorítni az erőt, s egy

időette s molyrágta korcs nemzettel helybül nem mozdulni, ismeretlen sorvadni s az emlékezet könyvébül kitörültetni?

A gyenge sem hiv, sem hűtelen magában; mert ő semmi egyéb, mint csak az, a mivé reménye vagy félelme teszi: szerencsés urához hiv, szerencsétlen fejedelméhez hűtelen. Nem úgy az erős, ki csak ön kebliben hordja tettei rugóját, melyre az idők esetinek hatalma nincs. S használja is bár az elsőket a fejedelmi úr, őket bizonyosan nem becsüli, s csak úgy veti félre, mint a nedvtelen czitromhéjt, ha térden csuszásiknak hasznát többé nem veheti; midőn a hiv erőseket csak zivatarban ismerheti meg tökéletesen, mikor a haszons királyi fénybérlők, kik békenapokban mindenütt s mindenkor hajlongó fővel álltak, rendre eltünnek, s csak azok tartják fenn minden megtámadás ellen a királyi hatalmat s fényt valódi bátorságban, kik midőn a nemzet s király jusairul van szó, szemközt s egyenesen állnak a fejedelmi szék átellenében. Nagy és dicső csak erőbül eredhet, gyengeségbül semmi egyéb ocsmány s undoknál.

S most, midőn mélyen tisztelt fejedelmünk, kinek székét a magyar hont ismerő s azt meleg szivökben hordó férfiak környezik, annyi ujabb bizonyságit adá, hogy ujraszületésünket hátráltatni nem kivánja, s nemzetiségünk jobb kifejlését önerőnkre bizza, a minél több nem kell, bocsátkozzunk azon eddig oly kevéssé ismert édes örömérzésnek, hogy valahai nemzeti nagyságunk képét a jövendőben tekintsük. Ez nem csalfa kép, valóban nem, mert egy telivérű s erőtül pezsgő nép, ha egyesül s akar, nemzeti s értelmességi súlya által annyira kifejtheti s oly magasságra emelheti maga magát, hogy néhai szerencséjének s valódi fényének legkicsapongóbb képe sem lenne hyperbole; midőn ellenben az is bizonyos: hogy a nép tudatlansága s országos képviselőinek elégtelensége még a legrepublicanusb fejedelmet is végre önkényes urrá válni kényszeríti — minthogy gyermekeket sem engedhetni tűzbe

vagy vízbe ugrani, s ha máskép nem lehet, hajoknál fogva kell őket visszatartani a veszedelembül.

Eltiporni minket többé nem akar senki, — s nem tiporhatna el tán senki, ha akarna is, mert nagyon erősekre nőttünk már; de hála az egeknek! bilincs nélkül nőhetünk, s fejedelmünk sem kivánja korcs s gyenge létünket, hanem hogy erősek s magyarok legyünk, a mik lenni akarunk is, hogy annál erősb, hivebb jobbágyai lehessünk, mert ezt tanácsolja eszünk, erre késztet szívünk.

Nem fogja a külföld — ha e sorokat tán valaha olvassa — megvetni azon népet, melynek legmélyebb érzelmit én itt, úgy gondolom, világosan kinyilatkoztatám, s melyekrül kezeskedni fejemmel is merek; hanem emlékezvén, mily meleg hűséget fejte ki a magyar 1741-ben még akkor is, mikor egy áltermészetbe volt burkolva, arrul lesz bizonyos: hogy azon törvényes fejedelemnek, ki népét az örök végzéstül rendelt helyzetibe visszaiktatja, csak az véthet, ki előbb az egyesült nemzet sirjára tud hágni.

Én pedig egyenesen megvallom — s titkot ilyesbül soha nem csináltam, hanem mindennek mondtam, ki csak hallani akarta, — hogy sem változékony kedv s fellobbanó szenvedelem, sem lovakhoz vagy első emeletbe helyezett kávéházakhoz kicsapongó vonzódás nem birt engem s más keveseket azon kisded intézetek alapítására, melyek, mint tudva van, itt Pest-Budán, hazánk közepén csekély gyökereket vertek már kevés esztendő óta; hanem hogy hideg vérrel átgondolt rendszerrel, municipalis alkotmányunk által 52 részre oszlott hazánk erejét mesterségesen egyesítni kivántuk, s a külön felekezetek, hitvallások s kisebb nemzetek divergentiáit honszeretet-érzésben összeolvasztni reméltük, mely minden becsületes ember mellében hangosabban szól, mintsem hogy azon számtalan agyag sorsához kötött kis hiuság, türedelmetlenség, álsajátság s több eféle gyengeségein előbb-utóbb ne diadalmaskodnék.

Ne higyjük, a kormány az otrombát, a tudatlant kedvelné, mert senki sem kedveli a szegénységet s ép velejű embereknél nagyobb kincse a kormánynak nincs: hanem legyünk inkább meggyőződve arrul, hogy azon hiedelem, a kormány nem kiván tudatlanság s otrombaságnál egyebet, azon számos bujósdi ajtócskáknak — melyeket rendre előadni a Hitelben igértem már, de nem vala időm — tán legnagyobbika. Hányat ismerek — s kérlek, ne kételkedjél s higyj szavamnak, mert bizony megnevezem őket — kik mindenben, a mit tudni kellene, járatlanok, s hosszú éltök folytában nem tettek magas állásukhoz legkisebb illőt is, s miért? «Mert nálunk a kormány mindent elnyom, vagy hátráltat; s mindennek elbomlani kell,» — így fecsegnek —; s azt akarnák elhitetni velünk, a kormány oka szűk eszöknek, bárdolatlan viseletöknek, vagy tán éppen vagyonuk tékozlásának s állati életüknek is, — midőn nincs oly erő az istenin kívül, mely egy egészséges s szabad embernek elme- s testi tehetségei kifejlését gátolhatná, ha akarja; hanem az a dolog veleje, hogy sokszor *nem akar*, s inkább másra keni a hibát.

Hogy pedig a kormány fáradozásinkat sem előre nem segíté, sem azokat nem gátlá, hanem éppen nem avatkozott beléjök, azért legnagyobb köszönettel tartozunk. Vannak, igaz, sokan, kik az igen jól ismert és sokszor említett párisi kereskedők mondását «laissez nous faire,» egyszer igen bölcsnek hirdetik, midőn t. i. nekik mindent tenni, a mit képzeletök fest, nem engedtetik, máskor pedig azt egészen elfelejtik, midőn szeretnék, ha a kormány fáradozna helyettök. Mi azonban nem látjuk a dolgot egy nap fekete, más nap fehér színben, senkitül segítséget sem kivánunk, sem várunk; hanem minden előmenetelünket s honunk egykori magasb állását az egyesült nemzeti erő józan fejlődéséből reméljük.

Egyoldalunak fogsz tán megint hirdetni! hagyján! mindenkinek saját ideái vannak, s az egyoldaluságrul ím ezek az enyimek. Végre minden csak superioritás-

nak enged, s nincs valóban más jus, mint jus fortioris — nem mondom az inak s izmok ereje, mert így még az ökör is parancsolna az embernek, hanem a lelki erő! S míg elég lelki erő nincs egy nemzetben, mindaddig rab — akárhogy fuvalkodják is fel — s csak akkor lesz valóban szabaddá, s nem állhat többé semmi ellene, midőn lelki ereje egész tökélyre fejlődik. Tökéletes kifejlésünket pedig senki gátolni nem akarja, és semmi nem is gátolhatja; s így minden, legkisebb kivétel nélkül, a nemzettül függ; ennek kifejlődését pedig senki jobban s hathatósabban nem eszközölheti, mint a hon nagyobb birtokosai, azaz: oly születésüek, mint te, én és hozzánk hasonlók.

Nem mondom — mert a honi dolgok felvilágosításában vagyok már — hogy a kormány, itéletem szerint, némelykor el ne vétené az utat, vagy itt-ott rövidebb uton szaporábban ne haladhatna, hanem ez csak saját itéletem, s annak józanságárul jótállni nem merek; de arrul tökéletesen bizonyos vagyok: hogy te, drága barátom, igen sokban egészen megváltoztatnád gondolatidat, ha közel a királyi székhez az austriai közbirodalom szövevényes állapotját tisztán s minden részletekkel elődbe terjeszteném. Hibát találni könnyü; jobbat s jobban eszközleni nehéz. Egyébiránt, ha minden keresztül-kasul menne is, s csak igen kicsi függne tőlünk, feloldana-e az kötelességünktül józanul cselekedni, s legalább azon kicsit végbe vinni, a mi hatalmunkban áll?

S most kedves barátom, midőn téged az előbbi szakasz végére térítlek vissza, s az ott tett kérdésre figyelmeztetlek, ily felelettel zárom ezen czikkelyt be: a kormány, mely ezen munkám által teljes bizonyságba helyeztetik, hogy a sötétet nem keressük, mert czéljainkat s az azokhoz vezető módokat nemcsak nem titkoljuk el, hanem még nyomtatva is néhány száz példány által közvilágra bocsátjuk, a bölcs kormány állhatatos fáradozásinkat mindaddig nem gátlandja, míg azok valóban emberséges s tiszta szándékbul fakad-

nak, — megsemmisítendi pedig remélem azonnal, ha nem hazánk s fejedelmünkhöz hiv vonzódás lenne tettink egyedüli rugója. S bátorságunkra nézve egyebet nem kivánunk ezentúl.

(A következő fejezetekben a szerző a *Taglalat* némely állításával szemben a nemesi előjogok, a nemesi fölkelés, a robot és tized, a hiteltörvények, a kereskedés és kivitel s a közjólét alapföltételei tekintetében a *Hitel*ben jelzett felfogását igyekszik tisztázni.)

VALLOMÁSOK.

Az ó és új.

Több esztendő előtt Athenében a Theseus temploma oszlopihoz támaszkodva, mély gondolatokba valék merülve, s midőn a jelen s jövendő előlem visszavonula, csak a multban éltem; s ezen önfeledés sokáig tartott, mert a képzelet legédesb képei varázslának a hajdankor nagy emberei közé — körültem minden a legmélyebb csend s álomban fekvék, s egy szép őszi nap végsugári aranyzák a körülti bérczek ormait. A levegő legtisztább s balzsami volt — — és bennem mily keser-édes, és remény s kétség érzelmi gerjedeztek akkor, s keblemet mily édesen kinzó vágyak tölték be, azt ki nem magyarázhatom, és azon érzést csak azok ismerhetik, kik hosszas elválás után lelkök ideálját megint feltalálják, s édeni öröm közt kénytelenek tapasztalni, hogy az egykor értök hiven lángoló sziv — — elhidegült; — vagy azon hazafiak ismerhetik csak, kik hajdan szabad honokbul, melyet imádnak, a nép vakheve által számkivetve, visszatértökre rabszolgaságban lelik azt! — —

S ezen eleinte oly édes, később oly kinos álmombul egy fiatal, egészség- s bájteli görög leány megjelente ébreszte fel! S nem fogom felejthetni soha, lelkemen mi villana akkor keresztül, s mily haloványaknak látszottak a görög remek márvány-oszlopi, a báj-fiatalság

virító képviselője mellett! — S bennem örökre változhatlanul el van határozva, hogy a mult a halál, a jelen s jövő az élet; s így az élő embernek nem a multban, hanem a jelen s jövendőben van igazi helye.

S mennél többet jártam, mennél többet olvastam, tapasztaltam; annál erősb meggyőződéssé lőn bennem Montesquieu ezen állításának valósága: «Transporter dans des siècles reculés toutes les idées du siècle où l'on vit, c'est des sources de l'erreur celle qui est la plus féconde. A ces gens qui veulent rendre modernes tous les siècles anciens je dirai ce que les prêtres d'Egypte dirent à Solon: «O Athéniens, vous n'êtes que des enfants.»

E szavakat keblemben tartván, óvakodom: ne zavarjam össze a régiség nagy embereinek követésre méltó tulajdonit, az ujabb vagy mostani generatiók igen sokban iránytalan felsőbbségikkel. Így legmélyebb tisztelettel nevezem Socratest; Aristides s Phocion agyag sorsommal engesztelnek meg, mert ők is emberek valának; Regulus nagy lelkén bámulok; a Brutusok előtt mélyen hajtom le magam; Aristogiton, Harmodios, Leonidas sirhantin térden álltam, s az emberek díszhamvait örömkönnyekkel üdvözlém! — — Hanem azért sem Homerost, kinek költői szellemét tán senki túl nem haladá, tábornoki zsebkönyvül; sem Horatiust, kinek józan philosophiáját nem győzöm eléggé csodálni, politikai kalauzul; sem Virgiliust, ki hatalmas remekletű epikus, gazdasági tanácsadóul s példányul felhozni nem fogom. De még tovább megyek, s azt állítom: ki Polybiost, Xenophont s Julius Caesar commentárait könyv nélkül tudja, de a mostani háború szellemét nem fogta fel, csatákat nem nyerend; nem lesz az továbbá practicus gazda vagy különös naturalista, ki Aristoteles, Plinius vagy Lucretius munkáit tökéletesen sajátjává tevé, ha ezen, az idők folyamatja által annyira tökéletesült tudományok nagyobb felvilágosítását ujabb idők műveiben nem keresé. S így ha ma támadnának fel: sem a phoeniciaiak ügyes hajósok, sem a siciliaiak

Archimedessel együtt practicus erőművészek, sem a rómaiak Columellával összeleg és egyetemben nagy gazdák stb. nem lennének.

Sok veszett el a régiekkel, nem tagadhatni, de korántsem annyi, a mennyit festeni s hirdetni szokott az ábrándozók rendetlen képzete. Hanem az emberi gyengeség a multat s régit mindig nagyobb fénybe szokta állítni, mint a jelent és jövendőt; mert a gyengeség, többre hatni s nagyobbat véghezvinni képes nem lévén, reministentiákhoz ragaszkodik: midőn az erő tettek után szomjadoz. S az, a mit Horatius az aggkorurul bölcsen mond, hogy t. i. laudator temporis acti stb. a gyengékre is igen felillik, kik Montesquieu szerint «a mult századokat mostaniakká akarják varázsolni untalan.»

Minden kornak van érdeme, s ki tagadhatja, hogy a jelenkor a régiek tudományira alapítá minden további előmentét, úgy mint a régiek a még régiebbekre az övékét, s a mai idő a jövendő századoknak lesz legbizonyosb alapja.

S ha Apollodorusok, Praxitelesek, Phidiások stb. építő s szobrászó isteni-szikrájok elaludt is, s Canova iránylag nagy remekei csak ujoncz próbákként állnak a görög mesterek fenmaradt halhatatlan munkái mellett, melyeknek legjelesbit tán örökre eltemeté a vak hevű tudatlanság s az idő: azért a civilisált ujabb s így idősb nemzetek évrajziban — habár azok is elég borzasztóval teljesek — még sem találtatik Dionysius, Nero, Caligula s az embervérrel mocskolt istenoltár, arena, s a kínverítéktül el-elalvó Autodafe tán soha nem disztelenítendi többé gyászkönyvvé az emberiség történetinek jegyzeményit, s bizom a nagy Istenben! eljő még azon idő is, midőn az ártatlannak, bármily alacsony sorsú legyen, egy hajszála sem fog, még a leghatalmasabbtul is kiszakíttathatni büntelen! s a természet-ellentiségnek legcsúfabb undokai, az emberadás s vevés, a rabszolgasággal együtt ki lesz minden időre törülve a megint történhetők sorábul —, s azt hiszem: soha, legalább addig, míg évrajzink hatnak hátra, maga-

sabban az emberiség nem állott még, mint ma, s hogy minden nevekedő idomzatban előbbre fog hatni csillagunkon, míg tán nap-systemák rendülései megint nem temetendik el mindazt, a mit emberi agy s tenyér gondolt s állított, s csak azon szikra maradand fen, mely valaha nagy, szép s nemes tettekre melegíté keblinket.

Ne zavarjuk azért össze a régi nagyságot a mai tudományokkal, s ha, teszem például, gazdaságunkat kívánjuk magasbra emelni: kövessük Cincinnatus dicső példáját, Cicero tanácsát, quod nihil pulchrius stb., de ne keressük az igazi előmenetel rugóit görög vagy latin könyvekben, mert azokban hiába keressük; hanem használjuk az e tárgy körüli ujabb angol, franczia és német munkákat. Ha Dunánkat akarnók egykor rendbehozni, s valódi kereskedésre idomítani, vagy azon keresztül hidat vonni: vegyük a régiek nagy lelkü s férfiakhoz illő erős akaratjokat például, — de Istenért, ne véssük mint Traján a régi Dacia dunapartinak szikláit, s ne rakjunk oly nyomorult hidat, mint ő, melynek néhány század után szinte legkisebb bizonyos jele; hanem használjuk a puskaport, parancsoljunk a szirteknek, és szórjuk ki a folyam medrében fekvő sziklákat; hidainkat pedig mély alapra telepítsük, s ha a víz feneke gránit, esztergáljunk abba gőzerőművekkel helyeket, s eresszünk azokba le öntött vasoszlopokat; nehogy a gyenge jég vigye vagy rombolja hidunkat el, s még földindulás se rendíthesse meg, hanem szinte több kivántassék, mint a természet közönséges járása annak elbomlasztásához.

Merjünk nagyok lenni — s valóban nem oly nehéz — de legyünk egyszersmind bölcsek is! —

(A következő *A gazda és hazafi* czimű fejezet főleg szerzőnek a *Lovakról* írt első munkájában foglalt állítások igazolásával foglalkozik.)

A magyar nyelv.

Ezen szakasz — előbb még hogysem hozzá fognék, s magam is jól tudnám, mennyire bocsátkozom belé —

érzem: egész előttem fekvő szapora munkácskámban tán legtöbb megjegyzésre s criticára nyujtand alkalmat; pedig csak azon okbul: mivel az emberek az ideákat összezavarják, s kis dolgok körül heveskednek s állhatatoskodnak, nagy dolgokhoz pedig hidegen járulnak, s mellettök gyakran el is alusznak.

A szó a lélek egyedüli organuma. Állati vágyinkat hangok, jelek, képvonásink, mozdulatink s testünk által nyilatkoztatjuk ki; de a mit a földi salaktul tiszta lélek érez, csak szó fejezheti ki, s csak gyengén s az is igen felszinleg!

Van-e köztünk, ki a világ jelesb iróinak néhányit olvasván, helylyel-közzel nem döbbent volna meg valamely érzelem világosb kitételén, melyet sejtve, sokáig horda önkeblében, s annak ott létét, mintegy homályon keresztül, mindig gyanítá is, de kimondani vagy nem tudá, vagy arra ösztöne nem volt? S ki az, ki élte néhány pillanatiban legalább nem érzette volna keblét szinte pattanásig oly édeni öröm s édes kínteli, melyet emberszó egészen nem ejte még ki soha? — S ki azon szerencsétlen, kiben a lélek legmélyebb gerjedelmi soha nem ébredtek fel, s a szívnek áradozási nyelvét soha tökéletesen nem nyomák el? S ki végre azon szerencsés szerencsétlen, ki egészen ki tudta volna fejezni, a mi lelkében vala? szerencsés, hogy a nyelvnek oly nagy tehetségével birt; szerencsétlen, hogy csak oly parányi volt lelkében, a mit még emberi nyelv is elő tudott rebegni!

Több van bennünk, sokkal több, mint a mennyit szóval le tudunk ábrázolni, s azon idomzatban, melyben lelkünk — nemes érzésink, tudományink s erényink által — mind inkább tágul s nagyobbul, azon idomzatban némulunk el, s hallgatunk végre, ha nyelvünk kicsinosítva, gyarapítva s gazdagítva nincs. S valamint sokban az ok következés is, s következés megint okokat szül; szintúgy nő a lélek, szó, — s a szó lélek által.

Azon ifjú, ki nem romlott keblében, az első szere-

lem édes kínait érzi, s az által nemesbül, ugyan ki tudja e szóval csak századrészét is ejteni annak, mit öröm- s fájdalom-szaggatta mellében tapasztal? S valljon a legfellengzőbb költő s legvalódibb bölcs, kinek szó s nyelv legnagyobb hatalmában áll, tudja-e csak féltökéletesen kifejteni azt, a mi néha lelkén villan keresztül, vagy abban mélyen, de világosan fekszik? S csak egy szép tavaszi hajnal, egy őszi napalkonyat, egy kies vidék nem foglalják-e úgyannyira egész létünket el, hogy szivünk áradtában csak némán szívjuk a lelkünkkel rokon természet bájörömit! —

A szó tehát csak felszines tolmácsa lelki érzésinknek, szintúgy mint a festő a természetnek csupán külvonásit rajzolja szemeink elé; s valamint ez, habár legügyesb is, messze marad a természet dics-csudái mögött, s szinei azokéhoz képest csak holtak: ugy nem teheti ki a legtökéletesb nyelv, legékesb szózat, legédesb zengedelmű ajak s legbájlóbb előadási tulajdon is, oly világosan, oly elhatárzottsággal s renddel mindazt, mi az ember legbelsőjében rejtezik! A bölcselkedés s költés legjelesb remekei szinte érthetlen tárgyak a közönség előtt; a legfellengzőbb irók oly homályosak, hogy azok fenségét és mélységét a velök rokonkeblüeken kívül alig értheti s érheti el egyéb. S mennél üresb a fő s kisebb a lélek, annál nagyobb az önelőadásbeli megelégedés; mennél gazdagabb s tágasb ellenben amaz, annyival bizonyosb — ha szabad úgy mondani — azon virgiliusi vágy, ki remekeit, belsejének, — önérzete szerint — még is oly gyenge rajzait, elégettetni kivánά.

Az embernek legékesb tulajdona a szép lélek, s csak az, s nem egyéb határozza el valódi becsét. Kétszer kettő mindenesetre négy s nem öt, azt akár mondja valaki, akár nem; szintúgy jó az ember lelke vagy rossz, akár itélje azt el egy magasb hatalom, akár nem; a lélek tökéletességét azonban belbecsre éppen nem, külbecsre s hatásra pedig csak kevéssé nagyobbítja az előadás, irásmód, s így a valódi érdemet nem hatá-

rozza el az: ki miképp szólott, miképp irt? hanem mit szólott, s mit irt? s kivált hogyan élt s mit cselekedett?

A tett tehát első, a szó második; s éppen úgy: az ember, a hazafi, elől áll, s csak aztán jő az iró.

Már a szó tökéletessége megint korántsem áll abban, legfőképp hogy hangja kellemes zengésű legyen a fülnek, hanem hogy vele mindazt a lehető legnagyobb tökéletességgel ki lehessen fejezni, mit a legnemesb, tanultabb s legnagyobb erényű férfiú, vagy asszony ép fejében, romlatlan szivében az idő, tér, képzelet s gerjedelmek határtalanságában, lelki tehetsége szerint, gondolhat, érezhet, sejdíthet! S ebben áll a szó vagy nyelv philosophiája, s nem egy *nak* vagy *nek* kiküszöbölésében; egy *y*, vagy *j, o, vagy u* s a több ilyes kéregaprólék heves pártoltában; s valóban nem azon szánakozást gerjesztő kofaságokban, melyeknél fogva a hazafiak feledvén, gyönge hazájoknak mennyire szükséges az egyesség, a nagy tárgy mellett hidegen állnak, midőn vak tüzökben egy betüért, egy kiejtésért, egy szoros grammatikai s tán szennyes szobatudós-gondolta rendszabásért, egymás éltöket tehetségökig keserítik, s készek lennének mint önhiuságuk törpe bálványozói, a közönség hasznát nyomorult személyes villongásik s csatáiknak feláldozni, melyeket nem itéletek, nem dolgok; hanem csak szók, csak betük, csak accentusok miatt küzdenek. — —

Minden hasztalan szó, időölés; — minden oly irás pedig, melynek czélja nem ember-javítás s nem az emberiség jobbléte, előbb-utóbb felébreszti a nemesist. S ha egy felsőbb hatalomnak, mely a dolgok valódiságát tisztábban látván, mint mi, itélete alá tétetnék mindazon számtalan könyv, mely csak azon időtül fogva iratott is, mennyire a mi évrajzink hatnak vissza, valljon nem azon munkáknak nyujtaná-e a pályadijat, melyekben több a tiszta philosophia, mint a hibátlan philologia; több a javítni kivánat, mint a tetszvágy; több az emberiség, mint a felhőkben evezés! S valljon

nem állana-e egy halhatatlan biró előtt sok, mi itéletink szerinti remek, sötétben, midőn tán Epictetos, Franklin, Penn közhasznú munkái mindig zöldelő repkénynyel koronáztatnának meg!

Azon elfacsart szerencsétlen idea, melynél fogva annyian állíták az irót az ember s hazafi elibe, valódi s egyedüli oka, hogy oly sokan, kikben több lélek volt, mint előadási tulajdon, azok által egészen elkeseríttettek, kikben tán kevésb volt a lélek, hanem annál több a philologia; s így néhány jó munkással szegényebb lőn a haza.

Minden ember önproductumának örül, bármily hiányos legyen is az; s ha egy vén, vagy gyenge atya csudáknak tartja nyomorult, már bölcsőben hervadó ártatlan kisdedit, szükség-e annak szemeit felnyitni s képzelgési mennyébül lerántva, őt boldogtalanná tenni?

Rossznak magvát hintő könyveket megigazítni, s veszedelmes következésiket, ha másképp nem lehet, tűzzel, méreggel, tűrhetlen gúny-fullánkkal rontani s megsemmisítni, itéletem szerint kötelesség; — de jó szándéku, ártatlan s csak *rosszul s hibásan irt* munkát ökrendő szidalmakkal lemennydörgeni s dühös tajtékkal önteni le, vétkesnek találom, s azon hibát csak fiatalság tüze teheti megbocsáthatóvá. Szelid és senkinek nem ártó ábrándozásikbul felebarátinkat felriasztani, nem nemes; s így ha valaki nagy munka, izzadság s veríték közt egy-egy könyvet hoz világra, melyben se lélek, se Révai, hanem csak mák: azt — mert a nehezen elalvóknak is kell auctor — ellenségesen birálni nem illik, barátságosan elrendezgetni szabad azonban; mert jóllehet az irót alávetem a hazafinak, a philologiát a philosophiának, a szép hangot a jó s világos értelemnek: azért mindazonáltal az irói tulajdonnak, a helyes irás, a szép s kellemes hangnak mélyebben nem hódol senki, mint én, s főkép azért, mivel ilyesekben felkent s avatott nem vagyok.

A vad ember nyelve, kinek koránt sincs annyi nemessége, tudománya s erénye, mint a felvilágosodott-

nak, igen szűk. S a mint az emberek nemes érzése, — képzelet, emlékezet s itéleti tehetségei a jó rokonság, szelid polgáriság s nagylelkű hazafiság varázsérzelmi jobban fejledeznek; úgy kell a nyelvnek is tisztulni, tágulni, simulni, nagyobb határozottságot nyerni. Nem különben mint a nemzet növése s haladása által a nyelv is nő s halad: úgy rejt a nyelv fiatalsága, kifejthetése s tágulhatása egy mágusi viszonyhatást magában, mely megint a nemzetet emeli s dicsőíti. S ha van a nemzeteknél egy bizonyos aggság vagy halál jele, az semmi egyéb, mint ha nyelvök holt, vagy többé nem haladhat!

Azon szűzesség pedig, melyet nyelvünkben annyi ábrándozó álpurista csudál köztünk — ámbár az is csak képzeten alapul s facsart idea; mert szűz s a mellett pallérozott nyelv kész contraszt az értelmes előtt, s így teljes igaza van egy irónknak, midőn azt állítja: hogy szeplőtelen szűz nyelvet csak Amerika vagy Polynesia sivatagin kalandozó vadcsoportok közt kell keresni; e facsart ideának túlsággal s végsőséggel határos theoriája szerint, minden görög, latin, franczia, német s egyéb szavaknál, bármily tökéletesen billegzik is gondolatinkat, oly kifejezéseknek kellene adni helyt, melyek, mint állítják, magyarok, de korántsem teszik ki azt, a mit mondani óhajtunk oly tökéletesen, mint az indigena szók — ezen szüzességi szerencsétlen idea, mondom, bár önerejének kellőbb s valódibb kifejtésére birja is nyelvünket, s ellenzi: hogy keletiségi bájszőnyege idomtalanul összetorlott idegen fonák férczek s viszás foltok által caricatur-quodlibetté s zavarrá ne fajuljon; mindazáltal mint Napoleon Continentale systemája Európát, ez is oly szűk korlátok közé szorítja a nyelvet, melynél fogva ennek külhoni józan tágíthatása kimondhatatlanul csonkul, s így tán szűz marad ugyan képleg és szinleg, de valóban csak egy szegény összezsugorodott szűz, melynek árva hajadoni ügyefogyottságában tanácsosb lenne gyámoló pártvédet ölelnie s férjhez mennie; a nemzet ellenben, melyre

oly csudálatos befolyása van a nyelvnek, a helyett, hogy emelkedne, dicsőülne, csak ön kis körében fénydegél s ismeretlen éldegél.

Ha van saját szavunk, ne türjük az idegent, ha pedig nincs s nyelvünk bányáibul nem teremthető, vagy pedig honi szavunk csak egy arányzattal is — nuance — mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító s az anyanyelvvel majd-majd összeforrandó szó iránt éppen annyi hospitalitást, mint a mennyivel régi magyar szokás szerint fogadjuk a jövevényt; bár általok a hon nem mindig gazdagul, s ők sokszor, mint szálka, csak sértik a magyarságot s azzal még eddig legalább nem, s tán soha sem vegyülnek össze! Az ember legszebb szabadságát végre: hogy szinte mindent kitehessen, ami lelkén rémlik, sejdül vagy benne rejtezik, ne áldozzuk fel egy felszines előitéletnek, melynél fogva a lélek s philosophia rabja lenne a nyelvnek s philologiának.

A nemzet jövendősége szoros kapocsban áll nyelvének fiatal s kifejthető, vagy fejthetlen s holt létével; s valamint a lelkes embernek, ki nem áll egészen agyagbul, mint a fazék, legerősb szívösztöne «hona előmeneteléért fáradni,» úgy nem fog az igazi bölcs holt nyelvhez makacsul ragaszkodni, hanem élő nyelvének tisztulását s tágulását minden módon eszközleni s előre segítni. S valóban, kik anyatéjjel szitt előitélet, lágy velejű vakság, vagy hiú indulatosságbul mindig azt akarják, hogy az élő nyelven örökkön-örökké uralkodjék a holt nyelv, azok, itéletem szerint, melyet itt himezés nélkül egyenesen kimondok, nem tesznek bölcsebben, mint ha az élőket halál uralkodása alá törekednének állítni; s azt merem nékiek jövendölni: hogy hazafitársaik egykor sirhantjokra csak hervadt virágokat s kórót fognak tűzni; mert éltökben holt nyelvű lehelletikkel a jelenkor annyi fejledező bimbóit gyászba boríták, s az anyaföld virágira halál-lepleget vontak. Az anyanyelv tökéletesítése tehát, — mert az által a nemzeti jó nőtten nő, kötelességeink egy legfőbbike; s midőn igazi nemességünk, értelmi súlyunk, s az által

lelkünk esztendőrül-esztendőre, naprul-napra bővül s tágul, nyelvünknek is egyenlő idomzatban tágulni s haladni kell; s így ki magyar nyelvünk kifejlését, gyarapodását, gazdagulását hátráltatni akarja, egyenesen a hon legbecsesb javát gátolja, s ekképp mint sértője s ellensége nemzetiségünknek, nem dicséretre, hanem büntetésre, átokra méltó.

Mind ezen rövid s a fontos tárgyat korántsem kimerítő okoskodásimat összevonván, azt következtetem: hogy a magyar nyelvnek, mely értelmi s nemzetiségi kifejlésünk leghatalmasb rugója, minden esetre haladni kell; s e pontra nézve csak az lehet vélekedési tárgy: minő idomzatban s mely korlátok közt haladjon. Ezen idomzatot pedig ki jelelheti ki?

Sem az országgyűlés, mert annak fontosb tárgyakkal is lesz elég dolga, s a magyar nyelv körül semmi egyebet nem tehet, mint azt hathatós gyámola alá venni; sem a tudós társaság, mert annak önkénykedését vagy tán dictátori Areopagosságát a nemzet reméllem nem fogja szenvedni, s tőle nem egyebet, mint állhatatos szorgalom utáni józan javaslatokat vár; sem a külföld, mert nem hihetni s fel sem tehetni ennek eddig alig élt honi nyelvünkrül rövid idő alatt annyi ismeretre jutását, hogy annak haladási gyorsaságárul legtávulabb is alapos itéletet hozhatna; s legfőkép nem egyesek, mert azok A-tul Z-ig, — egyet sem véve ki — mind részek, kiket a biróság semmi esetben nem illethet; s így senki az egész világ hátán nem döntheti el ezen nagy kérdést igazsággal mint a *nagy közönség;* úgy t. i. «hogy mindaz, mit idő, szokás által sajátává teend, magyar lesz, az ellenben idegen marad, a mit nem fogad el.»

Már a szokásnak helyes irányt adni, s azon időre, mely a tökéletesb nyelvet közénk hozandja, szárnyakat fűzni, úgy hiszem mindenkinek kötelessége, kinek hazája drága. A szógyárnok — valamint a bányász csekély arannyal sok egyebet is hoz felszinre — felséges kitételekkel gazdagítja a hont, midőn becsnélküli

találmányit felejteti a velök nem-élés, az idő. Egyesek, kritikusok, tudós társaságok ellenben elválasztván itéletök szerint a becsest a becstelentül, a feltalált külön szinü tárgyakat nagyobb világba s a közönség elibe teszik, mely azokat elfogadja, türi vagy visszaveti. A szóbányász felette nagy köszönetet érdemel, mert nélküle szegény vagy legalább hátramaradna a nyelv; s ki őt mérges vagy gúnytajtékkal fecskendi be, valóban nem egyebet mocskol, mint érdemes hazafiát! A szósimító s tisztító sem érdemel kisebb tekintetet; mert valamint nem tudná a közönség elválasztani salakitul a becses érczet, úgy nem képes az avatatlan a sok hasztalan s helytelen közt rejtező szépet s helyest kinyomozni s elkülönzeni; s az, ki megint őt kárhoztatja, nem tesz máskép, mint a ki homlokkal áll nemzeti csinosodás ellen, mert — s ezt ugyancsak emlékezetben tartsuk — valamint mágusi befolyása van nyelvnek a nemzetre, s viszonhatóságok által egyiknek a másikra: úgy csak szép nemzet, vagy csak az, mely valaha az volt, beszélhet szép nyelvet; s viszont a nyelvnek mibenléte, t. i. férfiasb, nemesb, emelkedettebb vagy puhult, nemtelen s alacsony léte határozza leginkább el — pedig sokkal nagyobb mértékben mint ilyesrül gondolni szokás — a nemzet értelmi s így szabadsági állását. S itt fekszik itéletem szerint az emberi halhatatlan lélek organumának, a szónak s nyelvnek, philosophiája!

Már honi nyelvünkben azon legfőbb feltétel, melyben rejtezik minden, s mely a lehető legmagasb fénypontra birhatja nemzetünket, t. i. a *férfiui erő,* megvan; s mondhatni tán egy nyelvben sincs annyi, s ha van, legalább nincs több. S im ezen ereje nyelvünknek — melynek törzsök eredetét Ázsia négy vizei közé állítni korántsem oly balgatagság, mint azt sokan gondolják — tartá fenn eddig létünket; s azon nagy csuda, melyen oly sokan bámulnak, hogy a magyar annyi tenger viszontagság közt sem olvadt még össze más nemzetekkel, nem egyéb mint legtermészetesb következése

nyelve erejének, melyet idegen halandó elgázolni nem képes, s minket, ha minmagunk nem leendünk életmentőnk gyilkosai, oly lépcsőkön s időirányban fog állítni magasbra; vagy hozzánk nem illő középszerüségbe lebilincselni: milyenben egyesült fáradozásink, egy szivü s emberséges munkálódásink által azt csinosítni, nemesítni, emelni fogjuk; vagy egymás utjában állván, egymást sárral dobálván, azon tapodni s a hazafiság isteni homloka körüli virágkoszoruk helyett a hiusági bálvány halántéki körül fonni halálillatú koszorúkat!

S így itéletem szerint az, ki honi nyelvünk mellett van, nemzetünk életét hordja szivében; az pedig, ki ellene szegül, sejditlen — mert nem akarom hinni, sejtve valaki hazagyilkos lehetne — annak halálát reggeti keblében.

Azért, mivel egy idegen hangon fütyölni tanult kalitkai madár tán jobban fizettetik, mint az, ki erdei énekit csattogja csak; azért az ember becse, ha áltermészet sugtában az anyanyelv helyett idegent állít, nem nagyobbul, hanem kevesül, mert a holt nyelvü classicus messze áll a hazafi mögött; s valóban csak áltermészet szomorú szineivel van felékesítve az, ki — anyanyelvén nem beszélhet, sőt azt nem is érti, s csak idegen szózatokkal teheti ki korcs érzelmit.

S véntül fiatalig, dústul szegényig, a legjelesb férfiaktul legbájolóbb hölgyeinkig, ki csak honunk éltét, nemes emelkedését s egykori dicsőségét szomjazza, tegyen anyanyelvünkért a mit tehet; mert vele mindent, a mi nemzetünk, sőt az emberiség diszére méltó, kivihetni, nélküle semmit! Tudósink pedig az idő lelkéhez, más művelt nyelvek csinossági állásfokához, s a tudományok, művészetek, mesterségek s találmányok mindegyre fejlődőbb haladásikhoz idomulva, s mind ezekkel mindenkor versenypályát futva, magasb szempontbul tekintsék nyelvünket mint eddig; fejtegessék ki minden kecseit, kellemeit e nagy kincsünknek, s hathatós erejébe bizván, ne gondolják, megpattan mind-

járt keleti zománcza, ha nemesb, delibb, fellengősb, s tán csak szokatlan mintákba alakíttatik, s némely még kopár vidéke dél s nyugot mosolygó virányival, vidító s lelkesítő csemetéivel gazdagíttatik.

A magyarnak még nem volt oly időszaka, hogy igazi társalkodási — conversatiói — tonusa lett volna. A hajdankor komolyabb vonási, a bajnoki tulajdonokhoz — melyeknek a testi erő vala legfőbbike — természetesen ragadó durvaság, a csata vihari s fegyver-közti élet, a nyájasb, szelidebb s gyengéd érzésü kebelnek saját gerjedelmit elnyomák; s így mind azon varázsteli kivánat — mely csak Muzsák s virágok közt fejledez, s előitéletleni társaságokban tudomány, tetszeni vágy, nemesb szerelem s a kicsinosult polgári élet számnélküli árnyékozásaiban nyerhet egyedül néminemű lételt — a magyarban, kinek sorsa oly kaján volt, mélyen aludt. Az idők azonban egy új, egy szebb ærát deríténekk az emberek közé; s azon idomzatban, melyben a lélek s annak érzelmei mind jobban tágultak, s az emberi szükségek mind számosbakra szaporodtak, lőn naprul-napra elégtelenebb a honi nyelv, s a természet szent törvényi szerint — mert az érző sziv csak ömledésben lel nyugtot, s a főnek szülötte világot kér — mintegy hiánypótlékul csusztak be az idegen szózatok, melyeket kivált a gyengébb rész az asszony, a tudós, a csinosultabb társalkodó lassanként elfogadott, s korántsem annyira ujságszomjbul, vagy a honi nyelv vétkes megvetésébül, hanem azon ellenállhatatlan okbul, hogy a kebelnek mind azon gyengéd ihletit és sugalmit — melyeket a szép nemnek csak legjelesbei ismernek, s azok létét sok, kivált szobatudós nem is sejti — s a főnek mind azon villanásit, melyeket megint még többen, s kivált asszonyok nem gyanítnak, honi nyelven korántsem lehetett kifejezni oly könnyen s oly jól, mint a németen, franczián stb.! S im ez egy fő oka, miért bágyadt el annyira, s oly haldoklólag élt a különben oly erős fiatalságu magyar nyelv azóta, hogy a világosság mind jobban kezde diadalmaskodni a sötétsé-

gen. A zavart ideák sulya azt hiteté el a nagyobb részszel, hogy a szelid, a nyájas, a gyengéd érző, — gyenge; s erős csak is, ki faragatlan, durva és érzéketlen. S így sok tudósink s előkelő országos emberink nem csak akkor, sőt ma is, természet-elleni alapokra állíták s állítják okoskodásik s befolyásikat; s egy részrül a szép nemet kárhoztatják, hogy inkább németez, francziáz, mint magyaroskodna, azon irót pedig hazaárúlónak itélik, ki külföldieskedik: más részrül pedig a nyelv újra öntése, tágítása s nemesítése ellen szegülnek tehetségök szerint; s így nem tesznek józanabbul, mint ha valaki egy forrás elmaradása miatt heveskedne, melyet önmaga zárt el; mert az, ki még mostani, bár műveltebb nyelvünkkel is ki akarná tiltani a jobban nevelt asszonyok s tudósok közül a nálunk szokásban lévő idegen nyelveket, arra kárhoztatná a szebb nemet s a műveltebbeket, hogy keblökbe temessék s fejökbe fojtsák érzelmik s gondolatiknak azon leggyengédebbeit, melyeket még most csak inkább azon, a nagy világban már századok óta zengő nyelveken tehetni ki; s ez felmulja az emberi hatalmat, mert a természet törvényeivel ütközik össze; midőn viszont a magyar nyelv előmenetelének gátolása által azok tehetségire raknak zsibbasztó bilincseket, kik tán képesek lennének az eredeti honi nyelvet, melyben annyi a fiatalság s erő, úgy kifejteni, hogy mind a szép nem, mind a tudós, nem erőltetett hazafiságbul csak, hanem természetes hajlandóságbul is inkább választaná érzelmi s gondolati tolmácsául a honi nyelvet, mint az idegent; s így, mint mondám, a rossz következéseket kárhoztatják, midőn egyszersmind azon okokat iparkodnak *paralysálni*, melyekből a jó következéseknek mulhatlanul kellene folyniok!

Ha tehát inkább zeng most még a csinosult magyar asszony ajkin vagy szebb társaságokban az idegen szózat, mint a honi, azon ne csudálkozzunk, s ne tulajdonítsuk éppen annak, mintha hazánk leányai megvetnék a hont, hanem a természet azon kivételnélküli törvé-

nyének, hogy előbb utóbb a felsőbbség mindig elnyomja a selejtességet. S így ha azt akarjuk, hogy hölgyeink magyarul beszéljenek, s nem egy két szót, vagy néha néha áldozatbul, hanem természetes vonzódás s izlésbül, s magok közt is: szebbítsük, tágítsuk, nemesítsük nyelvünket; annak fogékonysága pedig, — minthogy nyelvünk óriási fejlődésre képes — minden kétségen tul van; de ahoz se szoba-philologia, se könyvekbül tanult philosophia korántsem elég; hanem azt csak azon lelki felemelkedés eszközölheti, mely az emberi szót, nem mint *czélt* tekinti, hanem mint *eszközt;* mely által a nemzetek magasbra, s egyes emberek az erény felsőbb állására juthatnak, s így a mindenség tökéletesíttetik.

Közelebbi esztendőkben nyelvünk csudálatosan haladott; de azért igen távol van még a tökéletesség azon pontjátul is, melyet egy állandó *játékszin* kiván, hol nem csak hősi vagy bohósági darabok adatnak, melyeket a közönség könnyen tart helyeseknek, ha az iszonyú fegyvercsattogás, vastagon kent tréfa s több ily ál-inyt csiklandó látvány s táplálék bőven nyujtatik, — hanem hol az életnek oly scenái is festetnek, melyek kirekesztőleg csak nemesb s fentebb társaságok tulajdonai.

A magyar, mint ásiai sarjadék, valaha egy kicsit keleti mód bánt a szebb nemmel, s ámbár azt, valamint minden civilisált nemzetek, most nem csak maga mellé, hanem még maga elibe is helyzé, azért nyelvében még most is megmaradt a régi uralkodás jele. A férj bátyját kendezi, s öccsét tézgeti, feleségét is tézgeti, midőn a feleség őt viszont kendezi. S ezen egyenetlenség, — mely tanúja, hogy egykor a szépnem erősebben volt a férfi uralkodása alá vetve, mint most, bár kicsinységnek látszik, még is igen fontos — egészen ketté töri a jobb társaság lehetőségét, s így a társalkodási nyelv soha nem fejlődhetik ki. Nézzük keresztül a nyelveket, még pedig a latánt s görögöt sem véve ki, s azt leszünk kénytelenek meg-

vallani: hogy bármily nagyon voltak is kicsinosítva a hajdankor nyelvei — mint azt költői, drámai, évrajzi, szónoki stb. remekei minden kétségen túl teszik — igazi szép társalkodási szózat köztök ismeretlen dolog vala mégis, s az kirekesztőleg a keresztény vallás által megnemesült ujabb emberek találmánya; *megnemesült* mondom, mert az újabb generatio közt oly irányidomzatban, mint a tökéletesség felé törekedő emberiség lelke tágult, az erények is jobban jobban fejledeztek; s ne *zavarjuk* össze az *ideákat*, nem azon theatrális erények, melyeknek többnyire emberi taps vala fő czéljok, hanem — azon házi s négy falközti erények, melyeknek nem emberi, hanem tán csak angyali tanujok van.

Magyar nyelvünk bizonyos lépcsőig ki van fejtve költésre, drámára, évrajzra stb. hanem most még szép társasági, természetes, nem mesterkélt s úgy szólván mindennapi haszonvételre, őszintén kimondván saját vélekedésemet, általánosan elégtelen.

A szántóvető szokását, hol *te* és *kend* használtatik, azért említém, mert szinte csak ő volt századokon keresztül a házi társalkodó magyar szózat kifejtője s képviselője, s a te és kend sokkal nemesb s a természettel összehangzóbb szólításmód, mint azon czikornyás-czimszavak, melyekkel a magasb születésüek nevezgetik egymást. S ha tőlem valaki azt kérdezné: valyon mi az a szép társasági szózat, melyet annyiszor említek, s melyre, mint mondám, a magyar nyelv még elégtelen, vagy legalább igen hátramarad az angol, franczia, német, olasz stb. mögött; — én tőle viszont azt bátorkodnám tudakozni: hogy ugyan érez-e magában valami természet-ellenit, s nyelvünkben némi hiányt, ha életének, teszem itt csak például, oly pillanatiban, melynek komolyabb vonási az embert magasbra emelik, azon hölgyet, mely lelkének ideálja, s melytül a sors örökre elválasztá őtet, s melyhez csak a szivrokonság legtisztább gerjedelmi s lelkének csak angyali vágyai kötik s hódítják — ha olyan lényt, mondom, tenek, magának,

tensasszonynak, nagysásasszonynak, kegyednek, nagyságodnak, szivemnek, lelkemnek, galambomnak, gyöngyvirágomnak stb. nevezni volna kénytelen; s ha valami kellemetlen érzést s nyelvben hiányt, ily s hasonló körülállások közt nem talál, akkor azt felelem: nem tudja, mi a szép társasági szózat, s én korántsem vagyok képes azt megmagyarázni neki; ha pedig érez néminemű kellemetlen zavart, s tisztán érzi: nem folyhat beszéde oly nemesen a nélkül, hogy feszes, mesterkélt s mintegy természet-elleni ne legyen, a mint érzelmei nemesen ringatják keblét; akkor azt mondom, tökéletesen felfogta gondolatomat, s ekép további magyarázás csak idővesztés.

S most e tárgyrul csak ennyit! midőn a mindig réginél maradókat arra bátorkodom figyelmeztetni — mert nem győzöm hallani panaszukat a mai magyar nyelv érthetetlensége miatt — hogy nem azért nem értik a mai magyar nyelvet, mert az haladott; hanem mert ők álltak meg, s a helyett hogy ők ültek volna az előreható hatalmas időre, ez fekszik rajtok, s még emlékezetöket is eltörlendi!

Azokat pedig, kik azt gondolják, hogy szón s nyelven kívül emberben valami más is van, a mi ezeknél még tökéletesebben fejezheti ki a lélek legnemesb, legmélyebb vágyait — «egy ki nem mondható sympathia» — azokat rokon kebellel üdvezlem!

Charakter és bizodalom.

Országos dolgok, körül forgó ideák, melyeket lágy velő kever össze s gyenge itélet bír álnövésre, vagy elfogultság vakon vesz át s rostálatlan adja tovább, legbizonyosb elölő maszlagi minden honi előmenetelnek. Igy p. o. számosan characternek tartják a fejességet; bizodalmukat pedig úgy szólván hófuvatokra állítják, gránit sziklákon ellenben remegnek.

S ezen ideák tisztában nemléte valódi oka, hogy a politikai magyar életben csak kevés tartja ama józan s

igazságos középutat, mely ámbár a közönségtül szinte mindig félre értetik, a nemesb lelkü egyedüli ösvényének kellene lennie.

A kormány s az ország képviselői közti kérdések számosak, s mind számosbakra nőnek, a mint t. i. a közerőmű, rozsdáitul, penészeitül köztanácskozás által mind jobban tisztíttatik, s mind elevenebbül kezd forogni. Már oly számtalan tárgy közt lehetséges-e, hogy csak mindig egy résznek legyen igazsága, kérdem? s van-e a világon oly merész hízelkedő, ki azt állítni volna elég szemtelen: hogy a kormány soha nem csalatkozhatik, s neki felvilágosításra soha szüksége nincs? vagy ellenben, oly elvakult democrata, ki azt bátorkodnék fentartani: hogy a nemzet csalhatatlan? S csak e néhány sor nem teszi e legnagyobb világba a közönség, országos emberek körüli, itéletének csaknem mindenkori helytelenségét?

Ki mindig a kormány mellett, vagy mindig ellene van, bár keményen, bár engedékenyül itéli a sokaság, általánosan még is olyannak tartja, kiben a character bizonyos; sőt annyira megy ezen fallacia, hogy azokban, kik vén koruk által 3, 4 fejdelem uralkodásán éltek keresztül, s mindig a kormány mellett, vagy mindig az ellen voltak, — a dicső charakter állhatatossága bámultatik; midőn hihetőleg nem lehet némelykor a képviselőknek kivánatikban el nem ragadtatniok, s néha a kormánynak el nem hibázni egy kissé az utat; s apodictice lehetetlen, hogy 3, 4 fejdelem mindenben egyenlő legyen, s a királyi szék körül némi változások ne történjenek. — S így az sül ki, ha nem lágyvelejüleg vagy elfogultan itélünk a dolog valódi mibenlététül: hogy annak, kire a változhatlan character reputátióját kené a sokaság, igen sokszor nem csak legkisebb charactere nincs, hanem oly változékony, mint a nád, mely majd balra, majd jobbra hajlong, a mint a szél fuj; mert arrul, legalább itéletem szerint, nem tehetni fel mindig egyenlő szándékot — s tán ez a character alapja — ki minden kérdésnél mindig Ának vagy min-

dig Bnek ád igazat; — sőt azon fejdelem ellen éppen úgy szegezi magát, ki népe jólétét szomjuzza, csak mint azon ellen, ki mindent lábaival tapod; — vagy azon nemzet ellen, ki csak ön erejét akarja kifejteni, éppen oly kemény, mint azon törvény-törte nép ellen, ki semmi felsőbbséget ismerni többé nem akar.

Ezek szerint, vallomásomat egyenesen kimondván, bármily szokatlan czímű legyen is az: azon embert köszöntöm erős tiszteletre méltó characterünek, ki egyszer Ával s másszor Bvel tart, a mint t. i. — *mert ő soha nem változik*, — néha Á. s néha B. van vele egy vélekedésen; s így az, ki a character hirét nem akarja csak bitorlani, s olyasok által, kik csak a vak fejességet tartják characternek, ilyesmit magárul kikiáltatni, — hanem öntudatban érezni a férfiui állandóság s egyvéleményüség melegét, mindent elkövetend, hogy a kormányt, mely tán a törvényes s józan útbul kibicczent, abba visszasegítse megint, — midőn viszont a kormány törvényes s józan eszközlésit tehetségi szerint előmozdítandja, s ekép valamint semmi tekintet őt nem hátráltatja, a nemzet jusaiért élni s halni: úgy kész lesz törvényes ura ellenségei ellen, s ha a féketlen nép lenne is az, még hazafitársai ellen is, kardot rántani, s igazságos királyáért önteni vérét.

Hogy ily cselekvésmód, mint azt évrajzink s mindennapi tapasztalás legkisebb kétségen túl teszi, a legnagyobb résztül szinte mindig félreértetik, igen természetes; mert az igazi józan alapokra állított állandóságrul sokaknak ideája még tisztában nincs, — vagy mert sokan csak ön keblök tükre után itélhetnek másokrul, s azon tökör számosak keblében nem mutat egyebet, nyomorult hiuvágynál s alacsony haszonlesnél.

S ha ezen mondottakat s kihagyottakat átgondoljuk, nem érezzük-e keblünkben tisztán, hogy van a földön annál még dicsőbb pont is, mint a milyenre csak ember emelhet embert; s hogy azon pont a lelki függetlenség azon foka, melyre kiki csak ön lelke ereje s tisztasága által léphet; de más részrül nem jut-e

18*

eszünkbe Aristides, a számkivetett, Socrates, a halálos serleg ürítésére itéltetett, Galilei, ki a világ sarkolatiba lánczok közt ereszkedék le, Tasso, ki szerelmét börtönben lihegé ki, — — s számtalan mások, kik a velök élőktül nem csak elhagyattak, sőt el is gázoltattak? S mind ezek után nem leszünk e a földi állás lehető legmagasb polczán, vagy a sokaság legvastagabb tömjénfüstje közt számtalanszor kénytelenek Phocion szerint megvallani: hogy tán éppen akkor, midőn az érdemkereszt függesztetik mellünkre, vagy a sokaság kiáltozásai legharsányabban hirdetik egekbe nevünket — tán éppen akkor legcsekélyebb valódi becsünk, — s ily jutalmakat, melyeknél a nagyobb rész édesbeket nem is sejdít, nem azért nyertünk, hogy characterünk volt, hanem valóban azért, mert characterünk nem volt, vagy más szavakkal: «azért, hogy akárhogy álltak is az idő s körülmények, tiszti helyzetünkben mindig *igen,* független állásunkban pedig mindig *nem* volt szánkban.»

E veszedelmes elfacsart idea pedig, mely oly kézzel fogható s még is oly közönséges, mennyi pirulás-okozó gyengeséget szül, s mennyire csábitja el s ragadja ki balra vagy jobbra a haza polgárit az egyenes utbul! tagadhatni-e? S nem szorul-e a becsületes ember melle össze, ha egy részrül e facsart ideának, mert az ember becsét hozza kétségbe, gyászos következésit gondolja át; más részrül azt tekinti: mily könnyű volna helyre igazítni azt! *Gyászos következésit* valóban; mert a helyett hogy rendületlen állnának a hon képviselői, s mindig csak egynél maradnának, bár azt a kormány, vagy nemzet fejtse ki, most sokkal nagyobb és szinte türhetetlen számban, ingadozó jegenyeként vagy a nyugoti szél által hajlittatnak le szinte földig, vagy a keleti szél dönti ki őket nagy zajjal — és semmi haszonnal — gyökerikbül; s a sokaság bámul, midőn számos szív vérzik, — mert oly közel fekvő s *könnyű* a facsart képzeleti eligazitás, s még is mindig oly távol fekvő s *nehéz!*

Lelkét mindenki magasbra helyzi, mint testét, s hogy

ez így jól van, s ennek így kell lenni, még az sem hozza kétségbe, kinek teste úr, s lelke rab. Már pedig nem hiszem, volna valaki, ki jobban szeretné, ha őt a világ tartaná egészségesnek, midőn beteg, mintha az egészség érzése valóságosan melegítné ereit, habár szinte mindenki szorgolódnék is szine miatt. S így a character-körüli facsart ideát igen könnyen lehetne helyre igazítani, ha mindenki csak azon oly könnyü, közelfekvő s egyszerü kérdést tenné magának: «vajjon mi jobb: ha öntudat emel magasbra, vagy hatalom és sokaság — ? mi jobb: ha a lélek valóban tiszta-e, vagy ha csak tisztának tartatik? — mi szerencsésb: mellen a kereszt s mellben tán tövis; fülben sürü «éljen», s szivben talán halál; vagy belsőben igazi keresztény, s lélekben az élet?

Ezekután, nekem legalább úgy látszik, világos, hogy azon kevesek — —; s azon számtalanok, kik megint másokat emelnek a popularitas legmagasb polczára, nemcsak nem tudják, sőt arrul legtávolabb ideájok sincs, valljon mi a character, s az emberekrül szinte úgy itélnek, mint ahogy a szép almát, szép szilvát is, ha fán függ, nagyra magasztalják, habár féreg eszi is *szivökel*. S ily szinpadon, ily auditorium előtt tapsra vágyni, s azt az élet, egy lelkes élet legfőbb jutalmává választni, — s kis taps végett a nagy szinjáték szinte minden rolláit átvenni! Nagy Isten, szánakozásra vagy kikaczagásra méltó e teremtésidnek oly nagy száma!

Ha pedig csak a mindennapi factumokat tekintjük, valóban nem hozhatni a mondottakat kétségbe, — sőt eltörülhetlen betükkel fognak azok előttünk állni, ha néhány, sokaság-itélte «character-teli» honfiaink életét vizsgáljuk keresztül. Azonban, valamint minden halad a világon, úgy lassanként az ideák is talpra fordulnak, s már a sokaság is józanabbul kezd az érdemrül, a valódi nagyságrul itélni, s véletlen születés, bölcsőben lelt kincs, titulus stb. korántsem oly nagy auctoritási criterium már, mint ez előtt csak 20, 30 évvel is vala; — s előre látható: jön idő, midőn semmi oly nagy tekin-

tetben nem lesz, mint a tiszta, kifejlett, tágas lélek! A min, természet szerint, mind azok igen fognak örülni, kiknek aféle kincs van keblökben; midőn az ellenfél veszélyt, jajt, halált fog a honra kiáltni, s már most is kiált; mert nyilvánosan érzi, hogy csakugyan parányi marad, ha sem születés, sem kincs, sem titulus nem nyom többé sokat! S az e részbeni pro et contrábul, mert sok tudta nélkül árulja el önmagát, szinte csalhatatlanul itélhetni kinek-kinek belbecsérül, lelki fundus- s öntudatjárul!

A hatalom és a sokaságnak character-körüli zavart ideáját tehát, mert a nagyobb rész inkább vadász álfényt, s erősebben szomjaz néptömjént, mint belső csendet, minden túlállítás nélkűl, a honi előmenetelek legbizonyosb elölő maszlagának nevezhetni. Ezen hatalom és sokaságnak bal itélete, mely a tapasztalás szerint bűbájos erejü, az egykor legtisztább lelküeket is elcsábíja az erény egyedüli ösvényébül, s őket a helyett, hogy mindig csak a szent *igazság hősei* lennének, bármily oldalrul jön is az, az egyoldaluság vak bajnokivá alacsonyítja. Hanem rossz következésinek ez korántsem legnagyobbika — mert egyesek romlottsága, ha igen érzékeny is a honra nézve, még se hozza az az egészet végveszélyre; — s valódi mérge, mely annyiszor gyászba borítá hazánkat már, nem magában fekszik, hanem azon zavart ideákban, melyek szorosan össze vannak vele kötve, s melyek «a bizodalom körüliek». — Már ezeknél a honra nézve szerencsétlenebb nem lehet, mert ezek emelik néha fel a változékonyt, az elégtelent hatalom-polczra, s letérdeltetik sokszor a népet olyasok előtt, kiknek becsök nem nagyobb, mint az egykori pogányság fa- vagy kőbálványié! S ha van átok, mellyel a Romisten vaskeze nyomja az emberi nemet, ama szerencsétlen csalatkozásnál valóban nem lehet nagyobb, melynél fogva oly számtalanszor éppen azok nyerik a kormány vagy nemzet bizodalmát meg, kikben legkisebb vezető, alkotó vagy rendező tulajdon nincs, hanem annál több az elakasz-

tási maszlag, vagy rontási hév; s így sokszor az országos erőmű, a helyett hogy azon két rugó — a kormány t. i. s a képviselők, gyengéd nyomási közt valódi egyensulyban forogna, veszéllyel fenyegetve ingadoz, s egészséges s compact mozgás helyett, alig mozdul, és sokszor csak azon nagy recsegés s lárma által, melylyel mozog, bizonyítja be, hogy még nem állott meg. S nyissuk fel évrajzinkat, tekintsük udvari, s népbálványinkat — — számos országgyülésinket — előttünk leend a most ábrázolt erőmű!

Hány emlegeti, teszem például, az 1741- s 1764-ik közti időket, mint az újabb magyar évrajznak legdicsőbb szakát; ámbár akkor nem gyuladás — azt nem mondhatni — hanem inkább vizkórság által már egy lábbal szinte koporsóban volt a magyarság, ezen egyedüli életszikránk; s a nagy veszély, a közel megsemmisedés közben, leghatártalanabb bizodalomban, úgy szólván az egész nemzet mélyen aludt el; és mily feketén nézik viszont, az éppen most említett okoskodók a mai időt, s kivált a jövendőt; ámbár nem tagadhatni, hogy életünk és állásunk garantiái ma nemcsak sokkal nagyobbak, mint akkor valának, hanem nemzeti fejlődésünk s férfiasodásunk már minden haláli veszedelmen diadalmaskodott, sőt annyi fiatalságot s erőt mutat, hogy azok csak örülve tekinthetik a jövendőt, kik a szerencsét nem annyira cosmopolita czirkalmával mérik, ki azt hirdeti: «ibi patria ubi bene» s nem bánja, bár mily szinü parókát nyomnak is fejére s bármily nótára tanítják is, ha csak pénze s elég tehetsége van, hanem inkább a nemzetiség nemes kifejtésében keresik azt, s inkább ezen sor értelmét hordozzák keblökben: «minden becsületes szivnek legszentebb a hon».

Nézzük a közelebbi időket, s tekintsük 1825-iki s 1830-iki országgyülésinket, azok is nyilván bizonyítják, hogy a nagyobb rész távolrul se sejti, mi a character, s mibe kell bízni mibe nem. — 1825-ben véresen, halálos sebekkel megrakva vittük törvénykönyveinket tanácskozásink palotáiba, s sokan kételkedtünk: valljon

van-e még alkotmányunk! — — már akkor hiv jobbágyi s szabad emberhez illő egyenes szó helyett a hizelkedés szózatját választani, s mind azt palástolni akarni, a minek a fényes nap vala tanuja, — itéletem szerint — nem vala talán legszebb rolla; s nem mutata sok oly charactert, mely csak mindig igazság mellett harczol, akár keletrül, akár nyugotrul jöjjön is az. Lefolyt azonban néhány év, s a bátor, s igazszólók nagy része királyi hivatalban van; főtörvényszékinkben oly férfiak ülnek, kiknek néhányival minden nemzet s minden idő dicsekhetnék. — A királyi magyar tanács a magyar történetek lapjaiban egészen új ærát jelel, s mint phœnix úgy támada fel hamvaibul, s fejledező életerejének már több szép jeleit adá; a törvénytelen utbul lassanként szinte minden a honi törvény nyomaiba helyeztetett vissza; szóval: a hon egy szerencsés crisisen ment keresztül, mely előtt a haza beteg vala, midőn most szinte már több mint lábadozó — s egy atyai fejedelem a hirnek legszebb koszoruját foná az által halántéki körül, hogy fejedelmi magas fokán az emberiség gyarlóságin tulemelkedve nem képzelte magát; s halhatatlan nagylelküséggel azt megint helyre hozá, a mire szerencsétlen tanácsosok birni tudák a halandót!

Elérkezett végre a mult országgyülés, s a fejedelem nem kiván egyebet, mint: Örököse koronáztatását, katonát, az országos küldöttség munkáinak kinyomatását, s igazság-szolgáltatásban oly gyorsító javítást, hogy az országgyülés tartása alatt is folyhassanak a felek közti pörök!

S valljon az ország szélén tartott, e kivánatok körüli, tanácskozásokra, nem mentek-e számosan, *előre elhatárzott characterrel*, hogy opponálni fognak? S valljon mi okbul? mondhatni semmi okbul, vagy pedig mert rontani könnyebb mint építeni, s a sokaságtul mégis jobban bámultatik; vagy pedig mert azt gondolták, a kormány majd az opponenseket emeli csak, akár helyesek azoknak ellenző szavaik akár nem, akár észbül foly-

nak, akár rontalmi vágybul stb. — úgy annyira, hogy néhány kérdésnek, mint p. o. a katonaállításának, eleinte több tagadó votuma volt, a törvényes uton, mint 1822-ben ; midőn legszámosb megye, minden cerimonia nélkül a törvénytelenségre állt, sőt néhány azt még szépen meg is köszönte! — S valljon képviselési consequentia s character-e ez? s volna-e csuda, ha egy erős kormány ily kézzelfogható elégtelenséget önkénye által pótolna ki?

Ki II. József császár ideire gondol, s azon nehéz napokat hozza emlékezetébe vissza, mikor honi koronánk számkivetve volt, hálaérzéssel lesz kénytelen az előtt hajolni le, kinek velején villámlott legelőször keresztül, a fejdelmi feladások legelsőbbike ; s ámbár nem tudom, sőt legtávolabbrul sem sejdítem, ki volt azon szerencsés, itt igazi tisztelettel üdvezlem nevét! S ha hideg vérrel akarja az olvasó megfontolni Magyarország mibenlétét, oly külön szinű lakosinak számtalan divergentiáját, hol szinte annyi a vélekedés, mennyi a fő, — s nem akarja felejteni, kis alkotmányunknak mennyi s mily hatalmas ellenségei vannak, tán kezet fogand velem : hogy 1830-ban, a mint az ég csillagai állnak, egy könnyen nem lehetett volna boldogítani a magyart nagyobb jóval, mint ifjabb királyának koronáztatása volt ; s megvallom itt egyenesen, mert én hazánkra nézve ezen történetet igen fontosnak s felette sok jót szülhetőnek tartom, hogy valóban örömmel mennék kész siromba, ha ezen tanács, melybül ránk bő áldás *folyhat,* az én agyamban fogantatott volna, s vigyázzunk miért? Reformatióra szükségünk van, s bizonyosan reformáltatni fogunk ; már az érintett eset, pedig a *mi időnket* hihetőleg hosszabbítá, s így, mert hosszabb idő több hihetőséget nyújt : annak később leforgása közt *tán* eszünkbe jutand, hogy inkább akkor kellene magunkat reformálnunk, mikor az idő még a mienk, s kezünkben a hatalom, s ekép mi jelelnénk ki a változások utkörét ; mintsem addig várnunk — mert hiába! haladnunk kell — míg vagy igen kevesen vagy

igen is sokan fognak minket reformálni, és sem az idő sem hatalom többé nem lesz mienk, s idegen kéz tüzendi ki további pályakörinket! Azonban eszünkbe jutand-e ez? más kérdés — de én reméllem! — Hanem ezen fejdelmi tett — akár vesszük hasznát akár nem — minden esetre csak bizodalomra nyujthatott okot.

A királyi feladások másodika pedig — t. i. hogy az országos küldöttségek rendszeres munkálási nyomtattassanak ki, a megyékben fontolóra vétessenek, az ország képviselői 1831-re octóber 2-án megint országgyülésre seregüljenek — mind azon bokrosságok *okát* — s meg e mindnyájoknál az oknélküli bokrosságot is, azt nem tudom — egyszerre megsemmisíté; melynél fogva, mielőtt a királyi feladások lettek volna kihirdetve, igen számosan s többek közt magam is, éppen nem tagadom, igen féltünk; hogy a küldöttség által kidolgozott, hanem a megyéktül még nem ismert javaslatokat, mindjárt tanácskozás alá venni akarandják — a mit én, ámbár félelmemet magamba zártam, minden tehetségem szerint annak helyén s idején hátráltatni törekedtem volna — mert vallomásomat e részben egyenesen kimondván, egyetlen egy organica törvényünket sem tartom oly nagy fontosságunak, mint azt, hogy a fejdelem s nemzet közt forgó legkisebb kérdés se határoztathassék el, a nélkül, hogy mind a két rész, szabadon, elfogulatlan s a tárgy tökéletes ismeretében ne járulhasson hozzá. Már pedig oly tárgyakat, melyek fejtegetésmódja s elintézési oldala oly magasra emelhetik a hazát, de gyászba is borithatják, józan megfontolás előtt tanácskozásba venni, vagy a küldöttség javalatit hallgatva s vakon igenezni, — nem férhet öszsze a velős gondolkozóval, s a tárgyakhoz szólhatási jussal!

A harmadik királyi előadás, mint országgyülési tárgy, kelleteként s annak rende szerint fontoltatott meg, s világosb törvény által, mint a régiek voltak, erősb s így nyugtatóbb lábra állíttatott. Már, a katonai dolognak az országgyülésén, annak törvényes rende s módja

szerinti felvétele adhata-e okot bizodalmatlanságra, kérdem a részrehajlatlan olvasót?

Mind ezekbül azt következtetem: hogy valamint távolabb időkben szük eszű vagy bűnös volt az, ki a határtalan bizodalom tompa álmába tudott merülni: úgy lágy velejü, vagy a szent igazság ellen vétkezik viszont az, ki ma forral a kormány ellen fekete bizodalmatlanságot, s az idők mai folyamatjában találhat okot bokrosságra. Ugy továbbá nem tudhatja a becsületes s nem ingatag characterü ember előre, mily részen fog jövendőben állni, mert viseletét nem a részek több vagy kevesb hatalma, nem változékony esetek, hanem csak igazság határozhatta el —; s így meglehet, hogy az lesz leg és legconsequensebb s változhatlanabb képviselője egész hazánknak, ki 1831-ben a kormánnyal, 1834-ben a nemzettel, 1837-ben megint a kormánnyal, 1840-ben ismét a nemzettel tartand! — s így élte fogytáig; sőt ugyan azon egy országgyülésen tán egy tárgyban a kormánnyal, másban a nemzettel, harmadikban megint a kormánnyal stb. tartand.

Oppositióra legnagyobb szükség van; mert a *való,* azon egyetlenegy czélra vezető kalauza az emberiségnek, csak elmesurlódások által szokott lépni a halandók közé. Hanem oly ellenzés, mely a tárgy ismérete előtt határoztatott már el, vagy csak kicsinységek körül bibelődik — soha nem idézheti fel az igazságot, s éle anynyira eltompul, hogy lehető későbbi nagy homályokon keresztül vágni többé nem képes; s odafenn — — az oppositio ily bajnokirul ekép szólnak, s tán méltán: «Legyen a törvény szent, legyen sértve: okoskodások csak lárma és zaj».

Tompa bizodalom, bokros bizodalmatlanság constitutionalis emberekhez nem illik. Az elsőnek tőszomszédi: az elfásulás, semmivel nem gondolás, hazai dolgok körülti elhidegülés, s végre minden befolyás elvesztése; a másik következéki ellenben: a bokrosság, vak elfogultság, elpártolás, a hon hátramaradása stb. S ekép azon *«valamit»* — melynek minden ember

keblében kellene lennie, kinek az országlásban része van — *«férfiui ébredségnek»* akarom nevezni.

A férfiui ébredség sem elkábulást sem remegést nem ismér, hanem békében fegyvertelen jár, háboruban fegyveresen. — S valamint hófuvaton nem alszik, s ha oroszlánt vagy más ragadozó állatot sejdít, megtölti a kettőst; úgy viszont jó ágyban odahaza mélyen alszik, s kisértetektül nem fél, *házi állatok* pedig őt oly könynyen nem ijesztik meg.

S ezen egy sor, csak ott s akkor óvakodni, a hol, s mikor ok van, meríti mind azt ki, a mit eddig a bizodalomrul mondottam; s csak e törvény lehet kirekesztőleg azon örökkévaló, mely szerint a magánálló s emberséges ember, minden időben s minden körülállások közt fogja elhatározni kormány-iránti viseletét.

S e szerint reméllem — kivált mostani időnkben, midőn ma nem az a legerősb úr, kinek legtöbb a katonája, hanem kit legjobban szeretnek mindnyájan — úgy nevezett «udvari emberek» fogunk lenni; mert fejdelmünk, ki atyai szándékinak már annyi jeleit adá, hihető egy ujnyira sem fog kitérni a törvények utjábul ezentul, sőt velünk utóbbi hasznunk miatt atyai mód tanácskozni; józan s helyes kivánságinknak engedni, s mind azon módokat közelebbső hiveivel kifejtegettetni, vagy saját fáradozásinknak átengedni fogja, melyek által nemzetiségünk s így erőnk is mind magasbra emelkednék.

S hogy e jövendőbe-látás nem képzeleti gőz s nem csalfa kép, hanem a mai körülményeket tekintvén, minden hihetőségek szerint valóság, s ekép több ok van bizodalomra, mint bizodalmatlanságra; azt eszméleti tehetségem s lélekisméretem sugtában állitani bátor vagyok.

Hazánkat egy szebb jövendő várja, s a magyarnak egy egészen új aerája közelít, mely anyaföldünkre az arany idők szellemét fogja hozni, s Hunniát még eddig ismeretlen fényre magasítandja — — ha tanácskozásink közt több lesz a philosophia, mint a rabulismus,

több a praxis, mint a theoria; képviselőink közt több a nemesen gondolkozó, mint a privilegiált ember, több a hazafi, mint a kormányfi vagy népfi; s a nemzet keblében senkihez sem határnélküli bizodalom, sem oknélküli bizodalmatlanság, hanem csak ezen sor:

«Ébren légy magyar: őrt ki fog állni hanem te, hazádért».
V . . . . . y.

S ha a fejedelem is ezen közép utat tartandja; s valamint az érdemetleneket nem fogja ruházni fel királyi bizodalmával: úgy soha nem is fog azon nép hiv lelkén kételkedni, mely mindig akkor fejtett ki legtöbb hűséget, midőn saját erejét legjobban érzette; s a legnagyobb méltatlanságokat nagylelküleg felejteni tudta, s mindig kész volt ontani vérét, ha egyenesen s atyai mód szólt hozzá törvényes királya!

Egy lelkü, egy szándéku fejedelem és nemzet, hol a királytul le a legutólsó zsellérig, nagyobb kisebb körben mindegyik csak a köz javát leheli, s önmagát felejteni tudja, egy oly boldog lét s oly erő, hogy az se magában, se emberi hatalom által nem enyészhet, nem bomolhat el. S ily létre, ily erőre birni a hont — nekem legalább úgy látszik — a király s zsellér közt álló mágnásnak s nemesnek Istentül rendelt valódi tiszte! s ha van mit köszönnünk a sorsnak; az, sem az Illustrissimus, Magnificus, Spectabilis stb. titulusunk; sem a gyapjubul, gubacsbul, pióczábul stb. kerekedő jövedelmink; sem a rajtunk függő kulcsok, melyek a világnak egyetlen egy ajtaját se nyitják fel — sem számtalan eféle szinte bölcsőben lelt elsőségünk: hanem azon dicső állás, melyen annyi hasznost, szépet, s annyit a haza, sőt az emberiség diszére valót vihetünk végbe — azon boldog állás! melyen állunk — vagy hogy alaposabban mondjam, — *«állhatnánk»!* ha fejünkben tisztára volna hozva, mi a character; mitül kell tartani, mitül nem; mi a szó philosophiája; mikor illik józan gazd[illegible] mikor hazafit játszani; mit kell a multban, mit a jel[illegible]ben keresni; szóval: ha facsart s zavart ideáin-

kat, melyek a honi előmenetek legbizonyosb elölő maszlagi, agyvelőnkben józanítani törekednénk; mert szivünk elég jó helyen fekszik, s az mindig csak a szépet, nagyot, dicsőt szomjazza, — ha néha az álhiedelmek, előitéletek, elfogultságok s a szerencsétlen s facsart ideák nem tántorítnák el azt józan utbul, s az elme milliárd csalképzeleti gyászos labyrintba nem bonyolítnák azt!

S im itt a hely s idő egyesült erővel lépnünk előre, s a *szent igazság zászlója alatt* a nemzetiség hiv védeivé s a királyi szék erős támaszaivá lennünk!

Köz intelligentia, egyedüli valóságos erő; ennél előbb utóbb nagyobb hatalom nincs; s azt a lehető legnagyobb magasságra fejteni, legszentebb hazafiui kötelességünk; mert annál nagyobb jót nem tehetünk hazánknak.

Az idő szelleme minket is viszen, s valamint a hatalmas Duna — honunk áldása, ha folyamatját mi jeleltük ki, s viszont átka ha korlátlan dühében maga tör utat magának — úgy a mostani felvilágosultabb nemzetek geniusa is csak áldást deríthet honunkra, s nem az anarchia gyászos leplegit; ha mi a hazának birtokosai, s megkülönböztetti állunk mély jobbágyi tisztelettel s férfiúi elszánással a királyi szék s az emberiség jussai közt!

S a kormány, mely egy kissé hangosb tanácskozástul nem tart, mert az csak fiatal vér vagy egyenes őszinteség jele — midőn a bűn néma, — több melegen érző kebelre találand a hon szivében, ha az egész nemzethez szól, mint a haza vég határin, hol csak a hon képviselői hallhatják fejedelmi szózatját. S ha nem csalatkozom. s szívvágyaim bételnek: azon időszak, mely Európának szinte minden nemzetit véres betűkkel fogja a világ évrajziba feljegyezni, s midőn több fejedelem koronátlanná s földönfutóvá lőn, éppen azon időszak fogja Buda s Pesten, még erősebben kötni atyai urához azon népet, mely nem kiván egyebet *mint magyar, erős és hiv lenni!*

Most van idő csudákat művelni, most vagy tán soha!

ÉSZ ÉS SZÍV.

Munkád 245-ik lapján ez van — — *én gróf Széchenyi Istvánt, (bár nem hiszem hogy nem árt némelykor esze szíve érzeményeinek) mint — — becsülni, szeretni, s tisztelni fogom.*

Ugyan barátom, meggondolád-e, midőn e sorokat irád, mit tevél; s valljon van-e elég mély tehetséged átlátni, mily könnyelmüleg sértél meg éppen ott, hol embernek emberrül itélni nem szabad, s hol biró csak Isten lehet, ki a szív legbensőbb rugóit s mindazt, a mi halandó kebelben szép s rút, világosan látja!

A földi biró embertársát — közcsend s rend végett a törvények értelmében — sokszor halálra itéli, hanem szivén kételkedni nem szabad; és sokszor történt már, hogy az itélő, ki tán egész nemzetségeket rabolt ki, hanem illendően kitudott eviczkélni minden gyanu fonadékibul, mellében rothadt szivet viselt, midőn az elitéltetett, pillanati vérokozta indulat közt oly tettet vitt végbe, mely őt vesztőhelyre hozá, de nem szivébül erede. S így sokszor az fujá el embertársa földi éltét, kinek lelke örökre haland meg!

S ha nem tudnám barátom, hogy nagy distractióid közt sokszor éppen te gyanítod legkevesebbé, mit csinálsz; s ha nem akarnám hinni, hogy költői képzetidben tétovázva néha magad sem tudod, mit mondasz vagy irsz: valóban nékem volna némi jussom nem csak szivedrül, de még fejedrül kételkednem. Azonban valamint más embereknek csak lucidum intervallumi vannak, úgy hihető téged megint néha a homály pillanati látogatnak meg, mikor nem is sejted szavaidnak értelmét, s távolról sem gyanítod állításid velejét. S tán ily pillanat lehete az, midőn földidnek, kit éppen nem ismérsz, szivét hazafiaid előtt gyanuszinessé tenni törekedél; a min valóban nem igen szomorkodnám, ha saját hasznom forogna csak szemeim előtt; de hogy állásomban, minden fáradozásim közt, egy becsületes hazafi hozá gya-

nuba azon egyet, melynek tiszta szándékán s hazafiui melegén kívül minden egyéb tehetségim legkisebb figyelmet sem érdemelnek, — az, egyenesen megvallom, több keserű pillanatra adott alkalmat; — s ha czélod volt fájdalmasan megsebesítni, azt tökéletesen elérted; mert ha oly hazában, hol annyi a felek-közti irigység, s így oly felette nagy a gyengeség, még azon kevés egyrendüek is kételkednek egymás szivökrül, kiknek egyenes lelkü s egyesült fáradozásit várja a hon, az valóban szomorú.

Szivemet pedig nem csak az említett lapon hozád kétségbe, hanem munkád igen számos helyein; s 181-ik lapodon annyira mész, hogy engem a természet legundokabb teremtményéhez, mely soha nem is élt, s csak Shakespeare erős képzeletének szülötte — a zsidó Shylockhoz hasonlítasz! — S valljon a külföldi olvasó, ha munkád fordítását kezibe veendi. s felőlem semmit nem tud, nem lesz-e kénytelen vagy engem tartani szivnélküli pénzbálványzónak, kiben semmi emberiség; vagy téged ábrándozó szivtelen öregnek, ki azon hittségben s képzeletben, mily szelid s nyájas, vak elefántként sejdítlen maga körül összetipor mindent, s ha valakinek szivét zúzza el, s olyasokat hoz kérdésbe, a mi az embernek legszentebb: azzal vigasztalja, hogy az csak eczet, s tökéletesen hiszi, hogy hideg vérrel taglal, s fáradozásinak minden czélja nem egyéb mint igazság-keresés; holott minden lapon kilátszik az igenis meleg vér, a felette zavart ész, s itt-ott a megbántott legkicsinységesb hiúság!

— — — — — — — — — — — —

A jó sziv-körülti zavart idea, minekutána senki a szivrül egyebet nem tud, mint hogy az egy sok inakbul álló darab hús, mondhatni, szinte természet-ellentiségekre csábítja a lágy velejüek nagy részét; s az emberi nyomorúságok tán legfőbb oka ezen zavart ideábul eredő, s már dajka-szájbul hallott azon szójárás, melylyel az emberiség nagy része felnő, sejdítlen több roszszat mint jót müvel, s hasztalan sőt káros élet után

megint elrothad. Látunk ennélfogva sokat, kik állati vért szemlélni nem tudnak,s *nemes megilletődéssel* nézik a dézma csibe végvonaglatit, midőn az igazi szabadságért véröket ontó dicsőknek tetteit kaczagják; másokat, kik szinházakban, keresztelési, egybekelési cerimoniáknál oly *jószivüleg* tudnak pityeregni, — míg sinlődő jobbágyik miatt nem lennének képesek legcsekélyebb áldozatra is; másokat megint, kik a versenyló sorsárul, melynek minden ló közt bizonyosan lehető legjobb dolga van, *jó szivök* sugtában azt kiáltják: «Mily irgalmatlanság így futtatni e szegény állatokat», míg ha postán vagy forsponton járnak, nem jut eszökbe, hogy egy posta ló a természetnek tán legszerencsétlenebbike, kivált magyar úton, sokszor élte folytában ezernyi ütést kap, s oly számtalanszor érzi párája szakadtát, s ők *jószivűségökben* a szegény szántóvetőtül megtagadják a nagyobb borravalót, ha őket szinte lóvesztiben nem viszi. — —

S számtalan eféle scenák az életbül nyilván bizonyítják, hogy azon mindennap hallott szójárásnak, mely szerint egynek *szive jó*, másiknak *szive rossz*, tulajdonkép legkisebb értelme sincs, s a lélek tiszta vagy tisztátlan létét nem csak legmesszebbrül sem határozza el, sőt a lelki erőst, kinek állására nem emelkedhetik mindenki fel, rossz szivűnek hirdeti, midőn a gyenge s kis lelküre jó szív hirét ruházza.

Azonban a zavart ideának eddig előadott következése ahoz képest még ártatlan, melyet minden esetre neki szülnie kell, t. i. hogy közönségesen az emberek inkább a már megtörtént szerencsétlenséget szokták ápolgatni, mintsem annak elejét venni törekednének; s így — mert a praeservativum sokkal nagyobb jótétemény, s annak nyújthatása nem haladja fel a jó szándékot, mint a cura, mely után csorbább a test, s melynek eszközlése annyiszor felmulja az ember ügyességi s vagyonbeli tehetségét — s így mondom az emberiség, a jó szivkörüli zavart idea következésében oly számos és senkitül sem enyhíthető nyomorúság közt szenved mindig, melyeknek nagy részét oly könnyen el lehetne

hárítni ; s ekép egy zavart idea számtalan kín s epedésnek egyedüli oka!

Ha teszem ma töreködnék valaki oly tárgyat mozgásba hozni, melynek hasznos következései a népközti szegénység kisebbítésére s ritkábbá tételére bizonyosak, de nem *vissza*, hanem *előre* hatók, mint teszem: a nép szükséges ismeretinek tágítása, erkölcsiséginek magasítása, gazdasági iskolák, szabad birtok, törvényelőtti egyenlőség stb., melyekbül önbecs ered — manufacturák s több ilyeseket akarna divatba hozni, korántsem találna annyi jó akarót, pártfogót s aláirót, mintha a sokaságra a legelső ismeretek, jobb erkölcsiség, modus merendi s t. i. hija miatt szükségkép s mulhatlanul háramló s már rajta fekvő rosszat s kárt iparkodnék egy kissé könnyítgetni, s néhány pillanatokra enyhítgetni; sőt a rossz következések nemző okait nyomozó s azokat gyökerestül kiirtani törekedő sokszor nem csak jóakarót, pártfogót s aláirót nem találna, de a nagyobb rész sokszor még tehetsége szerint gáncsolná, gátolná s hasztalanná is tenné minden fáradozásit; — midőn azoknak *jó szivöket* csudálná, kikbül egy garast sem facsarhatni ki oly intézetek létesítésére, melyek számos baj s jajnak elejét vennék, hanem készek a *már* sinlődők gyámolítására s nyomor éltök hosszabbítására néminemü áldozatokat tenni.

Az embernek ezen szinte mindig hátra s csak ritkán előre ható jószivűsége — jóllehet szép indulatnak bizonyos jele, csak többnyire lágy s nem jó rendelkezésű főbül ered — azon mindennapi jelenés, melybe az emberiség legnagyobb kárára szünet nélkül ötlenünk kell, s azon legfertelmesb zsibbasztó, mely a józan előmeneteknek tán azért szegzi magát legmakacsabbul ellen, mert az alamizsna-körülti zavart ideával párasodva, szint oly szent helyen látszik alapulni mint a frigyszekrény valaha; s így azt a sok lágy velő miatt, melyeknek consistentiát adni nem oly könnyü, személyes veszély nélkül még fontolóra is alig vehetni, s azon szinház körüli görög törvény sorába tartozik,

melyet kérdésbe sem volt szabad hozni, és a becsületes embert ön halála s a haza elbomlása közé állítá!

Soha ezen említett megesett kárkörülti *jó szivű* forgolódás egy részrül, más részrül pedig a megint történhető kárgátolás-körüli gondatlanság szembetünőbbleg s nagyobb contrastban nem áll előttünk, mint nagy tüz- vagy vízveszély után. Az elégett falu lakosinak, több vagy kevesbet szinte kiki ád, vagy adni hajlandó; ha pedig egy helység collectát akarna tenni, hogy minden cseréppel legyen födve, arra tán senki egy garast sem adna. Az 1829-iki Duna-áradás Austria egy részét gyászba borítá, — s mily *jó szivű* elevenséget szült e szerencsétlenség! de egy cseppet sem arra, hogy valahára már egyszer a Duna tökéletes regulatiójárul s gyökeres segítségrül támadott volna elevenebb szó; vagy legalább komolyabb figyelemmel mind az rendeltetett s vitetett volna végbe, a mi ily veszélyeket hihetőleg eltávoztatni vagy egészen elmellőztetni volna képes; korántsem, hanem hogy egynek házát s tehenét, másiknak nadrágát s üngét stb., melyet elvitt a viz, néminemüleg helyre tegyék; melynél fogva, mint az ily körülállások közt mindig történni szokott, a legnagyobb résznek — mert a kár nagysága minden lehető kipótolást felülhaladt — csak igen kevés segedelme lőn, midőn azonban a kisebb rész s kivált az ügyesek, sokkal több jóban részesültek, mint a mennyivel birtak az előtt, s így, mert a köz kár által gyarapodtak, sokan közülök *jó szivüleg* ekép fohászkodtak az egekbe: «Bár küldene az Isten minden esztendőben vizáradást!»

Ezek szerint, tudom, a lágy szivüek serege rám fog rohanni s így dorgálni: «Nem jó sziv jele ily keresztényi tetteket gúnnyal önteni le; s valljon segítség nélkül kellene hát hagyni a tűz, viz s egyéb veszélyek által elnyomorult felebarátot stb.?» Mire azt felelem: Legelső vagyok azok munkálódásit, kik csak kész sebeket tudnak kenegetni, s mindent a mit adhatnak úgy szólván csak tapasz-szerzésre áldoznak, jó szándékok miatt — melynek azonban nagy sikere nincs — nem

csak szánakozásra, hanem még mentésre, sőt némi megbecsülésre is méltatni; mindazáltal azt hiszem, hogy minden józan irányontuli eszközlés káros; s így éppen oly helytelen a már megtörtént szerencsétlenség enyhítése végett minden tehetségét kimeríteni, mint bűnös: a valóban magán többé segítni tudatlan embertársat minden gyámol nélkül hagyni, s e középutat csak a sziv mentora, a fő, jelelheti ki; mely velem a fentebbi dorgálás tökéletes megczáfolására ezen vallomást téteti: Ha elég tehetsége volna az embernek a szerencsétlenséget s kárt ott pótolni ki, ott változtatni szerencsére, a hol találtatik, akkor én volnék legelső mondani: tegyünk jót, segítsünk felebarátunkon mindenütt, mindenkor, minden módon, előre s hátrahatólag; minthogy azonban az emberek ügyességi s vagyoni tehetsége igen határozott -- a mit, s ügyességöket tán nem annyira, mint azt, a mit adhatnak s adni hajlandók, szinte valami számra állíthatni, melyet itt 1000-nek tegyünk fel, — egészen máskép okoskodom, s így szólok: Barátim, az emberi nemet megmeglátogató nyomorúság ellen erőnk = 1000; kötelességünk pedig annyi nyomorúságot felebarátinktul eltávoztatni, mennyit csak lehet; mert azért él halhatlan lélek bennünk, hogy Istentül adott és szerencsétlen embertársinkat gyámolítható tehetséginkkel jól gazdálkodjunk. Már valljon ezen erőnk, mely = 1000, mi mód hajtand több hasznot: ha vele a veszélynek vesszük elejét, vagy a veszély következésit igazítjuk el? — Ha teszem, egy erős gátot vonunk, mely megmenti határunkat vizáradástul, vagy azoknak kenyeret süttetünk sat., kiknek mezeit, réteit sat. gát hija miatt elpusztítá az özön? Ha jó iskolák s tanitók által gyermekink tehetségit s erkölcsit elannyira kifejtjük, hogy mint becsületes emberek s ügyes munkások férfiasan s jó sikerrel lábolhassanak ki az emberi nyomorúságok ragadékibul; vagy ha a tudatlanság, restség s ezekbül származó korhelység következésében sinlődőket, nyavalygókat, ügyefogyottakat ápolgatjuk, gyógyítgatjuk sat.

A mibül, ha szoros igazsági okoskodás ellen nem akarunk szegezkedni, az foly: hogy azon jótévő eszközlések, melyek előre hatók, t. i., a rossznak elejét veszik, az emberiségnek számíthatlanul nagyobb hasznára vannak, mint a hátra hatók, t. i. azok, melyek az emberek közt már meglévő rosszat paralysalgatják s irtogatják csak; s hogy így az, ki igazán jót akar tenni embertársával s fentebb czél miatt még azon nagy örömet is, melyet a felsegített nyomorultnak hálája gerjeszt, feláldozni képes, — forintját, ha adnivalója több nincs, nem vizbe sülyedtekre, hanem gátra, nem kórházra, hanem iskolára szentelendi, nem egy vén végzőnek hanem inkább egy fiatal kezdőnek adandja sat.

S valljon mind ezen okoskodásbul mit következtetek? korántsem azt, hogy a most köztünk lévő sinlődőket, nyavalygókat, ügyefogyottakat két részre osszuk, s azokat, kik elaljasodásokban ártatlanok, néminemüleg gyámolítsuk, azokat pedig, kik tudatlanságok, restségök s korhelységöknél fogva nyomorulának el, veszni hagyjuk; valóban nem! hanem hogy lágy szivű ábrándozásinknak határt vonjunk, s jótévőséginknek helyes irányt adjunk, melyhez képest a helyett, hogy minden szegényeknek látszók közt egész tehetségünket feldarabolnók, csak a valóban nyomorultak legsürgetőbb szükségit pótolgassuk, — midőn más részrül előreható jótéteményinkre irgalmi erőnkkel intézendő józan gazdálkodásunk után annyi tehetségünk maradand fen, hogy a rossz következéseknek lassan-lassan eleit is vehessük.

A megörökített alamizsnának, s az elszegényülteket úgy szólván készen váró segedelemnek mily gyászos következési vannak, még Britanniában is, hol a szorgalom iránylag oly nagy, mindenki tudja; úgy hogy hazánkban, hol a szorgalom oly felette csekély, előbb állítni oly intézeteket, melyek a már köztünk lévő szerencsétlenek számára lennének, mint olyasokat, melyek által a józan munkásság gerjesztetnék, egyenesen kimondván, károsb mint hasznos, ha t. i. nem egy vagy két, hanem több esztendőt veszünk össze — mely eset-

ben okoskodásom józanságárul szinte felelni mervén, mert számokon s tapasztaláson alapul — még azt bátorkodom egy kis például ide toldani: hogy az, ki törvényes uton, azaz országgyűlési szabad elhatározás által, a Duna tökéletes regulatiójára tudná birni a közönséget, több jót tenne embertársinak, mint az, ki a jövő 30 esztendők leforgása alatt előforduló kárt minden módon enyhítni törekednék, melyet a korlátlan Duna mulhatlanul okozni fog; — hogy az, ki szántóvetőinket, a fentebb említett uton, emberhez illőbb lépcsőre, az emberiség jusaiban, szabad birtokban s t. i. részesülhetésre állítni volna szerencsés, — határ nélkül több nyomorúságnak venné elejét, s így felebarátinak sokkal többet használna, mint az, ki minden vármegyének minden járásában egy kórházat és mellé egy pensiointézetet építne s dotálna stb.

A gyógyszer maga által nem segíthet, hanem csak a testben lévő élet, melyet az természeti munkálódásira ingerel; úgy áll a dolog jótévüségünkkel is, — «Felebarátinkon gyökeresen mi nem segíthetünk másképp, mint azon ingerek s módok által, melyek őket arra ösztönzik, s lehetőséget is nyujtnak, hogy becsületes s bátorságos létöknek ők magok legyenek szerzői! Ezt pedig soha hátra ható, hanem kirekesztőleg csak előre ható jótétemények által eszközölhetni.

Ezen annyiszor említett előreható jótéteménynek pedig korántsem az legnagyobb áldása, hogy a nyomorúságok nagy részét elhárítja, hanem hogy egyszersmind a jobb lét, bőség s polgári boldogság kútfejeit is megnyitja; s ekép midőn a rossz következések eleit veszi, egy úttal a közönségre nagyobb tehetséget áraszt, az embereknek azon irgalmi jó szivű eszközlésit is könnyítni, mellyel a már megesett kárt szokták orvosolgatni; mert ki több tehetségű, többet is adhat kórházra, tűz, víz által károsodtakra stb. — S így sokkal jobban tenne a nagyobb rész, a helyett, hogy mai szegénységünk közt, itt ád egy garast, ott egy másikat, minden tehetségét eldarabolja, és fillérezésével senkin gyöke-

resen nem segít, midőn másrészrül vak hévvel szegzi magát e józan fő tanácsa ellen, s *jó szivrül* ábrándoz, ha inkább irgalmi erejével gazdálkodván, lágy szivének parancsolván, zavart ideáit helyre hozván, ismeretit tágítván, tehetsége nagyobb részét előreható jótéteményekre fordítná; a mi által nem csak kevésb nyomorúság érné az emberiséget mint ma, hanem azon nyomorúságok is, melyeknek eleit nem vehetni, a nagyobb tehetség miatt tökéletesebbben enyhíttetnének mint ma.

(Ezután egy újabb éles személyes polémia következik, melynek végén szemére hányja Dessewffy grófnak, hogy őt — a szerzőt — azzal vádolta, mintha a magyart természetes mivoltából kivetkőztetni akarná.)

Azon magyar, ki a magyarságot megszüntetni törekedik, nem kisebb utálatra méltó, mint a szülegyilkos; mert az, ki nemzetiségire hág, a közanyát sérti meg. S ily gyanuba csak legtávolabbrul is hozni ártatlant, ha szántszándékkal esnék, valóban az emberi tetteknek tán legfeketébbike lenne. Azért tudom, hogy valamint egyéb elfacsarásid is könnyelmű tollbul folytak, úgy e borzasztó vád gyanúja s ürügye is csak tudtod nélkül került sajtó alá; s ekép midőn jó szivedrül egy cseppet sem kételkedem s fejedben is bizni akarok, ha nem vagy Musák közt Olympon, ezen okoskodás s kivánattal végzem e szakaszt bé:

«Valamint a jó szivű pipázó több helységet tesz hamuvá sejdítlen, mint a rossz szivű gyújtogató készakarva: úgy foly több szerencsétlenség az emberiségre jó szivbül, melynek ura rossz fő, mint rossz szivbül, melynek ura jó fő.»

«Volna bár minden hazának fejedelme Cherub, s minden jó hazafinak felesége Seraph! —»

(A következő, *Egyesületek* czímű fejezetben a szerző, főleg Angliában szerzett tapasztalatai alapján, kifejti a közös érdekek érvényesítésére alakult egyesületek üdvös hatását és feladatát, védelmébe veszi a Casinót és a lóversenyek intézményét a *Taglalat* kicsinylő itéletével szemben s azután

Casino czím alatt szól különösen ennek az egyesületnek rendeltetéséről; ebből az utóbbi szakaszból közöljük a következőket:)

A cultura s civilisatiónak első talpköve a szabadság, másik a vetélkedési ösztön. S ámbár mint mondám, s Montesquieu igen jelesen megmutatja, egyre s másra mily nagy befolyású az éghajlat s geographiai helyzet; azért a szabadság még is legfőkép emberi agyvelőbül foly; nem különben emberi agyvelő fejti ki a vetélkedés ösztönét leghathatósabban, s a fekvési hiányt némileg helyre üti, úgy hogy az ép s kifejlett emberfő a cultura s civilisatiónak egyedüli nemző kútfeje.

Már mind ezek után arra szorítom okoskodásimat: hogy minekünk magyaroknak mai körülállásink s mostani mibenlétünk közt semmire nincs annyi szükségünk, mint vetélkedési ösztönre; s ezt nem szülheti egyéb, mint más nemzetekkel való contactus. Más nemzetekkel pedig érdekletbe hozni a Magyart — mert geographiai helyzetét nevezetesen nem változtathatni — csak két mód van t. i. ha mi megyünk többször ki külföldre mint eddig; s ha viszont azt eszközöljük, hogy a külföldi is többször és sürübben jöjön hozzánk, mint eddig. A külföld-látogatásra csak akarat s pénz kell, az ottan haszonnal utazásra pedig előismeretek; pénzt továbbá jobb hitel-állítás által szerezhetünk, a szükséges előismereteket viszont szorgalommal tehetjük sajátinkká; s ekép néhány előmunkálat után közülünk igen soknak módja leend legnagyobb haszonnal bejárhatni a külföldet. Az idegent ellenben többször és sűrűbben közénk édesgetni, mint eddig, az elsőnél nehezebb feladás; mert kimenni hozzá szinte csak magunkon, behozni őtet pedig már kettőn áll! Azonban ennek eszközlése sem oly felette nehéz, mint látszik, mert az emberiség legnagyobb részét csak két rúgó ösztönzi; s az, ki azokat ügyesen és szerencsésen használni tudja, vele szinte azt tesz, a mit akar.

E két rúgó pedig nem egyéb mint a haszon- s kellemvágy! Meggyőzte az ember a tengerek hatalmát,

leszállott a föld örök éjébe, vadonságokat kertekké varázslott, s lehet mondani: bámulandó csudákat művelt; s valljon mi volt mindezek legfőbb, legtörzsökebb nemző-oka? Semmi egyéb, mint haszonvágy! Ezernyi utazó lakja Italia világos legét, Paris úgyszólván az egybejövők s látogatók pénzeibül épüle, Spaa, Brigthon, Bath stb. pezsgenek a lakosokat módtalan gazdagító idegenektül. S valljon ennek megint mi valódi s legmélyebb oka? Semmi egyéb mint a kellemvágy! S így ki a haszon s kellem reményét, sőt bizonyosságát elő tudja állítni, embertársai nagy részét oda csábitja, hova neki tetszik.

Ez azonban lehetetlen egyeseknek, de korántsem lehetetlen egyesületeknek. S im barátom, a dolgok s emberi természet ily mibenléte határzott el fővárosunkban egy oly intézetet állítnunk, mely által nemcsak directe nagyobbodik hazánk szívének kelleme s kivált idegenekre nézve, hanem indirecte oly javítások és szebbítésekre is nyujtand hihetőleg alkalmat, melyek által kecsegtetve a honfi s idegen többször és sűrűbben forduland meg köztünk, mint eddig, s mi, midőn pénzét hagyja itt, vagy bohóságin kaczagni, vagy felsőbbségit követni, s így egyesülés által erősödni s negative vagy positive ismeretink s tapasztalásinkat tágitni fogjuk, a mi nem egyéb, mint *vetélkedési* haszon!

Azon intézetet pedig, mert valami nevének csakugyan kelle lenni, Casinónak kereszteltük. S hogy ez már eddig is némileg nagyobbítá a két város kellemit, nem tagadhatni, de korántsem oly nagy mértékben, mint azokat hosszabb idő által jövendőre hihetőleg nevelendi, midőn a dolog velejével jobban-jobban megismérkednek a részesek s közönség.

Kivált nagyobb városban, hol természet szerint a társasági felekezetek — coteriák — több részre szakadnak, s hol mindenki több különféleséget reméll, mint kisebb városban vagy falun, egy oly intézet szerfelett emeli a kellemeket, mely nemcsak arra nyújt alkalmat, hogy minden szinű ember néha-néha contactusba jö-

hessen egymással, hanem főkép az által tesz valódi szolgálatot, hogy azok választási köre, kik benne részesek, némileg nagyobbíttatik; mert vagy társaságba s theatrumba mehetnek, vagy utczákon sétálhatnak, vagy pedig otthon ülhetnek, mint azelőtt stb., de ha akarnak, Casinóba is mehetnek, mely az előtt nem volt, s mindig nyitva áll, ha nincs is társaság, csukva is a theatrum, hideg is van az utczákon, s már úgy is napestig otthon ültünk sat. Ezen most érintett választási körnek nagyobb vagy kisebb léte határozza legfőkép el egy helynek másik feletti vagy alatti kellemesb vagy kellemetlenebbségét; s azért oly unalmasok rendszerint a kis városok; mert azokban részint a választási kör csak parányi, részint nem szokták igazán az embereknek magokat elszánni egészen falusian élni, s házi körön kívül semmi más kellemet nem keresni, s így csak mindig azon két három ágú dilemma közt lenni kénytelenek, t. i. vagy odahaza ülni, vagy kávéházban, s a városnak mindig csak egy-két társaságába menni, hol mint a számos s ismeretes krähwinkeliádok bizonyítják, az örök egyformaság s a jelen idő szelleméhez félszázad-utáni kullogás következésében annyira szokott menni néha-néha az unalom, hogy a lakosok, kiknek sem nevezetes dolgok, sem nagyobb czélirányzó vágyok nincs, abban találják legnagyobb mulatságokat — a mi végre szenvedelemmé fajul — hogy egymást rágalmazzák tehetségök szerint, valamint sok elunt eb is azzal rövidíti magányos pillanatit, hogy a holdat ugatja. S valóban igazsággal állithatni, hogy rendszerint több epe s méreg forraltatik az emberiség ellen egy-két kis városban, mint tán a világ minden metropolisaiban . . . hol a sok különféleség, érdeklő tárgy s mulatság oly annyira el szokták foglalni a nagyobb részt, hogy az ex professo rágalmazókon kívül, senki nem csak nem kémezi, nem rostálgatja, balra nem magyarázgatja felebarátja gondolatit s tetteit — mert sokkal jobb s kellemesb dolga is van, — hanem azzal szinte, ha vele nem egy ízlésű, össze sem jő, mert minden ízlés, min-

den kivánat, minden szenvedelem felleli óhajtási s nyomozási körét, s ekép rendszerint csak rokon keblűek közt folynak az órák, a mi tán legnagyobb kelleme az életnek. Páris teszem, melynek fekvése s éghajlata ámbár korántsem éri el Nápoly kies vidékét s édeni egét, még is sokkal több utazót egyesít rövidebb s hosszabb időre, mint ezen utolsó, vagy a continens egyéb városai; s csupán azon okbul, mivel ott a választási kör legnagyobb, s mind az egészséges, víg, életszomjuzó, semmit nem cselekvő stb., mind a nyavalygó melancholicus, életunt, munkás s t. i. legbizonyosabban felleli saját hatási ágát.

Már Budapesten a város nagyságához s népességéhez képest, mely naprul napra nő, s melynél fogva kilábolt már a kis városok sorábul, koránt sincs elég különféleség, s így aránylag csak parányi a választási kör, minek következésében nem csak a most érintett unalom ivadéki, t. i. az egymás tetteinek kémlése, birálgatása, s az ebbül folyó rágalom s egymás-ellentiség nem engedik a két város legtöbb lakosinak oly egyesülését, melybül előbb-utóbb tiszta rendeletű dunapartoknak, állóhidnak, kies sétahelyeknek s t. i. okvetetlenül eredniek kellene, hanem az ország külön részeiben tartózkodó hazafiak s idegenek sem csábíttatnak a haza szivébe annyi sikerrel, mint a mennyi oly eldarabolt honra mint a magyar lehető legnagyobb áldás volna; mert egyesülés erő, s erő a nemzetek legnagyobb kincse, mely megint az egész hazát emelné ki posványbul, porbul, s a nagyobb cultura s civilisatio magasb lépcsőire iktatná.

A pesti casino, mely koránt sincsen még legjobb lábon, csak néhány év forgása közben már némi javításokra adott alkalmat. A vendéglők — bár messze vannak még a tökéletestül — vetélkedési ösztön által némileg javultanak s idővel mindegyre javulni fognak, mert már hathatósan meg van e húr pendítve; honi boraink különböző nemeit sokkal nagyobb mennyiségben leljük egy helyütt, mint akármikor ezelőtt; ha ide-

gen vagy hazafi érkezik ide, szinte első pillanatban megismérkedhetik a két város néhány lakosival stb. s minden esetre van egy «pis aller» — a mit nem tudok magyarul kifejezni, hanem a mi annyit tesz, van egy oly utolsó menedék, mely az által is nyújt némi kis kellemeket, hogy abba minden dibdáb ember nem mehet, s mely szolgálatunkra napestig nyitva áll és így ha jobb s kellemesb dolgunk nincs, sem theatrum, sem társaság, vagy az öltözködést resteljük, vagy odahaza maradni nem akarunk, vagy tán haza nem is mehetünk, mert inasunk elvitte a kulcsot sat. utczán futókká azért még sem leszünk, mert legrosszabb esetre végmenedék gyanánt — s im ez a «pis aller» — fenmarad a casino, hol válogattabb férfiak, vagy ha azoktul üres, könyvek s újságok közt néhány pillanatot, ha nem nagy kellemmel is, legalább nagy kellemetlenség nélkül tölthetünk el. Azon idea pedig, ha mindenütt zárva is előttünk az ajtó — a mi sokszor megtörténik — egy legalább még is mindenkor nyiltan áll, életkelleminket némileg nagyobbítja; midőn az által, hogy egy oly intézetben is részesülhetünk, mely előbb nem állott még fen, választási körünk tagadhatlanul nagyobbodik, melynek szűk vagy tágabb léte, mint mondám, s a tapasztalás mutatja, egy helynek másik feletti vagy alatti kellemesb vagy kellemetlenebbségét határozza el, s azt vagy krähwinklik vagy fővárosok sorába állítja.

S így jóllehet a casino semmi egyéb, mint műhely nevezetesb kellemek s hasznok kiállítása végett, azaz: semmi egyéb mint eszköz, mely által magasabb czélok érethetnek el; azért mégis maga által nemcsak indirecte is nagyobbítá már némileg oly rövid idő alatt is hazai fővárosunk kellemit. Azonban a kellem utáni vágy korántsem oly erős s hatalmas rugó, mint a haszon utáni; ennélfogva nézzük elfogulatlan s pártatlanul: valljon e fejtegetésben lévő intézet nem hajtott s kiváltkép nem igér-e némi hasznot is?

Valamint már a lovakrul s hitelrül írt értekezésimben, melyek végiránya nem egyéb volt, mint hazafiak

egyesítése, értelem-tágítás s magyarság-kifejtés — untig előadám: hogy alig van tárgy, melyet mai ujabb időkben nem pendítne meg a közönség valamely tagja, úgy az olvasó elibe akarom elevenen ábrázolni most, s erősen emlékezetébe hozni, hogy azon javítási köz-kivánatnak s előre törekedő szellemnek, mely e folyó század dicsősége, ha mindazon számtalan javaslatok, melyek a köz képzelet tengeribül ötlenek elő, nem egyszerre s nem felette nagy számban vétetnek munka s létesítés alá — mert így egy ágra sem jutván valóban elég erő, azaz eléggé kifejlett értelem s elég vagyoni tehetség, egyiknek sem lehet valódi sikere — s mind azon áldott javítási s előre törekedési hatásnak, melytül honunk pezsg, nem lehet nagyobb haszna, mint a mennyit hajt a diadalra egy opium-ittas spahi sereg, melyben semmi rend s összetartás nincs, s melynek eszeveszett tagjai egyesen nyargalnak a veszély közepibe, s hasztalan vesznek.

A jó építőmester nem engedi, hogy mindegyik embere külön egy-egy nehéz kő mögé álljon, s annak emelgetésében hasztalan fogyaszsza erejét vagy szakadjon meg; hanem mindnyájokat összeleg egy-egy kő magasb emelésére egyesíti, az erő így megfelel a súlynak, senki meg nem szakad, s az épület lassanként felemelkedik.

A honunkban emelendő tárgyakkal éppen így áll a dolog. S mig in partibus akarunk állítni magyar színházat, míg egyik megye fabrikát, a másik gazdasági társaságot, harmadik dologházat vagy eszelős-ápoló intézetet sat. kezd! vagy néhányan rajziskolán, más kevés paedagogián, mások tudja Isten min törekednek, nem teszünk egyebet, mint külön-külön állunk egy-egy nehéz kő mögé, mely helybül nem mozdul, s közülünk sok megszakad — mint a tapasztalás nyilványosabban mutatja — vagy századokon túlható intézetink nincsenek, hanem csak sártéglábul épültek, melyek — igaz — egyesült nagy erőre nem szorúltak, mert szerkeztető részeiket kis tehetség is elbírja! Hanem ily örök fecskefészkű vagy vályogemlékek, melyeknél alig tudunk elő-

mutatni egyebet — én legalább úgy érzem, — a mai gyorsan fejledező magyarhoz többé nem illenek! Nem csak egyetlenegy classicus emléket kellene állítnunk, nekünk nemesb század fiainak, melyben a véletlentül nyert ajándék becse naprul-napra lejebb száll, s a valódi érdemé felebb; hanem számost s olyasokat, melyeket gyermekinknek s a külföldinek édes büszke érzéssel mutathatnánk is, a melyek egy oly nemzethez — mint a magyar könnyen lehetne — valóban érdemesek volnának már! s ennek eszközlése csak magunktul függ, mert oly fiatal nép mint a magyar, hazafiui egyességgel csudákat művelhet; egyességünket pedig idegen béfolyás mikép gátolhatja?

Csak magunkban van a csudákat művelhető erő, s a azért oly rejtett és sokak előtt oly csekélynek látszó, mert annyi számtalan részre s részecskére van eldarabolva, hogy hatása szinte észrevehetlen.

E számtalan centrifuga erők egyesítése pedig sem a kormány sem az országlás által nem eszközölhető, mert a legkisebb parancs s törvény, vagy a mi azoknak csak legtávolabbi színét viselné, minden bizonynyal ketté töri az egyesületek lelkét, mely kizárólag a lehető legnagyobb szabadság s legszabadabb hozzájárulás között fejlődhetik csak ki. S ekép az eldarabolt erők egyesítése egyenesen azokat illeti, kiknek sem több, sem kevesebb, hanem éppen annyi tekintetök s tehetségök van, mint a mennyi kell, hogy egyrészrül a szerfelett magas állás s hatalom fénye ne folyjon bé az egyeztetésre — a minek bizonyos következése: egyoldaluság és schisma, — más részrül pedig az igen alacsony lét s tehetetlenség homálya megint ne burkolja az egyesítés előmenetelét sötétbe, a mibül viszont a kormány s közönségnek bizodalmatlansága szokott eredni, s így minden fáradozás sikeretlen. S már e két véghatár közt honunkban ugyan ki áll? Senki más, mint a független birtokos!

Mert különvéve egynek sincs érdemtúli tekintete s felette kitündöklő tehetsége, ellenben mindegyiknek

csak az által is van elég tekintete s tehetsége, hogy tiszta szándékárul kezes is lehet.

Minket független magyar birtokosokat illet tehát honunk eldarabolt ereinek egyeztetése. S ehhez nem kell egyéb, mint minden salaktul ment tiszta honszeretet s hazánk mibenlétének s körülményinek lehető legtökéletesb ismerete, mert csak az első fojthatja el mindazon vezetési s építőmesteri kis hiuságokat, melyek kisebb-nagyobb mértékben mindenkinek mellében lappangnak, ki javításra s előmenetelre törekedik; midőn csak a másik jelelheti ki a felállítandó tárgyak józan rendsorát!

A vezetésrül, építőmesterkélésrül le kell mindegyiknek mondani, s nem határozhatja el senki: valljon mily intézetre kellene legelőbb egyesítni a hon egész erejét; mert ez felmulja az emberi tehetséget; a hon egész erejét mondom, mert hinni akarom: mindegyik átlátja, hogy sok nevezetest egyszerre kezdeni nem lehet s balgatagság; hanem csak egyet kell a másik után végezni, s így építőmester s a felállítandó tárgyak rendsorának kijelelője csak azon axiomai igazság lehet, mely kirekesztőleg számos elmetehetség surlódása, hidegvérű s hosszas vizsgálatok s minden oldalú kifejtések s felvilágosítások által szokott emberek közt feltünni; s erre tán idő jártával a pesti casino több alkalmat nyujtand — s im ez egy haszna — mint hazánknak eddig felállított akármilyen intézeti, melyek nem valának mühelyek — a mi tán mégis mindenben legelső — hanem inkább oly intézetek, melyek úgyszólván rendes műhelyen kívül készültek, s azért is bomlának el oly nagy számban, vagy csak oly gyengén s bágyadtan lézengnek!

A pesti casinót tehát minden más intézet előtt azért gondolánk szükségesnek s azért is állítánk fel, mert csak a sikert óhajtván nem mineszünk vagy mások tanácsát, hanem kizárólag az axiomai igazságot akartuk választani utóbbi fáradozásink vezéréül.

(A következőkben szerző megvilágítja a tudós társaság, a pest-budai állandó hid, a dunaszabályozás és az állandó szinház kérdéseit is.)

Mind az, a mit eddig bár rendetlenül s bár félig sem kimerítőleg mondottam a casino kellemeirül s hasznárul, még is nyom már valamit; azonban korántsem érdemel annyi tekintetet, mint azon két felette nagy haszna, melyet előbb-utóbb minden bizonnyal szülni kénytelen, s melynek egyike abbul áll: hogy a legszegényebb legénynek is, ki benne részes, neveli öntudását s módot nyujt életi kellemit s hasznát nagyobbítni; másika pedig, hogy a legféktelenebbnek is alkalmat nyujt átlátni, mily sarkalatokon alapul az igazi

Szabadság.

Az istenek ezen legszebb ajándéka, mint gyémánt a bérczek keblében, úgy van az emberek előtt mélyen rejtve, s az, a mi őket legbizonyosabban boldogítná, előttök úgy szólván ismeretlen jó.

Van sok, s kivált privilegiált országokban, ki magát tökéletesen szabadnak tartja, ha teszem például: vámot nem fizet; tartozó tőkéi vagy kamati nemfizetésiért rövid uton nem sujthatja őt a törvény; a közönségnek bármily nagy megbántásáért, vagy botránkoztásáért személyéhez nem férhet semmi; ha olyast, ki nem privilegiált ember, büntetlen zaklathat; kötelezésit, aláirásit s így szavát csak akkor teljesíti, mikor kényére válik. Az ily szánakozásra méltó «szabad» — — közönséges helyeken nem tekinti sem a szép nemet, sem a társaság törvényit, sem a természetes illendőséget, hanem tartaléktalan teszi, a mire rakonczátlan szenvedelme, vagy a fejében lévő bor készti, s az álszabadság a község örömeit vagy veszedelmek közé állítja, vagy végre egészen megszünteti s ekép a nemzet ünnepeit megsemmisíti. Azt, ki csak úgy szólván félig van a törvények oltalma alatt, mert privilegiuma nincs, uri hatalmábul veréssel fenyegeti, vagy meg is vereti, de egyszersmind annyira is visszaijeszti a valódi szorgalom s kereskedés szellemét, hogy hona soha sem léphet ki a szegénység mostohaságibul, mely aljaso-

dást, s ez végre szolgaságot szül. Kötelezésinek eleget tesz, ha akar s mikor akar, s minden előrelátást, minden combinatiót hiábavaló fáradozássá tesz, s az egyesületek szellemét gyökerestül dönti ki stb.

Az emberi nem arra van kárhoztatva, hogy szinte legkisebbjéért is fáradjon s kinos verítékkel legyen kénytelen megvíni az elemekkel. Már pedig a *szabadság legfőbb jó*, s ekép bizonyos, hogy az soha nem lehet vad, tudatlan, rest s önkényes embernek sajátja, hanem csak azé, ki nemesített keblétül ösztönöztetve, s csinosult értelme által vezetve, szintúgy meg tudja becsülni mindenkinek sorstul nyert sajátját, valamint önmaga tulajdonát védelmezni bátor szóval: kinek nem ajkin forog csak, de törülhetlen betükkel szivébe is van vésve a keresztény vallásnak mindent kimerítő javaslata: «A mit magadnak nem kivánnál, másnak se tedd.» Ezt azonban éppen oly könnyü kimondani, mint nehéz teljesítni, s egy ember élete nem elég hosszu ezen isteni javaslatot, mely a valódi szabadságnak egyedüli talpköve, oly nagy tökéletességre hozni, hogy azon a polgári társaság minden törvényei nyugodjanak! Nemzetségeknek születni s halni kelle, nemzeteknek lenni s szünni előbb, míg szerencsés századunkban teljes elismért igazsággá lőn: hogy nem csak veszély nélkül minden, ki az Isten tágas égboltozata alatt él, szabad lehet, hanem hogy csak azon országokban legbátrabb a hatalmas fejdelemtül lefelé a legtehetetlenebb napszámosig a lehető legnagyobb rész, melyekben mindenki sorstul nyert körei közt szabadon foroghat — —; s valamint a szabadság valódi lelkét csak tökéletesen igazságos s kifejlett ember ismérheti, úgy csak azon nemzetek lehetnek valóban szabadok, melyek a cultura s civilisatiónak azon lépcsőjén állnak már, melyrül azt látja a nagyobb rész, hogy csak úgy boldogulhat az egyes valósággal s tartólag, ha mindenkinek sajátja megbecsültetik s így természeti jussa szentnek tartatik.

Ily culturára, ily civilisatióra azonban, mely a nem-

zeti szerencsének egyedüli igazságos mérlege, a közönséget kevés év és egy eset soha nem birhatják, hanem ahoz hosszabb idő s számos eset összefolyása szükséges, mint teszem: más nemzetek példája, bölcs törvények, melyek a divatos s mindig előreható szellemhez alkalmaztatva időrül-időre javíttatnak, szabadsági iskolák, s nem ritkán kirekesztőleg, hosszu s türhetetlen nyomások sat.

Hasznos példa felfogásra értelmi suly s más nemzetekrül tökéletes ismeret kell, — józan törvényhozásra pedig keresztény philosophia; szabadsági iskolák gyanánt végre mindazon intézetek használhatnak leghathatósabban, hol a részesek egyenlő jussokkal élvén, nincs első s nincs utolsó, s hol a közszabadság fentartása végett — s im ez a dolog philosophiája — mindenki szoros törvények alá van vetve, s így a természeti szabadságnak egy részét a társasági szabadság elnyerése végett feláldozni kénytelen; a mi nem egyéb mint a vad függetlenséget, mely inkább ragadozó állathoz illő, felcserélni azon keresztényi szabadsággal, mely a halandót lehető legmagasb fokára állítja.

A casino végre, mint minden egyesűleti intézet, csak úgy állhat fen kellemkép, haszonkép s tartólag, ha minden, ki benne részes, önkényének egy kis zablát vet, s az intézetben lévőket nem csak úgyszólván kicsinységig becsüli meg, hanem legnagyobb vigyázattal kerüli a nekiek legkisebb alkalmatlanság-tevést is; s ezt nem csupán azon okbul, mert mindenkit megbecsülni illő, s viszont valakinek alkalmatlanságot okozni illetlen, hanem mivel azon idomzatban, melyben másokat becsülünk s kimélünk, jussunk van kivánni, hogy mi is becsültessünk s kiméltessünk meg. S im ez a társasági szabadság veleje!

Hogy van, s számos ember van, ki a szabadságot annyira szereti, mint én, azon nem kételkedem, sőt arrul bizonyos vagyok, mert ki ne szeretné az emberiség legnagyobb javát? hanem hogy van-e valaki, ki ezen legfőbb jót nagyobbra tudná becsülni mint én, ki élni

sem akarnék inkább mint szabad nem lenni, azon viszont nagyon kételkedem, s mind a mellett még is kész lennék e pillanatban magamat legerősebben megkötni, teszem például: hogy a törvény legrövidebb uton s kiméletlenül sujtsa személyemet, ha pénz, vagy akárminő tartozásimban csak egy nappal is rövidítném meg hitelezőmet, vagy neki legkisebb alkalmatlanságot okoznék; hogy semmi, sem születésem, sem privilegiumim ne menthessenek a büntetés alul ki, ha a község örömit, a nemzet ünnepeit faragatlan betyárkodásim által megsérteni elég oktalan s szemtelen volnék; hogy semmi ne oldjon a legsulyosb felelet terheitül fel, ha jobbágyomnak csak egy hajszálát görbítném is igazságtalanul meg s urasági törvényes hatalmamon tul, vagy tőle egy mákszemmel facsarnék is többet ki, mint a menynyivel nekem tartozik — — stb. De még tovább megyek: s nem csak kész lennék e pillanatban édes örömest megkötni magamat ilyesekre nézve a legerősb s többé soha ketté nem szakítható lánczokkal, hanem áldanám is azon boldog napnak hazánkra viradtát, midőn közhatározás s nemzeti törvény ezt tennem parancsolná! mert az volna honunknak azon nagy napja, melybül nem éveknek, de századoknak dicsőségei folynának okvetetlenül a magyarra! S valljon miért vagyok kész erre, sőt miért óhajtom annyira ezt? Nem csak azért, mert igazság szeretet készt arra — a mi már magában is elég ok — hanem, mert agyvelőm világosan mutatja, hogy mostani világban azt, ki semmiben nem akarja megkötni magát, előbb-utóbb mindenben meg fogja kötni az igazságos idők szelleme! S ezt istenért nem kell feledni!

Azonban ilyes megkötésre, mely által magyar nemesi privilegiumom ugyan csonkulna, a mit nem tagadhatni, de *igazi* szabadságom mód nélkül nőne, a mit még kevesebbé tagadhatni — csak két feltétel alatt állnék — t. i. hogy mindenki szinte éppen azon törvény alá lenne vetve, mint én; s pöröm ne rejtett helyen s tán sötétben, hanem a világos nap s nagy közönség

előtt folyjon s im ezt, úgy hiszem, minden becsületes ember kivánhatja, valamint egy becsületes ember sem tagadhatja meg.

Érintett nemesi privilegiumimat mint kisebb jót tehát szivesen feláldozom nagyobb jóért, a *valódi szabadságért.* S ezt azért, mert senkinek nem kivánok vétni. Ha pénzt veszek fel, nem akarok csalni, s azt oly meggondolással teszem, hogy vissza is fizethessem; a közönség örömeit inkább előmozdítni törekedem, mintsem gátolnám; jobbágyimtul pedig nem kivánok többet tartozásiknál; s ekép ebéli nemesi privilegiumim semmi hasznát, de bezzeg annál nagyobban tapasztalom átkát!

Hasznát az érintett privilegiumoknak sem én, sem a velem egyrendüek nagyobb része — mely sem csalni, sem betyárkodni, sem felebarátját sanyargatni szivösztöne s esze tanácsa szerint nem akarja, — soha nem veszi s nem veheti — — de viszont az aránylag felette kis száma a csalárdok, féktelenek s embernyuzóknak annál bátrabban és szemtelenebbül foroghat, midőn maga körül mindent tapod s gázol, a nyomorult egyoldalu törvények körei közt! a mi a privilegiált nagyobb részre s közönségre azon átkot hozza, hogy köztünk a legbecsületesb ember sem kap könnyen pénzt; hogy közörömink, nemzeti ünnepeink alig vannak, vagy azokat csak félve üljük; hogy nincs kereskedésünk — s ez egyik legfőbb oka hogy nincs —; hogy valódi jósikerü egyesületekrül álmodni sem szabad stb. S ez természetes, mert oly törvények, melyek a féktelennek s a felette kis számnak kedveznek, midőn másrészrül a becsületeseket s nagyobb részt eléggé nem oltalmazzák, miként is szülhetnének egyebet, mint természetelleniségeket, melyeknél fogva Hunnia alig ismérve, s ha ismérve is, alig nevezve áll az alacsony s szegény nemzetek sorában.

(A továbbiakban szerző az iparfejlesztés, különösen a gyáralapítás nehézségeiről szól s a közgazdasági feladatok tisztázásának, az e téren uralkodó előitéletek eloszlatásának egyik helyéül szintén a Casinót jelöli ki; kifejti végül nézeteit a

bortermelésre s a bor értékesítésére nézve és egy a pesti Casinóval összekötendő mintapincze eszméjét pendíti meg. Azután egy fejezetet a pesti lóversenyek ügyének szentel, majd meg közli «egy angolnak» a magyar viszonyokat a szerző szellemében tárgyaló «leveleit». A *Végszó*ból közöljük a következőket:)

Én a törvények egyenlőségét, az ingatlannak birhatását s t. i. nem egy két száz ezerre szeretném s óhajtanám terjesztve látni hazámban, hanem mindnyájokra, kik honom levegőjét szíják, anyanyelvemet beszélik, szóval: kik földieim! Ilyest sok «külföldiskedésnek, ujítási szomjnak» nevez s valljon miért? Mert a belföld ezt máskép látta eddig — s a Corpus jurisban másképp áll. — Kérdem azonban: mi régibb, a természet törvényei-e, melyek szerint egy ember sincs kirekesztve némi jusokbul — vagy a belföldi usus és praxis, s a Corpus Juris! — — melyben sok új van, és még több újítás is elfér! — Magyarul óhajtunk végre szólni mi magyarok — — hanem ez megint mily irtóztató ujítás sok előtt, kik mély belátások szerint azt jövendölik: «Megszünik a magyar lenni, ha magyarul beszél s megszünik deákul szólni.» Már itt megint mi az Ó, mi az Új? Tán az az új, ha a magyar magyarul szól, s az a természet örök törvénye-szerinti Ó, ha a magyar latánul perorál? az a veszedelmes ujítás, ha egy nemzet végre saját nyelvén beszél, s az tán a megnyugtató régi természeti rend, ha idegenen cseveg? az a veszedelem, ha az idővel halad? s az a bátorság, ha az áradásnak, szélvésznek, a hatalmas időnek homlokkal áll ellent? — — az a bölcseség, ha a multhoz, rothadthoz, halálhoz ragaszkodik, vagy ha az élethez, semmihez mint az élethez csatlakozik?

Mindaz, a mit a *Hitel*ben mondottam s e munkában megint ismétlek — ismétlek mondom, mert szinte újat alig hozok elő, hanem többnyire csak a régit fejtegetem, világítgatom más szavakkal — vagy helytelen, vagy helyes; ha helytelen: szivesen tűröm hazámfiai sorábul még emlékezetem kitörültetését is, bár ez bi-

zonyosan a lehető legnagyobb kín, mert ha nem volna mindaz való, a mit mondok, s azon sok, a mit nem mondottam, de gondolok, s magasan ragyogna Hunnia — — s csak beteg képzetim szomorú festése volna anyaföldünknek hátramaradt alacsony állása — óh akkor örömmel nyugodnám felejtve, s még tán megvetve is, a hazai nagyságtul s fénytül örökre eltemetve! ha pedig helyes és való, bizonyosan használand — nem nekem tán, de honunknak — mert az, átlátván egyszer igazi baját, magán segítni s felemelkedni fog; ez pedig éltemnek legszebb reménye!

Óvakodás s lelki erő által néhány évvel még egyes emberek is hosszabbíthatják földi éltöket; nemzetek azonban közértelmesség s az abbul szükségkép folyó moralitás által lételöket sok századokra terjeszthetik azon határon tul, mely tudatlan, egymást gyülölő s korcsosuló népeknek kerülhetlen halál árka! De ily közértelmesség — melyet nem kell összezavarni az álcsinosodással — s ily közmoralitás, melynek több vagy kevésb léte, vagyis inkább ha szabad úgy mondani: nagyobb vagy kisebb sulya, határozza el a nemzetek boldogságát, nem a hiányok bágyadt lelkü palástolása által fejlődik ki, s nem egy morális — az ocsmányhoz s középszerühez makacson ragadó — marasmusbul veszi azon rugósságát, mely csak életbül fakad; hanem kirekesztőleg a hijányok nagylelkü elismerésének, s férfias orvoslásának okozatja s következése! S ekép ha állításim helyesek s igazak, meglehet ugyan, hogy kül hirünknek ártottam, de annál többet használtam belső rendezkedésünknek; s ez mai időben a fő dolog: mert hir, vélemény, reputatio olyan, mint a mulékony köd s lebbenő illat, s csak realitásnak, valódiságnak van tartós becse; s nem annyira azon kell munkálkodnunk, ha anyaföldünket igazán szolgálni kivánjuk, hogy annak hátramaradásit leplezgessük, hanem azokon segítsünk; ezt pedig nem eszközölhetni *elöljáró elismerés s őszinte vallomás nélkül.*

(Végül ismét gr. Dessewffy Józsefhez fordul e szavakkal:)

Mind ezek után barátságomat ajánlom, s kérlek: fogj kezet velem s munkálkodjunk, fáradozzunk rokon egyetértéssel, míg a halál ki nem vág:

«Adja Isten, hogy hazánknak
Mint a nagy király alatt,
Három tengerpart virányi
Vessenek határfalat!»

A moly, szú mindenbe esik, mindenütt zöldel a penész, s a rozsda megemészti még az aczélt is. — Ne felejtsük, rajtunk is rág az idő,

«— — — mert ki tudja
Óra mulva mily sors vár!»

s használjuk a nekünk tán már igen rövidre mértet inkább honunk szolgálatjára, mint viszon-üldözésinkre. Ne éljünk mi kevesen, kik a közjóért törekedünk, villongásban, háboruban, mert akkor egész igazsággal itélhetne minket a közönség hiúknak, s nem hazaszeretőknek, a miknek tartatni óhajtunk.

Ha azonban czélirányosbnak tartod külön uton járni, s úgy hiszed a közjót sikeresebben előmozdíthatni, ha te balra vonod midőn én jobbra, számos pártink s felekezetink pedig hol hátra, hol fel, hol lefelé, s így széjjelhuzogatják, úgy, hogy nem is mozdúlhat kelleteként helyibül — türnöm kell, s bajnoki elszánással fogadom s veszem fel a viadal-keztyüt; s minthogy én vagyok a sértett rész, rajtam a sor elhatározni fegyverinket.

Hallottad tán ezen anekdotát: két hős, mind a kettő derék és nemes, egyenlőn lángolt egy maga körül csudálatos bájt lehelő hölgyért; mindegyik el akará nyerni a viszonérzés mennyei ajándékát, s így sokszor egyik a másiknak útjában állott, s a két bajnok, kikben sziv s lélek oly rokon vala, egymás legvéresb ellensége lőn. Nem tudák az indulatosak végezni gyászos ellentiségöket, míg majd-majd halálos kettős viadalra kerüle a dolog. — Szerencséjökre megtámadá az ellenhad a magát teljes bátorságban hitegető tábort, — s ime

mint villám futja keresztül a valóban nemesek lelkét viszálkodások undok képe s mennyei erőre gyulnak, — kezet fognak s «ki bajtársinak erősb paizsa, ki vitézb! — így kiáltának fel — az legyen ezentul versenytárgyunk s az intézze végkép minden sérelminket el.» E dicsőbb módját a verseny-viadalnak megszeretvén, s helyre, időre, körülményinkre alkalmaztatván, téged arra hílak ki: tegyen mindegyikünk a mennyit tehet honáért, földieiért! s ki becsületesebben, elszántabban járandja utólsó lehelletéig a hazafiság pályáját, az legyen győztes — diadalmas!

STADIUM

1831, megjelent 1833

Megint s megint — szünetlen.

MAGYARORSZÁG KÉPVISELŐIHEZ.

Komoly méltósággal int az idő elfogultlan barátságos tanácskozásra; elérkezett azon időszak, melyben azon kevesek meghasonlása, kiknek kezeikben van helyezve egy fejledező nemzeti jövendő sorsa, még sokkal veszedelmesb és így kárhozandóbb lenne, mint egyébkor; — most, midőn az esetek sebessége sürget, s egy bájoló hajnal mögött, mely egykori halhatatlan nemzeti nagyságot igér, feneketlen sötétség tátong, melybül az oda egyszer elsülyedt nemzetiség, szabadság, becsület tán soha, soha többé fel nem merül.

«Az emberiségnek egy nemzetet megtartani», ez, és nem kevésb forog most kérdésben, s rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése. Feleljünk meg — Istenért — e diszhivatásnak. Fiatal és régi, nemes és nem-nemes, catholicus és nem-catholicus fogj kezet most, s hiu szenvedelmidnek, kislelkű viszálkodásidnak ne áldozd fel honod nemcsak javát, de valóban még létét is. Mentsd meg tenmagad azon keserű epedések fulánkitul, melyek még siron tul is kinoznák boldogtalan lelkedet, ha gyengédségid közt anyádat, a hazát, gázolni tudnád, most, midőn rokonérzés által egyesitve nemcsak ura lehetnél az azt fenyegető veszélyeknek, de Hunniát eddig alig sejdített magasságra is emelhetnéd.

Nagy számmal tódultak a nemzetek hősei hajdan Palaestina szirtei közé, s bár földikép sikertelen lőn hevült képzelődés-okozta fáradozások, még sem maradt a tiszta lélek sugalma minden haszon nélkül; mert a sok veszélyt együtt türt nyomoruság, egy okért ontott vér, szorosabban köté egymáshoz az egysorsua-

kat, közelebb hozá a szolgát urához; s így midőn szelidült, nemesült az emberiség, nem juta ugyan a Megváltó koporsójának birtokába, de közelebb emelkedék egy élő Istenhez.

Legyünk mi most nem bajnoki egy keresztnek, mely csak az emberiségért istenül szenvedett kin symboluma, de szolgáljuk a legfőbb jót az által, hogy teremtvényét, az embert, akármily alacsony helyzetben lépett volna is ez élet szinére, oly magasra emeljük, mint azt tulajdoni s erényi engedik. S ha a régiek elégedésteli néztek mult napjaik sorára vissza, mert szent földön folyt vala vérök, ne kételkedjünk: mi még nyugottabban s édenibb érzésekkel fogjuk akármily zivatarok közt is élni azon édes pillanatinkat, melyeket magunknak az által készítünk, ha elszánt bajnoki felemelkedéssel, s ha kell, sajátunk vesztével, sőt szívvérünkkel is víjuk ki minden hontársinknak *az emberiség jusait.*

Hevítsük megint fel a közép-kor daliás lelkesedését; de nehogy várainkba elzárkozva egymást üldözzük, s a polgárosítás legnagyobb gátai legyünk; hanem az ember mint ember érhesse el a disz legmagasb fokát, s ezentul nem egyedül a vak véletlen, de a szép lélek, kicsinosult ész, éjjel-nappali szorgalom s férfiui állhatatosság váljanak azon legbátrabb s legbíztosb lépcsőkké, melyeken mind égi, mind földi magasságra jutni lehessen.

Áldozzuk magunkat fel, ha kellene; de nem mint zarándok eldődink egy puszta képzeletért, hanem az örökön élő, soha nem változó, s csak a hiu embertül homályba burkolt, el nem ismért s annyiszor féreértett valóért! Korunk soha ne legyen felfegyverkezve alacsonyabb helyen álló hontársink elnyomatása végett — nem, nem, mert ő is hazánkfia; de használjuk kifejtése végett inkább minden tehetségünket, hogy a már kicsinosult, úgy mint mi, szívdöbögve s örömteli harsoghassa fel az egekbe «nekem is van hazám!» — — az állati soron álló pedig, ki nem kevesebbé földink,

láboljon ki végre a halhatatlan embert undokító baromi körbül.

Fenyíték többé már nem biztos kapocs, mely egy ország lakosit egybekötné; s most, midőn az emberiség gyermekkorát már elhagyá, a sértő privilegium jó sikerrel többé nem víhat a természet törvényei ellen; s végre bizonyára nagy sirhalom alá dül egy fejledező nép virága, ha a felekezetek örökké mint ellenségek s nem mint barátok állnak szemközt egymással.

Nemzetiség, hazaszeretet azon titok, mely mindent egyesít. Az elsőt lehetőségig kifejteni, a másodikat minden anyaföldünket-lakja kebelben lehetővé tenni, s így egy háborítlan s csendes, de életteli jövendőt virasztni hazánkra nekünk nemeseknek, polgároknak, birtokosoknak, mint Magyarország képviselőinek legszentebb tisztünk.

S ha szerencsétlen eleinket a még tisztára ki nem fejlett korok előitéleti, természetes vadságok, belső irígykedés s külső fondorkodások örök meghasonlásokra ingerelték, s ők sokszor, úgy szólván, a hon megrontására esküdtek össze: kössünk mi ujabbak, műveltebbek már valahára egy szebb frigyet, mely alatt nem egyesek haszna s előmenetele lappang, hanem a közjó melegítő sugára fényledez. Üljük már valahára az ész, igazi érdem s halhatatlan erény diadalmának ünnepét, s minden esetre soha ne felejtsük, hogy

«Szakadozva felette gyengék vagyunk, egyszivűek, egyakaratuak pedig óriási erő» — ne felejtsük, Istenért, mert mindenre van alkalmas idő, hogy

«A mi ma háladatos köszönettel fogadtatnék s csudákat művelne, az holnap semmibe vétetni és tán csak boszantani fog» — — s hogy:

«Nincs nagyobb kín, mint néhai boldog napokrul emlékezni magunk-okozta nyomoruságban».

ELŐSZÓ.

Négy kis munkát bátorkodtam öt esztendő forgása alatt a közönség elibe terjesztni. Mindegyiknek legfőbb irányzata figyelem-gerjesztés s annak megmutatása volt, hogy mind alkotmányunkban, mind szokásinkban, mind polgári helyzetinkben tetemes javitásokra legsürgetőbb szükségünk van, — mert az *előrehaladás* és *helybenmaradás* közt forog nemzeti életünk s halálunk; s hogy feltámadásunkat, regeneratiónkat mimagunk, csak mimagunk eszközölhetjük értelmi sulyunk nagyobbítása s magyar nemzetiségünknek *nemes* kifejtése által.

A legállatibb ember sem maradhat többé veszteg, ha egyszer tisztán látja át és ismèri el nyomorúlt álláspontját, s kellő világu tükörben szemléli mily hátra van mindenben, s mily szerencsétlen selejtességben sorvadoz mind lelkére mind testére nézve. A tökéletesbet szomjuzó vágy, mely lelkünk legfőbb tulajdona, s annak halhatatlanságát oly világosan bizonyitja s érezteti velünk, oka ezen előhaladási nemes ösztönnek, mely tán egyedül emel minket felül minden állaton s tul annyira, hogy biztosan remélhetjük lelkünk egykori csudálatos erőre fejlendő hatalmát. Ezen ösztönnek józan irányzata — a mi semmi egyéb, mint a szép, jó, igaz, való, nemes és dicsőnek mindenütti s mindenkori szorgos keresése — határozza el az emberek s nemzetek alacsony vagy magas létét; s miután, mint mondom, azon nemes vágy, mely minket szüntelen a tökéletesb felé ellenállhatlanul ösztönöz, minekünk embereknek azon egyedüli tulajdonunk, melyért örülhetünk, mert csak az köt minket hatalmasb lényekhez — — magához az Istenhez, — úgy hiszem: éppen azon egy

isteni tulajdon kifejtését magunkban, mieinkben, honosinkban, embertársinkban gátolni, vagy minden tehetségink szerint előmozdítni, azon tett, mely által halálunkat vagy halhatlanságunkat leginkább határozzuk el; s így — mert lenni még is tán kellemesb, mint nem lenni — mindenkinek lehető legjózanabb cselekedete nem lehet más, mint magának s másoknak szüntelen oly tükröket készítni, melyekben mind lelki mind testi homály s mocsok hathatósan szembetünő.

Magam, honosim s hazám számára ily tükröket készítni azóta szüntelen foglalatosságom, mióta gondolkozva élek; s ha csak kevés év előtt mutatám be azoknak legelső próbáit, az azért történt, mert ily tükrök készitése előtt sok idő kelle az azokhoz szükséges szerek gyűjtésére. De kötelességem érzete közt azokkal tüstént előállottam, midőn körülállásim s némi kis tapasztalásim azok készítésére sürgetének — — nem gondolván azzal, mikép fogadandják majd a tükör-művészt, s nem készítnek e számára viszont olyanokat, melyekben ön képe oly rutul fog tünni fel, hogy egy rém jelenése sem lehetne annál tán undokabb; hanem úgy mint az elsőt készséggel eszközlém, mert honomnak nem parasitja vagyok ki — midőn annak javaival él — mindig csak dicsér, de hű barátja, ki igaz, úgy szivesen szánám el magamat a legkeserübb önismértetési pillanatokra is; mert tudtam, hogy azokbul az ember, valamint egy nemzet bármi fájdalmasak lettek volna is, mindig tisztábban szokott lábolni ki, mint azelőtt vala. S ha meggondoljuk, miért áll a magyar szinte minden keresztény nemzetek mögött, szomorú hátramaradása legfőbb okát tán annak fogjuk tulajdonítni, hogy részint országa fekvése, részint körülállási hátráltatták néha-néha egy szép hosszú tekintetet vetni azon jótévő tükörbe, mely ugyan, mint mondám, rendszerint felette keserű s kellemetlen érzéseket támaszt, de mind nemzeteket mind embereket magokkal megismértetvén, végre mindig áldott következéseket szül; vagy pedig, ha honunk fekvése s körülállási ezt nem hátráltatták

volna is, tán azért, mert senki vagy igen is kevesen szánták magokat el ön- s körülmény-isméreti tükrök készítésére.

Azon hatalmak, melyek Magyarországot dulni akarták vagy dulták is, inkább a hizelkedés, mint a való szózatját választák; mert ki hódítni, fogni, rabbá tenni akar, inkább s biztosabban jut czélhoz, ha tömjénez, mézet nyújt s virágokkal fűzi békóit körül, mint ha a mindig annyira ijesztő valóval akarná a sziveket megnyerni. S így történt, hogy századokon keresztül a magyar hizelkedéshez megszokott, a mibül honosink nagy részének önmaga tulbecsülése, gőgje s hiusága támada; az igaz, egyenes szótul pedig elszokott, a mibül megint soknak azon teljes meggyőződése vevé eredetét, hogy Hunniát, mint dicsőségtül ragyogót, s lakosit, mint magas helyen állókat, a világ bámulja s irígyli, mely két adatbul azon következésnek kelle elvégre folyni, hogy mi maiak, ha hideg vérrel fontolgatjuk állásinkat s azt más nemzetekéivel hasonlítjuk össze, fájdalomteli mellel leszünk kénytelenek nyomorult álláspontunkat megvallani — — melynél még alacsonyabban állni alig lehető!

Már hogy tükreim jók-e, hamisak-e, azt nem vitatom; hanem valamint azt tartom — én legalább — igazi hű barátomnak, ki nemcsak bizonyos nagyobb hibáimat hozza szemeim elibe, de azokat is érinti, melyeket bennem feltesz, s így nekem alkalmat ád javítni vagy menteni magamat — — úgy én is az által hiszem egyesekhez s a magyar közönséghez köteles s vonzó hiv barátságomat valódilag teljesítni, ha oly szinekkel festem álláspontunkat, mibenlétünket, tulajdoninkat, mint azok szivem s lelkem előtt mutatkoznak.

Én azt hiszem minden a mi bizonyos mértéken tul nő, hibás, s hogy kivétel nélkül mindennek az egész roppant világi egyetemben időszakként reformáltatni, vagy pedig veszni kell. S minekutána látjuk, hogy Istengondolta napsystemák is bizonyos revolutiók alá vannak vetve, eleinket kárhoztatnunk kellene, ha egy

még az emberiség gyermekkorában szendergő scytha-csoport által összehalmozott s egymásra rakott alkotmányon időjártával némi némüképen nem segítettek volna, — s hogy éppen ez okbul nem annyira dicséretre, mint inkább szánakozásra méltók, hogy változásikat nem mindig és annyira a természet örök törvényire állíták, mint inkább ön s feletkezetbeliek *közel* hasznát keresni törekedtek; s ekép, midőn elmulaszták az igazi szabadságnak s nemzeti létnek talpkövét rakni, melyeken egy erőtül pezsgő fiatal nemzetnek dicső férfi kora halhatatlan magassággal emelkedett volna fel, mi élők most, sok század lefolyta után, azt tapasztaljuk, hogy létünk talpkőnélküli, s azon veszélyben vagyunk, hogy annyit igérő fiatalságunkbul, minden férfiodás nélkül, unalmas kis ingadozások közt — melyek más nemzeteknek ha nem kerüli el figyelmöket, csak szánakozását gerjesztik, — egyenest egy becstelen s megvetésre méltó agg korra jussunk.

Ha alkotmányunkban, mely nemzetiségünkre, szokásinkra annyira behatott és hat — mert a törvény életet vagy halált okozhat — nyolczszáz és annyi esztendeig éppen semmi nem javíttatott s változtatott volna, és eleink makacson és homlokkal álltak légyen a hatalmas időjárásnak ellene, akkor teljes meggyőződésem szerint most már nem is volna polgári létünk, s tán még mélyebb helyre sülyedve nézné a világ a magyart, mint a bolgárt, serbust stb., melyeknek szintúgy valának régibb időkben fényvillanáspillanati; de más részrül azt is hiszem erősen, ugyan különb helyt foglalnánk a nemzetek sorában ma, ha ősi törvényhozóink s országos embereink az értelmi suly nagyobb kifejlődése s a magyar nemzetiség valódibb felemelkedése s terjesztése által ösztönözve, időszakként, nem mindig csak felszinleg s palliativkép reszelgettek s foltozgattak volna törvényeinken, s nem mindig jobbára csupa régi theoriákba merülve, vagy mindig csak idegen kéztül s másoktul várván üdvösségöket, úgyszólván egy helyt veszteglettek volna: hanem ha gyökeres s a czélnak

megfelelő reformátiók által, 800 ezernyi sulyu talpkő helyett lassanként 10 milliónyi sulyut raktak, latán theoriák helyett velünk élő, de régibb s több tapasztalásu alkotmányos nemzetek praxisával élni akartak, s idegen gratia, gyámol és segítség-koldulás helyett, saját nemzetiségökben, önkeblökben — s az ország minden lakosai felszabadításában biztak volna.

De úgy történt, hogy mindezt bizony elhibázták, s azért most csak az a kérdés: el akarjuk-e magunkat végkép törültetni a nemzetek sorábul a nélkül, hogy a világ évrajziban a magyar legalább elhunyta után egy fényes lapot foglaljon; el akarunk-e annyira korcsosulni, hogy a jövendő még valahai létünket is kérdésbe hozza, s mi mint magyarok egykori sírhantunk fölött soha ne érdemeljük-e a később élendő nagy nemzetek emlékezetében néhai nagyságunknak egy érdememlékét is? vagy ezentul is csigakép akarunk mindig mászni, s örökké azt állítván «népünk semmi polgári létre nem érett még» jövendő 800 évek alatt is oly bágyadtan emelkedni a tökéletesb felé, mint eddig alig emelkedénk? — Ha eltörültetésre szántuk magunkat el — minthogy sok hazánkfia úgy látszik, arra el is szánta már magát, mert nem törődik mi lesz a honbul, csak életén keresztül meleg kályha mögött pénzes ládáján ülve, cum otio — sed sine dignitate, nyugalomban élhesse állati örömit, és szíhassa egy kis hivatalutáni tömjénét; vagy ha törpeségünket s legtöbb nemzetekelőtti ismeretlen vagy csekély becsben tartott létünket annyira imádjuk, hogy az azokbuli kilábolástul rettegünk, oh akkor kövessük törvényhozásinkban s alkotmányi rendezkedésinkben jobbadán közvetlen eleink példáját: hagyjuk el mi is nemzeti nyelvünket, kisdedinket s kivált leányinkat arra ne tanítsuk, úgy hogy ők is, mint a maiak, kerüljék a honi hangot, s annak természetes ellenségi legyenek, mit nem értenek; latán bilincsekbe szorítsuk mi is hazai érzésinket, úgy hogy azok soha ne engedjék lelkünk egész felemelkedését, magyarságunk tökéletes kifejtését; küszöböljük mi is

ki a gymnastika minden ágazatit — quia gravitas decet virum — és szolgaítsuk lassanként, mint ők, egy bágyadt testbe lelkeinket rabbá; vastagítsuk mi is végnélkül törvénykönyveinket fekete és fejér parancsokkal, úgy hogy az ügyes annak tekervényi közt megfoghassa a becsületest; — opponáljunk kormányunknak csak mi is jobbadán akkor, mikor törvényes uton jár; köszönjük mi is, midőn törvényesen kivánni lehetne, s éljünk viszont legilletlenebb szavakkal s módokkal, midőn köszönni kellene; ne tanuljunk mi is sokat, vagy ha már tanulunk valamit, semmi egyebet ne tanuljunk, mint konyhadeákságot vagy rabulistai fogásokat; mi se utazzunk, mint ők, és semmit sem látván, s így mibenlétünket s állásunkat soha józanul össze nem hasonlíthatván s így soha el nem ismérhetvén, becsüljük tul minden intézetinket, s puffadozva kiáltozzuk s harsogtassuk Magyarország dicsőségét; keserítsük türhetetlen gőgünk által polgárinkat, és szorítsuk az adófizetőt mindig mindig szorosb korlátok közé; reguláz zuk őket, s vigyük el néha-néha a házi pénztárt, de a nemesi tolvajt éppen ne vagy csak gyengén büntessük; készítsünk szép utakat, de azokért ne fizessünk stb., stb., stb. Eszközöljük csak mindezt egy darabig még; oh akkor, ne kételkedjünk, minden bizonnyal elérjük a dicső czélt!!! t. i. a magyarság vég-elhunytát, vagy legszerencsésb esetben annak még néhány évig marasmusközti tengését — — —!

Ha ellenben középszerüség közt sorvadozni nem akarunk, hanem törvényes királyunk székét erősítni, saját bátorságunkat s jó-létünket határ nélkül emelni, minden anyaföldünk-lakja embertársunk sorsát boldogítni, szóval: mind Isten mind emberek előtt valódi bel- s külbecsünket s így szerencsénket emelni kivánjuk, óhajtjuk; akkor más módokhoz kell nyulnunk, mint eddigi törvényhozóink s országos embereink legnagyobb része! Legnagyobb része mondom, mert hogy voltak s vannak honosink közt az emberiségnek s házájoknak igaz baráti és szószólói — — azt jól tudom,

s a magasbra indultaknak áldom hamvait, midőn a most élőket üdvözlöm — de azok szavai jobbadán sivatagban zengének el, mint a pusztában kiáltozóé, minden siker s nyomós viszhang nélkül; mert ezek, ha legalább az eddigi határozásokat tekintjük, a köz lárma közt úgy némúltak el, hogy végkép az örökös réginél megmaradás kivánsága, a mindigi foltozgatás és sohai gyökeres segítség következésében, alkotmányunknak nem theoriája, azt nem mondom, mert abban felette sok jó van, de praxisa most valóban nem egyéb, mint egy számtalan abususbul egymásra halmozott, az idő szellemétűl bizonyosan s könnyen sarkábul kifordíthatandó gyenge rakvány. Más módokhoz kell tehát nyulnunk, — — de itt fekszik a megakadási pont, mert valljon mi az a más mód?

Hogy ezt némi igazsággal elhatározhassuk, meg kell legelsőben is a fentebb említett tükör principiuma szerint ismérnünk, mily felette hátra vagyunk minden keresztény nemzetek mögött.

El kell tökéletesen hinnünk továbbá, hogy férfi korunkat soha nem értük el még s nagyok még soha nem valánk; mert ha elértük volna már legfényesb pontunkat s egykor valóban nagy nemzet lettünk volna, akkor nem emelkedhetnénk s nagyok sem lehetnénk soha többé, minthogy semmi, se nemzet, sem ember sem egyéb, kétszer soha nem élt.

Arrul kell végre meggyőződve lennünk, hogy nem a kormány valódi oka elnyomatásunk s hátramaradásunknak, hanem értelmi sulyunk fejletlensége s így parányisága, a mibül természet szerint fakad: káros intézetink nevetséges magasztalgatása; hazaszeretet s a közhasznot előmozdítni törekedő nemes ösztön helyett kis privilegiumink bálványzása, s ön *legközelebb* hasznunk nyomorult vadászata: helyzetünk, mibenlétünk s igazi hasznunk sohai el nem ismerése, s így minden előmeneteli s nemesülni vágyásnak tökéletes híja; a mibül megint viszálkodásink, rokonatlanságink s nemzetitlenségünk veszi szükségképi eredetét, s ebbül megint

végső elkorcsosulás, közlét ingadozása, személyünk és sajátunk veszedelme, s egy mindent elpusztító anarchia fog mulhatlanul következni.

Ezeket mindenek előtt tökéletes világosságra kell — vagy legalább *kellene* hozni, míg arrul lehet vagy lehetne szólni, mily módokhoz kelljen tehát nyulni egy szép, bátorságos és dicső jövendő-készítésre.

Már én némileg kimutatnám vélekedésem szerinti hátramaradásink s hibáink néhányait; s habár azokat, hazaszeretésemtül elragadtatva — mely magyarban középszerüt és alacsonyt nem türhet — tán igen vastag ecsettel festém is, a mint hogy azt hányák közönségesen szememre.

De azt itt egyenesen megvallom, hogy annak korántsem mondtam ki még ötödrészét is, a mit hiányink elismértetésökre lassanként közre bocsátni kivánkoztam. Szándékom im ez volt: füleimet bedugva, szemeimet behunyva, fogaimat összeszorítva, derekamat megfeszítve, minden lárma, sárral-dobás, kövekkel-hajigálás, s vágás ellenére is rettenetlenül s egyenest menni czélomhoz, mely — az élő Isten látja — semmi egyéb, mint lelkembül kivonni végre azon fájdalmas tövist, melyet honom nyomorult álláspontja döfe oda, s mely mind addig — s érzem még siromon tul is — fogja azt keserü kinnal epesztni, míg a magyar nem emeli királyát s magát hozzá illő dicsőségre. Előreszámításom szerint vagy husz kötet lett volna szükséges mind annak némi s rövid előadására, a mit közönség-ébresztői, figyelmeztetői, — ha szabad mondani — boszantói, s ekép elkészítői tárgynak itéltem. Munkának egy tengere állott előttem — s ez most is áll — de attul nem ijedék vissza, mert Herder mondása volt mindig előttem: *éljen az ember, mintha örökön élne, de mindennap meg is halhatna*; — s így naprul-napra egy-egy lépéssel közeliték a kitett czélhoz, mely egyébiránt csak stadiuma volt egy magasb czélnak s úgy folyvást; stadiuma mondom, mert a husz kötet után azt reméllettem, hogy ámbár *legszámosb* hazámfia nekem tán hátat

fordítand is, végre a *nagy közönség* azt fogja mondani: «Ez az ember csak felforgatni, rontani akar mindent, mindent ócsárol, mindenben gáncsot talál — s ez nem nehéz, ebben mindenki mester. — Igaz hogy alkotmányunkat javítni kell — — a szellemnek engedni — — de ő semmit sem állít a helyett, a mit kiforgatni óhajt, s ha czélja nemes is jó is, methodusa türhetetlen és hasztalan.»

Ezt vártam; mert itéletem szerint ily érzésnek közönségesnek kell előbb lenni, minekelőtte hathatós javaslatokrul jó sikerrel szólni lehessen. Ha végkép honom felemelkedéséhez s a magyarnak nemzetek sorába iktatásához kivánok járulni kis tehetségem szerint, Istentül kérek ügyességet s erőt hazánk elaljasodását s nyomorult kis nemesi privilegiumink és népünk-közti szánakozásgerjesztő mibenlétünket oly elevenen, égetőn s türhetetlen szinekkel festeni, hogy némi elaludt *nemtelen* nemesekben és tán még számosabb s *nemtelenebb* mágnásokban halálos kinnal rázódjék fel a lélek, s ők tág tükörben szemléljék nyomorult személyiket; mert azt hiszem, hogy hazánk nemesb s annyival több fiai, kik herczegi székben, valamint nemesiben és szántóvetői helyezetben, honosság és hazafiság által egyesítve vannak, nem engedendik többé azon előitéleti sáfárok s önhaszon-vadászó kontárok által magokat örökké minden felemelkedéstül visszarántatni, kik rák gyanánt mindig hátra akarják tolni a magyart egykori sötét időszakira, — hanem azokat a nemzet sorábul átokkal vetvén ki, mint egy nemesb század fiai a magyarbul egy pyramist állitni, melynek legfelsőbb pontján biztosan fénylik a király, mert az építmény örök alapra van állítva, minthogy annak talpköve a felszabadított nép — — s minden sorsu, alábbi vagy fentebbi, mint a halhatatlan nagy építőmester akará, nyugalomban s biztosan várhatja bé az idők változó esetit, az élet külön fergetegit!!!

Szántani akartam előbb, mintsem vessek; s im ez eddigleni kis próba-munkáimnak egész apologiája! Ha

honunkban csupa előítéletnélküli ember élne; ki minden józan javításra fogékony, akkor egyenest tisztára rostált mag elvetésével kezdettem volna meg a munkát, s tán úgy cselekvém, ha azon kis kört tekintettem vala, melyben csekély nemzeti intelligentiánk concentrálva van — — de szívvágyaim megvallom magasbra hatának s oda czélzottak: bár tudnám honunk számosb, s ha lehetne, legtöbb lakosit az önbecsületökre, hasznokra s bátorságokra vezető utakkal megismértetni. De ez felette bajos, s a kinek czélja ez, legkellemetlenebb nehézségekbe bonyolítja magát; mert a nagy közönségnek s kivált nálunk, politikai dolgokrul jó sikerrel írni szinte lehetetlen. Ki e részben sokat tud, annak minden előadás hosszadalmas, s az csak ráépítményekért sürget; — ki pedig keveset tud, annak még husz köteti készülmény s talpkő sem elég; s ekép sokszor éppen azon könyv egy olvasónak semmi egyéb; mint régen ismért antiquitások egymásra halmozása, mely egy más olvasónak megint soha nem hallott ujságok tára. Egyik azt hiszi bona fide «Árpád alkotmánya minden változás nélkül ránk jutott» — s így a legkisebb előrelépést is, melynek hirtelenségén még egy józan csiga sem bámulna, salto mortalenak taksálja; másik ellenben franczia, angol, sőt éjszakamerikai kaptára akarja rögtön huzni Magyarhont, s ekép minden nem tüstént szembetünő, de leggyökeresb javitást halálos apathiának nevez. Egyik mindent az időtül vár, s minden alkalommal azt mormolja, «még kora»; másik azt hiszi: elvitt az idő már mindent, s ekép mindig «már késő, már későt» kiált!

Egy igen szomorú időszakon csak most estünk keresztül s alig van köztünk egy is, kinek karjai közül barátot, rokont ne ragadott volna ki a halál,* s még most is vérzik a közönség emberének — publicanus — szive a nagy áldozat fölött, mely az úgy is oly igen gyér rendeinkbül került ki, s most halmozva nyugszik

* Az 1831-iki cholera-járványt érti.

szomorú Hunnia földe alatt. De valamint a legnagyobb szerencse is egy pillanatban kinná válhatik, úgy fakadoznak néha-néha a legkeserűbb nyomoruság éjeibül az örömnek legvilágosb s legsürübb napjai. És ha így fekete gyászba borítá is egy láthatatlan hatalom szegény hazánk legtöbb vidékit, ne kétkedjünk — mert él a Magyarok Istene — legnagyobb hasznunkra fordulhat még a mult és mulandó sanyar. Nincs már köztünk senki, ki csak félig-meddig lát s józan ésszel bir, ki nem vette volna észre, hogy azért, mert néhány hónap közt egy kissé több embernek szaporábban folyt le élete, mint közönségesen, szinte megállt az öreg erőmű, s a kis királyság számos kicsi királyságokra szakadott — — s általában véve sok, igen sok volt a parancsoló, s kevés, felette kevés a szófogadó. Meg van köztünk már győződve a nagyobb s igazán nemesb rész, hogy egy régi, recsegő, feudalis machinával az idők dicsőségi közt, midőn minden életre gyult s a tökéletesb felé vevé indultát, ezentúl is biztosan haladni s annak paizsa alatt továbbá is szerencsérül s bátorságrul álmodni akarni, semmi egyéb, mint tompa eszű pium desiderium s szánakozásra méltó nevetséges képtelenség. El vannak ugyan ideig-óráig oltva honunk némi szerencsétlen részeiben az ott fellobbant lángok — — — de az nem elég, mert nemcsak a lángot kell oltani, hanem mindazt gyökerestül irtani ki, a mi éghetne. Ezt azonban nem eszközölhetni börtönnel, hóhérpallossal — bizonyára nem; mert minden, a legártatlanabb, még a víz, sőt a levegő is iszonyú erőre nevekedik s maga körül mindent parányokká tör, ha természeti elasticitásán túl nyomatík — ezt Hazánkért, Nemzetiségünkért ne felejtsük el! — — de van egy más, bizonyosb mód, legerősb a világon, mely szeliden, munkálódva biztosan éri el a czélt, s midőn mindazon szert, mely emberben könnyen gyúl, megsemmisíti, a tömlöczöket üresekké, vesztőhelyeket szükségtelenekké teszi. Ez a nagy nemzetek vég tendentiája, használjuk mi is — — és semmi egyéb, mint a felebaráti szeretetnek, egészséges főnek,

nemes szívnek s igazságos léleknek, el nem romlott, szokás által el nem fásult, s nevelés által ki nem facsart — — *sugalma.* Fejedelemé a királyszék, a főhatalom, úgy mindenkié az, a mivel a sors megajándékozá; hanem azért, mert egyik a legelső, sokan magas helyen állók s a legszámosbak utolsók, azért vannak még is az egész emberiségnek bizonyos közjussai, melyeket még soha nem lehete büntetlen megsérteni, s melyeknek elnyomatása, végre mindig a legvéresb boszut szülte.

Nem akarom soha hinni, hogy a hazánkat ébresztő közelebbi kettős szomorú leczke minden haszon nélkül sülyedt volna el az idők tengerébe, s hogy annyi kínt, epedést hijába küldött volna a népek legfőbb Ura az emberiségre; mert ha az úgy lenne, akkor valóban irígyleni kellene a sírba-dülteket, hogy annyi gyávaságnak ők többé nem leendnek tanui — — de ez lehetetlen! s tudom, sok felébrede s igen megijede! — ennek haszna nem maradhat el; s ha az észnélküli nemtelen, ki veszély közt legtöbbet remegett, s most bátorságban megint nagy vitéz, már mindent el is felejte, s még makacsabbá lőn: nem úgy az eszes nemes, ki elszánással tekinte a viharok közé, de most, s nem annyira saját, mint hona javát szomjazván, igen jól látja át, hogy valamint jobb a Duna árját kijelelni, mint azt keresztgáttal fölfogni akarni; jobb a villám ellen mennykőhárítót állítni, mint azt fallal kirekesztni próbálni stb., úgy sokkal józanabb, az idő szellemének irányt adni, mint az által hajtatni; módnélkül józanabb annak parancsolni, mint végre kénytelenül engedni.

Fel akarom tenni tehát mind ezek következésében, hogy mindnyájan — kiknek azon szerencsénk vagy szerencsétlenségünk (?) van: gondolkozás nélkül oly keveset létezhetni mint levegő hijával — abban tökéletesen kezet fogunk, hogy mind polgári intézetinkben, mind törvényinkben némi javításokra s változtatásokra legsürgetőbb szükségünk van; s ha ez áll, úgy látszik, semmi egyéb hátra nincs, mint tanácskozás és szóvesztés helyett cselekedni s tenni. Azonban ezen osztály

megint szinte annyi felekezetekre oszlik, mint a mennyi a fő; s annak tisztába nem hozása: hogy valyon mi az a valami, a mit mindenik említ; oka a legszerencsétlenebb viszálkodásoknak, melyek, ha eleinte nem nagy következésüek is, végkép — mint a szomorú tapasztalás mindenütt mutatja — a leghatalmasb országokat is gyökereikbül döntik ki.

Tanácskozzunk tehát nemcsak gyülésinkben — mert oda előkészület kell — *hanem kisebb köreinkben is,* ott kell értenünk már egymást; s ne mulasszuk el ezen időt, mely soha vissza nem jön, s mely mind a kormányt, mind a nemességet legnagyobb egyességre int, mert Istenen kívül csak ő kezeikben van helyeztetve az ország jövendője.

Az egész dolog veleje abban áll, mit kelljen tehát javítni, mit változtatni törvényinkben, mert azok adják a köz erőműnek az impulsust — —. S ennek vizsgálata leend az előttem fekvő próba-munka tartalma. A tárgy fontossága, de kivált szövevényessége azonban némi állításimnak tán egészben sötétben maradását fogja szülni; mert egyszerre csak egy kötetet bocsáthatván közre, szinte legtöbbet csak felszinleg, igen röviden s igy korántsem kimerítőleg leszek képes érintni.

Minden népnek van bizonyos lépcsője, melyen áll; s csak ez határozhatja el valódi szükségit, józan kivánságit — —. Ezen lépcső magasságát keresni s némileg meghatározni azonban nem könnyü, s azt egy két sorral elvégezni lehetetlen.

Most igen soknak köztünk — s ezekbül a tudósoknak tartottakat sem veszem ki — némi külföldi tárgyakrul még opiniójok sem lehet, mert az csak látott és ismért tárgyakon alapulhat; ők pedig, merem állítni, sőt a mi több, megmutatni is, nemcsak a legszükségesb tudnivalókat nem látták, s felőlök tiszta ideájok sincs, de még csak azon rőffel sem birnak, melylyel nemzeti nagyságot mérni lehessen, s külföldrül való tudományok semmi egyéb, mint egy valóságos olla putrida — —. Ezeknek pedig mit mondjak *röviden?* —

megvallom, szinte nem tudom hol kezdjem meg reájok nézve munkámat, mert mindenek előtt éretlen s főtlen isméretik árját kellene eligazítni; addig is azonban, míg az idő, szelídebb s alaposb argumentumok stb. tán helyre igazítják annyi temérdekben kibiczczent vagy inkább soha a valóba még belé nem biczczent véleményiket, im e néhány sorokat akarom eleikbe terjeszteni: car soit qu' une constitution ait été arrachée à un prince faible par la force des armes, soit qu'elle ait été librement accordée par le souverain, le peuple n'en jouira jamais bien, tant que le sol sur lequel on veut l'implanter, n'est pas préparé. L'Angleterre par exemple ne profita de son excellente charte, que lorsque la puissance féodale des barons fut annéantie et la nation plus éclairée.

Utam a közép, egyenesen kimondom; s ámbár ez igen remeteféle sétáló az életben — mert az emberek általában véve mindig tulságokban szoktak élni — úgy hiszem, koporsóig az lesz. Azon reputatio «se hideg, se meleg», mely annyiok előtt fertelmes, nekem legkellemesb; mert semmiben nem szeretem sem a polust, sem a zona torridát, s a megfagyásnak éppen oly ellensége vagyok, mint a megégésnek; mely okbul sem a kormánynak mindigi organuma vagy öröki opponense, sem a honi mocskok mindenütti pártolója, vagy a józan magyarság kifejtésének mindenkori ellensége — mint köztünk fájdalom igen számosan — soha nem leszek; a kormányi önkényt úgy restellem, mint a hazai rozsdát gyülölöm stb. S valamint sem azt nem hiszem, hogy aristokratia nélkül nem lehet lenni, sem azt, hogy a szabadsági s egyformasági ittasság más legyen, mint képtelen theoria, — két szóban concentrálom az egész emberiség jusait:

«Szabadság és bátorlét.»

Az embernek kora, temperamentuma s testalkotása határozza el kirekesztőleg, mikép s mivel kelljen neki élni; a bor teszem egynek méreg, a másiknak gyógy-

szer: éppen úgy csak a fekvés, sajátság s civilisatiói magasság jelelheti ki némi határzottsággal azon kormánynemet — regimet — mely nemzetekre nézve leghasznosb. Éppen azon egy ember teszem például felette consequens lenne, ki mint török egész mibenlétének gyökeres megváltoztatását szomjuzná; mint gallus alkotmánya körül számtalan theoriai experimentálgatások megszüntét; mint angol némi kis elsőségeknek megsemmisítését stb. Ellenben nyers eszű volna, ha mint török sajtói szabadságra, mint franczia a pairek eltörültetésére, s mint angol kirekesztőleg demokratikai alapokra állítná reformatiói systemája talpkövét. A dolgokat valódi fekvésében látó, itéletem szerint, mindig a lakosok nagyobb részének értelmi sulya után szerintezi — conformálja — munkálódásit, s így noha a török nép ultraradicalnak tartaná — ámbár ő mindig csak egy — sem azoknak sajtói szabadságot mint legelsőt nem kivánna, kik közt csak minden századik tud olvasni — — s így még valami præcedens is van, t. i. az olvasás tanulása; sem azoknak pairnélküli alkotmányt, kik még az aristocratikai repræsentatio systemára sem értek tökéletesen meg, sem azoknak respublikai kormányt, kik minden elsőségik mellett, arra szükségkép megkivántató intelligentiával s abbul fakadó mérséklettel sem birnak még. Elérik valaha a nemzetek az erkölcsiség s értelmességnek azon magasságát, bizom a prefectibilitás szellemében, midőn egy nemzeti familiának minden tagja a szerencse s dicsőség templomátul egyenlő távolságra helyeztetve, abba mindegyik beléphet, ki belbecse által oda felemelkedhetik, s midőn némi alkotmány még egy pyramisnál erősebb golyóhoz lesz hasonló, mely, mint a csillagok milliard évekig bomlatlan forognak tengelyeik s napjaik körül, úgy fogja most tőlünk nem is sejdített boldogság és nagyság fényében századokon keresztül háborítlan öszszehangzásban végre megdicsőült lényekhez közelebb emelni az agyag fiait. De mily messze áll az emberiség még ezen ponttul, midőn a lefolyt századok bizonyí-

tása szerint a respublicák eddigi próbái — pedig *semmi egyéb* mint egyedül intelligentia hija miatt — mindig sikeretlenek valának; s csak azért tartatának és tartatnak némi magokat s másokat mystificáló okoskodók által szabad respublicáknak, mert az ezernyi heloták, romai rabszolgák s amerikai szerecsenek égbe-kiáltása még nem hangzott elég erősen az emberiséget megvető embernek füleiben «hogy az iszonyú hazugság!» Mily messze, midőn még öreg Britanniában — mely a lefolyt századok legtöbb tapasztalásit kincsezte fel — s igy még a mai civilisatio focusában sem egészen bátor létű a szabad vélekedés! Mi emberek összeleg jövő magasságunknak csak egy igen alacsony lépcsőjén állunk még — — s hát még mi magyarok — —!

Előre tehát lelkesek; álljunk elő s fussunk más nemzetekkel versenyt a tökéletes felé! S nézzük, mi szükséges nekünk magyaroknak.

Itéletem szerint, ha mai létünket tekintjük, a fő kérdés «a birtoktalan nemesség s a szántóvető sorsa és azon relatiók körül» forog, melyben ők a kormányhoz, vármegyéhez s az utolsók földesuraikhoz is állnak. Ez sürget leginkább; mert az ország lakosai legnagyobb részének jó vagy rossz karban létele mind a kormány, mind a vármegye, mind a földesúr hasznára s bátorságára vagy kárára s veszedelmére oly hathatósan kénytelen folyni bé, hogy azoknak elősegítése s jobb karba tétele nem annyira keresztényi tett, mint inkább jó calculus — — —.

Én a királynak hatalmát, a földesurak biztos, független és szerencsés létét, s mindenkinek sorsadta, vagy ész- és tenyér-kereste sajátját nemcsak megtámadni nem kivánom; sőt az elsőnek székét hív jobbágyi érzelemmel módnélkül erősítni, a birtokosok létét pedig határnélkül szebbítni s bátorítni óhajtom; de valamint nem tartok egy felfordult piramist — kivált ha valamivel összeütközik — igen erős építménynek, mely a despotica kormánynak figurája, hol a fejedelmi hatalom minden és a nép semmi: úgy lehetetlennek hiszem,

a mostani megindult időben — mert az előtt tán lehetett, midőn minden aludt — hogy a királyi szék s a nagy birtoki lét valóságos bátorságban legyen, minekelőtte a nép elibertálva nem lesz. — Les petites propriétés sont la sauvegarde des grandes propriétés. Ez eldönthetlen igazság! — S éppen azért, mivel magaméval együtt mindenkinek valamiét nevelve s bátorságba helyeztetve látni kivánom, azért törekedem arra, hogy mindenkinek honunk tág mezején nagyobb mód, könynyüség s több remény nyujtassék, mint eddig, értelme s fáradozása után valamit szerezhetni s azt háborítlan bírhatni is.

Hunnia minden lakosainak polgári létet adni! im ez, a mit 1832-ben teljes meggyőződésem szerint, honunkra nézve nemcsak időelőttinek, sőt szinte már időutáninak tartok. Hanem valamint minden bizonnyal jobb lett volna 1792-ben gyökeresen megjavítni alkotmányunkat — a minthogy annak szükségit az akkori deputationalis munkák után itélvén, felette jól átlátták 40 esztendővel ifjabb s így tapasztalatlanabb eleink — úgy 1832-ben sokkal józanabb azt végre, időhozta abususiból kivetkeztetni s a természet alapira állítni, mint megint más 40 esztendőt csendesen bevárni akarni, s így folyvást; mert elvégre bizony késő lesz, s akkor hazánk egy az egekbe dicsően emelkedett építmény helyett, melynek sarkalatja tartós, egy minden sarkaibul kidült rommá fog bomlani, mely alatt a magyarnak még emlékezete is elenyészend —.

Honunk minden lakosinak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend; 9 milliónak ezentúl is abbuli kirekesztése ellenben elkerülhetlen halált hozand anyaföldünkre. Ez lélekisméreti vallomásom!

Már mikép lehessen honunk minden lakosinak *polgári létet* adni, hogy az által nemcsak a fejedelemtül lefelé mindenkinek sajátja ne koczkáztassék vagy csorbíttassék, hanem mindenkinek, a privilegiáltnak mint az anélkülinek, valódi haszna nagyobbíttassék s biztosíttassék is, azt csak józan törvények eszközölhe-

tik, és mostani mibenlétünkhez képest, itéletem szerint, im ezen

XII. TÖRVÉNY.

I. *A hitel haszna és kára mindenkit egyenlően ér.*

Kifejtés. Hypothekául mindenki sajátját adhatja, t. i. ingó vagy ingatlan vagyonát. A szerződők között — bármily rendüek, t. i. akár nemesek akár nemtelenek legyenek is azok — hitel dolgában legkisebb különbség sincs. A szerződők-közti kérdéseket kirekesztőleg csak az arra törvényesen kirendelt mercantile forum, vagy a polgári hitelszék itélheti el. Ezen két hitelszék — t. i. a mercantile forum és a polgári hitelszék, melyekrül magasb apellata nincsen, minden tárgyat szoros és betürül-betüre magyarázott rendszabási szerint dönt s itél el.

II. *Az ősiségi jog (jus aviticitatis) örökre el van törülve.*

Kifejtés. Akárminemű jószágot valaki ezen törvény kihirdetése után az illető felek tudtával örökösen elád, azt a vevőtül vagy annak hagyományositul, se az eladó, se annak nemzetsége semmi ürügy alatt többé vissza nem veheti, s az örökös eladást soha meg nem semmisítheti.

III. *A magszakadásbul származó fiscalitások örökre megszünnek.*

Kifejtés. Minden birtoknak más kézre átmenetelével azonban, legyen az akár vétel, akár successio, akár testamentum, akár ajándék stb., a jószágnak törvényes becse után egy percent fizettetik a kormány kincstárába, és senki sem léphet jószága teljes birtokába mindaddig, míg ezen említett laudemiumot a kormánynak le nem teszi, vagy az iránt elég bátorságot elő nem mutat.

IV. *Magyarországban mindenki birhat ingó és ingatlan jószágot mint sajátot (jus proprietatis).*

Kifejtés. A magyar nemes ember azonban pol-

gári és colonicalis funduson kívül mindent ingyen bir, a nemtelen pedig minden hold után a föld és fekvés minemüsége szerint esztendőnként egy ezüst ötöst, hetest, vagy tizest fizet, vagy magát minden további adótul az által szabadítja örökre fel, hogy földeinek tizenkettődik részét közadó alá veti.

V. *Mindenki egyenlőn áll a törvény ótalma és sulya alatt.*

Kifejtés. A Partis I-ae 9-nus — mint az embernek méltóságához szükségkép tartozó — az egész ország lakosaira terjesztetik; de egyszersmind minden abususibul ki is tisztíttatik. Az itélő székek proceduraja pedig a lehető legrövidebb időre szoríttatik.

VI. *A nemtelenek is választanak magoknak megyei pártvédet.*

Kifejtés. Minden három esztendőben a vármegyeszéki restauratiók alkalmával beküldik a megyebeli külön helységek votumikat a vármegyeházba; s így a votum többsége nevezi ki a vármegye fiscalisát.

VII. *A házi pénztár s országgyűlési költségekhez idom * szerint mindenki fizet.*

VIII. *A vizek, utak s belvám elrendelése mindenkit egyenlőn ér s országgyűlési tárgyak.*

Kifejtés. Ezek annyira kötelezők, hogy az, ki azoknak bármily ürügy alatt ellentáll, hazasértő, s hazasértési birságba esik.

IX. *Monopoliumok, czéhek, limitatiók s egyéb ilyes a közszorgalmat és concurrentiát akadályozó intézetek örökre eltörültetnek.*

X. *Magyarországban csak magyar nyelven szóló törvény, parancs, itélet kötelez.*

XI. *Minden törvényhatóság csak a helytartótanács közbenjárása által hallja a fejedelmi szót.*

XII. *Itéletek mint tanácskozások csak nyilvánosan (publice) tartatnak.*

* arány.

Már hogy miért nem javaslok más törvényeket, miért éppen ezen tizenkettőt, s végre mért kezdem javaslatimat a Hitellel, ez nem puszta kedvem szülöttje, de annak bizonyos oka van.

A Hitel lábra állítását tettem systemám talpkövéül, mert annak *nem léte,* mint a honi tapasztalás mutatja, legtehetősb nemzetséginket is megsemmisíti; *léte* pedig még a legtehetetlenebbeket is bizonyosan előmozdítná, mint azt viszont a külföld példája bizonyítja; s ekképp annak felállítása, minthogy az által szinte minden egyes nyerne, a közjóra s haszonra magusi befolyással lenne. — Tehát:

1-szer. A Hitel.

De Hitelt, ha egy osztályt sem akarunk az abbuli kirekesztés által felette keményen büntetni, mindaddig nem állíthatni fel valódi sikerrel, míg nincs

2-szer. Eltörülve az Aviticitas.

Ennek eltörlése pedig szükségkép maga után vonja

3-szer. A Fiscalitás megszünését.

Minthogy továbbá nem elég, ha a hitelező az ingatlant csak exequálhatja, de azt nekie teljes bátorságban birhatni is kell, mert máskép kis kamatra pénzt nem fog adni; többször lehetne pedig a hitelező nemtelen, mint magyar nemes: szükségkép foly mindenkire a

4-szer. Jus proprietatis.

Ha pedig a nemtelen is birhat ingatlant, kell neki a teljes személy- s vagyonbeli bátorság, azaz

5-szer. Törvény-előtti egyformaság.

És — mert sikeretlen a törvény, ha azt mindig csak egy felekezet magyarázza —

6-szer. Törvényes pártvéd.

Ezen utolsó két törvény azt vonja maga után, hogy

7-szer. A házi pénztár s országgyűlési költségek a nemestül is idomzat szerint viseltessenek.

Ezen törvények következésében új életre ébredend a hon, s nagyobb levén a mozgás, szükségkép foly, hogy

8-szer. A vizek elrendelése, utak készítése s jó karban tartása, valamint a belvámok — mindenkitül egyenlőn fizetve — országgyülési tárgyak legyenek; mert ilyesekben harmonia és szoros egybehangzás kell.

De mind e mellett a szorgalom hatalmasan nem léphet elő; s így félre kell vetni «mint káros akadályt»

9-szer. A monopoliumokat, czéheket, limitatiókat s egyéb ilyes intézeteket örökre.

De hogy egészen el ne külföldieskedjék az ország s a külintelligentia még könnyebben és szaporábban ne romoljon el, minden nemzeti sajátságot mint most,

10-szer. 1835-dik esztendő 1-ső napjátul fogva csak magyar nyelven irott s iratandó törvény, itélet, parancs, folyamodás, alkotandó contractus, egyezés, számadás stb. lesz hazánkban kötelező erejű!

Mind ez azonban nem elég a magyar hon dolgainak rendes forgására; a felsőbb parancsolatokban legnagyobb egyformaság kell, s ekép

11-szer. Csak a helytartótanács közbevetése és befolyása által kormányoztassunk.

S mind ennek fő garantiája legyen

12-szer. A nyilvánosság.

*

Tegyük fel, ha ezen törvények velejökre nézve fennállnának — velejökre nézve mondom, mert felvilágosítandó s módositandó bennök elég van — valyon mi lenne következésök?

Tudom, ezen kérdésre a felelet szinte annyi ágra oszlanék, mint a mennyi főbül állna azon emberszám, melynek tétetnék; mert tán nincs ország a világon, hol annyira elszakadozna a köz dolgokruli vélekedés, mint

honunkban. Azonban azt hiszem: a nagyobb rész így kiáltana fel: «Felette veszedelmesek volnának ezen törvények, s nem állhatnak fel a nélkül, hogy alkotmányunkat sarkaibul ki ne döntsék» —; mire én viszont azt válaszolom: éppen ezen törvények nyujtanak egyedüli bátorságot minden felekezeteknek, nélkülök a veszély — — s felállítások nemcsak nem rendíti meg alkotmányunk sarkait, de azokat több századi viharok ellen megint felaczélozza, sőt nélkülök bizonyosan várható polgári létünk elbomlása.

Minden nemzetnek bizonyos crisisen át kell esni, mely annál erőszakosb, annál tartósb, minél kevésbet alapulának köz erőmüvének addigi rugóji a természet örök szent törvényein, s minél tovább hevert az tisztítlan. Ez axioma, — ha a világ évrajza nem hazugság. Ennek törvénye szerint mi magyarok is kénytelenek vagyunk átesni egy crisisen — ez bizonyos. A kérdés csak az: ezen crisis mindent feldöntsön e, s honunkat a belvihar egy még gyászosb sivataggá tegye e, mint a milyen vala IV. Béla s IV. László idejében a tatárok átka alatt; vagy pedig oly szeliden járja e át hazánkat, hogy midőn alkotmányunkat kivetkezteti elavult, sértő s káros intézeteibül, törvényinket javítsa, nemesítse — s mindenki sajátját bátorságba s tiszteletbe helyezze?

Én egy szelíd s convulsio-nélküli reformatiót kívánok! erre készt lelkem; s ha ezt az olvasó nem hinné, a mi tán megtörténhetnék — mert tudom, sokan legvilágosb szavaimat is elfacsarják, s legőszintébb vallomásim alatt is tudja Isten mit keresnek — azt akarom hozzá tenni: honom nyugalmát fentartani, boldogságát előmozdítni, készt *hasznom* is.

Minthogy pedig éppen itt említém azon két hatalmas rugót, mely az emberiség magasb, de kisebb, s alacsonyabb, de számosb részét mozdítja, t. i. a nemes ösztön és a haszonvágy, itt az olvasót emlékeztetni akarom: hogy ezen próbamunkát honunk képviselőihez irányzám, mert akarom hinni, annyi nemesség van ben-

nök, hogy egyedül lelkök ösztöne és sugalma után is készek lennének honok minden lakosait az emberiség jusaira nézve magokhoz felemelni; készek hazájok virágzását legérzékenyebb áldozatok által előmozdítni; készek anyaföldök dicsőségét szívvérökön is megvásárlani. De a nagy rész, mely határozásinkra befoly, részint nem mozdul ezen nemes rugó után, részint oly szegény, hogy a legnemesebb vágy se törheti ketté a tehetetlenség zsibbasztó bilincseit; s ekép úgy látszik mintha nem lennénk képesek a veszélyes idő szellemét szelidítni — — és gyász napok helyett öröm ünnepeket varázslani hazánk vidékire.

S ezen ok, t. i. a legkisebb concessiók iránti nemtelen vagy szegénységi, hanem minden esetre nyilványosan, ha bár nem is egyenesen kimondott, de bizonyosan érzett aversio, birt engem arra — mert sikert akarok, s ha nemes indulat nem víja ki, érje el a haszonvágy — egy oly systemát állítni fel, mely senkitül nemcsak semmi concessiót nem kiván, s ha kiván is tüstént többet ád; hanem a fejedelemtül lefelé mindenki sorsát javítja, bátorítja.

Soknak szemében ez, mint más számtalan projectansok javaslati, jó szándéku ábrándozás szineiben fog tünni fel, meglehet; de most még egyszer mondom, s még számtalanszor szeretném mondani: ha van tárgy, mely megérdemli hideg vérü egymásti kihallgatásunkat — az bizony nem lehet egyéb, mint az, mely körül magunk s mieink léte forog. Legyünk meggyőződve egymásrul: mindnyájan jót akarunk, s csak azt fejtegessük, azon jót jól akarjuk-e?

Azon viszketeg, vagy inkább hajlandóság, mely minden ember s minden felekezet tulajdona, habár sejdítlen is mindig másra tolni akarni a terhet, — valódi oka, hogy mindaddig a szántóvető sorsát nemcsak illusorie, de valósággal felemelő javaslatban az ő három correlatiói soha nem fognak megegyezni — legalább spontane nem, — míg mind a fő kormány, mind a bel kormány, mind a földesur nem hiszik, s arrul tökélete-

sen meggyőződve nincsenek, hogy nemcsak kár nem háramlik rájok, ha a szántóvetőnek valódi haszna eszközöltetik, hanem hogy mind a fejedelmi erő, mind az országi bátorság, mind a földesurasági boldog lét mindaddig semmi egyéb, mint hamisan kecsegtető szerencsétlen illusio, míg az ország legszámosbinak léte nem erős, nem bátor s nem boldog.

Errül tökéletesen meg kell győződve lennünk, s csak akkor remélhetjük *józanul,* azaz: nem mint gyermekek minden hihetőségek ellen, hanem mint férfiak minden hihetőségek után, hogy mind a fő s bel kormány, mind a földesur, közakarattal, minél előbb a nemzet sorába fogják iktatni a népet. Ne várjuk a terh felfelé estét, de használjuk mechanikában annak középponti vágyát; s éppen így, ne keressünk halandóban önkárára sürgető ösztönt, hanem annak megint haszon utáni szomját ébresszük nemes czélra, közhaszonra!

A mondottnak igaz létét pedig nem tagadhatja senki, mert az, emberi természetbül merített, psychologiai factum. S ha régi chronicáinkat, sőt még törvénykönyvinket is vizsgáljuk, melyekben annyi nyomai vannak az egykori szántóvető jobb sorsának, midőn az ország külön részeiben a nemesség is adózott; jobbára ő vitte az országgyülési terheket; a domesticai adóban ő is osztozott és számtalan eféle: nem azt leszünk kénytelenek következtetni, hogy tanácskozásink által a szántóvető sorsa javult, hanem hogy az, számos tanácskozásink vagyis inkább viszálkodásink után, mindig-mindig szorosb korlátok közé szorítva, végre valóban misera plebs contribuenssé vált.

S mi arra jutottunk, hogy XIX. században — midőn az ember méltósága szent kezd lenni — pirulás nélkül publice beszélünk, egész Európa hallatára, de misera plebe contribuente; s a külföldnek eziránti türedelmét csak előtte ismeretlen létünknek köszönhetjük, melynek következésében az azon hiedelemben van, tán csak egy kis sectárul van szó, mely vallás s több eféle miatt sanyaríttatik, — midőn azonban 9 milliórul forog kérdés,

ki hű jobbágy, s mily hű! jó katona s mily jó! szóval: ki minden terhek türedelmes viselője, s melynek oly nagy része a magyarság utolsó záloga, reménye fentartója!

Inter duos litigantes tertius gaudet, igaz közmondás; de helyzetünkre nézve némi változásokat szenved, s tán így hangzanék igazán «Inter tres litigantes, post seculorum inediam tandem quartus *gaudebit (?)*» Ezen utólsót egyébiránt nem mondhatni, mert féktelenség s korlátlanság közt nincs valódi öröm; hanem tán «peribit, totumque ruet indigestum» lenne igaz értelme. Ennek Istenért vegyük elejét!

Ezeket előre bocsátván, itt egyenesen kimondom, hogy nem vesztenék se szót se időt, ha javaslatimat csak legkisebb concessiókra is kellene támasztanom; mert előbb vége lesz nemcsak a magyar honnak, de még csillagunk is visszatér a nagy mindenség keblébe, minekelőtte az embernek mellébűl ki lenne irtva a benne mélyen fekvő haszonutáni, mindenen diadalmaskodó szomj, mely, közbevetőleg itéletem szerint, korántsem oly alacsony vágy — ha józan irányt nyerend — mint azt képzelni szokás.

Hanem éppen az: hogy veszteségrül itt nem forog kérdés, de csak nyereségrül, s nincs concessiókrul szó, de csak arrul, akar e a kormány, nagy birtokos s kis nemesség mind erőben, mind bátorlétben, mind szerencsében legbővebben részesülni, tölt engem azon reménnyel bé, hogy javaslatim némi figyelemre lesznek méltók, s ha nem helyesek is, legalább helyesek feltalálására nyujtandnak alkalmat. A meglehetős makacsabbul áll a jónak utjában, mint a rossz, s a palliativ sokkal erősb gát a gyökeres javítás ellen mint a semmi. Ezt szemmel kell tartani.

A kormánynak mint a birtokosaknak ereje, jól-és bátor-léte, nemcsak egyeztethető a nép erejével, jól- és bátor-létével; hanem oly szoros összefüggésben van vele — — hogy e nélkül az nem is lehető; ez sarkigazság. Ezt azonban mindenki szemeiben tökéletesen

felvilágosítni felette nehéz; s ha én azt próbálni merem, arra valóban nem annyira tehetségem, mint inkább a dolog igazsága, tiszta szándékom s olvasóm reméllendő kimerithetlen béketürése bátorít.

Adjunk ideig-óráig búcsut azon «nemesi vágynak», mely mindent tesz semmiért, s valóban az embernek legszebb tulajdona volna, ha hiu ábrándozásokkal, más szemeiben szálkát s magáéban még a gerendát sem látó kis distractiókkal, és számos eféle kisded igaztalanságok büzeivel nem lenne annyiszor összekeverve. A hideg számolás, mert csak az vezet a mathesisnek isteni utján a valóhoz, legyen egyedüli kalauzunk.

Do ut des — adjunk sajátot, polgári létet, hogy magunk is megtarthassuk sajátunkat, s tovább is örvendhessünk polgári létünknek.

*

Mennél gazdagabb valamely ország, annál nagyobb adó s védő tehetsége, s viszont. Minden kormánynak pedig, a legkorlátlanabbtul lefelé vagy inkább felfelé a respublicáig, legfőbb szempontja soha sem más — habár külön czélra s néha sejdítlen is — mint az adófizetési tehetség emelése, s a kül megtámadtatást visszaverhetői erő nevelése. Tombolhat ezen elért két czél határi közt a feslett kormány zajos ünnepek álfényü örömiben, és a védsereget, ha kénye készti, megtámadóvá is teheti — — de viszont mily tökélyre emelheti egy mérséklett országlás a köz erőmü minden rugóit, kerekeit, lánczait, ha *sokan sokat* adózhatnak *könnyen*, s mily bátorságos jövendőt nyit a közönségre, ha visszaverő ereje elégséges, magát minden hatalomtul megtiszteltetni. Gazdagság* tehát minden körülál-

* Nehogy kénytelen legyek gondalatimat a Gazdagságrul körülállásosan előadni, a mi egészen félre vezetne fejtegetési tárgyamtól, s más részről ne kárhoztassam, hogy a gazdagságot oly nagy becsre emelem, szükségesnek tartom érinteni: hogy én a gazdagság értelmét itt nem csupa pénzre, földre stb. szoritom, de általában

lások közt kivánatos. A nőtlen, ha gazdag, választhat, — s választhatni mindenkor kellemes — mert ő élhet is az élet kellemivel ha akar, másokat is szerencsésíthet; közjóra is szentelheti javát; s végre, ha abban leli nyugtát, mindenét el is ajándékozhatja, s trappistává lehet. Már egy házasnak, habár gazdag is, választási köre nem oly nagy: ő neki többé a világtul visszavonulni nem szabad, s mind életkellemi, mind közszolgálati határit kirekesztőleg összeköttetése s kisdedei tüzik ki. Ő többé nemcsak magáé, de jobbadán másoké. S így a kormány! sőt még sokkal nagyobb mértékben. S ha a nőtlen nem tesz józanul, ha nem iparkodik gazdagodni — a mi igazi függetlenségét nevelné, mert választási körét tágitja, s ő mint szabad madár, arra fordul merre tetszik — a házas ember már rosszul cselekszik, ha gazdagodni nem törekszik, mert gyermeket nyomoruságra vagy szükölködésre állítni az életbe — ha azon szorgalom által segítni lehetne — sokkal kárhozandóbb, mint egy puszta gondolatlan tett; a kormány végre nemcsak czélját veszti tökéletesen el, de szent kötelességének semmi mód sem felel meg, ha az ország gazdagságát minden módon előmozdítni nem iparkodik.

A mondottakban, azt hiszem, a nagyobb rész velem kezet fog, minthogy azok a világtul már rég elismért talpigazságok; de csak a nagyobb rész, mert köztünk legalább még igen sokan függetlenségi ábrándozásokban mindig a szegénység theoriáját tanitgatják; mely szerint, igaz ugyan, szabad lehet egy szegény nemzet kül hatalomtul, de annál nagyobb rabjává lesz ön tudatlanságának — melynél nagyobb s fertelmesb rabság nincs, minthogy értelmi suly mindenütt az egyedüli erő, s így a tudatlan rab végkép minden rabnak rabja.

Ezen utólsókhoz most nem szólok; de a tőlem fel-

mind arra is, a mi pénzzel, jó művelt földdel stb. szoros kapcsolatban van, mint teszem: henyeség megszűnése, industria, jobb nevelés, külföldi tapasztalás, az ember nagyobb becse stb.

tett nagyobb részhez fordulván, azon megjegyzést teszem: nem elég még a gazdagodni akarás, de a *miképpenhez* s *hogyanhoz* is kell érteni; s im ez azon *nagy kérdés*, melynek megfejtésére foliantok irattak, s azon *jó volna tudni* melyen törték ugyan sokan több, kevesebb sikerrel fejöket, de melyrül a nagyobb résznek, s kivált nálunk, legtávolabbi ideája sincs.

Egyesek szintugy, mint kormányok, jobbadán értékökneк tőkéjét támadják meg a helyett, hogy a kamatokbul pótolnák ki szükségiket. Ez valódi oka, miért áll annyi nagy birtokos közel a koldusbothoz, s miért vannak a legszámosb országok financziái oly nyomorult állapotban. Ezen tengely körül forog hosszabb vagy rövidebb létök; s valamint egyesek, tőkéiket költvén, habár jó darabig fényesen élhetnek is, végre elbuknak: úgy merül végkép vissza legfeketébb homályba akármi hatalmasnak látszó ország is, ha fénye s hatalma nemzeti tőkéjének megemésztésén fenekült.

A gazdagságra törekedés egész veleje tehát mind egyesekre, mind kormányokra nézve abban áll: a tőkét nemcsak soha nem támadni meg s kevésbítni, de azt minden módon s uton nevelni s csorbátlan tartani fen, úgy hogy az abbul kerekedő kamat elégséges legyen a szükségek pótlására, a mi fő dolog, mert máskép kénytelenségbül végre még is megtámadtatik a tőke, s el van hibázva a fő czél.

Ha ez áll: akkor bizonyos, hogy azon földesur nem cselekszik helyesen, ki jószágibul nagy jövedelmet sajtol ki a nélkül, hogy azokat előbb instruálná; mert ő minden bizonnyal, s tán a nélkül, hogy tudná, tőkéjébül él; s ekép ha tán igen távolrul is, de szoros tudományikép már közelít a vég bukáshoz. Ha ez igaz: akkor minden kétségen kívül azon kormány sem tenne józanul, mely a népre nagy adót vetne, minekelőtte annak szántóvetői, mesterségi s kereskedési szelleme kifejtve még nincsen; mert így nemsokára ki lenne merítve a csekély nemzeti fundus, minthogy minden öncsalást elmellőzve, tulajdonképen csak az támadtat-

nék meg. S ha végkép ez is így van: akkor mind egyesekre mind kormányokra nézve, azon principium tűnik legfényesb igazságban fel, hogy minden anticipatio vagy igen keserü kamatokkal fog visszafizettetni — — vagy a bukás napját közelíti — —. S így mind egyeseknek mind kormányoknak legfőbb, legszentebb kötelessége, a nemzet capitalisát, azaz adó s véderejét kimélni s lehetőségig nevelni.

A lakosok csak egy részében fejteni ki s mozdítni elő a szántóvetői, mesterségi s kereskedői szellemet azonban egy országra nézve nem több s nem éri jobban el a kérdésben forgó czélt, mint ha egy földesur határának, teszem, csak 10-ik részét cultiválná s a többit nem. Hogy egy ország gazdag legyen, s ekép kamatibul számos esztendőkig békében élhessen: annak minden lakosit fel kell ébreszteni nagyobb szorgalomra, állhatatosb munkásságra; mert tagadhatatlan, teszem például, hogy 10 millióban több gazdagság halmoztathatik fel mint 1 millióban.

Azon számos eszközöknek pedig, melyek által a gazdagságot nevelhetni, legfőbbike, vagy hogy jobban mondjam, minden eszközök egybetartó láncza a hitel.

(A következő fejezetek az előbb megjelölt sorrendben foglalkoznak a «XII törvény» egyenkinti indokolásával, a gazdasági és jogi reformok egy egységes eszmekörévé fűzve azokat össze. A hitel-t, mint általán a gazdasági prosperitást, még a vámsorompók ledöntésénél is hathatósabban mozdítaná elő a belső fogyasztás emelkedése, de ez csak a közműveltség fejlődésétől s különösen a fekvőbirtok nagyobb jövedelmezőségétől várható, a minek viszont föltétele a földnek az ősiség és a fiscalitas (a kincstárra való visszaháramlás) békói alól való felszabadítása és a nem nemesek birtokszerzési képessége. Ezeknek kifejtése után követeli szerző a nemesi privilegiumok megszüntetését, vagyis a törvény előtti egyenlőséget, s azután szemben az eddig elsorolt reformokkal, melyekkel «mindenki nyer», rámutat a szükségességére némely «engedmény»-szerűeknek is, minők a megyei házi pénztár- és az országgyűlési költségekhez kivétel nélkül való aránylagos hozzájárulása a lakosoknak; szólva a

vizek, utak és belvámokról, kifejti különösen a Duna szabályozásának fontosságát s intézésének módját s a «monopoliumok, czéhek, limitatiók (hatósági árszabások) örökre való eltörlését szintén a gazdasági fölpezsdülés föltételeként, a «szabad kereskedési és szabad alkotmányi systema» kiegészítőjeként állítja oda. E fejtegetéseiben Széchenyi eltérve eddigi tárgyalási módjától, irályának élénkitése kedveért gyakran használja a párbeszéd és vitatkozás formáját; így a földhitel kérdésében van Peng hollandi tőkepénzest és Simaházy magyar nemes birtokost beszélteti, majd a maradi «Commodust»; azután ő maga bocsátkozik párbeszédbe amerikai vendégével Irwinggel; a társadalomban uralkodó különböző felfogásokat Porpáczy, Ujjtházi, Józani és «a vén Systema» nevei alatt szólaltatja meg, közli beszélgetéseit tiszttartójával, jobbágyaival, egy ismerősével és egy angol farmerrel. E párbeszédek közűl mint legjellemzőbbet s egyúttal mint a jobbágyság fölszabadításának egyik legékesszólóbb apologiáját közöljük a Széchenyi és Irwing beszélgetését, mely 1835-ben, tehát négy évvel a munka megírása után, a szerző által sürgetett hitelreformok létrejöttét követőleg van elképzelve.)

Irwing. «De istenért! hogy hagyhatta jószágit ön a cultura ily alacsony lábán; miért nem javította? Több jövedelem után mind Epicurusnak, mind Ceresnek, mind a nemzetiség angyalának többet áldozhatott volna. Az elsőnek iskolája, mely nem tanít, mint sokan gondolják, puha fajtalan sybaritismust, hanem nemesen s ésszel élni a természet kincseivel, jóltevőleg hat a közönségre; mert ez nem ugy gazdagodik, ha a földesurak szegény pásztorok, mint önnek t. i. a magyarnak gyermekkori elei valának, hanem hogyha azok gazdagok, sokat költnek, sokat munkáltatnak, a igy mindenbe elevenséget hoznak s életet. A mezei munkáknak istenasszonya pedig a szántóvető gyámola, s jószágit jobban müvelni annyit tesz, mint az emberiséget megajándékozni és saját kincsét nevelni. A nemzetiség angyala végre, legmagasabban emeli az embert az istenség ideáljához, a hol annak mennyei sugalma nem hathat már a lakosoknak önség, önszeretet s egyéb nyomorusági siketségin keresztül, ott árnyékba borul a világ s

örök sötétség nyomja a hont. A nemzetiség csudákat müvelhet, mert hol egy sziv, egy nyelv, egy czél köti össze a lakosokat, ott tüstént megjelenik a köz szabadság, a számnélküli kellemek, bájak, erények dicső seregével, s kevés szabad ember összeköti Misisippit Columbiával, s a hatalmas Niagarát, ha akarja, kiveti örök ágyábul, a mit milliói szolga még képzelni sem mer s végbevinni annál kevesebbet.»

Én. «Oh édes Irwing, mennyire érzem szavai valóságát; lelkem legbelsőjébe hangoznak azok. Ön irígységem tárgya — oly keserü könyeket tudnék sirni; — de hagyjuk ezt most. Annyi hátramaradásink közt, mint a milyenek között nekünk magyaroknak élni kell, nem szabad elgyengülni, s ha nem győzi a philosophia, sokszor a legszentebbet is nevetségesre facsaró iróniához kell járulnunk; mert annyi fiatalsági erővel oly közel állni a dicsőség forrásihoz mint mi állunk, s azokat még sem nyitni soha meg, oly kín, hogy azt semmi mód vagy csak nevetve türhetni. De bocsásson meg ön; egészen elfelejtém magamat — csak régibb idők emlékezete rázott annyira fel, mikor ifjuságom oly szomoru bilincsek közt forgott le, hogy sem örömimnek tág körökben élni, se jószágimat virágoztatni, se honom felemeléséhez hathatósan járulni nem valék képes. Megint hidegebb vérem, mert hiszen most 1835-ben már igen megváltoztak s javultak honi dolgaink, s én csak az elmult zavarrul, a már némileg kiállott purgatoriumrul szólok! — — De most már hátunk mögött vannak azon életnélküli napok — minthogy 1835-ben élünk! a mit nem kell felejtenünk — mikor ezelőtt a hitel hija miatt legrégibb nemzetségink is közel valának vég pusztuláshoz, s ekép a saját létkörülti gond miatt nem lehetett a köz jólétre sok vagy legalább sikeres gond; s láthatni már itt ott a szorgalomnak oly nyomait, milyeket hiába kerestünk volna ezelőtt még csak néhány esztendővel is. Társaságok is állottak nagyobb sikerrel öszve, mert nemcsak a régi jó akarat maradt meg, de a részesek tehetségi sulya is nagyobbult, s mindenütt látszik több

ipar, több elevenség. Pesten egy magyar szinház állott fel, melyhez én is járultam, s az — ámbár velem együtt az egész társaság csak morális dividendet várt — oly jó divatban forog, hogy 10 percent nyereséget hoz; a mi minket mindnyájunkat legkellemesebben lepett meg; s nem azon okbul, hogy azon nyereséget megint eldugjuk, hanem azt ismét valami más hazai dologra fordítsuk.

Irwing. «Mi nem lehetne ezen országbul, hol még annyi fiatalság s nemzeti szikra rejtez! De mondja meg, miért nem történt mind ez már több század előtt; mi hátráltatá ily egyszerü s még is mágusi befolyásu javítások eszközlését?»

Én. «Erre nem felelhetek ugy, mint tudom a dolgot, mert igen is sokat kellene mondanom, s akkor — hallgatni kell; de azon okoknak, melyeket kifejteni hatalmamban van, legfőbbike az, hogy a nagy közönség általában azt hitte: lehetetlen a vám s harminczad léte s a népesedés hija miatt boldogulni; s ekép más módok keresése helyett részint elkeseredett apáthiába sülyedett, részint édes restségben pipára gyujtott; azok szavai pedig az enyimmel együtt, kik igy szólottak «felette nagy baj a vám s harminczad, több nép sem ártana, igaz; de mind ezen akadályok mellett sőt ellenére is, igen könnyen lehet az ország belső kifejtése által minden magyar boldog» — mint hazafítlan theoriák minden haszon nélkül elhangzottak. Azonban most már másként van a dolog, minthogy a hitel áll, és sok nem kétli többé, hogy mi, saját körünkben, s magunk által is segíthetünk magunkon. Hanem ezen sok közt édes Irwing, mily kevés van megint, ki azt tudná: mikép segíthetünk magunkon. Legtöbben azt hiszik — s ez ámbár tulállításnak látszik, még is pontiglan igaz — hogy magunkon csak ugy segíthetünk, ha a nagyobb részt szolgai helyeztetésében, örök fogságban tartjuk; midőn — s tudom ebben ön velem egyetért — eldönthetlen igazság, hogy mi kirekesztőleg csak ugy boldogulhatunk, ha a nagyobb részen gyökeresen segítünk!»

Irwing. «És ezt a 19-ki században 1835-ben Hunniában nem látná át a nagyobb rész? Lehetetlen! Hiszen ez szinte minden keresztény nemzetek közt élő példa által rég bebizonyított igazság!»

Én. «S nálunk éppen élő példa mutatja, hogy a nagyobb rész ezt át nem látja, vagy átlátásának sikere nincs; mert gondolja csak, hogy szinte 10 millio közt több mint 9 millio *nem birhat ingatlan sajátot* — minek következésében, ugy szólván az egész csak ugy munkáltatik mint idegen föld, mert szinte senki sem munkálja magáét, hanem mindenki másét.»

Irwing. «Oh most látom, miért hiszik sokan, hogy Hunniában nincs elég kéz! A szerencsétlenek soha nem tudták vagy nem akarták magokat a szántóvetőnek sorsába gondolni; mert máskép lehetetlen, hogy előttök ismeretlen lehetne: mily mágusi befolyása van a szorgalomra a birtoki sajátságnak. Nincs oly akadály, melyen az emberi állhatatosság ne győzne, ha a munkálók magokért s övéikért fáradoznak; midőn a legkisebb nehézségek előtt is visszaijed a mindig másért izzadó szolga. Örök erdők volnának még ma is Eri s Hudson partjai s Pennsylvania egy iszonyú vadonság, ha oda egy szolganép, hol csak minden 20-ik úr, milliói számban telepedett volna is le; midőn eddig nem ismért iránylag csekély emberszám — mert *magáén s magáért dolgozott* — oly csudákat müvelt, hogy a gondolkozók közt az már őszintén elismért igazsággá lőn: *hogy nem a nép sokasága okozza egy vidék virágzását, hanem a nép minemüsége.* Ki a saját birtokruli kérdést mellékesnek s érdeknélkülinek tartja, oh annak keblében minden nemesb érzés már rég elfásult, vagy még soha nem is ébredt fel. Nem sejdíti az a házi boldogság legszebb örömit, s vak érzéketlenségében lábbal tapodja az anyai gondot, az atyai szorgalmat, a kisdedek ártatlan vágyásit, s oktalan szörnyetegként azt szakítja ketté, a mi emberek közt legszentebb: a viszonérzés, szeretet, háladat s ekép minden polgári erények legerősb kötelékit. Nem lehet jó ember! — Most már könnyen meg tu-

dom magyarázni magamnak, miért jártam ön hazájában sokszor egy hosszu napon is keresztül, a nélkül hogy egészségtelen mocsárok s ábrázatlan lapályok közül kimerülhettem vagy csak egy élő fát is láthattam volna. Hol ember emberen uralkodik önkénnyel, ott virág helyett halotti ravatal födi a mezőt, s az egész természet gyászol!»

Én. «Mennyi sympathiát nem érzek ön iránt! Minden szava lelkem legbelsőjébül viszhangzik. Bár hallanák némely hazámfiai, mert ha én mondom, tán nem lesz sikere!»

Irwing. «Azt nem hihetem — ily önfeledésbe még soha nem sülyedt egy nemzet is.»

Én. «Nem is vádolom a nemzetet, nem a nagyobb részt, mert abban kimeríthetlen nemes érzés rejtezik, habár fejletlenül is, s ha ezt nem hinném, régóta a világ más részébe vitt volna már sorsom; elbirja az nagylelküleg az őszinte szót, s még az érdemetlen vádot, sőt a megbántást is bocsátni, felejtni tudja, ha átlátja s elismeri a szándék tisztaságát. De nem ugy sok, ki megbántott személyét, elevenre festett hiuságát s feltakart önségét, megbántott hazának, megsértett honi jó hírnek s megtámadott közhaszonnak kiáltja; a mit nem is tudván mit tesz, sokszor leghangosabban utána rikít a megcsalatott sokaság. Ezen faj, mely ugy tartja embertársát örök árnyék alatt, mint kóró a mezei virágot — gondolja csak édes Irwing! — azt meri állítni, «hogy a szántóvető nem érett meg: sajátot birni.» Erre, kérdem Önt, mit felelhetni? Ha azt mondanák «bár volna neki is tulajdona; de miképp lehetne azt eszközleni más sajátinak elvétele, más jusainak megcsonkítása nélkül.» Oh akkor minden jól volna. De ők azt mondják «nem érett még meg tulajdonra, t. i. nem állhat még az emberi jusok legalsóbb lépcsőjén.» S igy a boldogtalanok teljesen hisznek más emberfeletti igazaikban, s minden megilletődés nélkül ugy birják embertársikat, mint a tündér világban felsőbb hatalmak alatt görbed a gyarló ember.»

Irwing. «Az emberiségnek ily ellenségei mindenütt vannak; de nincs elég hatalmok az igazság mindenkori elnyomására. Ne essék azért kétségbe; ön hazáját is felderítendi annak mindent kifejtő világossága. A magyar Europát szinte már 9 század óta lakja; s ekép lehetetlen, hogy népe nem volna még érett polgári létre, melynek massája a közszorgalomnak, gazdagságnak, civilisatiónak, moralitásnak, s ekép a közboldogságnak s közbékeségnek legerősb talpköve s legbiztosb garantiája. Az embernek lelki tehetségit fogva tartani a kegyetlenségek legszivtelenebbike; mert a testet egy iránylag oly rövid életen keresztül börtönbe zárni, vagy azt egy fejjel rövidítni meg, bármily szívrepesztő s kínos legyen is az, még is semmi azon irgalmatlansághoz képest, melylyel ember embertársának halhatatlan részét csorbítni kivánná. Ily tettért az egykori Biró előtt soha nem lehetne megfelelni. S ha valóban *készakarva* fogta volna el 9 századiglan ön hazájában a jótévő napot egy rész a másiktul, és *szántszándékkal* hagyott volna sorvadni hazafi az örök árnyék homályában: oh akkor feloldhatlan átok nyomná Hunniát, melyet egy isten sem oldhatna többé fel. Ha elég érett az országnak szinte minden terheit annyi századoktul fogva viselni — a mit mi külföldiek sokan igen jól tudunk, de éppen nem dicsérhetünk — akkor minden kétségen kivül a polgári létre is elég érett már, s ha valóban nem lenne arra eléggé kifejtve, s mit soha nem hihetek, akkor minden szégyen csak azokra háramlanék, kik bünös önfeledésben — mert ilyesben szántszándékot lehetetlennek tartok — mind a két résznek, t. i. a gazdagnak ugy mint a szegénynek, legnyilványosb kárára fogva tartották a közértelmet, mely egy országnak egyedüli boldogságelve, minthogy *értelmi suly erő, s erő boldogság;* minek következésében az egész ország szegény és gyönge a helyett, hogy gazdag s erős lenne, s ekép Hunnia korántsem olyan boldog, mint a milyen oly könnyen lehetne. De a Nemesis itt is, mint mindenütt, hol ember embert üldöz, nyilván érezteti bosz-

szus és hervasztó kezét; mert tudja-e ön, kik vannak általánosan véve a magyar közintellectualis sulyának parányisága által legjobban büntetve? Éppen azok, kik annak kifejlését leghathatósabban gátlák; mert Hunnia egy igen virágzó s hatalmas királyság helyett, iránylag egy felette virágtalan s igen gyönge haza. Ti földesurak pedig termékeny s oly nagy terjedékü jószágitokhoz képest — s ne bántódjék ön meg — képzeleten s phantasián kívül valóban nevetségig szegények s tehetetlenek vagytok. S ekép, ha a nemesi érzések mindnyájan mély haláli álomban feküsznek is nálatok, emeljétek legalább hasznotokért, bátorságtokért a szántóvetőt a polgári lét körébe. Ha erre nincs kifejtve, fejtsétek ki; s midőn embertársaitoknak lehető legbecsesb ajándékot fogtok nyujtani lelkeik kifejtése s moralitások felemelése által, rögtön megjutalmazand titeket viszont egy jóltevő magasb hatalom oly jobbágyokkal, kik a háladat örömkönyeit sirván, titeket mint atyjaikat szeretni, s nem ugy szeretni fognak, mint egy buta szerethet csak, de mint nemesb embert egy kimondhatlan rokonérzés szokott ahoz kötni, kinek jó nevelését, erényinek kifejtését, nemesbülését, szóval: lelkének tágulását köszönheti; mert ez még több mint minden tulajdon, minden kincs, minden privilegium, sőt mint a szabadság maga is! S ily áldást milliókra hozni, melynek édeni hangja bizonyára a már megdicsőült boldogok mennyeibe is hatni fog, ti kezeitekben van! Oh ébredjetek fel! int az igazi halhatatlanság hajnala; ébredjetek fel, mert másképp elmulhatlanul rátok borulland előbbutóbb a legirgalmatlanabb égi boszu. A magyar természeti komolysága után rest, de ezen restséget nem kell apathiával összekeverni; mert az semmi egyéb, mint egy bizonyos s könnyen ki nem magyarázható férfias öntudatnak okozatja, mely nem engedi a *semmi körülti* gyáva pezderkedést, a *kevésért* vagy *bizonytalanért* való módnélküli fáradozást, hanem mely komoly öntudat egyszersmind a szorgalom s állhatatosságnak eddig ismert legerősb rugója, ugy annyira, hogy adja-

tok csak szántóvetőiteknek sokra kilátást, könnyüséget, s hihetőséget azt magának meg is szerezhetni, s bizonyosságot, hogy a már megszerzettet háborítlan s bátran birhassa, mint sajátjának teljes ura: fogadom, csudálkozni fogtok, mily felette nagy energia s elevenség van azon lassu testben, melyet ti roboti vagy vármegyei munka után itéltek, s mely test, ha munkája gyümölcsét akármily messze is maga előtt, hanem teljes biztosságban látandja, oly csudákat fog müvelni, milyeken ti fogtok leginkább bámulni — valóban éppen ti; mert annyi század óta oly közel vagytok a legóriásibb erőhöz, a nélkül hogy azt csak távolrul sejdítettétek volna is; mert máskép lehetetlen, hogy azon csudának kifejtését gátoltátok vala légyen, melynek következménye közgyarapodás, közmegelégedés és saját személyitek legnagyobb bátorsága, s kincstáritok legaranyosb állapotja volna! Magyarországrul nincs nagy ismeretem — a mit, úgy hiszem, igazsággal szememre nem hányhatni, mert hire felette kicsi, s tanulni és utánozni való benne alig van; — de csak ugy, mint keresztül utaztam annak némi részein, még is tökéletesen tudom: hogy azon számos kisded nemzetiségei közt, mint a tót, oláh, sváb sat., egyben sincs félig is annyi erő, mint az eredeti magyarban. Igaz: a sváb, s még tán a tót is, munkásabb, mint ő; de éppen ezen dologtalansága, ezen komolysága, mely szerint ő még magyaroktul is — a mit nem ritkán csudálkozva hallottam — legrosszabb földművelőnek tartatik, előttem bizonyos jel, hogy ő nem azért henyélő, mivel tunya, hanem mivel fáradozásra, férfias öntudatja után, nincs elég ok. Adjatok neki csak elég ingert, t. i. tulajdoni just, s ne kételkedjetek, hátra hagyja ő még mezei dolgokban is országtok minden egyéb kevert s korcs coloniáit. S ezt, t. i. hogy a magyarban nagyobb mértékben van meg mind azon tulajdon, mely egy «*szabad gazdához*» megkivántató, mint Hunniának akármily szinü s keverékü, sőt sok más országnak már elibertált lakosiban is, itéletem szerint az supponáltatja s hiteti legfőkép, mert ő általányosan

tunya, házsártos, önkényes vendégfogadós, kulcsár, inas sat., szóval: felette *«rossz szolga.»* Választási körötök nem nagy, mert mostani álladalmotokban mint én, ki elfogultlan vagyok, ismérem azt, rátok nézve csak kettő közt forog a kérdés: hogy vagy tovább is emberhez nem illő helyzetben fogva tartsátok földieitek, hazafiaitok legnagyobb részét, vagy azokat emberhez illő polgári létre emeljétek; a mi más szavakkal ennyi «vagy szégyen és szegénység közt bátortalanul tovább is hervadni, vagy igazi dicsőség s valódi gazdagságtul ragyogván legnagyobb bátorságban virágzani.» S ha szégyen s dicsőség közt forog a kérdés, minthogy itt közép ut nincs, valyon mit fog választani a magyar nemes?»

Én. «Csudálom, mennyire ismeri ön a magyar dologtalanság s henyeségnek valódi kutfejét, s mily igazán keresi azt a férfiui öntudatnak s komolyságnak felette nagy mértékében. Én is ugy láttam a dolgot mindig, s keserün vérzett sokszor szivem s most is vérzik, hogy annyi honosim sorvadnak baromi tulajdonok közt, kik egy kis czélirányos kifejtés s utmutatás után a hazának oly dicső polgári s a fejdelemnek oly erős és hasznos jobbágyai lehetnének. Igazán mondja ön, hogy minekünk ezentul csak a dicsőség és szégyen közt lehet választanunk. És ha ön kérdi: valyon mit fog ezen kettő közt hazámfia választni? bátran mondhatom — s ha ezt nem mondhatnám, akkor valóban áldanám azon kezet, mely még ez órában keresztül ütné szivemet — hogy egyet sem véve ki, kinek ereiben még magyar vér foly, mindnyájan a legnagyobb kár s veszély ellenére is, a dicsőség templumnak építésére törekednének; s ha az máskép nem emelkedhetnék, ön sírboltikra lennének készek azt építni fel. Azonban remélhetni-e, hogy annyi fejletlenség s ekép tudatlanság, annyi előitélet s ekép makacsság terhe alul, mely általában a magyar közönségen fekszik, ki fog tisztán világlani a most említett alternativa —? Én egyenesen megvallom «nem hiszem.» S ekép hallja csak, édes

Irwing, mikép gondolom s reméllem én a nagyobb résszel azt saját s honi dicsőségéért megismértetni? Itt ezt önnek őszintén megmondom: *«A haszonutáni vágy»* által, mely nagyobb kisebb mértékben, mindenkinek mellében rejtezik, s ekép az egyetértés s egyesülésnek legbiztosb ragasztéka. Nincs hazámfiairul alacsony vagy rossz ideám, sőt legjobb van; ugy annyira, hogy értök még arra is elszánom magamat, hogy egy darabig fukar pénzbálványzónak tartsanak, mert tudom, hogy mindnyájan, bármi nagyon lettek volna is theoriáim nyereség s haszonutáni jegétül irántam elhidegülve, velem tüstént megbékülendnek, ha egyszer tökéletesen elértik, hogy hathatósan s közönségesen felébredt nyereség s haszonutáni szomjbul okvetetlenül köziparkodás és sikeres munkásság támad; ez pedig, valamint a henyeség minden bűnnek, szintugy de viszont a legtöbb házi s négy falközti erénynek kutfeje; ennek továbbá több vagy kevesebb léte, a honi erő, béke s boldogság egyedüli hévmérője; s ez végre egy nemzetnek másik feletti nagyobb sulya. Én tehát jól átgondolt elv szerint, azon alternativa helyett: dicsőség vagy szégyen — a mi az egyik vagy másik eszközlésmódnak utólsó vége — mint utakat az egyikhez vagy másikhoz érhetni, érni, vagy szükségkép érni, a *hasznot* állítom a *veszteséggel* anthithesisbe. — S most Isten áldja meg, kedves Irwing, mert én megint 1832-be akarok visszatérni, s a haszonvágy principiumánál fogva egyenest hazámfiaihoz szólni. Éljen boldogul! Ha azonban hallgatni akarja, mit mondok, s mily nyomorult kis fogásokkal vagyok sokszor kénytelen az ocsmányt még természetén tul is elrutítni, hogy az erény annál szebb világban emelkedjék ki — a mi valóban felette szomoru, t. i. hogy sokszor csak ily módok szülik a sikert — azon igen igen fogok örülni, mert oly tanu, mint ön, csak bátoríthatja a tiszta szándékot.» . . .

*

A *Végszó*-ból közöljük a következőket:

Mindebből azt tanuljuk, hogy az igazság nemcsak legdicsőbb, hanem végre mindenkinek leghasznosb is; s hogy bármi sokáig el voltak is nyomva a természet törvényi, s bár mi dúsak, hatalmasak, boldogak (?) s bátorlétűek (?) valának is egykor eldődink, nem lehet azért a *természet törvényit* örökre elzúzni, mert azok elasticitásokat mindaddig nem vesztik el, mig csillagunk sarkaibul ki nem dül; s ekép — — alkotmányunkat vagy javítnunk s azt lassan az idő szelleméhez szabnunk, vagy gazdaságtul, befolyástul, szerencsétül, nyugalomtul, s bátorléttül búcsút vennünk kell; mert ha azt gondoljuk, hogy annyi századok visszaélései után, melyeknek időszaki felhalmozását s türhetetlen voltát törvénykönyvünk sok helyén festi — ha azt gondoljuk, mondom, hogy annyi századok abususai után, a jobbágyságnak sok helyen szinte kétségbeesésig torlott bajait ezentul is egy-egy leplező — palliativ — szerrel fogjuk orvosolhatni, sőt vak kábultságunkban azt merjük hinni: ezentúl is minden megmarad csend- és rendben, mert hiu elbizottságban néha-néha egy rozsdás «*Maradjont*» kongatunk: akkor valóban minden haszon nélkül folyt le ránk nézve a nemzetek évrajza, mert abbul semmit sem tanultunk, s ekép ezen elkerülhetlen tapasztalást, tán sajátunkkal, tán létünkkel fizetendjük.

S im ez, ha nem javítunk, s pedig gyökeresen nem javítunk, a mit várhatunk!

Mily mosolygó szinekkel mutatkozik ellenben jövendőnk, ha magunktul ellökvén az enség s elfogultság nyomorult békóit, szivünk sugalminak engedünk, eszünk józan tanácsit fogadjuk s Hunnia szolgalakosit az emberiség örök jussaiba iktatjuk! Nemcsak a' jobb ember nyerendne bennünk ily cselekvésmód által, hanem a gyarló ember is; mert honfitársink boldogítása által nemesb érzésink vágya volna kielégítve, legvalódibb hasznunk tágítása s bátorítása által pedig földi létünk-

hez kötött szükséginknek tökéletesb megfelelhetése eszközöltetnék.

Ha a kérdésben lévő törvény-javaslatok veleje elfogadtatnék, akkor mind termékink, mind készítményink bizonyosan s jó áron kelnének el, minthogy az, ki saját ingatlan földet bir, kinek a törvény nem holt betű, hanem élő véd, ki nem egyedül viszi az ország terheit s ki monopoliumok, limitatiók, czéhek s eféle akadályok alatt nem sinylődik, lassanként tehetőssé válik. Hol pedig a tehetség nagyobbodik, ott a vevők száma is nevekedik; s így tökéletesen világos, hogy mi nemesek csak akkor fogjuk valódi hasznunk talpköveit megrakni, ha az ország minden lakosinak megnyitjuk azon köröket, melyek közt felébred a szorgalom, tágul az értelem, nevekedik az önbizodalom, melyek közt futó homok kertté, berek viránnyá, sivatag paradicsommá bájul, s melyek közt ma jobbadán csak azon kevesek foroghatnak, kik a szerencsés születés vakító mámoritul elcsábítva, még távolrul sem sejdítik állások kedvező s édes létét, s melyet az ismér inkább, kit állhatatos szorgalma emelt oda.

Do ut des. E három szó egész systemámat magában foglalja. Azonban ne neveljük honfitársink tehetségit terhes vagy aequivalens nélküli concessiók vagy adományok, alamizsnák, hanem azon körök megnyitása által, melyek közt ők bizonyosan boldogulnak; midőn mi nemcsak nem károsodunk, hanem tán még hathatósabban boldogulunk.

A vevők számát s tehetségét a bel rendelkezés igazsága épen oly hathatósan nevelheti, sőt hathatósabban neveli, mint a külkereskedés szabadsága, ez a mondottakbul fejlik ki.

Fogjunk tehát kezet, vessünk vállat addig is, mig külkereskedési szerencsénk jobbra fordul; egyesítsük minden tehetséginket, törvényink kifejtését lassan-lassan mind közelebbre vinni az örök természet törvényalapihoz. Így századokon keresztül nyughatnak háborítlan, midőn az embergondolta rendszabások rugóssága csak rövid idő alatt elvesz, s a sok palliativ gyógy-

szerek s mindigi recidivák következésében, melyeknél egyebet se törvénykönyvünk se évrajzunk nem igen mutathat, végkép összerogy a test, s hamvainak egy emléke, történetinek még csak tán egy lapja sem leend!

Belső rendelkezésink javítása s nemesítése tőlünk függ, mert atyai kormányunk semmiben nem fog hátráltatni, a mi számosb milliói jobbágyinak hasznát emelvén, saját legbizonyosb hasznát eszközli; s azért tegyünk addig is, a mit bizonyosan tehetünk. Így habár a vám által utóbb is eltiltatik tőlünk a *külvevő*, neveljük addig is legnagyobb hasznunkra a *belvevők* számát, mely most antiphilosophiai alkotmányunknál fogva csak néhány ezer nemzetségben van concentrálva, a természettel öszhangzóbb törvényjavítások következésében pedig több millióban fenekülne; s mindenek felett ne felejtsük:

hogy kivált mostani időkben, a nagyobb rész megelégülése, a kisebb résznek, ha nem is tüstenti, de egy kissé hosszasb hasznára s bátorlétére conditio, sine qua non;

hogy a kisebb rész haszna s bátorléte annál nagyobb és bizonyosb, minél megelégültebb a nagyobb rész; s végre:

hogy azon gyáva megtagadási ürügy — praetextus — a bujósdi ajtócskák leggyalázatosbika: «Mennél többet nyer a nép, annál elégedetlenebb» — semmi egyéb, mint egy nyomorult sophisma; s hogy a nagyobb rész, ha nem is tökéletesen — a mi nem is lehet, míg ember ember marad — oly annyira meg fog elégedni, ha most javaslott törvényim veleje elfogadtatik, hogy valamint az ő haszna s bátorléte hathatósan nevelve lesz s ő egy egészen új aerát fog élni: úgy minhasznunk s bátorlétünk is minden határon túl nevekedend, s mi csak rövid idő alatt egy poros, berkes, szomorú honbul kilépendünk, s egy kellemes, nyájas víg honban fogjuk lelni magunkat.

A szent igazság törvénye mindenkire áldást halmoz, ki abbul önmagát szűklelkűen ki nem zárja!

SZÉCHENYI

KÜLFÖLDI ÚTI RAJZAIBÓL

ÉS FÖLJEGYZÉSEIBŐL

(Zichy Antal kiadása nyomán)

I.

Nápoly, 1814 deczember.

Ma voltam a catacombákban. Oda az Ospedale di S. Gennarón át lehet jutni, mely igen ronda és roskatag épület. A bejárat olyan, mint valami szép grottáé, de festői benyomást a közelség miatt nem tehet. A templomból kilépve, három lépésnyire van az üreg, a mi a szépség és nagyszerűség rovására ugyan a félelmességet emeli, ez pedig szintúgy imponál; mert úgy látszik, mintha a nagyság oly értelemben, mint én veszem, ellentétben állana a természet törvényeivel s az elrejtett nagyság, mely maga-magában áll, vagy akár, a mi egyre megy, a mi képzeletünkben él, azzal hat reánk, hogy kivételt képez s nem egyez meg a természet rendes menetével. A cultura a természetnek igazi ellensége, a legnagyobb tökély pedig a halálban van.

E földalatti üregek ciceronéi a kórház lakóiból kerülnek ki, kiknek egyik legifjabbika, a mi kísérőnk, vagy nyolczvan évet élt itt gondban és inségben. A szerencsétlenek rossz tápláléka okozhatja hervadt, halavány kinézésöket s ez hozzájárul képzeletünk elsötétítéséhez; mert többnyire vakok, siketek s még valami mesével sem tudnak a catacombákról kedveskedni a látogatóknak. Ez a rejtelmesség idézi elő a helynek azt a halálos csendjét, mely borzadályt gerjeszt. Ha kényelmesen lehetne mindent megtekinteni s a catacombák története tisztán és alaposan tudva volna előttünk, sokat vesztene érdekességéből; de így az örök feledés mily rémítő gondolat! hogy néhány év mulva barátaink közül senki sem fog reánk emlékezni többé. Ez a csendes-

ség, ez az elzárkozottság minden élő lénytől e folyosókat betölti mind azzal a borzalommal, a melyet csak kívánhatunk. Ompteda velem volt s a bemenetnél észrevette, hogy vezetőnk csak egy fáklyával volt ellátva, a mi bizonynyal nagy vigyázatlanság, mert találjon elaludni, a sötétben valami gödörbe eshetünk, a mi mégis nem lehet kellemes érzés, kivált mikor képzeletünk már fel van izgatva. Éktelen kiáltozást kezdett tehát s egy perczre kivett komolyságomból, a melybe ránczos homlokkal bele erőltetém magam; mert hiába, szerencsétlenségem, hogy kevés érzékem van a régiségek iránt. Így például Velenczében a sz. Márk temploma éppen nem bűvölt el; míg a Mont Cenis átjárása rendkívül megragadott. Az előbbi, szerintem, ódon és kisszerű; ez utóbbi pedig az újkor nagy vívmánya. Azt hiszem, csak azért szokták a régiséget annyira megbámulni, mert az embereknek akkor úgy a tárgy választásában, mint a kivitelben véghetetlenül több ízlésök és merészségök volt. Végre is mik ezek a híres catacombák? Egy kisszerű két emeletes pincze, mely nagy fáradsággal van a sziklába bevésve s tömve van halottak csontvázaival: ez az egész. De most hozzá jön ehhez az ó-kereszténység története, a rómaiak üldözése elől ide menekülők s itt elrejtőzködők, minő hosszú lánczolata az eszméknek fűződik hozzájok, mennyit szenvedtek, mily borzasztó kínos órákat éltek át e környezetben, vígaszt és erőt merítve az itt fekvő halottaktól, kiknek testeik kiaszott izmok- és hajzattal, egymásra halmozva még láthatók itt, az időtől és nedvességtől természetesen egészen elferdülten s a bágyadt világosságban még most is szenvedni s epedni látszanak. Többeket megtapogattam közülök, valyon nem veszem-e észre valami seb helyét, haláluk nemének megismerése végett, nehánynak fejét is fölvettem, mely mintegy reám nézett s egészen az örökkévalóságnak engedém át magam, míg kísérőm, a ki mint egy félhalott járt a bágyadt fáklyával, mind azzal, a mit a holtakkal tevék, nagyon elégületlennek látszott s rémülésében, hu hu hu fel-

kiáltásokba tört ki, melyeket vén kebléből néhány csontnak egy mélyebb gödörbe vetésével fakasztottam. Egyszerre az a képzelet lepett meg, hogy valami földindulás támad s engem ide temet, a rothadás, éhhalál és undor martalékául. Rémeket idéztem magam elé, hogy iszonyodásomat felfokozzam s határt nem ismerve millió képzeletek között, igazán nem bírtam tovább kiállani. Mégis csak sok borzalmat rejthet titkon magában a természet, miután lelkünknek csak egy része, mely oly nagy hajlandóságot mutat a rettegésre, míg másik része, az uralkodó szellem, okoskodni kezd felette. Mert nem az a gyáva félelem ez, melyet a nevére érdemes férfi soha nem ismer; hanem a világ megfoghatatlan mély rejtelmeiből, sokszor minden látható ok nélkül származik. — — —

Aggálytól gyötörve, mint hajtóvadászatból a nyúl, lépek ki e sötét undorító barlangból s örülök, hogy ismét szabad levegőt szívhatok. Éppen ez az érzése lehet a halálra itéltnek, a ki kegyelmet nyert. Soha többé oda vissza nem térek! Ott egy egész nemzedék fekszik csendesen a föld alatt s pár percz mulva íme a Toledo-utczán vagyok. Ezernyi ember mozog, lát szaporán a dolga után: megható benyomás! Rövid éltökön át mennyi vágy, mennyi kisértés kinozza őket, a hány szív, annyi óhajtás, törekvés, tudomány, becsület, gazdagság: s mindennek végczélja a temető.

II.

Páris, 1815 deczember.

Dicsértessék a Mindenható, az elemek ura, szerencsésen megérkeztem Calaisba. Utam Londonból Dowerig igen jól ment, csak kilencz óráig tartott. Tagadhatatlan, hogy chaise és négy ló, a legkényelmesb s legdicsőbb utazás. Esti 8 óra tájban értem be Ship Innbe, msr. Writehez s azonnal hajóra akartam szállni, hogy időt ne veszítsek; de ellenkező szél fujt s így

azzal a reménynyel kelle ágyba feküdnöm, hogy másnap reggel egy franczia postahajó felvesz. — — Ekkor azonban vita támadt a vihar és a Modesta hajó kapitánya közt, egyik a tovább utazás lehetetlenségét, másik az elhalasztás szükségét bizonyítván. Szívemből utálom a várást, lesést, mert nincs a természetben nevetségesebb valami, mint a béketűrő ember, de ez a nap folytonos nyugtalanságban telt el s így nem vált unalmassá. Magammal hoztam a gázgép egy mintáját, melyet megszerezni nem kis fáradságba került s csakis az én vasakaratom és kitartásom volt képes. Ezt áthozni az én gondom volt s mondhatom, elég aggályos, mert e nemű kivitelre halálos büntetés van szabva. Ezt mégis nem akartam megérdemelni s azért egész nyiltsággal jártam el. Az én mesterségem elég módot nyujt valami tisztességesebb halálnemre is, sem hogy egy Gaslight kedveért felakasztassam magam. Ismerőseim sokat nevettek is, hogy Angliában annyit törődtem mindenféle gépekkel s többi közt a világosság előidézésére szolgálókkal is. Különös dolog, ha egy huszárkapitány, naponként három órán át, nem csak gépészektől, de még a munkásoktól is valóságos leczkét adat magának, elméleti és gyakorlati szempontból s reggel faolajat csepegtet, este pedig Eau de Rasumofskyt. De az én felfogásom szerint Angliában csak ezt a hármat kell tanulmányozni, a többi ehhez képest semmi: alkotmányt, gépeket, lótenyésztést.

A hadsereg szervezéséről, mely ez idő szerint a világon a legjobb, még hallani sem akartam; hiszen minekünk nincs többé hadseregünk. Hogy legyen ismét, ahhoz nem csekélyebb, mint egy nemzedék s a mostani intézők kimulása kellene. Oly közel fekszik és mégis oly távolra esik. Ily czél után, melyet minden derék szív a legforróbban áhít, nem lehet nekünk törekednünk. Isten vagy a véletlen eset vezethet oly polczra. Ki birná sejteni, valyon megjön-e annak ideje valaha, vagy soha? De, saját lelki nyugalmunk végett, ne szaporítsuk hasztalan ismereteinket, belátásunkat. A mi

államunkban csak az erkölcsi bajok nem ismerése és a teljes részvétlenség teheti elviselhetővé a lételt. Nem lehetne azt eltűrni, mihelyt tétlenségünkből felocsúdnánk s némi dicsvágyat éreznénk magunkban. Miért jegyezgessem tehát fel, hogy Angliában most olyan hadszervezési intézkedések vannak, miszerint hat hét alatt 200 ezer embert talpra állíthatnak, hogy a közkatonának perkál inge, szarvasbőr nadrágja van, különb mint Täubel urnak Bécsben s olyan nyergök, hogy Rowand Bécsben álmából is felkelne, ha hasonlókat kaphatna, stb. stb.

Minek tanuljam meg mindezt még jobban, mint már úgyis tudom, hogy aztán ezredemben, melyhez visszatérek, összehasonlítások tegyek? Inkább tehát a gépekre adtam magamat. A gőzgép minálunk haszontalan volna. Hogy kifizesse magát, 4—6 lóerőt kell pótolnia; s ki volna ilyen szakadatlan munkásságra utalva minálunk? Gyáraink nincsenek s köszönjük istennek, hogy nincsenek. Ez a haladás csak a nyomásnak következménye, hol sok az ember, kit a szükség kényszerít, hogy keze munkájával keresse kenyerét. Anglia sajátságos fekvése okozza azt, hogy ez a haladás neki egyúttal gazdagságot szerez. Kezdettől fogva harczias nép volt Magyarországon, — legyőzhetetlen vadságot várok tőle, nem pedig szövőgépeket.

A serfőző gyárat utálatosnak találom, mert a ser butítja és álmosítja az embert; aztán ha ez a mesterség lábra kap, ki az ördög veszi meg a mi mágnásaink savanyú borait?

Igy tehát inkább a gázvilágító gépnek adtam elsőbbséget. Készakarva tevém ezt. Tán abban a föltevésben, hogy nem sokára Czenken fogom berendezni azt s majd dicsekedve mondhatom: ime L. gyáros készítménye! A büszke angol, egy vámtiszt álarcza alatt, kalapját nem emelte meg előttem, de négy darab aranyért eladta nekem a nemzete lelkét: egy gépet.

Mostani útunkról nem akarok sokat beszélni; életem legnevezetesebb eseményei közé tartozik az. Az

elsülyedéshez, az élet rögtöni megszakadásához soha olyan közel nem állottam; a szélvész útunk irányára nézve kedvező volt, de olyan erősen dühöngött, hogy okvetlen el kell vala vesznünk, ha az apály éppen Calaisba nem szállít. Ezen éjjel három vitorlás hajó, három árboczos, veszett el a franczia partokon; olyan erős volt a hullámzás és a szél, hogy egy hajó egészen közönséges homokzátonyba beleütődve, törést szenvedett, a rajta levők közül csak egy van még életben. A postahajónkat a hegyekként ránk nehezülő hullámok úgy meglóbbálták, hogy a pilotánk is több izben elesett. Lehetetlennek látszott előttem a menekülés s minden, a mit körülöttem láttam, a biztos vízbefulást jósolta. A hajóslegények őrültekként futkostak a hajóban, az árboczfa ingadozott, a kormányos nem követhette a habok irányát; rémületes hallgatás uralkodott. Ugy volt, biztosnak hittem az elmerülést s ismét kitapasztaltam magamat, hogy félelem nélkül, mint bátor ficzkó tudok meghalni s ezzel is növekedett némileg önbecsülésem. De mégis tudni akarám, hányadán vagyunk; s kérdést intéztem a pilotához, kinek lelki nyugalma bámulatba ejtett. Hiszi ön, hogy ezzel az apálylyal elérjük Calaist? kérdém; s ő csak annyit válaszolt: uram, bajban leszünk. Ez elég volt. Lefeküdtem a fedélzeten, istenre gondolék s egy nőre, a kit tán boldogtalanná tettem s kinek emléke leginkább nyomja lelkemet.

Egyszer csak kijelenté a kapitány, a ki egyébiránt igazi nyúlszivű ember, hogy most egyenest a kikötőnek fogunk evezni s hogy egy óra alatt ott is leszünk. Ez balzsam volt nekem, mert legalább némi változást jelentett, minek legnagyobb szükségét érezém. Villámsebességgel hatoltunk most előre s szintoly gyorsan repültek gondolatjaim, melyek a halált, kaszájával s homokórájával, mindig tisztán láttaták velem: s ime egyszerre a kikötőben valánk. Megérkezésünkkor tüstént egyik hajóról a másikra ugráltam ingatag lábszáraimmal, míg szárazföldön érezém magam. Itt egy vám-

tiszt állított meg, mert előleges jelentés nélkül nem szabad a hajóból kilépni; ezt a ficzkót fellöktem, mint egy lapdát, aztán egy fiút galléránál fogva megragadtam és kényszerítettem velem futni egész Guillacy-ig, hol tüzet rakattam, szárítgattam magam s Istennek hálát adva, lefeküdtem. Altomban háromszor kiestem az ágyból s jót kelle nevetnem, mikor derekasan megütöttem magam, eszembe juttatva, hogy hál' isten, nem vizben vagyok. Most folytatom naplóm irogatását. — —

III.

Padua, 1818 julius 23-án.

Ma reggel érkeztem ide; mintegy 7 óra lehetett.

Landschütz és Ender elmentek Velenczébe; nem akartam ez élvezettől megfosztani őket. Az Aquila d'oró-ban első kérdésem az volt, a mit sejtelmem sugalt, hogy valyon itt laktak-e S. gróf és grófné. De semmi felvilágosítást nem kaphattam tőlük; de elnyomtam boszúságomat, félvén attól, hogy a fogadó összes szolgaszemélyzete kitalálja titkomat s jól kinevet.

Az úton, magam ülvén a kocsiban, mert Landschützet előre küldém s görög tanulmányaimat kissé pihentetém, mást sem tettem, mint folyvást Antigonét olvastam, aztán Virginiát és Mirrát, az én bálványomtól, Alfieritől. Még benne vagyok a legtisztább gyönyör mámorában e három szomorújáték felett. Ugyszólván, három jelenetbe tudta ő beleszorítani mindazt, a mit egy egész életen át, az érzelmek nemességéről, az izlés helyességéről, szóval az emberi jellem legmagasb tökéletességéről, gloriájáról, kedély és műveltség tekintetében okosat és alaposat mondani lehetne; s ezt annyi elegancziával és könnyűséggel, hogy azt hinnők, csak játék és kellemes időtöltés volt neki, mit más halandók alig képesek átérezni s vajmi ritkán csak félig-meddig is kifejezésre juttatni. Ah, csak én tudnék írni, tudnám magamat kifejezni! Istenemre, érzem, hogy rejlik ben-

nem valami. Minden művemet egyedül neki tulajdonítanám; de a világ nem tudna róla!

Itt semmi dolgom. A Titus Livius sírja, a Paolo Veronese oltárképe és az Angyalok ördöggé változása, ez egyedüli három tárgy, melyet még egyszer meg akarok nézni. Oly jól esik nekem az a gondolat, hogy az embereket csak a szerelem avatja be igazán az életbe, hogy csak ezen érzelem nemesítheti meg, teheti nagygyá őket. Bizonynyal csak a szerelem tesz íróvá, vagy művészszé valakit. Oh, hogy ha általa lehetnék én is valami! De nálam máskép van az. Mert ha, sok évek multán, olyan ember válnék belőlem, a kit azon a vidéken, melyben lakik, áldanak és imádnak; és ha ezt az ő iránta való szerelemnek köszönhetném: akkor enmagamat kellene megvetnem. Ez olyan gyengeség volna, melynek szégyenét és gyalázatát, a nagy égre mondom, soha el nem tudnám viselni. Hát saját akaratomból, önerőm és férfiasságom érzetében nem tudnám azt végbevinni, a mit egy asszonyért volnék képes, a ki utóvégre is egy bált vagy egy új ruhát az én egész életpályámnál többre becsül s az ujdonság ingerére többet ád, mint éveken át tartó igaz és őszinte szerelemre?!

IV.

Ferrara, 1818 julius 27-én reggel.

Láttam Tasso börtönét s szégyenemre vallom be, csak most láttam először, bár egynehányszor utaztam már erre. Ő marad mindenkorra az én kedvencz költőm. Az ő lovagiassága, a szerelem, úgy mint műveiben visszatükröződik, szerintem a gyengéd és nemes érzések diadala. Habár Voltaire, a jó ízlés e zászlótartója, a *Gerusalemme liberatá*nál többre becsüli Virgil *Aeneisét*, sőt e mellett amazt jelentéktelennek mondja, előttem mégis kedvesebb az én Tassóm. Tudom, hogy nincs igazam benne. Virgil nekem szerfelett ünnepélyes, míg a másik csupa érzés. Mindkét költőnek e

művei a szerelem szülöttei. Virgil boldogtalan volt a szerelemben, de Augustus kegyeltje maradt s balsorsát úgy vette, mint a hogy a nagyvilágban s az udvaroknál szokás, hidegen, egykedvűen. De Tasso boldog volt szerelmében, hanem elszakítva kedvesétől, hét évig börtönben sínlett. Így bánt el vele Alfonso.

Egy boldog szerelmes (így szoktuk nevezni azt, a ki meghallgatást nyert s birtokába vehette az imádottját) az én szememben többnyire egy botránykő, mert, közönséges szenvedély mellett, mindjárt vége szakad az érzelmek gyengédségének s önzetlen voltának: a kényelem, figyelmetlenség s unalom lépnek helyébe. Tasso, kinek szerelme oly gyengéd viszonzásra talált, megőrzé csendes melancholiáját, szivének tisztaságát s a széphez s finomsághoz való vonzódását, szóval: isteni hivatását a költészetre! Mindig sírni tudnék, ha élete folyamát átgondolom. Nem őt siratnám, istenemre, azt nem, mert a legbensőbb, legmagasztosabb szerelem, mely valaha emberi szívben honolt, gyermekkorától sírjáig kisérte őt. Az ő élete igazán irigylésre méltó szenvedés volt. Méltán irigyelhetik azok, a kik nem ismerik a szerelem édes gyötrelmeit.

V.

Flórencz, 1818 julius.

Flórenczben első utam Apponyihoz volt.* Elég rég óta ismerem; elvitt a Pergolába. A szinház szép; a ballet rossz, első ballerinája madem. Torelli. A nagyherczeg ott ült a páholyában, a komoly s szigorú uralkodót játszsza. Nem is csodálkozik rajta, hogy ő most Toscana nagyherczege; ezt igen rendén levőnek találja. Érzi magában Istentől nyert hivatását, egy népet magas tulajdonaival boldogítni. Tudja, hogy gyűlölik; de azt egy cseppet sem bánja.

* Gróf Apponyi Antal, akkoriban Ausztria-Magyarország követe a toscanai nagyherczegségben.

28-án Caponi marquis-nál társaság volt, Mossi marquisnő volt legszebb a nők között. Azért gyűltek itt össze, hogy W. Sgrichit hallhassák. Az öreg Deley is ott volt s igen sok okos és tudós uraság. Valami 12 egyén nevét irták fel papirra, a kikre improvisálni kellett, t. k. Susanna, Mucius Scævola, Traján, Alceste, Coriolanus, Demetrius stb. Alcestében volt a megállapodás. Nehány percz mulva megkezdé Sgrichi egy prológgal Apollóra, azután magát a tragödiát szavalta stanzákban, szakadatlanul egy órán túl. Nehány szólama csinos, egy-kettő emelkedett is volt, de egytől-egyig lopva mind. Azt hiszem, tisztességes ember nem is improvisálhat; tolvajnak kell lennie, máskép nem is lehetséges. Sgrichi alacsony ember; úgy szaval, mint egy borjú s az egész tréfa nem ér többet, mint ha egy három éves gyermek guitárt játszanék, a mi senkit se mulattatna, noha magában véve mégis bámulatos volna. Délre a miniszternél, délután Casini. Este egyedül, Pausaniassal s gondolatimmal. Arra gondolék, a ki siromig a legkedvesebb lesz előttem a világon, ámbár gyűlöl s én soha sem irok neki.

28-án Morghent * és tanítványait kerestem fel. Haszontalan, együgyű művészet ez a szobrászhoz vagy festőhöz hasonlítva, egyénileg kellemetlen, de az egészre nézve szép találmány! Mű- és természetiek gyűjteménye, keveset ér. A képtárt pedig 12 órakor bezárták, mert délután egy corso dei Barbari tartatott meg, bár dörgött, villámlott és esett. A nagyherczeg daczol minden veszélylyel, idővel, sorssal! Elkergették, nem törődött vele s visszahelyezik a nélkül, hogy legkevesebbel is hozzájárult volna s mindezt ő csak természetesnek találja.

Benvenuto Cellini Perseusa (a piazza del granducán) bronzból van, szerfelett erős s a lába görbe; nekem nem tetszik. A Canova Perseusa, mely most Rómában van s gipszöntvényben a szépművészetek

* Rézmetsző.

akadémiáján rajzmintának van felállítva, amahhoz semmikép sem hasonlít s inkább a belvederi Apollo alakjára emlékeztet. Nem is tartozik még Canovának sem a jobb művei közé, antikhoz állítva pedig nagyon sokat veszítene. Egy szobrot minden oldalról meg kell tekinteni, a mi bizonynyal a szobrászra nézve a legnagyobb nehézségek egyike, holott máskülönben a plastika nagy előnyt biztosít neki akármely festő irányában. Ennek mindent ki kell számítani, sokat scurzirozni s mindenütt a perspectivára is vigyázni. A szobrásznak a valót kell követni s igazat beszélnie. A festő a képzelethez szól s mentől inkább tud csalódást előidézni, annál nagyobb az ő művészete. E szerint egy magán ember mesterségére nézve szobrász, az üzlet embere pedig festő. A Canova Perseusának olyan képe van, mint egy szép asszonynak, testalkata pedig egy Adonisé; hátulról már épen sehogy sem tetszik.

VI.

Flórencz, 1818 julius 31.

A tegnapi nap igen gyorsan múlt el. Reggel pár órát tölték Fabre festő könyvtárában s kijegyezgettem magamnak egyetmást a Görögországról szóló s egészben csakis Angliában megjelent művekből. Egy dilettánsnak utóbbi kiadásában igen sok érdekes részletet találtam a régi görögök architekturájáról; de costume és tájképek dolgában nagyon fukarkodtak. Minden bővebb leírást gondosan kerültek, a mit hálásan ismerek el; mert valami unalmasabb és izetlenebb dolog alig képzelhető, mint már ismert s rég elcsépelt adatokat valamely országról, új lébe mártva s felmelegítve, mint valami egészen újat és frisset tálalni fel. Merőben különböző két dolog a napló és az útleírás. Egy nagyon terjedelmes naplóból sokszor igen érdekes útleírást lehet kivonni; de egy emlékiratot közzé-

tenni, úgy, a mint azt saját emlékezetünk istápolására s legfölebb egy-két meghitt jó barát számára, minden tartózkodás nélkül összeirtuk, az olynemű impertinentia, a melyre hál' isten képes nem volnék. Még nem tudtam elhatározni magamat, mily modorban rendezzem be naplómat. Minden apró részletet feljegyezni, mi tán csak az œconomiánkhoz tartozik, igen gyermekesnek s felesleges látszik. De vannak sokszor oly jelentéktelennek látszó csekélységek, melyek emlékezetünkbe oly pompásan idézik vissza a mult időket, hogy inkább a sok, mint a kevés irás mellett vagyok, mert hisz törölni mindig lehet. Mint egy generalstäbler az ő hivatalos jelentését, röviden és szárazan írjuk-e le az országot? vagy érzelmeink bő áradatának engedjünk tért? Szóval, mindent papirra tegyünk-e, a mi csak eszünkbe jut és szivünket meghatja? vagy valamely szigorú formalitási szabályt erőltessünk önmagunkra? avagy csak egy bizonyos szakmára vagy modorra szorítkozzunk kizárólag? Én azt gondolom, a korlátlan természetre bízni magát s minden számítás nélküli teljes rendetlenségben hagyni a dolgot, legegyszerűbb s egy profán embernek, minő én vagyok, megbocsátható lesz. Miután pedig tudatlan ember mindig több van, mint tudós, bizvást föltehetem, hogy ez a modor, feljegyezni mindent, a mit látok, gondolok és érezek, csak annyi követőre fog találni, mint akármely tudós kiadvány Görögország egy némely templomairól, behatva oly apró részletekig, melyek csak szobrásznak, festőnek vagy építésznek szerezhetnek valódi élvezetet.

Olaszországban nem csinálok rendszeres jegyzeteket s a melyek lesznek, azokat leírom, mint minden más becsületes ember, de azzal a különbséggel, hogy én ezt még azon okból is teszem, mert nem bizom máskép emlékező tehetségemben, mely naponként gyengül. De páratlan ostobaságnak tartom, ha valaki az ő véleményét pl. Rafael Madonna impannatá-ja vagy Cleomenes Venusa felől az emberekre reá akarja eről-

tetni. Jegyezgessen egy művész saját magán használatára, de ne akárki más számára.

Délután a Palazzo Pitti-ben voltam. A Madonna della seggiola, az a másik, melyet imént neveztem, az Ezechiel s Pietro Perugino Magdolnája, volnának azok a darabok, melyeket kiválasztanék magamnak; a többiekről nagy terjedelmesen értekezik a brochure de la galerie. A palota ódon cyclops stílben épült. Az estémet otthon töltém el.

Ma reggel is jó sokáig a szobámban maradtam s először kezdém olvasni Anakreon költeményeit görögben, mi igen nehezen ment. Annyi jó akaratot és kitartást érzek magamban, hogy egészen biztosra veszem, mikép ezt a régi nyelvet tökéletesen sajátommá fogom tenni.

VII.

Flórencz, aug. 2-án.

Itt nem jutok hozzá, hogy naplómat gazdagítsam. Ez ugyan nem árt; sőt okosabb lett volna bele sem kezdeni egy ilyen dőre napló írásába. Valószinüleg soha sem fogom újra elolvasni * s nem is közlöm senkivel. Annyira fölleplezni minden gyengéimet, ezt csak olyan szeretett lény irányában tehetném, minő G. lett volna, ha valóban megfelelt volna annak a képnek, melyet csalóka képzelődésem róla alkotott s egy ilyen lény van-e valyon még a föld kerekségén? S ha találkoznék is olyan, tudnám-e azt újra szeretni? s az ő szenvedélyei az én kietlen lelkemben visszatükröződnének-e? Az többé nem lehetséges, mert ez a virág másodszor nem nyilik az életben.

S így lefolynak gyors patakként
Éltem zajos napjai
S így hervad el ifjuságom,
Mint koszorúm szirmai.

* Hogy e szándékát nem tartotta meg, tanusítják a sűrű törlések

igaz, őszinte szenvedélyt csak egyszer érezhetünk életünkben. Úgy mint Juliette szeretett, kétszer nem lehetne egy emberéletben szeretni. Egyszer érezni azt már elég arra, hogy lelkünket megzavarja s viszonzás nélkül hagyva, az őrületig, öngyilkosságig fokozza, viszonzásra találva pedig boldog elragadtatásban angyallá változtassa át. Ezt a kétségbeesést, ezt az üdvösséget túl nem élheti egy halandó lelke; s szélsőségre vive, a fájdalom és az öröm egyaránt halált hoz a gyarló földi lakóknak.

Első kérdésem is az volt, valyon itt vannak-e? Menynyire örültem volna négy hosszú év után viszontláthatni őt. Fájdalom, most Genuában vannak s csak 20 nap mulva várják ide. Azalatt Rómában is megfordultam s egy hajón a tenger hullámai közt fogok gyötrődni s kínlódni.

Mondják, hogy az asszony nagyon megváltozott. Mily ifjú, üde s könnyelmű volt akkor. Két gyermeke halt meg; s azóta mélázó s búskomoly lett. Így nehány év elegendő, hogy egészen átváltoztasson valakit, előnyére vagy hátrányára. Sodorják erősen, ellenállhatatlanul az események, a véletlen, a sors. A ki mindig hű marad magához s megtartja kedélye nyugalmát, az előtt tisztelettel emelhetünk kalapot. Valóban ritkán találni olyan férfit, a kiről az események úgy lepattannak, mint a tenger ár-apálya egy örökké mozdulatlan kőszirtről. Ehhez *önállóság* kell, *függetlenség* és *szabadság*. Ez lesz jövőben, ha isten is úgy akarja, egyetlen törekvésem, kutatásaim czélja. Sejtelmem, hogy valami jobbra születtem, mint hogy egy asszony lábainál sóhajtozzak s epedjek egy életen át: érzem férfiasságomat és büszkeségemet. Gazdag vagyok, ifjú, erős akarattal ellátva, hogy bármire vállalkozzam, mi egy férfinak szégyenére ne váljék. Vajha lehetnék egykor, ha bár név nélkül, sok embertársamnak áldása, vigasztalása! Hogy ezt elérhessem, áhitattal tudnék érte hosszú éjeken át imádkozni, csak hazámnak s az emberiségnek üdvére, boldogságára lehessek! . . . Mily sok szomorú esztendő fog

addig elvonulni felettem. Évek, melyek lusta folyásukban mintegy örökre megállani látszanak; míg a szerelem és boldogság perczei nyilsebességgel tova röpülnek!

Jó éjt nektek, kedves atyám, drága anyám. Mindennap reátok gondolok magamba szállásom órája alatt. Így nevezem az én imádságomat.

3-án, kora reggel.

Ha az ember oly szerencsésen van alkotva, hogy mélyebben, szélesebbre terjeszkedve s messzebbre nézve gondolkodik, mint rendesen a többi emberek s ha ehhez még bizonyos originalitás is hozzájárul, mely az önállóságnak, függetlenségnek s szabadságnak mindig kisérője szokott lenni: akkor sok más országban is bár félreismerik az embert, de Ausztriában már éppen kinevetik s bolondnak nézik. Komikus dolog ugyan, mikor egy ostoba ember egy okosabbat, nálánál észre s tudásra nézve sokkal előbbrevalót, amúgy jóizűen kinevet. Én elég hiú vagyok elhitetni magammal, hogy igen sokszor jártam így. Mert ott, a hol én születtem, kevés ember annyira mentes az előitéletektől s ferde nézetektől, hogy képes volna önálló nézeteit s véleményét érvényre juttatni.

Ausztria minden országok közt, melyeket ismerek, leginkább rabja a divatnak. Mióta a világon vagyok — a mi nem oly nagy idő, ha csak az érett kort számítjuk — úgy tapasztaltam, hogy itt minden az első pillanatnyi benyomástól függ. Egyetlen egy feltünő vonás elég arra, hogy valakit divatba hozzon. De az ilyen tulajdonok nagyon mulékonyak és ingatagok; csak egy tart örökké: az ész és az érzelem ereje. S azért évrőlévre jobban fogok divatba jönni, mert mind a kettőből nagyobb adaggal vagyok ellátva, mint más közönséges emberek, míg ellenben minden egyébben rendkívül ügyetlen vagyok s külalakom is, úgy látszik, némileg nevetséges s nem vág össze igazi érzületemmel.

Jól lovagolni, tánczolni, labdázni, úszni s verset csinálni: mindez semmit sem ér. Férfinak lenni, ez a feladat. Erős akarattal birni. Csak a férfiasság, a jellemző körül összpontosul az emberiség; úgy mint az istenség központja a világegyetemnek! De elég erről.

VIII.

Róma, 1818 augusztus.

Voltam a Thorwaldsen atelierjében, a melyben t. i. segédei és tanítványai dolgoznak, mert ő maga ritkán van itt s házát, melyben külön établissementja van, a hol rajzolgat és mintáz, csak akkor hagyja el, ha jelenléte mulhatlan szükséges s az ifjú urakat kell tanácsával kisegélnie, vagy ha valamely szobor már annyira ki van dolgozva, hogy teljes befejezése végett ott kell lennie. Dán születésű, már 20 év óta itt él s igen sok órát szentelt tanulmányainak. Egy nyelvet sem beszél, szeretném tudni, valyon nincsen-e irásra nagyobb talentuma? hajlandó vagyok hinni, hogy dombormüvein és szobrain kívül egyebet mitsem tud.

Az «Il Trionfo d'Alessandro» czímű dombormű Somariva marquis számára még rendetlenül hever szanaszét, egy-két darabja kész, más csak megkezdve, kevés van ébauchirozás alatt hátra. E nemben látszik legtöbb jártassággal bírni Thorwaldsen s felülmulja valamennyit, még Canovát is, a ki, úgy látszik, erre a tanulmányra kevesebb időt fordított, mert mindig sokkal nehezebb, magasabb tárgyakkal foglalkozott. Somariva még maga sem tudja, valyon párisi házát, vagy a lago di comoit fogja-e e gyönyörű diszítményekkel ékesíteni?

Egy kis mellékteremben egy Venus áll, még nem kész, de componálva lehető legkedvesebben van. Egy másik szobában Adonis áll (egy angolé) s mögötte Jason (a bajor herczegé), szép s nagy szobrok. Adonis különösen minden oldalról nagyon tetszetős, de még

nem kész. Még egy Mars, egy ifjú pásztor s egy Psyche élénkítik e helyet, meg nehány basrelief, melyek úgy vannak componálva, hogy könnyen görög antiknak nézhetné az ember. Ezen műhely egyik zugában megpillantok egy ifjú magyar honfit (Ferenczi), ki Csokonait mintázza. Sajnos, minden talentum nélkül van. Köztünk szólva, nem is hiszem, hogy magyar emberből valaha szobrász válhassék.

Thorwaldsen maga jó messzire lakik az ő műhelyétől, egészen Humboldtné assz. közelében. Oda hajtattam s billetet küldöttem azzal az izenettel, hogy óhajtanám személyes ismeretségét. Nagyon udvariasan fogadott. Egy Mercurt mintáz, megrendelés nélkül. Ezt tartom legjobb művének. Thorwaldsen nagy tehetség, gyönyörűen componál, kitűnően rajzol, de éppen nem ért a kő megválasztásához s kidolgozásához. A németek mind egy fokra állítják Canovával, sőt domborműveit előbbre teszik; de e tekintetben nagy csalódásban élnek, még említeni sem lehet őket együtt.

Végre Canovához érek. Ő maga kezd mutogatni, de elhívják s egy öreg szolgát rendel hozzám, ki tud mindenről felvilágosítást adni s jó emlékezete van. Hogy ez a csodálatos ember, a ki egészen el van telve attól az istenek nedvétől, mely mindent éltet s még egy kőbe is életet önt, minő művekkel ajándékozza meg az utókort, az valóban nagyszerű! Szobrait meglátni s azok igazsága és elegantiája által elragadtatva lenni: kikerülhetetlen sorsa mindenkinek, még az ó-németeknek is, kik oly czélból s oly föltett szándékkal jönnek ide, hogy hibát találjanak. Műhelye, máskorhoz képest, most üres volt. De a gipszöntvények eléggé pótolják a követ s ilykép a telep mégis egészen meg van népesülve. Némi kaczérsággal állítja szobrait úgy, hogy jól meg legyenek világítva s kellő oldalról nézve; szóval szereti műveit lehető jól s előnyösen mutatni be. A márványból azt tudja csinálni, mit lehetőnek nem hiszünk, míg e mesterműveket nem láttuk. De akkor

tanuljuk csak megbecsülni a jó követ és csak sajnálattal nézünk minden darab alabástrom vagy carrarai márványra, mely nem kerül Canova alakító keze alá.

Az ő művei szintoly sokfélék, mint a minő számosak. Bár a szobrász művészetének korlátolt határai vannak s föltétlenül nem indulhat eszméi után, hanem az anyag sulyát és törékenységét is számításba kell vennie, itt mégis azt hinné az ember, hogy Canova soha zavarba nem jöhet, mikép találjon ki minduntalan új meg új alakokat, helyzeteket, csoportokat: oly könnyen csinál mindent, hogy látva ezt a nagy változékonyságot, semmi sem látszik nehéznek. A nők egészen másformák, mint a férfiak, olyan puhák, olyan kecsesek, mintha egészen másféle kőből volnának. Leányaiba bele lehet szerelmesedni. Velem ez bizonynyal megtörtént volna, ha különben is nem volnék már egy márványalakba szerelmes. Melyik nagyobb őrjöngés, egy Albrici Hebejébe Velenczében, vagy az én imádottamba lenni elbódulva? valóban nem tudom.

Canova most cavaliere és marchese. Valyon Praxiteles és Apollodorus is marquisk voltak-e?

Még egyszer mondom, az ő alkotásai véghetetlenek.

Paris, aztán Amor és Psyche, s végre malmaisoni Terpsichore (most az orosz czár birtokában) újra elbájoltak. Szerencsés embernek tartom azt, a ki Canovától szobrot bírhat. Csak nemrég több fejeket csinált, csodálatos szépségüeket; de ezek szerencsémre nem eladók, mert bizony elkölteném rájuk útipénzemet, s a helyett, hogy Görögországba menjek, szépen itt maradnék Rómában! — Igazi szerencsétlenség, ha az ember minden passiót magában egyesít. Szörnyen vigyáznom kell magamra, hogy túlnyomó kedvet ne kapjak képekre és szobrokra, mert igazán közel állok hozzá és még ez a hijja volna a komédia második részének.

IX.

Smyrna, 1818 deczember,

Pompás idő, tiszta és meleg lég volt, s a nagyszámú kalmárhajók messziről egy flottát mutattak s keresték, erre is, arra is a kedvező szelet; a mi különben nagyobb mesterség, mintsem hinnők. A csatorna közepére érve, két kőszikla közt, melyek mellett szorosan elhajózunk, ha alla bucina della tramontana vitorlázunk, Scio legszélső csúcsánál Nicaria felé megláthatjuk a Scolio veneto szigetet. Scio hegyei ezüst fényben tündökölnek, s lassanként eltünnek szemünkből a zöld narancsfák piros gyümölcseikkel, s nem sokára ez a termékeny sziget mint egy kopár sziklavidék áll előttünk. Ha más lakóid volnának, a hogy érdemelnéd, gondolám magamban, kik közt háborítlanul s észrevétlenűl lehetne élni, valyon tovább barangolnék-e még? s nem zárkoznám-e be nálad örökre? Hazámról, melyet szeretek, de a mely az én nézetim mellett semmi hasznomat nem veheti, a te kertjeidben talán megfeledkezhetném. Ilyen eszmékkel hagytam el ezt a kedvessé vált helyet, hogy a jövő nyáron, vagy tán soha többé viszontláthassam. Nem tudtam levenni róla a tekintemet, míg L— szava fel nem riasztott álmadozásomból, ki éppen Enderrel hevesen vitatkozott a felett, hogy Scio veres, az átelleni part pedig sárga. Szeretném tudni, valyon a szigetek e színeit bejegyzi-e úti naplójába? A nap és a felhők majd fehérre, majd feketére festik őket, egy tájkép a fény és árny behatása alatt a megvilágítástól véghetetlen sokféleképp változik! Olaszaink kifáradtak, míg végre öt erős órai munkával Csesméig hozhattak. Ennek a városnak egy része az ozmánoké, más része a görögöké; frankok nincsenek, kivéve egy Kurtovich nevű görögöt Kochutban, a ki olaszul beszél, gazdag kalmár, s ajánló levelem levén hozzá a sciói consultól, nála szállásoltam is. Csesme a víz által képzett kikötőnél fekszik, amphitheatrum alak-

jában. Mutatták azt a kis öblöt, melyben 50 év előtt a török admirális, hajórajával együtt, gróf Orloftól felégettetni hagyta magát.

Sötétben érkezénk meg. Bántott a kiváncsiság egy a kikötőben észrevett golettát belülről is megszemlélni, s miután Kurtovich úr kétszer is átkarolt, átringattam magam egy passerán az Artemisához. A golettának van árbocza és bounja, és így bordeyirozásra a legegyszerűbb és legczélszerűbb, a mi létezik. E jármű kapitánya egy megtört corsar kapitány volt a Bocca di Cattaróból, valamikor hatalmas és Triest rettegtetője. Idővel mindenét elvesztette s most a 4000 aranyon vett golettán szállítások által próbálja fentartani magát. Ilyfajta hajók az utasokra nézve kellemesek, ha elég gazdagok, hogy azt a kilencz emberből álló legénységgel együtt magok kibérelhessék. Ez a vén kapitány nem vesz fel utasokat, mert úntatják őtet. «Un viaggiatore vuol' la sua commodità, e questo in mare non si può». A mi osztrák kereskedelmünkről igen helyes nézetei voltak; hogy gyárainkat az angolok leverik; hogy pénzünket ide hozzuk Törökországba, mandulát és mazsolaszőlőt vásárolni, a mi mégis csak fényűzési czikk, melyet nélkülözhetnénk, s csak a deákok örülnek neki. Igaz, hogy az okos angol kivételével minden nép Törökországba hozza a pénzét, s e tekintetben legalább még e buta nemzet ellenében is passive állnak. Kereskedésben csak vagy egy durva nemzet, vagy egy kéz- és gyáriparban nagyon is előre haladott vívhat ki előnyt egy másik felett; mert az elsők mindent magok termesztenek mi az élet fentartásához szükséges és több nem kell nekik, az utóbbiak pedig gépekkel mindent sokkal olcsóbban tudnak előállítani, mint a többiek s ezzel teszik őket tönkre.

A ki hazáját szereti és szava nyomatékkal bír, fontolja meg jól, hogy melyik fajtához tartozik, a nyers termelőhöz-e? vagy a gyáriparoshoz? A mely felé inkább hajlik az ország, abba az irányba kell terelni. Így p. o. Magyarországon kétszer annyi gabonát, bort,

húst, gyapjut, stb. kellene termelni, a szükségleteit mérsékelni és gyárakra nem is gondolni. Azok a népek, melyek élelmöket nekünk köszönhetik, vonzódni fognak hozzánk, s egyet-mást áldozni is a mi kényelmünkre és mulatságunkra, s a mellett a mi zsebeink meg fognak telni. Egy kenyérország úgy viszonylik egy kerékországhoz, mint egy gazdag úr, kinek szakácsa, pinczemestere van, egy szegény művészhez, kit házánál tart. Valamint az emberek többnyire olyan oldalról szeretik magokat megbámultatni, mely legkevésbbé fényes, azt pedig eltitkolják a mi által igazán feltünhetnének: úgy tesznek az országok is, vagyis a kik az országot mozgatják. Ott keresik alattvalóik, t. i. a nép gazdagságának és erejének súlypontját, a hol éppen nincsen. Nevetséges az angol, ha bort és gabonát termel, de még nevetségesebb a magyar ha aczélt akar előállítani. Lehet egy jó földművelő nép egyúttal a legműveltebb. A gépek valamely népet rendszeretőbbé, pedanssá tehetnek, de műveltebbé nem. A vén kalóz megvendégelt bennünket rummal s egy keverékével a bornak, lisztnek és opiumnak, melylyel Törökországban mindenütt kinálgatnak, aztán ismét a passerára szálltunk s éjszakára Kurtovich úrnál telepedtünk le, e hosszadalmas és unalmas patronusnál. Ő maga s testvére és házi népe annyit sürögtek-forogtak szobáinkban, hogy naplóinkat se nyithattuk fel. A közel konyhát Krebs foglalta el s egy kis vacsorát készített. Ízlett valamennyiünknek a jó caviar zamatos csesmei borral. A csesmei csatorna mindig eszemben volt s egyre a Balatonra emlékeztetett, a Mimar is a Badacsonyra. De minden nagyobb mérvű s többféle színpompában ragyog. Szegény kis haza, mégis elég csunyácska vagy, gondolám magamban. Igaz, hogy még nem ismerlek egészen; de majd megnézlek nem sokára, mert hűségesen szeretlek, daczára futó homokodnak és felfuvalkodott lakóidnak! S te jó Fertő tavam, téged is szeretlek, habár szép nem vagy; csak maradj meg nálunk, arra kérlek, mert partjaid nem

levén, elég szivesség tőled, ha el nem szaladsz! Mégis legkedvesebb előttünk az, a mivel bírunk, s az a levegő, melyben születtünk s melyet mint gyermekek magunkba szívtunk, a legegészségesebb, valamint az a nő, kit ifjúkorunkban megszerettünk, mindig a legkedvesebb marad előttünk. Bejárjuk a világot, megszerettünk mindent a mi útunkba esik; de utoljára mégis visszatérünk a régi hazába a régi kedveshez:

Hab viele Länder, viele Völker gesehen,
Mein Herz vor Gram doch nicht genesen kann.

Ah! mennyiszer ismétlem naponként ezt a verset.

X.

Korinth, 1819 február.

Bár Athénben egyedül valék, s búskomolylyá tett a régi elmult nagyság szemlélete, s viszont ahhoz hasonlítva az én eddig oly dicstelenűl töltött ifjú éveim átgondolása: mégis igen fájdalmasan esett nekem, s valami homályos ellenkezés fogott el, hogy ezt a helyet el kelle hagynom; mintha sehol többé olyan tiszta kék eget nem fognék találhatni. Így van az, mikor az ember nem bír már örülni a hazájába való visszatérésen és övéinek leendő viszontlátásán! Egy helyről sem távozunk szivesen, és sehová sem érkezünk nagy örömmel; egyik nap a másik után múlik s mitsem változtat búskomolyságunkon; jó szerencse, ha az éjszaka álomba és feledésbe ringathat el. Milyen gonosz lélek lakik abban az emberben, ki magával meghasonlásban él, kinek szive egy kimondhatatlan fájdalomtól vérzik, — mint mikor csendes tiszta holdvilágos éjszakán hirtelen valamely sötét felhő mintegy vad lovon nyargalva robog fel. Minden oly csendes, oly békés körülötte, egy égi harmoniába olvad; csak ő küzködik magával görcsösen. Oh ti boldogok, kik a kedves planeták bágyadt fényénél háborítlanul tudtok barátságot kötni, s

kebleteket csak egy jövendő boldogság halk előérzete tartja izgalomban: álmodjatok szépeket, ti kedveseim!

Így hagyám el Athént, s újra tapasztaltam s mélyen éreztem, hogy mily fájdalmas megválni olyan helytől, mely időszakot képez életünkben s melyet tán soha többé viszontlátni nem fogunk. Mintha a Hades mélyéből egy tompa hang szólna fel hozzám: Vándor, végy búcsut e helytől, mert porrá vált csontjaidat messze fogja a szél elhordani, mielőtt e bájos völgyeket, e hólepte hegyeket újra láthatnád. Ez a gondolat a jámbor földi lényt igazán megrémítheti, főkép olyan derült éjszakán, mikor a fényesen tündöklő csillagok myriádjait szemlélgeti, s Isten mindenhatóságának bámulatából rögtön az enyészet gondolata riasztja fel. Mert ugyan hová jut ez a kis lélek e véghetetlen űrben? Valyon megtalálják-e ott egymást a hű szeretők?

Landschütz és Ender reggel a Pireusba mentek. Eliotte elkisért engem és Wilsont, s egy órai lovaglás után a nagy görög kolostor kapujához értünk, mely dübörögve tárult fel előttünk. A klastrom udvarán van a mélabus templom, egy sötétvörös lámpától homályosan világítva; néhány perczre be is léptem, s néztem a hosszúra nyujtott Mária- és Krisztus-képeket. Szép idő lévén, s én álmatlan, elnéztem a Themistocles ismert sírjához s némán és meghatottan álltam ott. Az éj így gyorsan tünt el; a reggel olyan szép volt, mint attikai földön a többi háromszáz is lenni szokott. Reggelink tej, csokoládé s nagy mennyiségű hymettusi méz volt. Más trachantinét fogadtunk, s négy lusta göröggel tovább eveztünk, hogy még utólszor életünkben láthassuk az Acropolist, hátterében a fekete Pentelicust s a hófehér Cytheront! A Solontól megénekelt dicső Salamis jobbra maradt, a Cap Soster mély sírjai balra, hol biztosan hittem néhány őskori csontnak a levegőbe szóratását! Délután három óra körül a kis Nissata-sziget mellett egy természetes kikötőbe értünk, melyet Egina-sziget csekélyebb hajók számára képez önmagából. Legközelebbi kiszálló hely

annak, a ki Jupiter templomát akarja megnézni, a mely már messziről látható s a sziget legszebb pontján áll. Egy óra kell hozzá, hogy a kikötőből a templomhoz érjünk, s itt kényelmesen érezzük magunkat. A templom szép arányokat mutat, dóriai oszlopokkal, s egészen a Theseus athéni templomához hasonlít, csakhogy az oszlopoknak a Jupiter templomában talapzataik is vannak, mik ott hiányoznak, s a kő is sokkal különb, mert a Pentelicus bányáiból való márvány, míg amaz csak szilárd fehéres homokkő. Különösnek tetszett előttem, hogy a Cockerell ásatásainak semmi nyomára nem akadhattam; minden olyan tömöttnek s korhadtnak látszott, mintha több száz év óta emberi kéz nem érintette volna. Az oszlopokból még huszonöt áll. A kilátás a templomtól igen kedves; láthatók a Peloponnesus világosan kéklő hegyei, a mint a tenger sötét hullámaiból kiemelkednek. Sok szigete az Archipelagusnak tisztán kivehető. Sokáig mulattunk Egina szigeten, mely az athénieknek egykor annyi bajt szerzett. Néha egy-két ember elég arra, hogy valamely népet szokatlan magasságra felemeljen; de ezer esztendő sem elég egy elsülyedt népnek olyan fokig való föllelkesülésére, hogy az olyan embereket megérteni képes legyen. Nevelésnek, izlésnek, divatnak kell hozzájárulni, hogy az embereket egyelőre az életnek csekélybe vételére tanítsák meg, mert csak az a nemzet emelkedik mások fölé s képes a szolgajármot lerázni, mely mindent feláldoz a dicsőségért és szabadságért, a földi szerencsét, az életet is. Eginába lemenni nem volt szándékunk; mert Eginába jó széllel akartunk olykép eljutni, hogy mindjárt Epidamnusba vitorlázhassunk Morea szigetén, s aztán szárazon mehessünk Corinthusba; de a szél végkép cserben hagyott s az evezés olyan lassan ment, hogy az éjet a vízen kelle töltenünk Egina előtt, kivált mivel az ég is utóbb egészen beborult, s nincs ember a világon, a ki egy görög hajóst rábeszéljen vagy kényszerítsen bizonytalan időben a tengeren való éjszakázásra. Hajósaink megtudván, hogy Eginába jutni

nincs is szándékunk, azt hozák javaslatba, hogy éjjeli szállásra a Nizzata szigetén levő kis zárdába menjünk; ezt elfogadtuk s nemsokára egy négy oldalas kősziklán valánk, melyen egy lélek sem lakik s csak néhány kecske legelész, s 12 órakor tovább eveztünk; erre megeredt az eső annyira, hogy átázva és fázva értünk el reggel Eginába, melyet most már ki nem kerülhettünk. Ennek a nem jelentéktelen helynek igen meglepő kinézése van; előtte a kikötő bejárása közelében levő kiszögellésén a Venus templomának egy nagy oszlopa áll. A többiből egy kő sem marad; valószinű, hogy belőle épültek Egina szilárd kőházai, melyek itt valóban elég nagy számmal láthatók. Az oszlopok roppant nagyságúak, s a kő ugyanaz, a mi Jupiter templománál. Embert nem láttam, csupán Athénbe utazó két hydriotát, «per la loro salute e per godere della veduta della città de'loro Antenati!» Mikor ezt mondták nekem, el nem fojthattam a nevetést, s eszembe jutott az új perzsa bérszolgámnak a története, a ki vonakodott a marathoni vérmezőt másodszor is megnézni, hogy megkimélje magát attól a fájdalomtól, melyet neki egy kegyetlen diák okozott, mikor őt először arra a helyre magával vitte, a hol Miltiades az ő őseit oly irgalmatlanul megkergette.

XI.

Stuttgart, 1822 márczius.

Márczius 1-én indulás Bécsből. 4-én 1 órakor éjjel, 21 óra alatt érkezés Münchenbe. A Fehér szarvas, Fekete sas, mind lefoglalva, végre az Arany kakas nyujt szállást. München egészen teli van, mert az országos rendek tartanak gyűlést.

Egy ismerőst sem találok, mi nagyon elkedvelenít; várakozásom ellenére szemétről — trónra! A szinházban észrevesz Károly herczeg, s kihivat a páholyból. Rendkívül barátságos, bevisz a király páholyába, a ki nyomban ebédre hív meg, olyannyira szeretetreméltó

irántam, hogy constitutiót, respublicát feledek. Az ő kedves Stefferljének szólít, kezemet szorongatja, míg veje (a mi Ferencz királyunk) nem akar őrnagygyá tenni. Milyen furcsa, tréfás dolog egy ilyen kicsi udvar! Ilyen szűk körben idővel mégis boldogtalannak kell érezni magunkat.

Az országgyűlés évenként összejön, hogy határozzon az ország, a nép jólétéről. Tartok tőle, vagyis gyanítom szinte, hogy ez a különben oly tiszteletre méltó intézmény mégis nevetségessé fog válni. Bajor sör, bajor fejek. Általában bajos volna akárhol is kevesebb elegancziát tartásban, kinézésben, kevesebb «comme il faut» látszatát találni, mint egy bajor gavallérban. Sőt tovább mennék s állítani merném, hogy igazi eredeti bajor alak nem illik be világfinak, szeretetreméltó úrnak, vagy akár tudósnak is. Bajornak lenni és szellemes kinézésűnek, ez merő ellenmondás.

Wrede, úgy látszik, itt a cuisinier en chef. Trautmansdorf, a ki redőkbe szedett képpel adja itt a bús diplomatát a divatból rég kiesett modorban, annyi nehézséget talált abban, hogy a királynak bemutasson, hogy a nélkül akartam innét ma reggel már el is menni. Most csak holnap mehetek. A király megparancsolta Kessling főlovászmesterének, hogy vezessen el az istállókba, s mutassa meg a lovakat. Szép rend, takarékosság, jó kezelés: de nyomorult lovak!

A trónörökös glyptothecáját megnéztem. Sok pénzbe van. Rossz szobrok.

A királynál ebédeltem. A két herczegnőt, Elizát és Emiliát megismertem. Ugyanott Galiatival (a nápolyi követtel) s nejével, aztán Fahlennel, s Einsiedel grófnővel, Gyulainé nővérével, ismerkedtem meg. A rendek gyűlésén még egy orator sem emelkedett ki. Reichenbach is, mint mondják, csak névleg volt az.

A király a következő bókkal búcsuzott el tőlem: «Ha még egyszer Münchenbe jön, reménylem még az őszszel, nem szorult ön Trautmansdorfra, hogy hoz-

zám bejuthasson. Csak jöjjön egyenesen hozzám; mindig szivesen látom.»

Márczius 6-án Münchenből, Augsburg, Ulm és Stuttgartnak.

7-én, 30 óra alatt, Stuttgartba értem.

Jó szerencse, hogy Ulmon át éjjel utaztam. Mily szomorú emlék egy quasi osztráknak! O, Mack! hogyan fogod magadat érezni az orcusban, majd ha ott Epaminondas, Hannibal és Julius Cæsarral találkozol?! Hány van olyan nálunk, s nagy tisztességben, a ki éppen a Mack talentumával bír! Csakhogy alkalom hiányzik, hogy azt kimutathassák.

TARTALOM.

